cogito

MEHMET RİFAT

xx. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları

2. temel metinler

Gözden geçirilmiş 4. baskı

YKY

XX. YÜZYILDA DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI
2. Temel Metinler

Mehmet Rifat, göstergebilim, dilbilim, yazınsal eleştiri, eleştiri kuramları, Fransız yazını, çeviri kuramı, masal incelemesi alanlarında çalışıyor. Boğaziçi Üniversitesi'nde Modern Fransız Yazını ve Çeviri dersleri veriyor.

Yapıtları: *Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar* (1976); *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'un Değişim'i* (doktora tezi, 1977; yayımı 1978); *Başlıca Dilbilim Terimleri* (ortak yapıt, 1978); *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (ortak yapıt, 1980); *Genel Göstergebilim Sorunları* (1982; 2. baskı 1986); *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte,* 1983); *Dilbilim ve Göstergebilim Terimleri* (ortak yapıt, 1988); *Dilbilim ve Göstergebilimin Çağdaş Kuramları* (1990); *Göstergebilimin ABC'si* (1992); *Homo Semioticus* (1993; 4. baskı 2001); *Balzac Kitabı* (haz. M. Rifat, 1994); *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1996); *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler* (yay. haz. M. Rifat, 1996); *Göstergebilimcinin Kitabı (Göstergebilimin ABC'si*'nin genişletilmiş biçimi, 1996); *Gösterge Avcıları. Şiiri Okuyan Şairler 1* (1997; 2. baskı 2000); *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları: 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler; 2. Temel Metinler* (1998; 2. baskı 2000; genişletilmiş 3. baskı 2005; 4. baskı 2008); *Honoré de Balzac. Romancının Evreninden Sahneler (Balzac Kitabı*'nın dönüştürülmüş biçimi, 1999; genişletilmiş 2. baskı 2007); *Gösterge Eleştirisi* (1999; genişletilmiş 2. baskı 2002); *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler* (haz. M. Rifat, 2003); *Çeviri Seçkisi 2: Çeviri(bilim) Nedir?* (haz. M. Rifat, 2004); *Eleştiri Seçkisi: Eleştirel Bakış Açıları* (haz. M. Rifat, 2004); *Metnin Sesi* (2007); *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları* (2007); *Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları* (2008); vb.

Çevirileri: *Gorgias* (Platon'dan, 1975; yeni çeviri, 1999 ve 2006); *Masalın Biçimbilimi* (V. Propp'tan, 1985; 2001 ve yeni çeviri 2008); *Sekiz Yazı* (R. Jakobson'dan, 1990); *Roman Üstüne Denemeler* (M. Butor'dan, 1991); *Göstergebilimsel Serüven* (R. Barthes'tan, 1993; 5. baskı 2005); *Yazın Kuramı* (Rus biçimcilerinden, T. Todorov'un derlemesi, 1995; 2. baskı 2005); *Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım* (I. Calvino'dan, 1996); *Eiffel Kulesi* (R. Barthes'tan, 1996); *Romanın Hazırlanışı 1* (R. Barthes'tan, 2006); *Zaman ve Anlatı 1* (P. Ricœur'den, 2007); vb.

Mehmet Rifat'ın
YKY'deki kitapları:

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları -
1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler *(1998, 2008)*

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları -
2. Temel Metinler *(1998, 2005)*

Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları *(2007)*

MEHMET RİFAT

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları

2. Temel Metinler

Çeviriler:
Mehmet Rifat - Sema Rifat

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1089
Cogito - 77

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları
2. Temel Metinler / Mehmet Rifat

Çeviriler: Mehmet Rifat - Sema Rifat

Kitap editörü: Korkut Erdur

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Haramidere - Avcılar / İstanbul

1. baskı: YKY, İstanbul, Ekim 1998
Gözden geçirilmiş 2. baskı: İstanbul, Om Yay., 2000
YKY'de gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı: İstanbul, Kasım 2005
YKY'de gözden geçirilmiş 3. baskı: İstanbul, Haziran 2008
ISBN 978-975-363-635-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2005
Sertifika No: 1206-34-003513
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 11
İkinci Baskının Önsözü • 13
Üçüncü Baskının Önsözü • 14
Dördüncü Baskının Önsözü • 15

DİLBİLİM KURAMLARI
Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet • 19
F. de Saussure: *Genel Dilbilim Dersleri* • 19
Ch. Bally: *Doğal Dil, Yazınsal Dil ve Biçem* • 29
A. Meillet: *Karşılaştırmalı Dilbilgisi Yöntemi Üstüne* • 31

Prag Dilbilim Çevresi • 34
R. Jakobson, S. Karsevski, N. Trubetskoy: *Dil ve Şiir Dili Üstüne Savlar* • 34
N. Trubetskoy: *Sesbilim ve Sesbilgisi* • 42

Roman Jakobson • 45
Roman Jakobson Yanıtlıyor • 45
Egemen Öğe • 74
Dilin Çift Özelliği • 81
Dilbilim ve Yazınbilim • 84

Kopenhag Dilbilim Çevresi • 90
V. Brøndal: *Yapısal Dilbilim* • 90
L. Hjelmslev: *Glosematik: Dil Cebiri* • 99
Dilin Katmanlaşması • 101
K. Togeby: *İçkinlik ve Yapı* • 103
Yazın ve Dilbilim • 107

Amerikan Yapısalcılığı • 110
F. Boas: *Dil ve Kültür* • 110
E. Sapir: *Dilbilimin Bilimler Arasındaki Yeri* • 113
L. Bloomfield: *Dil Bilimi İçin Bir Öngerçekler Dizisi* • 121
Z. S. Harris: *Yapısal Dilbilimde Yöntemler* • 124
Dönüşümsel Sözdizim Kuramının Görevleri • 126

André Martinet ve İşlevsel Dilbilim • 128
A. Martinet: *Genel Dilbilim İlkeleri* • 128
Dilbilimde İşlev ve Yapı • 137
H. Walter: *Devimsel Eşsüremlilik* • 142
D. François: *Anlambirim Sınıfları* • 143
F. François: *Dilbilim ve Metin Çözümlemesi* • 146

Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi • 149
Sözdizimsel Yapılar • 149
Dilbilgilerinin Biçimsel Özellikleri • 151
Kuramsal Dilbilimde Günümüzdeki Görüşler • 154
Sözdizim Kuramının Görünüşleri • 156
Üretici Dilbilgisinin Doğuşu • 158

Otto Jespersen • 161
Dil, Doğası, Gelişmesi ve Kökeni • 161

Gustave Guillaume • 164
Ruhsal Dizgebilim ya da Ruhsal Mekanik • 164

Lucien Tesnière • 168
Yapısal Sözdizim İlkeleri • 168

Émile Benveniste • 174
Dilde Öznellik Üstüne • 174

Bernard Pottier • 178
İnsan, Dünya, Dilyetisi, Diller ve Dilbilimci • 178
Anlambilimler • 182

Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve / ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler • 184
Toplumdilbilim • 185
J. A. Fishman: *Toplumdilbilim* • 185
Ruhdilbilim • 188
Ch. E. Osgood ve T. A. Sebeok: *Ruhdilbilim* • 188
Metindilbilim • 192
Teun A. Van Dijk: *Metindilbilim* • 192
Yazınbilimdeki Dilbilgileri • 194
Çeviribilim • 195
G. Mounin: *Dilsel Bildirişim ve Çeviri* • 195
J.-R. Ladmiral: *Fransız Dilinde Çeviribilimin Otuz Yılı* • 198
Genel Çeviribilim Sorunları • 203
A.Berman: *Çeviribilim ve Çeviribilimin Görevleri* • 215
Edimbilim • 223
O. Ducrot: *Edimbilim* • 223

GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI
Göstergebilim Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım • 231
Çağdaş göstergebilimin öncüleri: Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure • 231
Ch. S. Peirce: *Göstergeler Kuramı: Göstergebilim* • 231
F. de Saussure: *Dilin İnsan Olguları İçindeki Yeri. Göstergebilim* • 235

Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den hemen sonra gelişen göstergebilim etkinlikleri ve göstergebilimin evrimiyle yakından bağlantılı yazınbilim, anlatı çözümlemesi, felsefe, insanbilim, biçembilim, yazınsal eleştiri, vb. çalışmaları • 237
Ch. W. Morris: *Göstergeler, Dil ve Davranış* • 237
Ve başkaları • 239

1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar • 239
Fransa'da • 239
Luis J. Prieto: *Bildirişim Göstergebilimi ve Anlamlama Göstergebilimi* • 239

J. Kristeva: *Göstergeçözüm* • 242
T. Todorov: *Yazınsal Söylemlerin Bilimi İçin* • 244
G. Genette: *Yazınsal Dil* • 245
Anlatı Türleri • 247
L. Goldmann: *Toplumbilimsel Eleştirinin Temel İlkelerinden* • 249
P. Ricœur: *Yorumlama* • 252
Ch. Metz: *Sinema: Dil mi, Dilyetisi mi?* • 256
A.B.D'nde • 260
T. A. Sebeok: *Göstergebilime Giriş* • 260
M. Riffaterre: *Yazınsal Biçem Çözümlemesi Sorunları* • 263
P. de Man: *Göstergebilim ve Sözbilim* • 266
S.S.C.B.'nde (dağılmadan önce) ve Rusya'da • 268
M. M. Bahtin: *Metinlerarası İlişkiler [Diyalojizm]* • 268
Stendhal, Balzac, Flaubert'de Zaman ve Uzam İlişkileri • 272
Y. M. Lotman: *Kültür Dizgesindeki İki Bildirişim Örnekçesi Üstüne* • 274
İtalya'da • 277
U. Eco: *Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar* • 277
Almanya'da • 286
H. R. Jauss: *Alımlama Estetiği* • 286
W. Iser: *Estetik Etkinin Kuramına Giriş* • 288

Rus biçimcileri ve Vladimir Propp • 291
R. Jakobson: *Yazın Biliminin Konusu* • 291
Bir Şiir Sanatı Bilimine Doğru • 292
B. Eyhenbaum: *"Biçimsel Yöntem"in Kuramı* • 294
Düzyazı Kuramı Üstüne • 297
V. Şklovski: *Teknik Olarak Sanat* • 299
V. Propp: *Masalın Biçimbilimi* • 303

Roland Barthes • 311
Göstergebilim İlkeleri • 311
Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş • 319
Göstergebilim ve Tıp • 323
Eiffel Kulesi • 324
Roland Barthes • 329

Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu • 334
A. J. Greimas: *Göstergebilim* • 334
Italo Calvino'nun "Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım" Başlıklı Metni İçin Önsöz • 340
A. J. Greimas ve J. Courtés: *Göstergebilim Sözlüğü'nden Beş Kavram* • 344
A. J. Greimas ve É. Landowski: *Göstergebilimin İzlediği Doğrultu* • 353
J.-C. Coquet: *Paris Göstergebilim Okulu* • 355
M. Arrivé: *Yazınsal Göstergebilim* • 358
J. Fontanille: *Göstergebilim ve Yazın* • 364

KAYNAKÇA • 367

KAVRAMLAR DİZİNİ • 369

ÖZEL ADLAR DİZİNİ • 377

Önsöz

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları'nın 2. cildi (*Temel Metinler*) çağdaş dilbilimciler ile göstergebilimcilerin temel nitelikli metinlerinden bölümler içeriyor; ilke, kavram ve yöntem çeşitliliği açısından söz konusu bilim dallarının ve bu bilim dallarıyla bağlantılı anlatıbilim, biçembilim, çeviribilim, yazınbilim, yorumbilim, yazınsal eleştiri, vb'nin bir "panorama"sını sunuyor.

1. cildin iç düzenlenişine uygun olarak hazırladığımız bu 2. ciltte yer alan çeviriler, 1. cildteki "Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler"i hem örneklendiriyor hem de bütünlüyor.

Seçme parçaların girişinde yer alan ön açıklamalarda, kuramcılarla ilgili bilgilerin yanı sıra, çevirilerin hangi kaynaktan yapıldığı (ya da alındığı) belirtilmiş, seçme parçaların sonundaki açıklamalardaysa metnini çevirdiğimiz kuramcının dilimizde daha önce yayımlanmış kitap ya da metinlerine gönderme yapılmıştır.

"Dilbilim Kuramları" ile "Göstergebilim Kuramları" başlıklı iki anabölümden oluşan bu 2. ciltte 54 kuramcıdan toplam 75 seçme parça sunduğumuzu özellikle belirtelim.

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Eylül 1998.

İkinci Baskının Önsözü

Yapıtımızın ikinci cildini ikinci baskıya hazırlarken, metinleri tümüyle gözden geçirdik, seçme parçaların girişinde yer alan ön açıklamaları, gereken yerlerde güncelleştirdik ve genişlettik, parçaların sonundaki açıklamalarda gönderme yaptığımız kitapların yeni baskılarını belirttik, Göstergebilim Kuramları bölümündeki kimi parçaların seçiminde yeni düzenlemelere giderken, kimi alıntıları da artırdık. Bu arada birinci baskıda da yer alan V. Propp, R. Barthes, G. Genette'ten yeni metinler ya da parçalar eklerken, Paris Göstergebilim Okulu'nun son yıllardaki önde gelen temsilcilerinden biri olan J. Fontanille'den de yeni bir metne yer verdik. Böylece, ikinci cildin bu ikinci baskısında, dilbilim ve göstergebilim sorunlarıyla ilgilenenlere, 55 kuramcıdan temel nitelikli 78 parça sunmuş olduk.

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Ağustos 2000.

Üçüncü Baskının Önsözü

XX. yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları'nın 2. cildi (*Temel Metinler*) gözden geçirilmiş, güncelleştirilmiş, genişletilmiş 3. baskıyla birlikte (J.-R. Ladmiral, A. Berman, L. Goldmann, M. Bahtin, A. J. Greimas ve J. Courtés'ten eklenmiş yeni seçme parçalarla birlikte) 57 kuramcıdan toplam 83 metin sunuyor bu kez dil ve gösterge araştırmacılarına.

Mehmet Rifat

Beylerbeyi, Ağustos 2005.

Dördüncü Baskının Önsözü

XX. yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları'nın 2. cildi (*Temel Metinler*) dördüncü baskıya hazırlarken araştırmacılarla ilgili somut bilgiler açısından gerekli güncelleştirmeleri yaptık, bazı terimlerde kullanım sıklığına göre değişikliğe gittik, üçüncü baskıdan bu yana geçen süre içinde yayımlanmış telif ve çeviri yapıtlardan gerekli gördüklerimizi de yapıt içindeki "Açıklamalar"a ekledik.

Mehmet Rifat

Beylerbeyi, Mayıs 2008.

DİLBİLİM KURAMLARI

Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet

Ferdinand de Saussure

GENEL DİLBİLİM DERSLERİ

F. de Saussure'ün (1857-1913) ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayımlanan *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] adlı kitabı çağdaş dilbilimin kurulmasına, özellikle de **yapısal dilbilim** akımının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Aşağıda bu yapıtın değişik bölümlerinde yer alan temel dilbilimsel kavramlarla ilgili tanımlardan bir seçme sunuyoruz. Çeviri için başvurulan kaynak: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Tullio de Mauro'nun hazırladığı eleştirili basım, Paris, Payot, 1972 (1982 baskısı). (F. de Saussure'ün **göstergebilim**le ilgili tanımlaması için bkz. ileride **Göstergebilim Kuramları** anabölümü.)

Giriş

Bölüm I
Dilbilim tarihine kısa bir bakış.

Dil olguları çevresinde oluşan bilim, gerçek ve tek konusunun ne olduğunu anlamadan önce üç evreden geçti.

Önce, "dilbilgisi" diye adlandırılan çalışmalar yapıldı. (...)

Daha sonra filoloji ortaya çıktı. (...)

Üçüncü dönemse, dillerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği anlaşılınca başladı: Bu da karşılaştırmalı filolojinin ya da "karşılaştırmalı dilbilgisi"nin kökenini oluşturdu. (...)

Karşılaştırma olgusuna tam olarak uygun yeri veren asıl dilbilim ise Roman dilleri ile Germen dillerinin incelenmesiyle doğdu. (...)

Bu alanda ilk atılımı yapan, *The Life of Language* (Dilin Yaşamı) [1875] adlı kitabın yazarı, Amerikalı Whitney oldu. Kısa bir süre sonra da yeni bir okul oluştu. İleri gelenlerinin hepsi Alman olan Yeni-dilbilgiciler okuluydu bu: K. Brugmann, H. Osthoff, Germen dili uzmanları W. Braune, E. Sievers, H. Paul, Slav dili uzmanı Leskien, vb. Söz konusu Yeni-dilbilgiciler karşılaştırmanın bütün sonuçlarını tarihsel bakış açısına yerleştirmeyi ve bu yolla olguları kendi doğal düzenleri içinde birbirine bağlamayı başardılar. Onların sayesinde, dil, artık kendi kendine gelişen bir organizma olarak değil, dilsel toplulukların ortak düşünme biçiminin yarattığı bir ürün olarak görülüyordu. Aynı zamanda filoloji ile karşılaştırmalı dilbilgisinin ortaya attığı fikirlerin ne kadar yanlış ve yetersiz olduğu da anlaşıldı. Ancak, dilbilime yaptığı hizmetler ne kadar büyük olmuşsa da, bu okulun da sorunun bütününe ışık tuttuğu söylenemez ve genel dilbilimin temel sorunları bugün bile bir çözüm beklemektedir.

Bölüm II
Dilbilimin gereci ve görevi, yakın bilimlerle bağıntıları.

Dilbilimin gerecini öncelikle insan dilinin bütün gerçekleşme biçimleri oluşturur: İster ilkel topluluklar ya da uygar uluslar, isterse arkaik, klasik çağlar ya da çöküş dönemleri söz konusu olsun, dilbilim her dönemde, yalnızca doğru dille ve "güzel konuşma" ile değil bütün anlatım biçimleriyle ilgilenir. Ayrıca, dil genellikle insanın gözleminden kaçtığından, dilbilimci, yazılı metinleri de hesaba katmak zorundadır, çünkü geçmişteki ya da uzaktaki dilleri ancak onların aracılığıyla tanıyabilir.

Dilbilimin göreviyse şu olacaktır:

a) ulaşabileceği bütün dillerin betimlemesini yapmak ve tarihini incelemek; yani dil ailelerinin tarihini ortaya koymak ve her ailenin anadillerini olanaklar elverdiği ölçüde yeniden oluşturmak;

b) bütün dillerde sürekli ve evrensel bir biçimde etkisi görülen güçleri araştırmak ve tarihin bütün özel olgularını bağlayabileceğimiz genel yasaları ortaya çıkarmak;

c) kendi sınırlarını belirlemek ve kendi kendini tanımlamak.

Dilbilimin başka bilimlerle çok sıkı bağıntıları vardır; bazen onlardan veriler alır, bazen de onlara veriler sunar. Dilbilimi başka bilimlerden ayıran sınırlar her zaman açık seçik olarak görünmez. Sözgelimi, dilbilim dilin ancak belgesel bir işlev üstlendiği etnografya ile tarihöncesi biliminden titizlikle ayırt edilmelidir. Dilbilim ayrıca, insanbilimden de ayrı tutulmalıdır; çünkü insanbilim insanı tür açısından inceler, oysa dil toplumsal bir olgudur. Bu durumda dilbilimi toplumbilimin içine mi oturtmak gerekir? Dilbilim ile toplumsal ruhbilim arasında ne gibi ilişkiler vardır? Aslında dilde her şey ruhsaldır: Dilin, ses değişimleri gibi özdeksel ve mekanik gerçekleşmeleri de ruhsal özelliklidir. Dilbilim, toplumsal ruhbilime böylesine değerli veriler sağladığına göre, onunla bütünleşemez mi acaba? (...)

Dilbilimin fizyolojiyle olan bağıntılarını açıklamak ise o kadar güç değildir: Aralarında tek yönlü bir ilişki vardır; öyle ki dil incelemesi ses fizyolojisinden açıklamalar bekler ama ona hiçbir açıklamada bulunmaz. Sonuç olarak, iki bilim dalını birbirine karıştırmak olanaksızdır: Dilin özü, (...) dilsel göstergenin ses özelliğine yabancıdır.

Filolojiye gelince (...), dilbilimden kesinlikle ayrı bir daldır bu. (...)

Peki, sonuçta dilbilimin ne gibi bir yararı vardır? (...) Şurası bir gerçektir ki, dilsel sorunlar, tarihçiler, filologlar, vb. gibi, metinler üstünde çalışan herkesi ilgilendirir. (...)

Bölüm III
Dilbilimin konusu.

1. Dil ve dilin tanımı.

(...)

Peki nedir dil [Fr. *langue*]? Bize göre dilyetisinden [Fr. *langage*] ayrı bir şeydir; dilyetisinin, önemli olmakla birlikte, yalnızca belli bir bölümünü oluşturur. Dil hem dilyetisinin toplumsal bir ürünüdür, hem de bu yetinin bireyler tarafından kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu uzlaşımlar bütünüdür. Bütünlüğü içinde ele alındığında, dilyetisi çokbiçimlidir ve karmaşıktır. Fiziksel, fizyolojik, ruhsal alanlarla ilişkisi olduğu gibi, bireysel ve toplumsal alanlarla da bağlantısı vardır. Birliğini nasıl ortaya çıkaracağımızı bilemediğimiz için dilyetisini insana ilişkin olguların hiçbir kategorisi içine oturtamayız.

Ama buna karşılık, dil kendi başına bir bütündür ve bir sınıflandırma ilkesidir. Dile, dilyetisi olguları arasında birinci yeri verdiğimizde başka hiçbir sınıflandırmaya izin vermeyen bir bütüne doğal bir düzen getirmiş oluruz. (...)

2. Dilin dilyetisi olguları içindeki yeri.

Dilyetisinin bütünlüğü içinde dile uygun düşen alanı bulmak için, söz [Fr. *parole*] çevriminin yeniden oluşturulmasını sağlayan bireysel edimi dikkate almak gerekir. Bu edim en azından iki bireyin varlığını gerektirir; çevrimin bütünlenebilmesi için gerekli olan zorunlu bir koşuldur bu. (...)

Dili sözden ayırmakla, aynı zamanda: 1. toplumsal olanı bireysel olandan; 2. önemli olanı ayrıntıdan ve az çok rastlantısal olandan da ayırmış oluruz.

Dil, konuşan bireyin bir işlevi değildir, bireyin edilgen biçimde belleğine yerleştirdiği üründür; hiçbir zaman bir önceden tasarlama gerektirmez, düşünme eylemi yalnızca sınıflandırma etkinliği söz konusu olduğunda ortaya çıkar.

Ama buna karşılık söz, bireysel bir irade ve zekâ edimidir. Bu edimde şu özellikleri birbirinden ayırt etmek gerekir:

1. konuşan bireyin, kendi kişisel düşüncesini anlatmak

için dil kodunu kullanmasını sağlayan birleşimleri; 2. bu birleşimleri dışa vurmasını sağlayan ruhsal-fiziksel düzeneği.

(...)

Bölüm IV
Dilin dilbilimi ve sözün dilbilimi.

(...)

Dilyetisinin incelenmesi (...) iki bölüm içerir: Temel nitelikli bölüm, özü bakımından toplumsal olan ve bireyden bağımsız bulunan dili inceler; bu inceleme yalnızca ruhsal özelliklidir. İkincil nitelikli öbür bölümse, dilyetisinin bireysel kesimini, yani sesleri çıkarma olgusu da dahil olmak üzere sözü inceler; bu inceleme de ruhsal-fiziksel özelliklidir.

Kuşkusuz, bu iki inceleme konusu birbirine sıkıca bağlıdır ve birbirini gerektirir: Sözün anlaşılır olabilmesi ve bütün etkilerini yaratabilmesi için dil gereklidir; ama dilin yerleşebilmesi için de söz gereklidir; tarihsel bakımdan, söz olgusu her zaman önce yer alır. (...) Demek ki, dil ile söz arasında karşılıklı bağımlılık vardır; dil, sözün hem aracı hem de ürünüdür. Ama bütün bunlar dil ile sözün kesinlikle farklı şeyler olmalarını engellemez. (...)

Bütün bu nedenlere bağlı olarak, dil ile sözü aynı bakış açısı altında biraraya getirmek gerçekleşmeyecek bir düş olacaktır. (...)

Dilyetisi kuramını oluşturmaya çalıştığımız anda işte karşımıza böyle bir ayrım çıkmaktadır. Aynı anda izlenmesi olanaksız iki yoldan birini seçmek gerekir; bu iki yol ayrı ayrı izlenmelidir.

Gerektiğinde dilbilim adını her iki bilim dalı için de koruyabilir ve bir söz dilbilimi terimini de kullanabiliriz. Ama, bu söz dilbilimini tek inceleme konusu dil olan gerçek anlamdaki dilbilimle karıştırmamak gerekir. (...)

Birinci Kesim
Genel İlkeler

Bölüm I
Dilsel göstergenin öz niteliği.

1. Gösterge, gösterilen,gösteren.

(...)

Dilsel gösterge bir şey ile bir adı değil, bir kavram ile bir işitim imgesini birbirine bağlar. İşitim imgesi, salt fiziksel nitelikli olan maddesel ses değil, bu sesin ruhsal izidir, duyularımızın tanıklığına dayalı olarak bizde bu ses hakkında oluşan tasarımdır (...).

İşitim imgelerimizin ruhsal özelliği, kendi dilyetimizi gözlemlediğimizde çok iyi görülür. Dudaklarımızı ve dilimizi hiç oynatmadan kendi kendimize konuşabilir ya da bir şiiri içimizden ezbere okuyabiliriz. Çünkü dilin sözcükleri bizler için işitim imgeleridir. (...)

(...)

Demek ki dilsel gösterge iki yönlü ruhsal bir kendiliktir ve şu çizimle gösterilebilir:

Bu iki öğe birbirine sıkıca bağlıdır ve biri öbürünü çağrıştırır. (...)

(...) Biz kavram ile işitim imgesinin birleşimini **gösterge** (Fr. *signe*) olarak adlandırıyoruz. (...)

(...) Bütünü belirtmek için de **gösterge** terimini tutmayı, ve kavram yerine **gösterileni** (Fr. *signifié*), işitim imgesi yerine de **göstereni** (Fr. *signifiant*) koymayı öneriyoruz.

Bu şekilde tanımladığımız dilsel **göstergenin** iki temel özelliği vardır. Bu özellikleri dile getirirken aynı türden her çeşit incelemenin de ilkelerini ortaya koymuş olacağız.

2. Birinci ilke: göstergenin nedensizliği.

Gösteren ile gösterileni birleştiren bağ nedensizdir ya da gösterge bizim için bir gösteren ile gösterilenin birleşmesinden doğan bir bütünü belirttiği için, kısaca şöyle de diyebiliriz: Dilsel gösterge nedensizdir [keyfîdir].

(...)

3. İkinci ilke: gösterenin çizgisel özelliği.

Gösteren, işitimsel nitelikli olduğu için, yalnızca zaman içinde ve zamana özgü şu özellikleri taşır: a) bir yayılım gösterir; b) bu yayılım da bir tek boyutta ölçülebilir: Bir çizgidir bu.

(...)

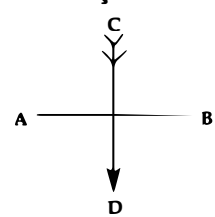
Bölüm III
Dural dilbilim ve evrimsel dilbilim.

(...)

1. Değerler üstünde çalışan bütün bilimlerdeki iç ikilik.

(...)

Bütün bilimlerin, ilgilendikleri şeylerin eksenlerini daha titizlikle belirlemeleri kuşkusuz kendileri açısından yararlıdır. Yandaki çizimde de görüldüğü gibi şu iki ekseni birbirinden ayırt etmek gerekir:

1. zamandaş öğeler ekseni (AB): Aynı anda birlikte var olan şeyler arasındaki bağıntılarla ilgilidir; zamanın herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir;

2. ardışık öğeler ekseni (CD): Üzerinde aynı anda ancak bir tek şeyin dikkate alınabileceği eksendir ama burada birinci eksendeki bütün şeyler değişimleriyle birlikte yer alır.

Değerler üstünde çalışan bilimler için bu ayrımın pratik bir gerekliliği, bazı durumlarda da mutlak bir gerekliliği vardır. (...)

(...) Göstergelerin çokluğu (...) nedeniyle, zaman içindeki bağıntılar ile dizge içindeki bağıntıları aynı anda incelememiz kesinlikle olanaksızdır. İşte bundan ötürü de iki tür dilbilim

ayırt ediyoruz. Peki nasıl adlandıracağız bunları? Elimizdeki terimlerin her biri bu ayrımı belirtebilecek güçte değil. Sözgelimi, tarih ve "tarihsel dilbilim" terimleri kullanılamaz, çünkü çağrıştırdıkları kavramlar son derece belirsizdir. Siyasal tarih hem dönemlerin betimlenmesini hem de olayların anlatımını içerdiğinden, art arda gelen dil durumlarının betimlemesi yapılırken, insan, dilin zaman eksenine göre incelendiği düşüncesine kapılabilir. Bu nedenle, dili bir durumdan öbürüne geçiren olayları ayrı olarak düşünmek gerekir. **Evrim** ve **evrimsel dilbilim** terimleri daha kesindir. (...) Bu terimlere karşıt olarak da dil **durumları** biliminden ya da **dural dilbilim**den söz edilebilir.

Ama biz hem söz konusu karşıtlığı, hem de aynı konuya ilişkin iki ayrı olgu düzeninin kesişmesini daha iyi belirlemek amacıyla **eşsüremli** dilbilim ile **artsüremli** dilbilimden söz etmeyi yeğliyoruz. Bilimimizin dural yanını ilgilendiren her şey eşsüremlidir, evrimlere ilişkin her şey ise artsüremlidir. Aynı biçimde, **eşsüremlilik** ile **artsüremlilik** de sırasıyla bir dil durumu ile bir evrim aşamasını belirtecektir.

(...)

4. Karşılaştırmalarla iki düzey arasındaki ayrımın açıklanması.

(...)

Düşünülebilecek bütün karşılaştırmalar arasında en tanıtlayıcı olanı, dilin işleyişi ile bir satranç partisi arasında yapılacak karşılaştırmadır. Her ikisinde de bir değerler dizgesiyle karşı karşıyayız ve bunların geçirdikleri değişimlere tanık oluruz. Bir satranç partisi, dilin bize doğal bir biçimde sunduğu şeyin yapay bir gerçekleştirilmesi gibidir.

Olayı daha yakından görelim.

Öncelikle oyundaki bir durum tam olarak dildeki bir duruma denk düşer. Taşların karşılıklı değeri, satranç tahtasındaki durumlarına bağlıdır; tıpkı dilde her öğenin, değerini, bütün öbür öğelerle karşıtlaşmasından alması gibi.

İkinci olarak, dizge hep anlıktır; bir durumdan öbürüne değişir. Değerlerin, aynı zamanda ve özellikle değişmez bir anlaşmaya, yani oyunun kuralına dayandığı da bir gerçektir: oyu-

nun başlamasından önce de, her hamleden sonra da var olan oyunun kuralına. Kesin olarak benimsenen bu kural dilde vardır; göstergebilimin değişmeyen ilkeleridir bunlar. (...)

(...)

9. Sonuçlar.

(...)

Eşsüremli dilbilim (Fr. *linguistique synchronique*) birlikte var olan ve dizge oluşturan öğelerin arasındaki mantıksal ve ruhsal bağıntıları aynı ortak bilincin kavrayış biçimine bağlı kalarak ele alacaktır.

Artsüremli dilbilim (Fr. *linguistique diachronique*) ise, tersine, aynı ortak bilinç tarafından kavranmayan ve aralarında bir dizge oluşturmadan birbirinin yerini alan ardışık öğeler arasındaki bağıntıları inceleyecektir.

İkinci Kesim

Bölüm IV
Dilsel değer.

(...)

2. Kavramsal niteliği açısından dilsel değer.

(...)

Dil bütün öğeleri dayanışma içinde olan bir dizgedir; bu dizgedeki bir öğenin değeri, öbür öğelerin de aynı anda birlikte var olmalarından kaynaklanır ancak. (...)

(...)

3. Özdeksel Niteliği Açısından Dilsel Değer.

Değerin kavramsal bölümü, nasıl ki, yalnızca, dilin öbür öğeleriyle kurulan bağıntılar ve yine dilin öbür öğeleriyle olan ayrılıklardan oluşuyorsa, özdeksel bölümü için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Sözcükte önemli olan, sesin kendisi değil ama bu sözcüğü bütün öbür sözcüklerden ayırt etmeyi sağlayan ses ayrılıklarıdır, çünkü anlamı taşıyan bu ayrılıklardır.

Bölüm V
Dizimsel bağıntılar ve çağrışımsal bağıntılar.

1. Tanımlar.
(...)
Dizimsel bağıntı aynı anda birlikte bulunan [*in praesentia*] öğeler arasındaki bağıntıdır; var olan bir dizide aynı anda bulunan iki ya da daha çok öğeye dayanır. Buna karşılık çağrışımsal bağıntı aynı anda birlikte bulunmayan [*in absentia*] öğeleri gücül bir bellek dizisinde birbirine bağlar. (...)
(...)

Beşinci Kesim
Artgörümlü Dilbilim Sorunları
Sonuç

Bölüm V
Dil aileleri ve dil türleri.

(...)
Dilbilimin tek ve gerçek konusu, kendisi içinde ve kendisi için ele alınan dildir.

Açıklama: Ayrıca bkz.: F. de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* (çeviren: B. Vardar), Ankara, T.D.K. Yay., 2 cilt, 1976-1978; 2. baskı, Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; 3. baskı, İstanbul, Multilingual Yay., 1998.

Charles Bally

DOĞAL DİL, YAZINSAL DİL VE BİÇEM

F. de Saussure'ün tilmizi ve sürdürücüsü olarak kabul edilen, Cenevre Dilbilim Okulu'nun temsilcilerinden Ch. Bally (1865-1947), yapıtlarında dilbilim ile estetik arasında yer alan sorunları ele aldığı gibi doğal dil ile yazınsal dile ilişkin sorunları da tartışmıştır. Aşağıda, *Le langage et la vie* (Dil ve Yaşam) adlı kitabının 1926 baskısından (Paris, Payot) bir bölüm sunuyoruz (s. 43-45). Ayrıca bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 36. bölüm: "Science et art du langage" ("Dilin Bilimi ve Sanatı"); P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975, s. 107-110.

Dilin anlatımsal özellikli olabileceği kabul edilmekle birlikte, bu bakış açısına göre, dil, bir tek tip anlatım içinde incelenmeye çalışılmıştır: yazınsal dil. Bu durum da önemli yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Önce, benimsenmiş ve belli bir düzene kavuşturulmuş yazınsal dil ile yaratıcı biçem arasında bir ayrım yapılmamıştır (bu konuya az sonra döneceğiz). Yazınsal dil ile biçem şeylere ilişkin estetik nitelikli bir görüşten doğduğu için, bu konuda yapılan eleştirinin iddiasına göre, doğal dil, duyguları anlatamaz ya da böyle bir şey yaptığı anda, anlatımı yazınsal nitelik kazanır. Buradaki yanlışlık, dilin asıl biçimi ile türe(til)miş biçimini, ve ayrıca araç ile amacı birbirine karıştırmaktır. Bir başka deyişle, doğal dil, daha önce de gördüğümüz gibi, duygusal öğelerle doludur ama bu deyişlerin kullanılmasında estetik ve yazınsal eğilime ender olarak rastlanır. Bir sokak çocuğu renkli sözcükler kullanır ve tümcelerini beklenmedik, ilginç biçimde kurar: Yani, farkında olmadan biçem yapar. Demek ki, sorunun öğelerini tersyüz etmek ve yazınsal dilin zorlamasız [spontane] dilden nasıl doğduğu sorusunu sormak gerekir: O zaman, bu türemenin, aracın amaca dönüşmesiyle gerçekleştiği görülecektir.

Herkesin kullandığı dil ile kişisel biçem arasında var olan yakınlıklar sorunu çetrefil bir sorundur. Yazınsal tekniklerin özü nedir? Büyük bir yazarın yazısı ile gündelik olarak kullandığı sıradan dil arasında aşılamaz bir uçurum mu vardır? Onda "konuşmaya özgü" ve "yazıya özgü" olmak üzere iki anlayış mı vardır?

Bir biçemin kökeni araştırıldığında, genellikle ağırlığını duyurmuş etkiler üstünde durulur: Geleneğin, yazarı nasıl oluşturduğu, yazarın da geleneği ne bakımdan aştığı araştırılır. Yazar, kendinden öncekilerle benzerlikleri ya da karşıtlıkları açısından değerlendirilir; bir okula ve bir çevreye yerleştirilir. Dikkatle bakıldığında, bu ilişkilendirme çalışmaları neyi gösterir bize? Bir yazarda, kendinden çok başkalarına ait olan şeyi gösterir. Bu tür çalışmalarda yazarın biçemine girilmez; biçemi aracılığıyla yazınsal dili incelenir.

Yazınsal dil ve biçem: İşte özenle yapılması gereken bir ayrım. Yazınsal dil, gelenekselleşmiş bir anlatım biçimidir; birbirini izleyen kuşaklar boyunca birikmiş bütün biçemlerin bir tortusu, bir bileşkesidir; dilsel topluluk tarafından benimsenmiş olan ve zorlamasız dilden farklı kalmakla birlikte ortak temelin bir parçasını oluşturan yazınsal öğeler bütünüdür.

Yazınsal dilin kendine özgü sözcük dağarcığı (...), hazır kalıpları (...), uzlaşmaya dayalı tümce yapısı (...) vardır. Geçmişte yaşadığı için, doğal olarak eski biçimleri kullanır. Dolayısıyla kullanılagelen dil ile birbirine karıştırılamaz; kullanılagelen dil yazınsal dile özgü bir söyleyiş biçimini benimserse, bu, onunla arasındaki karşıtlığı vurgulamak ve bu yolla hoş ya da ince alay yüklü bir etki yaratmak içindir. (...)

Yazınsal dilin özellikle toplumsal bir değeri vardır; kibarlığın, düşünsel açıdan seçkinliğin, yüksek eğitimin bir simgesidir. (...) Bu özelliğiyle de, yazınsal dilin yeri –hiç kuşkusuz saygın yeri– yönetim dilinin, bilim dilinin, spor dilinin, vb'nin yanıdır.

Antoine Meillet

KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLGİSİ YÖNTEMİ ÜSTÜNE

F. de Saussure'ün Paris'te verdiği konferansları izleyen ve onun en ünlü tilmizlerinden biri olarak kabul edilen A. Meillet (1866-1936), F. de Saussure'ün düşüncelerini tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim araştırmalarına uygulamasıyla tanınır. Ama A. Meillet'nin yaklaşımı bazı açılardan da F. de Saussure'ünkinden ayrılır. Nitekim, *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] üstüne yazdığı bir tanıtma yazısında F. de Saussure'ün dilin dizgesel özelliği üstünde fazlasıyla durarak dilde insanın varlığını unutmuş olmasını eleştirmiştir. A. Meillet, dilin tarih, kültür ve toplum bağlamı içinde bir "an" olarak değerlendirilmesini ister. Ona göre, dilin kültürle, bu dili konuşan halkın toplumsal yapılarıyla özel ilişkisi vardır. Aşağıda A. Meillet'nin *Linguistique historique et linguistique générale* (Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim) adlı yapıtında (1924 baskısı) yer alan (s. 19-35) ve karşılaştırmalı dilbilgisi yönteminin özelliklerini açıklayan bir metninin çevirisini sunuyoruz. Ayrıca bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 87. bölüm: "De la grammaire comparée à la linguistique générale" ("Karşılaştırmalı Dilbilgisinden Genel Dilbilime").

Karşılaştırmalı dilbilgisi olarak adlandırılması konusunda düşünce birliğine varılmış olan bilimin amacı, çeşitli diller arasındaki yakınlıklar aracılığıyla dilsel gelişmelerin tarihini oluşturmaktır. Karşılaştırmacı dil uzmanının, incelediği örneklerin her birinde yapması gereken şey, ele alınan olgular arasında, bir tek ve eski bir dilin bulunduğunu varsayan ve eskiden açıkça bir tek biçimde konuşulmuş dilden derece derece farklılaşarak doğmuş olan durumu belirlemektir.

Karşılaştırmacı dil uzmanı, gözlemlediği yakınlıklardan

yola çıkmalı ve karşılaştırılan diller arasında, geçmişin belli bir anında tek bir durumun bulunduğunu kabul ettiren yakınlıkları göz önünde tutmalıdır yalnızca.

Demek ki, yöntem sorunu, dilsel olgular dikkate alınarak, kendini açıklamak için, tek bir hareket noktasını varsayan olguları nasıl tanıyabileceğimizi araştırmaktır.

Her tarihçinin karşısına iki tür sorunun çıktığı hemen görülür: Bir yandan, geçmişin belli bir anında belli bir olgu ya da durumun varlığını belirlemek; öte yandan da farklı tarihlerdeki olgular arasında var olan bağıntıyı ortaya koymak. Bu durumda, iki sorunun da birbirinden ayrılamayacağı bir gerçektir.

Buradaki amacımız, karşılaştırmacı dil uzmanlarının akıl yürütme yöntemini betimlemek ve bu yöntemin tanıtlayıcı değerinin ne olduğunu incelemektir.

Akıl yürütme biçimi şöyledir: Kimi diller arasında birbirine az çok ya da tıpatıp uygun olan anlatım biçimleri gözlemlenir. Bu uygunluklar, ancak, belli bir tarihte yer alan ortak bir biçim varsa ve yer yer farklılık gösteren bütün benzer biçimler de işte bu ortak biçimin devamıysa açıklanabilir. Şimdi örnek olarak yeni-latin dillerindeki özne işlevi taşıyan kişi adıllarını ele alalım:

[Fransızca]	*je* [Ben]	*tu* [Sen]
Rumence	*eo*	*tu*
İtalyanca	*io*	*tu*
Eski Fransızca	*jo*	*tu*
İspanyolca	*yo*	*tu*

Konuşan kişinin, kendini *eo, io, jo, yo* gibi biçimlerle belirtmesi için hiçbir genel neden yoktur; birbirinden çok farklı ya da birbirine çok uzak dillere başvurmadan bile, konuşan kişinin, kendini Almanca'da *ich*, Rusça'da *ja* [okunuşu *ya*], Farsça'da *men* gibi bambaşka biçimlerle ifade ettiğini görürüz. Öte yandan, kendisiyle konuşulan kişiye de *tu* denilmesinin hiçbir nedeni yoktur. Her ne kadar Hint-Avrupa dilleri bu açıdan oldukça benzer biçimleri korumuşlarsa da (Almanca *du*, Rusça *ty*, vb.) kendisiyle konuşulan kişiye farklı biçimlerde seslenildiğine tanık olmak için Hint-Avrupa dil öbeğinden çıkmak yeter-

lidir: sözgelimi Türkçe'de *sen*, Arapça'da *ente*, Samoa dilinde *o ö*, vb. Demek ki, bir dil öbeğinde konuşan kişiyi belirtmek ya da kendisiyle konuşulan kişiyi belirtmek için birbirine uygun biçimler kullanılıyorsa, bu, şu demektir: Söz konusu biçimler eski tarihlerde kullanılan tek ve aynı biçimi sürdürürler ve aralarında bir gelenek vardır. Amaç, bu geleneğin doğasını belirlemektir. İşte tarihsel dilbilimin başlıca görevlerinden biri, dilsel geleneğin değişik koşullarını saptamaktır; genel tiplerin sayısı azdır ama ayrıntı son derece karmaşıktır. (...)

(...) Akıl yürütmenin temel dayanağı şudur: Rumence *eo*, İtalyanca *io*, Eski Fransızca *jo*, İspanyolca *yo* arasındaki uygunluk rastlantısal olamaz. (...)

(...) Karşılaştırmalı yöntemi bir başka biçimde de kullanabilir ve bütün insan dillerinde ya da birçok dilde ortak yanların neler olduğunu sorabiliriz: Bu soruyu da, bazı dillerin daha önce var olmuş bir dilin dönüşümleri olduğu olgusundan bağımsız olarak sorabiliriz (sözgelimi Fransızca ve İtalyanca'nın, Latince'nin dönüşümleri; Suriye Arapçası, Mısır Arapçası ve Fas Arapçası'nın –günümüz konuşma dilinde birbirinden çok farklıdır bu diller– da Arap fatihlerinin kullandığı Arapça'nın dönüşümleri olduğu olgusundan bağımsız olarak). Böylece bir genel dilbilim oluşturulabilecektir. Ancak, "karşılaştırmalı dilbilgisi" diye adlandırılan şeyin amacı, konusu bu değildir. Tarihten soyutlanarak elde edilen tarihsel dilbilim henüz tam anlamıyla oluşturulmamış, oluşturulması da güç bir bilimdir ve bu bilimin kurulması için de zaten olabildiğince çok sayıda dilin tarihinin elden geldiğince eksiksiz betimlenmiş olması gerekir. Genel dilbilimin kurulmasına yarayan şey karşılaştırmalı dilbilgisi açısından bir değer taşımaz ve bunun tersi de geçerlidir.

(...) Burada dilbilim konusunda söylediklerimiz aslında her karşılaştırmalı yöntem için geçerlidir. Karşılaştırma iki biçimde kullanılabilir: Ya rastlantısal olmayacak özel uygunluklar saptanır ve buradan ortak bir tarihsel kökenin bulunduğu sonucuna ulaşılır; ya da incelenen bütün olgular arasında uygunluklar saptanır ve genel yasalar belirlenir. (...)

Prag Dilbilim Çevresi

Roman Jakobson
Sergey Karsevski
Nikolay Trubetskoy

DİL VE ŞİİR DİLİ ÜSTÜNE SAVLAR

Aşağıdaki metin, Prag Dilbilim Çevresi'nin 1928 ve 1929 yıllarında dile ve şiir diline ilişkin olarak ortaya attığı savların kısaltılmış çevirisidir. Bu savlar ilkin 1929 yılında Fransızca olarak *Travaux du Cercle linguistique de Prague*'ın (Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) 1. cildinde yayımlanmıştır: "Thèses présentées au Ier Congrès des philologues slaves" ("Slav Filologları I. Kurultayı'nda Sunulan Savlar"). Ayrıca bkz.: J. Vachek (yay. haz.): *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington ve Londra, Indiana University Press, 1967; J. Vachek'ten aktaran: J.-C. Pariente ve G. Bès, *La linguistique contemporaine*, Paris, P.U.F., 1973, s. 12-14; P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975, s. 58-62.

A. İşlevsel dizge olarak dil anlayışı.

İnsan etkinliğinin ürünü olan dil, bu etkinlikle ereklik özelliğini paylaşır. Dilyetisi anlatım ya da bildirişim olarak incelendiğinde, konuşan kişinin amacının, en kolay ortaya çıkan ve en

doğal olan açıklamayı vermek olduğu görülür. Dolayısıyla, dil incelemesinde, işlev açısını göz önünde tutmak gerekir. Bu açıdan, dil, *belli bir amaca uygun anlatım araçlarının oluşturduğu bir dizgedir.* Hiçbir dil olgusunu, bağlı olduğu dizgeyi göz önünde bulundurmadan anlayamayız. (...)

B. Eşsüremli yöntemin amaçları. Artsüremli yöntemle ilişkileri.

Bir dilin özünü ve niteliğini tanımanın en iyi yolu, güncel olguların eşsüremli incelemesini yapmaktır; yalnız bu tür olgular eksiksiz ve doğrudan doğruya algılayabileceğimiz gereçler sunarlar. (...)

İster geçmiş dil durumlarını yeniden oluşturmak söz konusu olsun, isterse bunların evrimlerini saptamak, işlevsel dizge olarak dil kavramı, geçmiş dil durumlarının incelenmesinde de göz önünde bulundurulmalıdır. Cenevre Okulu'nun yaptığı gibi eşsüremli ve artsüremli yöntemler arasına aşılamayacak engeller koyamayız. Eşsüremli dilbilimde, dil dizgesindeki öğeleri işlevleri açısından göz önünde bulundurursak, dilin geçirdiği değişimleri de, bu değişimlerden etkilenen dizgeyi dikkate almadan değerlendiremeyiz. Dilsel değişiklikleri, rastlantısal olarak gerçekleşen ve dizge açısından ayrışık nitelikli olan yıkıcı etkiler biçiminde düşünmek akla yatkın değildir. Dilsel değişiklikler, çoğunlukla, dizgeye yöneliktir, onu sağlamlaştırmayı, yeniden oluşturmayı, vb. amaçlar. Demek ki, artsüremli inceleme, dizge ve işlev kavramlarını bir yana itmez; tam tersine, bu kavramları dikkate almazsa eksik kalmış olur.

Öte yandan, eşsüremli betimleme de evrim kavramını tümüyle dışlayamaz; çünkü, eşsüremli olarak tasarlanan bir alanda bile, yok olma evresi, şimdiki zaman evresi ve oluşum evresi bilinci vardır. (...)

C. Dilin ses özelliğine ilişkin araştırmalar.

İşitim imgesinin önemi. — Sesbilimsel olguların ereklik sorunu, bu olgulara ilişkin dış özelliklerin incelenmesinde, tam olarak işitim imgesinin ön plana çıkmasına yol açmaktadır; çünkü, konuşan kişinin amaçladığı şey, devinimsel imge değil işitim imgesidir tam olarak.

Sesi fiziksel bir olgu, bir gösterim ve işlevsel dizgenin bir öğesi olarak ayırt etme gerekliği. — Öznel işitim ve devinim imgelerindeki nesnel işitim ve devinim etkenlerini aygıtlar aracılığıyla kaydetmek, dilsel değerlerin nesnel uygunluklarını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, söz konusu nesnel olgular, dilbilimle ancak dolaylı bir bağlantı içindedir; bu nedenle de onları dilsel değerlerle bir tutamayız.

Öte yandan, öznel işitim ve devinim imgelerinin, bir dil dizgesinin öğeleri arasında yer alabilmesi için, bu dizgede anlam açısından ayırt edici bir işlev yerine getirmesi gerekir. Bu sesbilimsel öğelerin duyumsal içeriği, öğelerin dizge içindeki karşılıklı ilişkilerinden daha az önemlidir (*sesbilimsel dizgenin yapısal ilkesi*). (...)

D. Sözcük ve sözcük toplaşması üstüne araştırmalar.

Dilsel adlandırma kuramı. Sözcük. — İşlev açısından incelendiğinde, *sözcük, dilsel adlandırma etkinliğinin sonucudur*; bu etkinlik, kimi zaman dizimsel etkinliğe sıkı sıkıya bağlı kalır. Dilyetisini, bir zamanlar, mekanik özellikler taşıyan nesnelleşmiş bir olgu olarak inceleyen dilbilim, çoğu kez, sözcüğün varlığını tümüyle yadsımıştır. Ama, bununla birlikte, işlev açısından, *sözcüğün özerk varoluşu tam olarak apaçık bir şeydir*, her ne kadar bu varoluş çeşitli dillerde değişik yoğunlukta kendini gösterse de ve her ne kadar gücül bir olgu olsa da. Dilyetisi, adlandırma etkinliği yardımıyla, dış ya da iç, somut ya da soyut gerçeği, dilsel açıdan kavranabilir öğelere ayrıştırır.

Her dilin kendine özgü bir adlandırma yöntemi vardır: Her dil, değişik adlandırma biçimlerinden değişik oranlarda yararla-

nır: Sözgelimi, türetme, birleştirme ve sözcükleri değişikliğe uğratmadan yapılan birleştirmeler (örneğin Slav dillerinde, özellikle de halk dilinde, yeni sözcükler çoğunlukla türetme yoluyla oluşur.) Her dil, adlandırma yöntemlerini kendine özgü bir biçimde sınıflandırır ve kendine özgü sözcük dağarcığını oluşturur. (...)

E. Dilin işlevleri üstüne.

Düşünsel dilyetisi, gerçekleşme aşamasında, özellikle topluma yöneliktir (insanın başkalarıyla kurduğu ilişkiler); **coşkusal dilyetisi** de dinleyen kişide bazı heyecanlar uyandırmayı amaçlıyorsa topluma yöneliktir (...), ya da dinleyen kişi göz önünde tutulmamışsa, konuşan kişinin heyecandan kurtulması demektir.

Toplumsal rolü içinde, dili, dildışı gerçekle olan ilişkisine göre belirlemek gerekir. Bu durumda, ya **bildirişim işlevi** vardır (bir başka deyişle, gösterilene yöneliktir) ya da **yazın işlevi** vardır (bir başka deyişle, göstergenin kendisine yöneliktir).

Dilin **bildirişim işlevi** içinde, iki ayrı doğrultu ayırt etmek gerekir: Birinde, dil "durum"a bağlıdır, bir başka deyişle, bütünleyici dildışı öğelere dayanır **(kullanılan dil)**; öbüründeyse, dil, eksiksiz ve kesin olma isteğiyle, elden geldiğince kapalı bir bütün oluşturmayı ve terim-sözcükler ile yargı-tümceler kullanmayı amaçlar **(kuramsal dil)**.

Kesinlikle bir tek işlevin ağır bastığı dil biçimleriyle birçok işlevin kesiştiği dil biçimlerinin incelenmesi, istenilen bir şeydir; bu incelemede, temel sorun belli durumdaki işlevlerin değişik aşamalarıyla ilgili olacaktır.

Her işlevsel dilin kendine özgü bir uzlaşmalar dizgesi vardır. (...) İşlevsel bir dilyetisini, dilin kendisiyle, bir başka dilyetisini de F. de Saussure'ün "söz"üyle özdeşleştirmek (sözgelimi, **düşünsel dilyetisi**ni "dil"in kendisiyle, **coşkusal dilyetisi**ni de "söz"le özdeşleştirmek) yanlıştır.

F. Şiir dili üstüne.

Şiir dili uzun süre dilbilimin önemsenmeyen bir alanı olarak kaldı. Şiir dilindeki temel sorunların yoğun biçimde incelenmesine yakın dönemde başlanmıştır. Slav dillerinin çoğu şiirsel işlev açısından henüz incelenmemiştir. Yazın tarihçileri zaman zaman bu sorunlara değinmişlerdir kuşkusuz, ama, dilbilim yöntemi açısından yeterli hazırlıkları olmadığı için yanlışlıklar yapmaktan kurtulamamışlardır. Bu yöntem hataları giderilmedikçe de şiir dilinin özel olgularını başarıyla incelemek olanaksızdır.

1. *Şiir dilinin eşsüremli betimleme ilkeleri*ni hazırlamak gerekir. Bunu gerçekleştirirken de sık sık yapılan yanlıştan yani şiir dili ile bildirişim dilini özdeş tutma hatasından sakınmak gerekir. Şiir dili eşsüremli bakış açısına göre sözün yani bireysel bir yaratıcı edimin biçimini taşır; bu biçim, değerini bir yandan güncel şiir geleneği (şiir dili) temelinden, öte yandan da çağdaş bildirişim dili temelinden alır. Şiir dilinin bu iki dil dizgesiyle karşılıklı ilişkileri hem son derece karmaşıktır hem de çeşitlilik gösterir; bunların artsüremli açıdan olduğu kadar eşsüremli açıdan da incelenmesi gerekir. Şiir dilinin kendine özgü bir başka niteliği de bir çatışma ve bozulma öğesini vurgulamasıdır. Bu bozulmanın özelliği, eğilimi ve ölçüsü çok değişiktir.

Sözgelimi şiirsel sözün bildirişim diline yaklaşması, var olan şiir geleneğine karşı çıkmasına bağlıdır. Şiirsel söz ile bildirişim dilinin karşılıklı bağıntıları da, kimi kez belli bir dönemde son derece belirgin, kimi kez de başka dönemlerde hissedilemeyecek kadar azdır.

2. Şiir dilinin değişik düzlemleri (sözgelimi ses düzlemi, biçim düzlemi) birbirlerine o kadar sıkıca bağlıdır ki, yazın tarihçilerinin çoğu kez yaptığı gibi bunların arasından birini, öbürlerini dikkate almadan incelemek olanaksızdır. Şiir dilinin, göstergenin özerk değerini belirgin kılmaya çalıştığını söyleyen kuramdan şöyle bir sonuç çıkar: Bir dil dizgesinin bildirişim dilinde ancak yardımcı bir işlev üstlenen bütün düzlemleri, şiir dilinde az çok önemli olan özerk değerler kazanır. (...)

Dilin çeşitli öğelerinin gerçekleşme derecesi her sözde ve

her şiir geleneğinde farklıdır; bu durum da *şiirsel değerlerin özgül bir aşamalanması*nı sağlar. Doğal olarak, şiirsel sözün şiir dili ve bildirişim dili ile olan ilişkileri, farklı öğeler açısından hep farklılık gösterir. Şiirsel yapıt işlevsel bir yapıdır ve buradaki farklı öğeler *bütün ile kurdukları ilişki*ye göre anlaşılırlar. Nesnel açıdan özdeş olan öğeler, değişik yapılarda tam olarak farklı işlevler üstlenir.

Belli bir dilin, sesbilimsel dizgesinde ya da bu dizgenin grafik eşdeğerinde yer almamış olan işitimsel, devinimsel ya da grafik öğeler şiir dilinde gerçekleşebilir. Ancak, şiir dilindeki ses değerlerinin bildirişim dilinin sesbilimsel yapısıyla bağıntı içinde olması tartışılamaz, *şiirsel ses yapılarının ilkelerini de yalnızca sesbilimsel bakış açısı ortaya çıkarabilecek düzeydedir.* Şiir sesbilimi, sesbilimsel repertuvarın bildirişim diline göre kullanım derecesini, sesbirimlerin öbekleşme ilkelerini (...), sesbirim öbekleşmelerinin yinelenmesini, ritmi ve ezgiyi içerir.

Şiir dilinin belirgin niteliği, özel bir değerler aşamalanmasıdır: **Ritim** düzenleyici ilkedir, dizenin öbür sesbilimsel öğeleri yani ezgisel yapı, sesbirimlerin ve sesbirim öbeklerinin yinelenmesi de ritme sıkıca bağlıdır. Çeşitli sesbilimsel öğelerin ritim ile birleşmesi dizenin sonradan kurallara bağlanacak tekniklerinin (uyak, ses yinelenmesi, vb.) doğmasına yol açar.

İster nesnel olsun, ister öznel, işitimsel bakış açısı da devinimsel bakış açısı da ritim sorunlarını çözemez; bu sorunlar ancak sesbilimsel bakış açısına göre düşünülerek ele alınabilir; sesbilimsel bakış açısı, ritmin sesbilimsel temeli, aynı anda birlikte var olan dilbilgisi-dışı öğeler ile özerk öğeler arasında bir ayrım yapmayı sağlar. Karşılaştırmalı ritim bilgisinin yasaları sesbilimsel bir temele dayanılarak dile getirilebilir ancak. Görünüşte özdeş ama iki ayrı dile ait iki ritim yapısı, her biri kendi sesbilimsel dizgesinde farklı rol oynayan öğelerden oluştuğunda, temelde birbirlerinden ayrıdır.

Dizenin ritmi, uyak, vb. tarafından gerçekleştirilmiş ses yapıları arasındaki **koşutluk**, dilin değişik düzlemlerini gerçekleştirmede en etkili tekniklerden birini oluşturur. Birbirine benzer ses yapılarının sanatsal açıdan karşılaştırılması, sözdizimsel, biçimbilimsel ve anlamsal yapılar arasındaki uygunlukları

ve farklılıkları ortaya koyar. Uyak bile, rastlantısal olarak sesbilimsel bir olgu değildir. Hem benzer biçimbirimler (dilbilgisel uyak) peşpeşe dizildiğinde, hem de tersine bu sıralama aralandığında uyak biçimbilimsel bir yapı ortaya koyar. Uyak, sözdizim (...) ile de sıkı sıkıya ilişkilidir. Sözdizim yapıları ile ritim yapıları da, sınırları uyuşsun ya da uyuşmasın (dize atlaması) birbirleriyle sıkı ilişki içindedir. İki yapının özerk değeri her iki durumda da belirgindir. Hem ritim yapısı hem de sözdizim yapısı, dizelerde yalnızca kalıplarla değil ama ritim-sözdizim sapmalarıyla da vurgulanır. Ritim-sözdizim biçimlerinin kendine özgü bir tonlaması vardır; bunun yinelenmesi, dilin alışılmış tonlamasını bozan ezgisel atılımı oluşturur; bu da, dizelerin hem ezgisel hem de sözdizimsel yapılarının özerk değerinin belirginleşmesine yol açar.

Şiirin sözcük dağarcığı, şiir dilinin tıpkı öbür düzlemleri gibi gerçekleşir. Bu sözcük dağarcığı ya var olan şiir geleneğinden, ya da bildirişim dilinden ayrılıp kopar. Kullanılmayan sözcükler (yeni sözcükler, eski biçimler ya da sözcükler, uydurma sözcükler) ses etkileriyle bildirişim dilinin gündelik sözcüklerinden ayrıldıkları için şiirsel bir değer taşırlar; gündelik sözcükler sık kullanımları sonucu sessel bileşimlerinin ayrıntısı içinde algılanmazlar, ama sezilirler: Üstelik, kullanılmayan sözcükler, şiirsel sözcük dağarcığının anlamsal ve biçemsel çeşitliliğini zenginleştirir. Yeni sözcükte özellikle sözcüğün biçimsel bileşimi gerçekleşir. Sözcüklerin seçiminde yalnızca bir kenarda kalmış, kullanılmayan sözcükler değil de, bütün olarak sözlük alanları da söz konusudur; bunlar yarattıkları girişim olgusuyla sözlüğün gereçlerine karışırlar ve onları dinamikleştirirler.

Sözdizim, şiir dilinin öbür düzlemleriyle (ritim yapısı, ezgisel ve anlamsal yapı) olan çok sayıda ilişkisinden dolayı yığınla şiirsel gerçekleşme olasılığı sunar (...).

3. Araştırmacı, benmerkezcilikten uzak durmalı, bir başka deyişle, geçmişe ya da başka halklara özgü şiir olgularını çözümleyip değerlendirirken kendi şiir alışkanlıklarına ve eğitiminde etkili olmuş sanat kurallarına dayanmaktan kaçınmalıdır. Geçmişe ait sanatsal bir olgu varlığını koruyabilir ya da bir

başka ortamda etkin bir neden olarak yeniden ortaya çıkabilir, yeni bir sanatsal değerler dizgesinin bir parçası durumuna gelebilir, ama aynı zamanda, doğal olarak işlevi de değişir; ayrıca bu olgu kendine özgü değişimler geçirir. Şiir tarihi, bu olguyu geçmişe değişmiş görünümü altında yansıtmamalı, ama onu, başlangıçtaki işleviyle ve ortaya çıktığı dizge çerçevesi içinde yeniden canlandırmalıdır. Her dönem için özel şiir işlevlerinin açık seçik ve içkin bir sınıflandırması, yani şiir türlerinin bir dizelgesi yapılmalıdır.

4. Yöntemsel açıdan en az işlenmiş olan, sözcüklerin, tümcelerin ve belli bir uzunluktaki birimlerin şiirsel **anlam yapısı**dır. Söz sanatlarının gördüğü işlevlerin çeşitliliği incelenmemiştir. Bir yazarın anlatım teknikleri olarak sunulan söz sanatları dışında asıl önemli olan ama yine de en az incelenmiş olan şeyler, nesnelleşmiş, şiir gerçeğine yansıtılmış, konunun kuruluşu içine alınmış anlamsal öğelerdir. (...)

5. Şiir diline ilişkin sorunlar, yazın tarihi incelemelerinde pek çok durumda bağımlı rol oynarlar. Oysa sanatın düzenleyici belirtisi (sanat öbür göstergesel yapılardan bu özelliğiyle ayrılır) amacın doğrultusudur; bu doğrultu gösterilene değil de göstergeye yöneliktir. şiirin düzenleyici belirtisi dilsel anlatıma yönelik amaçtır. Gösterge bir sanat dizgesinde egemen öğedir; yazın tarihçisi başlıca inceleme konusu olarak göstergeyi değil de gösterileni seçtiğinde, bir yazınsal yapıtın ideolojisini bağımsız ve özerk bir kendilik olarak incelediğinde, ele aldığı yapıdaki değerler aşamalanmasını bozmuş olur.

6. Yazın tarihinde şiir dili evriminin içkin olarak belirlenmesinin yerini çoğu kez, düşünce tarihine ilişkin toplumsal ya da ruhbilimsel nitelikli bir başka şey, yani, incelenen olguyla türdeş olmayan olgulara başvuru almıştır. Türdeş olmayan dizgeler arasındaki nedensellik bağıntılarına körü körüne inanış yerine şiir dilini kendi içinde incelemek gerekir.

Nikolay Trubetskoy

SESBİLİM VE SESBİLGİSİ

Aşağıda Prag Dilbilim Çevresi'nin önde gelen temsilcilerinden N. Trubetskoy'un (1890-1938) *Grundzüge der Phonologie* (Sesbilim İlkeleri) [1939] adlı yapıtının Fransızca çevirisinden Türkçe'ye aktardığımız, "sesbilim" (fonoloji) ile "sesbilgisi" (fonetik) ayrımını yapan bir parça sunuyoruz: N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie* (J. Cantineau'nun Fransızca çevirisi), Paris, Klincksieck, yeni baskı, 1964, "Giriş" bölümü, s. 11-15. Ayrıca bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 92. bölüm: "La phonologie" ("Sesbilim").

Sesbilgisini özellikle belirleyen şey, incelenen sessel bütün ile onun dilsel anlamı arasındaki her çeşit ilişkinin bu alanın tamamıyla dışında bırakılmış olmasıdır. İşitme yoluyla yetişecek yetkin bir sesbilgisi uzmanının göreceği özel eğitim, alacağı işitme ve dokunma eğitiminin temeli şudur: Tümceleri ya da sözcükleri dinlemeye ve bunların eklemlenişi sırasında ses organlarına dokunmaya çalışmak. İkinci alışkanlığın edinilmesi sırasında, tıpkı söz konusu dili anlamayan bir yabancının yapacağı gibi, tümcelerin ya da sözcüklerin eklemlenmeleri sırasında anlamları göz önüne alınmaz ve yalnızca sessel ya da eklemleniş özellikleri algılanır. Demek ki sesbilgisi *insan dilindeki seslerin somut yanının bilimi* olarak tanımlanabilir.

Dilin göstereni birçok öğeden oluşur; bu öğeler de temelde birbirlerinden ayrı özellikler içerirler. Dildeki her sözcüğün bazı açılardan bütün öbür sözcüklerden ayrılması gerekir. Ama dilde bu farklılaşma yolları sınırlı sayıdadır ve bu sayı sözcüklerin sayısından çok daha az olduğu için, sözcükler, ayrımlaşma öğelerinin (K. Bühler'in terimiyle söylecek olursak "belirtiler"in) birleşiminden oluşmak zorundadır. Ama öte yandan, ayrımlaşma öğelerinin olası bütün birleşimleri geçerli değildir. Bu birleşimler, her dil için ayrı kurallara uyarlar. Sesbilimin gö-

revi, incelenen dilde hangi sessel ayrımların anlam ayrımlarına bağlı olduğunu, ayrımlaşma öğelerinin (ya da belirtilerin) kendi aralarında nasıl hareket ettiğini ve sözcükler ya da tümceler oluşturmak için birbirleriyle hangi kurallara göre birleşebildiğini araştırmaktır. Bu işlerin doğa bilimlerinin yöntemleri aracılığıyla gerçekleştirilemeyeceği apaçık ortadadır. Sesbilim daha çok bir dilin dilbilgisi dizgesini incelemede yararlanılan yöntemleri kullanmak zorundadır.

Sesbilgisinin incelemesi gereken dil sesleri, işitme ve eklemlemeye ilişkin çok sayıda özellik taşır. Bu özelliklerin tümü sesbilgici için önemlidir, çünkü, sesbilgici, söz konusu olan sesin söylenişinin yarattığı soruna ancak bu tür özellikleri göz önünde bulundurarak kesin bir yanıt verebilir. Ama bu özelliklerin çoğu sesbilimci için tam anlamıyla ikincil niteliklidir, çünkü bunlar sözcüklerin ayırıcı belirtileri olarak işlev görmezler. Bu nedenle, sesbilgicinin sesleri ile sesbilimcinin birimleri örtüşmez. Sesbilimci *ses olgusu açısından, yalnızca dilde belirli bir işlevi yerine getiren* özelliği göz önüne almalıdır.

İşlev üstünde böylesine ısrarla durmak, sesbilgicinin bakış açısıyla çok kesin bir biçimde karşıtlaşır. Sesbilgicinin, hemen yukarıda da belirttiğimiz gibi, söylenenin anlamından (bir başka deyişle gösterenin anlamından) özenli bir biçimde kaçınması gerekir. Bu durum sesbilgisi ile sesbilimin aynı çerçeve içinde sınıflandırılmasını engeller (her ne kadar ikisi de görünüşte benzer şeylerle ilgileniyorlarsa da). R. Jakobson'un çarpıcı bir karşılaştırmasıyla belirtecek olursak, sesbilim ile sesbilgisi arasındaki bağıntı, ulusal ekonomi ile ticaret yıllığı ya da maliye bilimi ile nümizmatik arasındaki bağıntıyla aynıdır.

(...)

Sesbilim ile sesbilgisini özenle birbirinden ayırt etmek ilkece gerekli, uygulama açısındansa gerçekleştirilebilir niteliktedir. Bu ayrım iki bilimin de yararınadır. Ama kuşkusuz, bu durum, söz konusu bilimlerin elde ettikleri sonuçlardan karşılıklı olarak yararlanmalarını engellememelidir.

(...)

Sesbilime gelince, elbette bazı sesbilgisi kavramlarını kullanmak zorundadır bu dal: Sözgelimi Rusça'da sözcükleri bir-

birinden ayırt etmek için titreşimli ve titreşimsiz olan gürültülü sesler arasındaki karşıtlığın kullanıldığı söylenebilir; ama sesbilim alanında "titreşimli", "titreşimsiz", "gürültülü" kavramlarının kendileri de sesbilgisel niteliklidir. Her sesbilimsel betimlemenin başlangıcında, ele alınan dilde var olan ve anlam farklılıklarına yol açan ses karşıtlıkları saptanmaya çalışılır: Sonuç olarak dilin sesbilgisel dökümü kalkış noktası olarak kullanılmalı ve gereç sağlamalıdır. Kuşkusuz sesbilimsel betimlemenin daha ileri, daha gelişmiş aşamaları, yani dizgenin ve birleşimlerin incelenmesi evreleri, sesbilgisinden tümüyle bağımsızdır.

Demek ki, ilkece birbirinden bağımsız olmalarına karşın, sesbilim ile sesbilgisi arasında belli bir ilişkinin bulunması gereklidir ve kaçınılmazdır.

(...)

Roman Jakobson

ROMAN JAKOBSON YANITLIYOR

Bu metin, Rus asıllı Amerikan dilbilimcisi, göstergebilimcisi ve yazın kuramcısı R. Jakobson (1896-1982) ile Fransa'da 1972'de Fransız televizyonu için yapılmış bir söyleşinin yayımlanmış bir bölümünün yer yer kısaltılmış çevirisidir. Tzvetan Todorov'un hazırladığı sorulara Jean-José Marchand'ın eklediği sorularla yapılan söyleşiyi R. Jakobson ile yalnızca J.-J. Marchand gerçekleştirmiş, T. Todorov söyleşi sırasında bulunmamıştır. Söz konusu uzun söyleşi, T. Todorov'un belirttiğine göre, aslında R. Jakobson'un 1972'ye kadarki bilimsel ve sanatsal yaşamıyla ilgili üç bölümden oluşmaktadır: Moskova'dan ayrıldığı 1920'ye kadarki yıllar; 1920-1942 arası; 1942-1972 arası. T. Todorov bu söyleşinin 1920'ye kadar olan bölümünü ilkin *Poétique* dergisinde (sayı 57, 1984, s. 3-25), ardından da R. Jakobson'un Rusya kültürü ve yazını ile ilgili yazılarının Fransızca çevirisini içeren *Russie folie poésie* (1986) adlı kitapta yayımlamıştır. İşte bu kitapta yer alan söyleşiden yaptığımız çeviride dil, yazın, folklor, modern sanat, bilim, Moskova Dilbilim Çevresi, biçimcilik açısından önemli gördüğümüz bölümlere yer verdik. Burada yayımladığımız çeviri daha önce *Modernizmin Serüveni* (haz.: E. Batur; İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1997; 2. baskı 1998; 3. baskı 1999) adlı kitapta yer alan metnin (s. 172-186; çeviren: M. Rifat) gözden geçirilmiş ve yeni bölümler eklenmiş biçimidir.

Aile ortamı, çocukluk yılları.

T. T.: *Roman Jakobson, siz 11 Ekim 1896'da Moskova'da doğdunuz. Bize aile ortamınızdan söz eder misiniz?*

R. J.: Annem babam Rusça'da eskiden ve hatta günümüzde de entelicensiya diye adlandırılan sınıfın tipik temsilcilerindendi (...). Babam, o dönemde son derece tanınmış olan Riga Teknoloji Enstitüsü'nde öğrenim görmüş ve mühendis olmuştu.

Moskova'da Kremlin yakınlarında oturuyorduk. Annem ve babamla son derece arkadaştım. Babam bilim adamı olmak istemişti ama ekonomik nedenlerle sanayi alanında çalışmak zorunda kalmıştı. Her zaman bu durumun onu biraz rahatsız ettiği ve bu eski isteğinin onda hep canlı kaldığı duygusu vardı içimde. Öyle ki bu duygu beni iyice etkiledi ve çocukluğumdan beri bilimsel çalışmanın hayaliyle yaşadım. Ben ailenin büyük oğluydum: İki erkek kardeşim vardı. Biri, şu anda Washington'da Kongre Kütüphanesi'nin Slav Bölümü yöneticisi. Tarihçi olan bu kardeşim Doğu Avrupa tarihi üstüne önemli şeyler yayımlamıştır. İktisatçı olan ve meslek kuruluşları üstüne ilginç bir kitabı bulunan öbür erkek kardeşimse savaş sırasında öldü. Fransa'da Nazi işgali sırasında oldu bu.

T. T.: *Hangi okula gidiyordunuz? O günlerle ilgili belirli anılarınız var mı?*

R. J.: Ah! Evet, hem de çok belirli. Okulum Lazarev Enstitüsü'ydü. Bütün bölümler vardı, en küçük sınıftan en büyük sınıfa kadar. Ben okula girdiğimde yedi yaşındaydım. Son derece ilginç bir enstitüydü burası. Bazı hocalar, ki bunların görevleri yalnızca ilk ve orta öğretim öğretmenliğiydi, dikkate değer kişilerdi. Aralarında sözgelimi, okula girdiğim andan itibaren hocam olan Bogdanov'dan söz etmek isterim. Bogdanov, Rusça hocasıydı ama her şeyden önce tanınmış bir etnograf ve folklorcuydu. Rusya Etnografya Derneği'nin çıkardığı derginin yazarıydı. Üstümde büyük bir etkisi olmuştu; tıpkı daha sonraki yıllarda, yine bir Rus dili ve yazını hocası olan Narski gibi (...).

T. T.: *İlk okuduğunuz kitaplar nelerdi?*

R. J.: Ben dört yaşındayken okumaya başladım. Oldukça şaşırtıcıydı bu, çünkü hiç kimse bana okumayı öğretmeye çalışmamıştı. Birkaç harfin adını, anne ve babamın okudukları gazetelerin adlarını sorardım, altı yaşına doğru da ateşli bir okur oldum! Önce masalları okumaya başladım. En çok sevdiğim de, benim için bugün de en yakın simgeler dünyası olarak kalmış olan Andersen masallarıydı. Kuşkusuz, sözünü bile etmeye gerek yok, Rusça çevirisinden okumuştum. Bir sonraki aşamaysa Jules Verne oldu: Bunu da Rusça olarak okudum ama kısa sürede de Fransızca'ya geçtim.

İlk Fransızca derslerimi altı yaşında almaya başlamıştım. Çocukluk arkadaşım Elsa Triolet o güzelim kitabı *La mise en mots*'da, tipik bir Fransız kadını olan ama Moskova'da dünyaya gelmiş bulunan Fransızca öğretmenini anlatır: Fransız kültüründen gelen, bir Fransız okuluna giden ama aynı zamanda Fransızcası hafifçe Rusça'nın telaffuzuna kaçan bir öğretmendir bu. Elsa'nın, öğretmenin bütün yaşamı boyunca üstünde bırakmış olduğu etki konusunda söyledikleri, Fransızca ile Rusça, Fransız yazını ile Rus yazını, Fransız şiiri ile Rus şiiri arasında bir sınırın bulunması durumu, aynen benim için de geçerliydi. Ben de Fransızca'yı o sıralarda, yaklaşık on sekiz yaşlarındaki genç bir hanımdan, Matmazel Dache'tan öğrenmekten büyük bir zevk almıştım ve Fransızca kitap okumak benim için en doğal şey olmuştu. Bununla ilgili hoş bir olay var: Çok fazla okumama izin verilmiyor, okumanın miyop olan gözlerime zarar vereceği söyleniyordu; ama Fransızca kitaplar okuduğumda aynı katı tavır takınılmıyordu; çünkü, annem babam, özellikle de annem Fransızca'yı bu yolla daha çabuk öğreneceğime inanıyordu. Bundan ötürü daha çok Fransızca kitaplar okudum: Size tuhaf gelecek ama bu bende yer etti: Şimdi yorgun ya da hasta olduğum zamanlar Rusça kitaplardan çok Fransızca kitaplar okuyorum.

Almanca'yı da küçük yaşta öğrendim ama, çocukken, Fransızca ile Almanca'ya karşı tamamıyla farklı bir tutum içindeydim. Annem bana Almanca dersleri de almamı önerdiğinde aşağı yukarı yedi yaşındaydım. Derken Almanca öğretmeni hanım geldi ve ben birden, Fransızca öğretmenimin bana anlatmış olduğu Sedan Savaşı sırasındaki (babasını bu savaşta yitir-

mişti) müthiş olayları anımsadım. O kadar kızmıştım ki, Almanca dilbilgisi kitabını paramparça ettim. İşin tuhafı, Alman dilinin sorunları ile Fransız dilinin sorunlarına karşı her zaman çok farklı bir tutum içinde oldum. Her şey tam anlamıyla size anlattığım gibiydi: Bu bir çocukluk anım benim.

Evet ilk okuduklarım arasında Jules Verne'in kitaplarının önemli bir yeri vardı. Ayrıca yine küçük yaşlarda Fransızca öğretmenimin bana getirdiği Daudet'nin kitaplarını da okudum. *Le Petit Chose* ile *Tartarin*'in üç cildinin bende yapmış olduğu güçlü etkiyi bugün hâlâ anımsarım.

Küçük yaşta okuduğum masallara, romanlara, özellikle de yolculuk ve serüven anlatılarına kısa sürede şiir de eklendi. Size nedenini söyleyemem ama şiir küçük yaşta en çok severek okuduğum şey oldu. O dönemde şair, Puşkin'di. Fransız şiirine gelince, çok şaşırtıcıdır, Fransız şiiriyle ilgili ilk anılarım Verlaine'den. Verlaine'in dizeleri nefisti. Verlaine'den sonra, aşağı yukarı on iki yaşındayken, Mallarmé'ye geçtim. (...)

Dil, yazın, folklor.

T. T.: *Bir yerde şöyle diyorsunuz: "Alfabeyi daha yeni çiziktirmeye başlamıştım ki, atasözlerini toplama tutkusu beni sarmıştı bile. Takvim yapraklarını baştan aşağıya, büyük çabayla topladığım atasözü biçimindeki deyişlerle kaplıyordum." Bize altı yaşınızdaki bu tutkunuzdan söz eder misiniz? O dönemde folklor hem sizin hem de çağdaşlarınızın yaşamında ne gibi bir rol oynuyordu?*

R. J.: (...) Yazmayı ya da daha doğrusu Rusça çiziktirmeyi öğrendiğim andan itibaren atasözlerini toplamaya başladım. Nereden mi buluyordum onları? Unutmayalım ki çevrem atasözleriyle doluydu. Batılılar, bugün artık Kruşçef'in konuşmalarının çevirilerini okuduktan sonra, Rus dilinde ve Rusların yaşamında atasözlerinin oynadığı rolü anlamış durumdalar: Çünkü her konuşmada onlarca atasözü geçiyor. Yani atasözleri Rusça tümce kuruluşlarının temel bir öğesidir. Batıda buna benzer çok az durum söz konusudur. (...) Rusya'da çeşitli Türk halklarıyla çok canlı ilişkiler kurulduğu dönemin, Tatarlar döneminin bu

açıdan önemli olduğu kesin. O zamanlar her yerde atasözü işitilirdi. Hem yalnız atasözü de değil. Folklor, Rus toplumunda ve yaşamında önemli bir güçtür. Bizler geleneksel halk türküleri içinde yaşardık; sokakta, mutfakta, avluda, her yerde onları duyardık. Halk masalları için de aynı şey geçerliydi. (...) Rus folklorundaki destansı şiirleri de küçük yaşlarda öğrendim. Bunlar beni çok etkiledi ve benim için her zaman bir düşünme, tartışma, daha sonraki yıllarda da çözümleme konusu oldu.

T. T.: *Şiire duyduğunuz bu ilgi, dile duyduğunuz ilgiden hiçbir zaman ayrılmadı, sizde. Doğrudan doğruya dilin betimlenmesiyle ilgilenmeye ne zaman başladınız?*

R. J.: Okulda dilbilgisi derslerinden özellikle sıkılan birçok arkadaşımın bulunduğunu anımsıyorum. Ama, ben baştan beri dilbilgisini çok seviyordum. Hatta, az önce sözünü ettiğim Bogdanov, Rusça'nın ad çekimindeki durumlar için alıştırmalar, her durum için de tümce alıştırmaları hazırlamamı istediğinde, bu işi yapmaktan büyük zevk aldım (...).

Öğrenciyken dil için duyduğum bu ilgi ile sonradan yapacağım çalışmalar arasında bir bağıntı vardır. (...)

Ama dil için duyduğum ilgi aynı zamanda folklor için duyduğum ilgiyle bağlantılıydı. Lazarev Enstitüsü'nün geleneğinde folklorun büyük bir işlevi vardı.

Öğrenimimin ilk yıllarında Enstitü'nün müdürü olan Vsevolod Miller, dünyaca tanınan bir bilim adamıydı; hem bir hümanist olarak hem de Rus folklorunu başka geleneklerle, özellikle de İran folkloruyla ilişkileri açısından ele alan bir folklor tarihçisi olarak biliniyordu. İşte bu Miller bizi etkilemişti, çalışmaları çocukluk yıllarımdan beri ilgimi çekmişti: Destansı şiir ve bu şiirin tarihi üstüne yaptığı incelemeleri aşağı yukarı daha on bir ya da on iki yaşlarındayken okumuştum. Rus folkloruyla ilgili bu metinlerde, bazı biçim, dilbilgisi ya da şiirsel ölçü sorunlarının dikkatimi çekmemesi olanaksızdı. Yazılı yazın geleneğinden çok farklıydı bu biçimler. Ayrıca dikkati, dil, dize ve şiirsel konu arasındaki bağıntıya çeken bazı öğeler de vardı.

Miller, Bogdanov ve başka öğretmenlerimin etkisiyle bir başka sorunla da çok yakından ilgilendim: Folklor derlemesi-

nin nasıl yapılacağı sorunuydu bu. Yaz tatilini köyde geçirme fırsatı elde edince, folklor metinlerini yazıya geçirmeye başladım. Benim için en kolay olanı da çocuk folkloruydu. Bunlar geleneksel oyunlarda kullanılan, sözgelimi oyuna kimin başlayacağına karar vermek için yapılan sayışmada ve benzeri durumlarda söylenen metinlerdi. Ben Rus çocukları ile Çingene çocuklarının metinlerini saptamıştım. Bu derleme beni birdenbire yeni üretilmiş sözcüklerin şiiri sorununa yöneltti; çünkü söz konusu şiirsel metinler bu tür sözcüklerle doluydu. Bu sorun, kısa bir süre sonra Rus fütürist şiirinde ortaya atıldı: **zaum**. **Süprarasyonel** (akılüstü, akılötesi) bir dildi bu; daha önce var olmayan ve açık seçik bir anlamı bulunmayan sözcükler, birleşik sözcükler, Rusça'da var olan eklerin yeni köklerle birleştirilmesi sonucu yaratılmış sözcükler kullanan bir şiirdi. Öyle düşünüyorum ki, yapmış olduğum derleme, yeni şiir, deneysel şiir karşısındaki tutumumu belirlemede büyük bir rol oynadı.

Şairler ve ressamlar.

J.-J. M.: *1914'te henüz bir delikanlıydınız ama görüyorum ki fütürizm alanındaki bütün arayışları, Marinetti'nin* Özgürlüğe Kavuşmuş Sözcükler*'ini, Hlebnikov'un* **zaum***'unu biliyordunuz. Demek ki öncü sanat ile yakından ilgileniyordunuz.*

R. J.: Doğru, 1910 yılı, Rus yazın yaşamında, yalnız yazın değil, kültür yaşamında da önemli bir tarih olarak kabul edilir. Tolstoy'un ölümü, simgeciliğin bunalımı ve yeni akımların, özellikle de fütürist akımın ortaya çıkışı aynı yılda olmuştur. O dönemde, 1910 yılı dolaylarında, simgeci şairlerin ve kuramcıların, daha çok da büyük Rus şairi Aleksandr Blok ile Andrey Bieli'nin ateşli bir okuruydum. Andrey Bieli lirik şiirleri, düzyazıları ve özellikle şiir üstüne, şiirin yapısıyla ilgili sorunlar üstüne yaptığı araştırmaları bakımından son derece ilginç bir yazardır. Bieli'nin yapıtlarında bu açıdan gerçekten dahice olan sezişlerin yanında son derece yetersiz sayfalara da rastlanır; bu da bir yandan belli bir heveslilikten, öte yandan da bazı *önsel [a priori]* öğretilerin etkisinden kaynaklanır.

O zamanın Rus gençliği... şunu belirtmek gerekir ki, gençliğin büyük bir rol oynamaya başladığı bir dönemdi o yıllar. Bazı dönemler vardır ki bir kuşağın, olgun ve önemli bir duruma gelip, oldukça ileri yaşta, bir kültür yaratımı gerçekleştirdiği görülür. Bazı dönemlerde de gençler ortaya çıkar. O zamanın Rusya'sı için de böyle bir durum söz konusuydu. Bu dönemlerin bugün anlaşılabilir olduğunu düşünüyorum. Son günlerde bu konuyu Aragon'la da tartıştım. Aragon bana Fransa'da yaşanan ve bu açıdan çok ilginç olan bir olguyu anlattı: Gençler yeni akımlara, yeni düşüncelere, yeni düşüncelerin gelişmesine son derece etkin bir biçimde katılmaya başlamışlar artık.

Oysa 1912'de yayımlanan bir kitap büyük bir öfkeyle karşılanmış, bütün basın tarafından da eleştirilmişti. Bu, Rus fütüristlerinin yayımladıkları *Genel Beğeniye Tokat* adlı kitaptı. Çağımızın en büyük şairi olarak kabul ettiğim (bunda haklı olduğuma eminim) Hlebnikov'un şiirlerini de ilk olarak burada okumuştum. Bu şiirlerin beni başka hiçbir şiirsel deneyimin etkileyemediği ölçüde etkilediğini düşünüyorum. Söz konusu etki bütün yaşamım boyunca da sürdü; zaten ilk küçük kitabımın da Hlebnikov'un şiiri üstüne olması bir rastlantı değil. Bu arada, Hlebnikov'un söz karşısındaki, sözcük karşısındaki, dilsel yapı karşısındaki bazı tutumlarının da Rus folkloruna çok yakın olduğunu unutmamak gerekir.

Evet fütüristleri tanıdım; daha doğrusu çeşitli konferanslarına ve tartışmalarına gittim. O dönemde, aşağı yukarı 1912 yılında, tartışmalar halka açık olarak yapılıyordu. Ama 1913 Aralığında, Noel tatilimi geçirmek üzere, o zamanlar Sen Petersburg diye adlandırılan kente gittiğimde, daha önce hiç görmemiş olduğum Hlebnikov'u ziyaret ettim. Halka açık tartışmalardan uzak duran biriydi o. Bu ziyaretin bütün ayrıntılarını çok iyi anımsıyorum. Buluşmamızı büyük bir sabırsızlıkla bekliyordum. Hlebnikov'a önce çeşitli **sürrasyonel** ya da sizin belirttiğiniz gibi **süprarasyonel** dil metinleri, ardından da gündelik dilden tamamıyla uzak bir dille yazılmış bir şiir metni sundum. Bunlar benim, çocuklardan dinleyerek not etmiş olduğum metinler değildi yalnızca; aralarında yine o dönemlerde derlemeye başlamış olduğum büyü sözleri, büyü şiiri de vardı.

İşte bu onu çok ilgilendirdi ve bana yeni çıkmış bir şiir kitabını imzalayıp verdi. İçine de şöyle yazmıştı: "Bize, Kel Tepe'yle ve büyücülerimizle olan yakınlığımızı gösteren Roman Jakobson'a...", ardından da büyük harflerle yazılmış şu sözler geliyordu: "...İLERİDE YAŞANACAK MÜCADELELERİN BELİRTİSİ OLARAK". Bu harika küçük kitabı edinmekten dolayı son derece mutluydum. Bakın sonradan bu kitabın başına neler geldi. Moskova'dan ayrıldığımda hemen hemen bütün kitaplarım kaybolmuştu, tabii bu arada söz konusu kitap da. Ama bir gün, Rus yazınının büyük bir uzmanı, bana, Amerika'ya, bu küçük kitabı, içindeki o ithaf yazısıyla birlikte gönderdi. Rastlantı sonucu bir antikacıda bulmuş olduğu bu kitap altmışıncı yaş günümde elime geçmişti.

Hlebnikov'u, ilk ziyaretimden birkaç gün sonra yeniden gördüm ve ona, o yıllarda çok neşeli geçen Aziz Silvester gecesi için, birçok genç şair ve sanatçının uğrak yeri olan edebiyat meyhanesi ünlü Başıboş Köpek'e gitmeyi önerdim. İşte Hlebnikov'u gerçekten orada tanıdım: Kadehleri birbiri ardından yuvarladıkça çok daha içten olmaya başlamıştı. Herkes bir şiir okuyordu, ondan da çıkıp bir şey okumasını istediler; içinden gelmedi, çünkü bu tür şeylerden hoşlanmıyordu. Ama sonunda küçük bir şiir okumak zorunda kaldı. Kuşkusuz uzunluk bakımından küçük diyorum, aslında büyük şiirlerinden biri olan *Cırcırböceği*'ni okumuştu. Şiirlerini o olağanüstü ezberden okuma biçimi anılarımda öylesine yer etmişti ki, aradan geçen onlarca yıl sonra, Moskova'da, öyle sanıyorum ki doğumunun yetmişinci ya da sekseninci yılı için yapılan kutlamada, bir plak dinlerken, ben de Hlebnikov'un şiir okuyuşunu kendi sesimle canlandırmıştım. Çünkü Hlebnikov'un ezberden şiir okuyuş tarzını benim kadar anımsayan başka biri yoktu ve ne yazık ki Hlebnikov'un sesi de hiçbir zaman kaydedilmemişti.

Anımsadığım bir başka olay da genç bir kadının edebiyatçılar meyhanesinde masamıza yaklaşıp Hlebnikov'a şu sözleri söylemesiydi: "Hakkınızda çok çeşitli şeyler söyleniyor. Sizi kusursuz biri olarak görenler de var, deli olarak görenler de. Nesiniz siz?" Hlebnikov da tamamıyla kendine özgü bir gülümseyişle şu yanıtı vermişti: "Ne biriyim, ne de öbürü." Genç

kadın bunun üzerine yanında getirmiş olduğu, Hlebnikov'un bir şiir kitabına bir şeyler yazmasını istemişti ondan. Hlebnikov da "Bilmiyorum kimin için ve ne için" diye yazmıştı. Daha sonraki yıllarda onunla, şiirin yapısıyla ilgili sorunlar konusunda yazıştım. Ona ilgimi özellikle çekmiş bir konu hakkında, **eşanlı** [simültane] diye adlandırmış olduğum şiir üstüne bir deneyim sorunu hakkında yazmıştım; bu mektup yakınlarda bulundu ve Rus Akademisi'nin bir süreli yayınında basıldı.

Ama o dönemde, başka fütürist şairlerle daha yakın kişisel ilişkiler içindeydim. Özellikle de Kruçenih ile. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Moskova'ya hemen her gidişimde kendisiyle yeniden görüşmüştüm. İki-üç yıl kadar önce ölen Kruçenih son derece özgün bir şairdi ve şaşırtıcı ölçüde zeki biriydi. Rus fütürizminin, genel olarak şiirin gelişmesi içindeki yerini çok iyi görebiliyordu. Mayakovski'yi de tanıyordum. Onunla, tanışmadan önce, sergilerde, halka açık tartışmalarda karşılaşmıştık. Tanışmamız ise Marinetti'nin Moskova'ya geldiği 1914 ilkbaharında oldu. Rus fütüristleri Marinetti aleyhinde birçok gösteri yapmışlardı. Marinetti'ye, İtalyan fütüristi, sözde fütürist, izlenimci, vb. deniliyordu, ama yine de onunla birlikte içmeye gidiliyordu. Lisenin son sınıfındaydım ve bir gün bu gösterilerden birine katıldım; hatta Rus fütürist ressamları ve şairleriyle Marinetti arasındaki görüşmede bir rol oynamak zorunda kaldım: Yani Marinetti Rusça konuşmuyordu, oradaki Rus fütüristleri arasında da Fransızca konuşan hemen hemen hiç kimse yoktu. Ben de bunun üzerine çevirmenlik görevini üstlendim. O sırada on yedi yaşındaydım ve Marinetti'yle konuşuyordum. Genel görüşmeden sonra bana şöyle dedi: "Bakın ben Rus yanlısıyım, Rusya'yı anlıyorum ve kadınları, hem inanın bana, onlardan iyi anlarım, evet Rus kadınlarını en güzel kadınlar olarak görüyorum, ama fütürist şiirinizi anlamama olanak yok." Anımsadığım kadarıyla ona "Öyle sanıyorum ki, siz kadınlardan anlıyorsunuz ama şiirden anlamıyorsunuz" dedim. Sonradan bana çok sevimli ve esprili bir ithaf yazısıyla bir kitap gönderdi. Ne yazık ki bu kitabı kaybettim. İşte Mayakovski'yle de ilk kez orada konuştum. Sonradan onun bir dostu, hatta diyebilirim ki en yakın dostlarından biri oldum ve bu dostluğu Maya-

kovski'nin ölümüne kadar sürdürdüm. Sanırım intihar etmesinden bir ya da bir buçuk yıl kadar önce Prag'a beni görmeye gelmişti.

Hlebnikov, bildiğiniz gibi, gezen biriydi, birdenbire ortadan kaybolurdu; size randevu verir ardından da Bakü'ye, Astrahan'a giderdi. 1919 yılına doğru bütün yapıtlarının yayımını hazırlamaya çalışırken (bu yayımın redaktörü olarak görevlendirilmiştim) onunla çok sık görüştüm ve o zaman onu çok daha iyi tanıdım. Birlikte metinleri üstünde çalıştık: Onları nasıl yayımlayacağız, neyi tutup, neyi değiştireceğiz, bu ve benzeri sorunları tartıştık. Hazırladığımız elyazmaları arşivlerde kaldı. Ne yazık ki, o dönemde kitabı yayımlamamız olanaksızdı; zaten Hlebnikov da en önemli anda ortadan kayboldu, bir süre sonra da öldü. Hakkında yığınla eleştiri yapılmıştı. Yakınlarda da Hlebnikov üstüne, onu sahte-peygamber olarak nitelendiren bir yazı yayımlandı; bana meyhanedeki o kadının sözlerini anımsatmıştı bu yazı. İşte ben söz konusu yayın için bir tür önsöz yazmıştım; bu önsözü geliştirerek de adını *Hlebnikov'a Yaklaşımlar* olarak düşündüğüm ilk küçük kitabımı oluşturmuştum. Ama kitap ancak 1921'in başlarında Prag'da yayımlanabildi; ve bu arada, yayımcının isteğine uyarak, daha uygun düşecek bir başlık bulmam gerekti. Bunun üzerine kitaba *En Yeni Rus Şiiri* başlığını verdim; gerçekten de en yeni şiirdi. Aynı zamanda Mayakovski'nin vermiş olduğu bir konferansın da başlığıydı bu. Kitabın bazı bölümleri, yakınlarda, Todorov tarafından *Poétique*'te yayımlandı. İşte Hlebnikov üstüne yaptığım çalışmamın kaynağı budur. Ben bu metni ilk olarak Moskova Dilbilim Çevresi'neki bir konferansta okudum. Konferansta Mayakovski de vardı ve tartışmaya katıldı.

Hlebnikov gerçekten de tam anlamıyla şaşırtıcı biriydi, çok zekiydi, geniş bir kültüre, özellikle de inanılmaz bir hayalgücüne ve bir çeşitliliğe sahipti. Hlebnikov'un iki şiiri demek, iki ayrı dünya, iki ayrı kıta, birbirinden tümüyle ayrı iki görüş demekti. Ben hemen hemen bütün fütüristleri tanıdım ama ne yazık ki Kruçenih'e gönderdiğim çok sayıda mektup dışında herhalde onlarla yazışmalarımdan geriye bir şey kalmadı. İki gün önce burada öğrendim ki, Kruçenih, ölmeden önce, akılalmaz derece-

de zengin arşivini, Moskova Yazın Arşivi'ne bırakmış. Bütün mektupları sakladığını biliyorum, hatta aralarında, savaş öncesinde, savaş yıllarının başlarında kendisine göndermiş olduğum mektuplarımın kopyalarını, başkaları tarafından çıkarılmış kopyalarını gördüm. Kruçenih kendi şiirleriyle benim şiirlerimi içeren incecik bir kitap yayımlamıştı. Adı *Süprarasyonel Kitap*'tı. (...)

J.-J. M.: *Peki ya öbür fütüristler, sözgelimi Burliuk, Şklovski?*

R. J.: Burliuk'u iyi tanırım; her anlamda çok üstün bir örgütleyiciydi, çünkü akımın stratejisini çok iyi anlıyordu ve de büyük bir önsezisi vardı. Hlebnikov'u o "keşfetmiş", Mayakovski'nin de bir ressam değil (ressam olmayı düşünüyordu Mayakovski) gerçek bir şair olduğunu o ortaya çıkarmıştı; onu, şiir yazması gerektiğine inandırmış ve yazdıklarını yayımlamıştı. Kendi yazdığı şiirlere gelince, bunların içinde ilginç şeyler vardı ama diyebilirim ki Burliuk daha çok, gerçek anlamda şair olmadan, bu işin nasıl yapılması gerektiğini bilen biriydi, sanki. Sonradan da Amerika'da çok tanınmış bir ressam oldu. Onu çok sonraları Amerika'da görmüş ve kendisine adımı söylemiştim; başlangıçta bir an duraksamış ardından da beni anımsayamadığını belirtmişti. Ona bazı şeyler anlattım, birlikte konuştuk; ve aynı günün akşamı (birkaç günlüğüne gelmiş olduğum New York yakınlarında bir yerdeydi) birdenbire yanıma gelerek "Bakın demek ki ben sizi çok iyi tanıyorum, ama o zamanlar çok gençtiniz ve benimle tartışmış, Brik'i bana karşı savunmuştunuz" gibi sözler söyledi. Böylece yeniden dost olduk ama onu çok az gördüm, yaşlanıyordu artık.

Bana Şklovski'den söz ettiniz. Şklovski'nin bir fütürist değil de fütürizmin ne olduğunu çok önceden anlayan bir eleştirmen, bir yazın adamı, bir yazın uzmanı olduğunu söyleyebilirim daha çok. Başlangıçta birbirimize yakındık ama sonra epeyi şiddetli tartışmalarımız oldu, hem de çok sık.

J.-J. M.: *Ya Brik?*

R. J.: Brik çok üstün yetenekleri olan biriydi; buna derinden inanıyorum. Tolstoy'un, erkek kardeşi için söylemiş olduğu şu sözün, Brik için de geçerli olabileceği belirtilmişti bir yer-

de: "Büyük bir yazar olabilmek için" –Brik açısından da büyük bir bilgin olabilmek için– "onda tek bir nitelik eksikti: Tutkulu biri değildi." Gerçekten de Brik'te bir çalışmayı yazma aşamasına götürecek kadar bir tutku yoktu. Onun tutkusu keşfetmekti yalnızca. Bir yerdeki sorunun ne olduğunu gördüğü an ve bu sorunu çok yalın bir biçimde dile getirebildiği an son derece mutlu olurdu, hele bir de çalışmasını teslim edebileceği genç birini buldu mu! Değişik adlarla yayımlanmış birçok çalışma Brik'ten esinlenerek yazılmıştır.

J.-J. M.: *Fütüristlerin çevresinde, savaş öncesindeki günlerde, tanınmış başka birçok yazar da vardı. Özellikle Sologub'u, Andreyev'i ve Ahmatova gibi şairleri düşünüyorum. Bunların hakkındaki düşünceniz neydi? Bu yazını küçümsüyor muydunuz?*

R. J.: Bana üç kişiden söz ettiniz; her biri için size tamamıyla farklı bir şey söyleyeceğim. Sologub büyük ve en yaşlı Rus simgecilerinden biriydi. Geçtiğimiz yüzyılda, altmışlı yılların başında doğmuştu. Ben tanıdığımda zaten çok yaşlıydı; yetişebildiğim simgeci dönemde şiirlerini ve düzyazılarından bazılarını okumayı çok severdim.

Andreyev ise bir best-seller yazarıydı. Gerçekçilik ile simgecilik arasında bir yeri vardı ve bizler için daha başlangıçtan itibaren bir uzlaşma adamı, yazınsal başarıların adamıydı, ama gerçek bir yazın dehası değildi. Sanırım haklıydık da.

Ahmatova'ya gelince, o kadın büyük bir şairdir. Simgecilik-sonrası (postsembolist) bir topluluğa, akmeistlerin topluluğuna bağlıydı ve onların en ilginç temsilcilerinden biriydi. Kendisini o dönemde tanımamıştım; ancak ölümünden birkaç yıl önce Moskova'da tanıştım onunla. Büyük bir şiir dehası bulunan, yüksek kültürlü bir kadındı o; yazın tarihinde, artık yapılabilecek bir şeyin kalmadığının sanıldığı sorunlarda bile buluşlar yapabilecek yetenekteydi. Son derece güçlü bir iradesi vardı. Kendisine destek olmuş korkunç bir iradeydi bu: Öyle ki, yalnızca yazı yazmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bir şiirsel etkinliğin çok az insan tarafından sürdürülebileceği koşullarda bile en iyi şeylerini yazmasına olanak tanımıştır.

Kendisiyle birçok kez karşılaştım ve hem Leningrad'daki kır evinde, hem de bir iki kez Moskova'da benim açımdan son derece ilginç görüşmeler yaptık. Şiirlerini okumada büyük bir yeteneği vardı, öyle ki bu şiirler, o okurken, basılı metindeki özelliklerinden bambaşka bir biçime bürünürdü.

T. T.: *Yeniden savaş yıllarının başına dönelim. Resim, müzik, dans, tiyatro gibi öbür sanatların sizin açınızdan ne gibi bir önemi vardı?*

R. J.: Bana çocukluğumla, gençliğimle ilgili soru soranları şaşırtan bir olay vardır: Aslında ben, bilim adamlarını ve yazarları tanımadan önce, ressamlar arasında büyüdüm: Yaratıcı kültürün ilk temsilcileri benim için ressamlardı. Öğrenciyken tanıdığım ressamlardan biri, benden yaklaşık yirmi yaş büyük olmasına karşın, aramızda gerçek bir dostluk kurulmuş olan Maleviç'ti. Benimle tartışmayı (özellikle 1913'te ve 1914'ün başlarında), bana soyut resim konusundaki düşüncelerinden söz etmeyi severdi; beni fanatik bir yandaşı olarak görüyordu. Konuşurken, ben de, karşılık olarak, düşüncelerini, diyebilirim ki, ondan daha soyut bir biçimde açıklıyordum. O ressam olarak konuşuyordu, bense soyut göstergeler sorunundan, genel olarak soyut sanattan söz ediyordum. Ne pahasına olursa olsun birlikte Paris'e gitmemizi istiyordu. Kendisi Fransızca konuşmuyordu ama siyah üstüne siyah ve beyaz üstüne beyazdan oluşan ilk soyut sanat yapıtlarının bir sergisini düzenleme olanağı elde etmişti; benim de Paris'te konferanslar vermemi, görüşlerini yorumlamamı ve soyut sanat üstüne tartışmamı istiyordu. Daveti kabul ettim ama 1914 savaşı nedeniyle, düşüncesi gerçekleşemedi. Onunla daha sonra, 1919'da Milli Eğitim Bakanlığı Komiserliği Temsili Sanatlar Bölümü'nün "bilim sekreteri" olarak (o zamanlardaki adı böyleydi bu görevin) çalıştığım sırada karşılaşmıştım. Brik bu bölümün başkanıydı, ben sekreteriydim, Maleviç de komitede görev yapıyordu. İşte o zaman bu adamın sahip olduğu karakter gücüne, hiçbir uzlaşmaya yer vermeyen, resim, sanat ve kültür konusundaki görüşlerine aykırı hiçbir şeyi yapmayan mutlak irade gücüne tanık oldum.

O dönemde edinmiş olduğum bir başka düşünce de, bale

içinde, hem de klasik bale içinde bağımsız bir sanatın en yoğun biçimde gerçekleşmekte olduğuydu. Diyebilirim ki, on üç ya da on dört yaşlarından itibaren sürekli balelere gitmeye başlamıştım. O zamanlar dansla ilgili pek çok teknik ve kuramsal sorun hakkında bilgim vardı; ama bir daha aynı sorunlarla ilgilenmediğim için artık onları unuttum.

Moskova Dilbilim Çevresi.

T. T.: *1915 martında, Moskova Dilbilim Çevresi'nin kuruluşuna katıldınız. Katılanlar arasında başka kimler vardı, Çevre'nin etkinliği neydi ve bu konuda ilk fikir kimden çıkmıştı?*

R. J.: Moskova Üniversitesi'nin Dilbilim Bölümü'nde izlediğim ilk derste birçok genç öğrenciyle karşılaştım. Onlarla dilbilimin güncel sorunlarını, ilginçtir, aynı zamanda da şiir sanatının sorunlarını tartıştık ve daha sık buluşmamız gerektiğine karar verdik. Öyle sanıyorum ki aralarında en genç olanı bendim. İşte o zaman bu Çevre'yi kurmayı önerdim. İlk toplantıyı anne babamın evinde, yemek odasında yaptık. Bu genç öğrencilerden yaklaşık onu katılmıştı. Ancak, dönemin içinde bulunduğu koşullarda bir Çevre oluşturmanın son derece tehlikeli olacağını düşündük. Savaş sırasıydı ve izin alınmadan kurulmuş bir örgüt polisin dikkatini çekebilirdi; birçok örneği vardı bunun. İzin almak da kolay değildi. Biz de bir yolunu bulduk. Bilimler Akademisi'nin bir Lehçebilim Komitesi vardı, bizler de buna dinleyici olarak katılabiliyorduk. Komite'nin başkanı, bizim olayı anlatmaya gittiğimde "Bu işi yasallaştırabiliriz" dedi. Petersburg'da Akademi'nin sekreteri olan, büyük dilbilimci, Rus dili tarihinin büyük uzmanı Şahmatov'a yazıp bildirmek zorundaydı. Şahmatov izin verdi, hatta bu konudaki mektubu da elimize geçti: Topluluğumuzun, Akademi'nin Lehçebilim Komitesi'ne bağlı Rus Dili Öğrencileri Topluluğu diye adlandırılacağını belirtiyordu. Resmi adımız buydu ve biz 1914'te bu adla ortaya çıktık. Ama kendimizi, aramızda "Çevre" diye adlandırıyorduk ve devrimden hemen sonra gerçek adımıza, yani Moskova Dilbilim Çevresi adına döndük.

(...) Ne mi yapıyorduk? Şahmatov'a yolladığımız ilk programda belirtilmişti zaten bu: Dil bilimi için, özellikle de şiir dili bilimi ve folklor incelemesi için yeni yöntemler araştırmak istiyorduk. Bu gencecik insanlar arasında, sonradan dünyanın en ilginç folklor araştırmacılarından biri olan ve etnoloji alanında yapısalcılığın bir öncüsü sayılan Petr Bogatirev de vardı. İlk büyük kitabını, ilk büyük incelemelerini de Fransızca olarak ve Fransa'da yayımladı. Yakınlarda öldü. Etnolojik olayları görebilme, hem de onların tutsağı olmadan görebilme konusunda gerçekten büyük yeteneği olan bir adamdı. Olayların, olguların özünü görmek için gereken yönteme sahipti.

Öbür üyeler arasında, Çevre'ye başlangıçtan itibaren katılmış olan ve çağımızın en yetenekli dilbilimcileri arasında yer alan Nikolay Yakovlev vardı. Eşsiz bir Kafkas dili uzmanıydı; ayrıca dil kuramı açısından da son derece değerli düşüncelere sahipti. Ne yazık ki şimdi çok hasta. Çevre, yirmili yılların başlarında ortadan kalktı; üyeleri arasında günümüzde hâlâ hayatta olan pek az insan var.

Tomaşevski de üyeler arasındaydı. Çevre'ye 1917'den sonra katılmıştı. Biçimci okulun kurucularından biriydi. İngilizce, Fransızca gibi çeşitli dillere çevrilmiş incelemeleriyle günümüzde artık iyice tanınıyor.

T. T.: *Sizi Bogatirev'e özellikle bağlayan şey neydi?*

R. J.: Biz ilk olarak bir rastlantı sonucu karşılaştık. 1914 yılının sonbaharıydı, fakültedeki odadaydık. Birtakım resmi belgeleri doldururken ve orada birçok insan bulunduğu için beklemek gerekiyordu. Ben onun yanındaydım ve konuşmaya başladık. İlgi duyduğu konuların ne olduğunu anlattı, olguları yerinde incelemek, folkloru köylerde araştırmak istediğini belirtti. Ona söylediğim ilk şeyse "Ben de sizinle geliyorum" oldu. Ben, özellikle lehçebilimin bakış açısıyla ilgileniyordum; o ise folklorla. Ama, ilkece, ikimiz de aynı çalışmayı yapıyorduk. Bu yolculukta bize katılan üçüncü kişiyse, az önce sözünü ettiğim Yakovlev'di. Bu bizim ilk yolculuğumuzdu ve yolculuğu biz neredeyse hayatımız pahasına yapmıştık; çünkü o dönemde böyle bir şey tehlikeliydi... Birtakım casusluk olayları anlatılı-

yordu ve köylüler de tanımadıkları herkesi casus olarak görmeye hazırdılar; neyse, sonuçta yine de hayatta kaldık.

Bu yolculuk sırasında peşinden gittiğimiz yeni bir düşünce de sözlü geleneği, folklor geleneğini, dildeki eski kullanımları mutlaka uzaklardaki illerde değil de, Moskova'nın çok yakınlarında araştırmaktı. Arabayla bir iki saat uzaklıkta, fabrikaların ve sanayi merkezlerinin yanında, tamamıyla geleneksel ve aynı zamanda da hiç kimsenin bilmediği zengin folklor kaynakları vardı. Biz bu olayı kanıtlamayı başardık ve derlememizi Lehçebilim Komitesi, Etnografya Derneği gibi yerlerde verdiğimiz birçok konferansta sunduk. Yaptığımız derleme gerçekten etkili olmuştu ama ne yazık ki bugün elimizde değil. Belki ilerde bir gün arşivlerden çıkar.

Bogatirev'in ölünceye kadar dostu, büyük dostu olarak kaldım. Kendisini sık sık gördüm, ve folklor incelemeleriyle ilgili kitabımı, seçme yapıtlarımın dördüncü cildini ona ithaf ettim. Ölümünden kısa bir süre önce, bana yeni bilimsel tasarılarıyla dolu bir mektup göndermişti. Yaşamının son yıllarında görme yetisini neredeyse tümüyle yitirmişti ve olağanüstü çalışmalarını yanındakilere dikte ediyordu. Geçen yaz, Moskova'da seçme yapıtlarını içeren bir cilt basıldı; ayrıca Hollanda'da da, o tarihe kadar bilinmeyen önemli yapıtının, halk giysilerini göstergesel olgu olarak inceleyen kitabının, İngilizce bir çevirisi yayımlandı.

Üniversite yılları.

T. T.: *Üniversitede gördüğünüz derslerden hoşnut muydunuz?*

R. J.: Büyük boşluklar vardı ama bunun yanında yalnız beni değil, kuşağımın bütün araştırmacılarını önemli ölçüde etkilemiş dersler ve seminerler de vardı. Uşakov ve Durnovo gibi, görece olarak genç sayılabilecek bazı bilim adamları, özellikle lehçe olguları konusunda uzmanlaşmışlardı ve bize aynı zamanda dil tarihinin nasıl incelenmesi gerektiğini de gösteriyorlardı. Dildeki değişiklikler sorunu, ateşli biçimde tartıştığımız bir sorundu; bu konuya sık sık değiniyorum, hatta geçen gün Collège de France'taki konferansımda da aynı sorunu ele al-

dım. O dönemde dilbilim alanında Fransa'da yapılan yeni çalışmaları bilmiyorduk.

Üniversitedeki öğrenimimin ilk yıllarında, yani 1914-1915'te, Prens Nikolay Trubetskoy ile karşılaştım. Henüz öğretim görevlisi değildi, doktorasıyla ilgili (...) sınavları vermesi gerekiyordu. Beni hemen etkilemişti. Folklor Komitesi'nin bir oturumunda, muhtemelen, katılmış olduğum ilk bilimsel oturumda, söylemiş olduğu birkaç tümceyi duymam ona hayran olmama yetti. O zaman hemen kendi kendime şöyle demiştim: Bu bir dâhi olmalı. Benim için son derece açık seçik bir şeydi bu. Ama o dönemde hiç tanınmamıştı. Daha sonraysa, Meillet'nin kendisi hakkında söylediği gibi, modern dilbilimin güçlü beyni oldu. Yeniden buluşup görüştük ve aramızda neredeyse ilk andan itibaren, giderek daha da güçlenecek bir dostluk kuruldu. Moskova sokaklarında birlikte dolaştığımız sıralarda, bana hiç unutmadığım, çok etkileyici yığınla şey anlattı. Yaşça benden büyüktü; ben öğrenimimin ilk yılındayken, o diplomasını alalı iki yıl olmuştu. Bir bilim derneğindeki oturumdan ya da bir toplantıdan çıktıktan sonra birbirimize eşlik etme alışkanlığını edinmiştik. Oturum bittiğinde ona eşlik ederek Moskova içinde bir uçtan bir uca yürüyordum; sorunu tartışmayı bitiremediğimizde de bu kez o bana eşlik ediyor ve bu böyle sürüp gidiyordu. Bir keresinde, çok iyi anımsıyorum, benim için oldukça önem taşıyan şu sözleri söylemişti: "Bakın, biz Alman dilbiliminden fazlaca etkilendik. Fransız dilbiliminde yapılan şeyler hakkında pek az bilgiye sahip olmamız Rus dilbilimi açısından çok kötü. Burada, üniversite kitaplığında bulunan her şeyi okumalıyız ama büyük boşluklar var." Ve bana Fransa'daki Meillet Okulu'nun bazı çalışmalarından söz etti; bunların ne ölçüde daha bilimsel olduğunu, ne ölçüde yeni yollar açtığını açıkladı. Gayet iyi anımsıyorum, hemen kitaplığa gidip bana salık vermiş olduğu kitapları aldım. Rus aristokratlarına özgü o güzelim evinde kendisini ilk kez ziyarete gitmemin nedeni de kitap almak içindi.

Moskova Üniversitesi'ndeki bilim adamları arasında, tam ben üniversiteye girdiğim sırada ölen Fortunatov'un okuluna, yani Moskova Dilbilim Okulu'nun geleneğine bağlı yaşlı hocalar da vardı. Tam anlamıyla ilginç bir okuldu bu. Zaten Meillet

de bunu anlamış ve çeşitli yazılarında belirtmişti. Fortunatov'un bu öğrencileri arasında, özellikle Şçepkin'i belirteceğim. Aslında bir sanat tarihçisi, sözgelimi yazıda sanat gibi bir sorunun uzmanı olan Şçepkin, Fortunatov'un dehasının etkisiyle dilbilimci olmuştu. Asıl alanının bu olmamasına da hayıflanıyordu. Rus tiyatrosunun en ünlü siması olan oyuncu Şçepkin'in torunuydu. İşte bu adam da bize çok şey verdi. Bize estetik öğenin dilde bir rolü olduğunu ve dil incelemesini estetik sorunlarından ayıramayacağımızı Şçepkin öğretti.

Öyle sanıyorum ki, beni en çok etkilemiş insanları belirttim size.

Ama bir de kitaplar var. Kuramsal çalışmalarımın üstünde belki de en büyük etkiyi yapan bir filozofla, yani Edmund Husserl'le bir kitabını okuyarak tanıştım. *Logische Untersuchungen*'in (Mantık Araştırmaları) özellikle, dilden çok söz eden ikinci cildi benim gerçekten en çok beğenip okuduğum kitaptı. Dünyanın dört bir yanına yapmış olduğum yolculuklar sırasında kaybolmayıp da elimde kalmış çok az sayıda kitap arasında işte Husserl'in bu ikinci cildinin bir örneği de var, öğrenciyken almış olduğum notlarla birlikte. Karşılaştırmalı dilbilim dersindeki bir sözlü sınavda, hocamız bana "Evrensel dilbilgisi [tümeller dilbilgisi] konusunda ne düşünüyorsunuz?" diye sormuştu. "Evrensel dilbilgisi ile Husserl'in girişimleri karşısındaki tutumunuz, yazılarınıza göre, şöyle şöyle..." diye karşılık verdim kendisine. Bunun üzerine bana "Evet, ama sizin bakış açınız ne?" dedi. Ben de "Benim bakış açımı soruyorsanız, size, denemek gerekir, derim" diye yanıt verdim. Fazlasıyla hoşgörülü biriydi, bana en iyi notu verdi; ama size şunu belirtmeliyim ki verdiğim yanıtı hiç unutmadım: Denemek gerekir. Tümeller sorunu hâlâ unutulmaması gereken bir sorun olarak ortada durmaktadır.

Fransız dilbilimine gelince, Saussure'ün *Dersler*'i 1916'da çıkmış ama Moskova'ya ulaşmamıştı. Bununla birlikte, o sıralarda, uzun süre İsviçre'de yaşamış ve Saussure'ün son yıllarında en genç öğrencilerinden biri olmuş olan bir Rus bilim adamı vardı: Karsevski'ydi bu. Saussure'ün düşüncelerini bize getiren ilk o oldu. Lehçebilim Komitesi'nde, *Dersler*'deki bütün sorun-

lardan söz ediyordu. Böylece, biz de Saussure'ün adıyla yayımlanmış kitaplarda bulunmayan ama Karsevski'nin Saussure'ün verdiği konferans ve seminerlerde duymuş olduğu bazı terimleri tanımış ve kullanmış oluyorduk. Sözgelimi, geçmişten kalmış ama dizge içine girmemiş eski biçimleri belirtmek için kullanılan "dilsel kalıntı" [Fr. *poussière linguistique*] deyişi, Rus dilbilimine de girmiştir; oysa bu deyişe, Saussure'ün yayımlanmış çalışmalarında rastlanmaz; Karsevski bu sözü uydurmamış, işitmişti, demek ki bir sözlü gelenekten kaynaklanıyordu bu deyiş. Saussure'ü bu yolla tanıdık ve hemen tartışmaya başladık. Ama *Genel Dilbilim Dersleri*'ni ilk kez Prag'da, 1920 yılında okudum. Ardından da hemen inceledim.

Aynı dönemde genç ve parlak bir Rus filozofu olan Şpet de vardı. Husserl'in öğrencisi olmuştu. 1930'lu yıllarda Prag'da karşılaştığım Husserl bana onun hakkında şöyle demişti: "Belki de benim en iyi öğrencimdi; koşullar elverseydi, bütün öğrencilerim arasında en ileriye giden o olurdu." Şpet bana değerli bir bilgi vermişti. Dilbilimde ve yazınbilimde konuştuklarımızı dinliyordu ve bana şöyle dedi: "Sizin için çok önemli kaynak oluşturacak birinin kim olduğunu şimdi buldum, inceleyin onu. Husserl'le aynı dönemde çalışmış ve tıpkı onun gibi Viyanalı ünlü ruhbilimci Brentano'nun öğrencisi olmuş. Anton Marty bu adam; birçok konuda kendisiyle anlaşamayacaksınız ama bu Marty sizi her zaman ilgilendirecek." Marty'nin çalışmalarını bulmak için elimden gelen her şeyi yaptım; gerçekten de bu çalışmalar dil sorunlarına yeni bir biçimde yaklaşmamı sağladı.

J.-J. M.: *Sözünü ettiğiniz bu Şpet, yani Rus fenomenoloji okulunun önderi, temizlik hareketi sırasında yok oldu değil mi?*

R. J.: Evet ama, toplama kampında değil. Yayımlanmamış yapıtları kaldı geriye. Rus dilbilimcilerinin yaşamında önemli rol oynamıştı. Bize yakınlığı vardı, nitekim sonra da Çevre'mizin son derece etkin bir üyesi oldu. Bize dilsel olguları, olgular olarak, fenomenoloji alanına ait olgular olarak gerçekten inceleme olasılığını gösterdi; bize dikkatli olmamızı, naif ve sıradan bir ruhbilimsellik anlayışı içine düşmememizi ve dil olgularını, ruhbilim yoluyla açıklamaya çalışmamamızı, böyle bir şeyi ruh-

bilimcilerin bile yapmayacağını söylerdi hep. Onun istediği şey, dilin görüngübilimini [fenomenolojisini] yapmaktı, dilin ruhbilimini değil. Ne yazık ki, etkinlikleri çok genç yaşta önlendi.

T. T.: *Peki ya Baudouin de Courtenay?*

R. J.: Baudouin o dönemde Petersburg Üniversitesi'nde hocaydı, bense Moskova Üniversitesi'nde öğrenciydim. Ama hemen hemen bütün bir sömestre boyunca Petersburg Üniversitesi'ne gittim ve orada daha önce de adından söz ettiğim Şahmatov'u dinledim. Şahmatov son derece şaşırtıcı özellikleri bulunan gerçek bir bilgin, hayatımda rastladığım en cömert ve en iyiliksever insanlardan biriydi, öğrencileri için her şeyini verirdi. Gerçek bir bilim adamı olabilecek birini gördü mü, ona varını yoğunu verebilirdi. Moskova Üniversitesi ile Petersburg Üniversitesi arasındaki büyük fark, Moskova Üniversitesi'nin gerçekten de bir tek okulun, Moskova Dilbilim Okulu'nun alanı olmasıydı. Petersburg'da, dışa kapalı oldukları için Moskovalılar ile alay edilirdi. Gerçekten de Moskova'da yalnızca Moskova Okulu vardı, oysa Petersburg'da okullar arasında bir seçme yapılabilirdi. Bizler de Petersburglularla, aynı anda bütün akımlara açık oldukları için, alay ederdik.

Baudouin de Courtenay, Şahmatov'unkinden apayrı bir okula bağlıydı, bir Fransızdı o. Kendisi de bize, nereden geldiğini sorduğumuzda, "Ben Polonyalılaşmış bir Fransız, Ruslaşmış bir Polonyalıyım" derdi. (...) O dönemde, onunla hiç karşılaşmadım; Petersburg'da yalnızca öğrencilerini gördüm ve çoğaltılmış ders notlarını okudum. Ve bu notlarda, ilk kez, dil seslerine yeni bir yaklaşım gördüm: Seslerin, fiziksel ya da fizyolojik özellikli basit olgular olarak ele alınması değil de dildeki işlevleri açısından ele alınması öneriliyordu. İşte burada son derece önemli bir düşünceler bütünü söz konusuydu.

Ama doğrusunu söylemek gerekirse, Trubetskoy ve ben Baudouin'in düşüncelerini gerçekten tanıdığımızda, dilbilimdeki yönümüz, sesbilimdeki bakış açımız oluşmuş durumdaydı. İkimizden söz ediyorum, çünkü, biz, Trubetskoy'un ölümüne kadar birlikte çalıştık hep. Bakın burada Trubestkoy'un bir mektubu var, bana şöyle diyor: "Baudouin'in çalışmalarını ger-

çek anlamıyla okudum ve ilkelerinden ne ölçüde uzakta olduğumuzu gördüm." Trubetskoy'un mektuplarını yayımlıyorum şimdi. Yüzlerce sayfalık bir cilt olacak, düzeltmeleri okunuyor şu anda. Aslında bu bir mucize, çünkü elimde kalan mektuplar arasında bir tek bunlar var, hem de yüzlerce. Dilbilim tarihinin olduğu kadar modern bilim ve kültür tarihinin de hiç bilinmeyen yanlarını ortaya koyuyor bu mektuplar.

Savaş ve devrim yılları.

T. T.: *O yıllar savaş ve devrim yıllarıydı. Bütün bu olaylar hakkında ne düşünüyordunuz, özellikle siyasal bir etkinliğiniz var mıydı?*

R. J.: Gerçekten de üniversitedeki öğrenimimi savaş yıllarında yaptım. Üniversiteye savaşın tam başında girdim ve öğrenimimi 1918'de bitirdim. O sıralarda şöyle derdik: Büyük bir değişiklikler, altüst oluşlar, kargaşalar döneminde yaşıyoruz; entelektüel açıdan donanabilmek için, henüz olanak varken, öğrenimimizi, araştırmamızı bitirmekte acele etmeliyiz. İşte bizim ilkemiz buydu. Trubetskoy da aynı ilkeyi benimsemişti. Moskova Üniversitesi'ndeki karşılaştırmalı dilbilim hocamız, az önce Husserl'le ilgili sınav hikâyesini anlattığım hocamız, Polonyalı bir dilbilimciydi. 1918 yılında öğrenimimi tamamlamış olduğum sıralarda, bir gün, üniversite kitaplığında bir rastlantı sonucu beni görünce "Neyle uğraşıyorsunuz?" diye sormuştu. O zaman kendisine şu şiir kuramı sorunlarından söz ettim. O da şöyle dedi:"Haklısınız. İnsanın bilimsel kafası varsa ve bilim yapmak istiyorsa, bin bir örnekle uğraşmak, yeni bir örnek aramak yerine hemen işe girişmeli. Elinizde zaten bin örnek var, hâlâ bin birinci örneği vermeye çalışıyorsunuz. İnsan artık büyük çaplı sorunlar ortaya koymak zorunda. Çağımız istiyor bizden bunu." Size şunu söyleyeyim ki, Çevre'mizin ve öteki genç Rus dilbilimcilerinin tutumu tam anlamıyla işte buydu.

Üniversitedeki öğrenimimi tamamladıktan sonra, bizde "aday öğretmen" (*Ostavlenniy pri universitete*) diye adlandırılan göreve getirildim. En iyi öğrencilerden biri ya da ikisi her za-

man "aday öğretmen" olarak görevlendirilir, belli bir ücret karşılığı araştırmalara katılıp profesörlere yardım ederdi. 1920'de ülkeden ayrılıncaya kadar görevim buydu. Prag'daki Sovyet Kızılhaçı'na bağlı tercüman olarak ülkeden ayrıldım; amaç, o sıralarda Avusturya'ya ait bir kamptaki savaş tutsaklarının geri dönmesine yardım etmekti. Ama kamp Çekoslovakya'daki bir kentteydi: Yani, anlayacağınız, o ana kadar üniversitede çalıştım ve bu görevimin yanı sıra, daha önce de belirtmiş olduğum gibi, Milli Eğitim Bakanlığı Komiserliğini'nin Sanat Bölümü sekreteriydim.

Biçimcilik.

T. T.: *Şimdi de biçimci öğreti diye adlandırılan şeye gelelim; sözü uzatmamak için bu terimi kullanalım derim. Başlıca kuramsal kaynakları neydi bunun: Romantizm mi (Novalis)? Fransız simgeciliği mi (Mallarmé)? Rus simgeciliği mi (Blok, Bieli)? Rus bilim adamları mı (Potebnia, Veselovski)? Yabancı bilim adamları mı (Meyer, Christiansen)? Fütürist bildiriler mi?*

R. J.: Bu soruyu bana biçimci topluluk içinde çalıştığım sırada sormuş olsaydınız size şöyle derdim: Önce bu bizimki bir öğreti değil ve biz her türlü öğretiye karşıyız. Sonra bizler biçimci değiliz, düşmanlarımız bizi böyle adlandırdı ve her dönemde olduğu gibi, tıpkı Kuakerler gibi, izlenimciler gibi, sonunda hasımların verdiği ad kabul edildi. Topluluk daha çok şiir dilinin nasıl incelenmesi gerektiği sorusunu soran araştırmacılardan oluştuğu için bir öğreti söz konusu değildi. Zaten ilk yayınlarımız da *Şiir Dilinin Kuramı Üstüne Derlemeler* adını taşıyordu. Moskova akımı ile Petersburg akımı (sonradan Leningrad oldu) arasında da büyük bir fark vardı. Biri bizim kurduğumuz Çevre'ydi, öbürü de 1916'da ya da 1917'nin başında Petersburg'da kurulmuş olan Opoyaz (Şiir Dilini İnceleme Derneği) denilen topluluktu. Tuhaf ama ben her iki kuruluşun da başlangıç döneminde bulundum. Gelecekte Opoyaz adını alacak topluluk için ilkin Brik'in evinde toplandık. Çağrılı olanlar Eyhenbaum, Polivanov, Yakubinski, Şklovski ve bendim (o sırada Petersburg'da

bulunuyordum). Blinilerin yenip votkanın içildiği bir akşam yemeğinde, görüşebilmek ve araştırmamızı pekiştirmek için ne yapabileceğimizi tartıştık. İlk oturumlar da bundan sonra başladı. Daha başlangıçta her iki derneğin de üyesiydim; öyle sanıyorum ki bir tek de ben bu durumdaydım. Sonraki yıllarda iki dernek arasında karşılıklı birçok görüşme oldu.

Kaynaklar sorusuna gelince, bunu yanıtlamak çok güç, çünkü soruna değişik açılardan yaklaşan, farklı alanlardan gelen araştırmacılar söz konusuydu. Bu nedenle şu ya da bu araştırmacıyı etkilemiş kaynaklardan söz edilebilir, ama ortak kaynakların bulunduğunu söyleyemem. Sözgelimi, günümüzde, sözcüğün geniş anlamıyla fütürizmin, Moskova Dilbilim Çevresi ile Opoyaz'ın çalışmaları üstünde etkili olduğundan söz ediliyor çok sık olarak. Fütürist akıma sıkı sıkıya bağlı olanlar arasında Opoyaz'ın başkanı Şklovski ile Moskova Dilbilim Çevresi'nin başkanı, yani ben vardım. Ama aynı zamanda simgeci ya da akmeist topluluklardan ya da dönemin sanatı ve şiiriyle doğrudan bağlantısı bulunmayan, son derece akademik topluluklardan kişiler de vardı.

Aramızda daha çok tartışıyor muyduk yoksa uzlaşıyor muyduk, bilemiyorum. Ama bir gün Şklovski şu çok yerinde sözleri söylemişti: "İki derneğimizin başkanları öbür başkanlardan şu özellikle ayrılıyor: Genellikle dernek başkanlarının görevi, konu dışına çıkmayı önlemek, düzeni sağlamaktır, oysa biz ikimiz, başkan olarak düzensizliği davet ediyoruz." Gerçekten de o zamanlar şöyle derdik: "Şu anda bulunduğumuz yerde durmayalım, fazlasıyla akademik olmayalım. Daha da ileri gitmek gerekir." Oturumlarımızda gerçek tartışmalar yapılıyordu. Bütün topluluklardan gelmiş, bütün bakış açılarını temsil eden kişiler vardı; biçimcilik diye adlandırılan şeyin gücü de tam olarak buradan kaynaklanıyordu. Sözde-biçimcilik üstüne söylenmiş, özellikle Batı'da söylenmiş sözlerde bir yanılgı vardır: İşin özünün öğreti olmadığı (bir öğreti yoktu zaten) görülemiyordu; hatta işin özü bir yöntem de değildi, söz konusu olan, yöntem bulmak için yapılan mücadeleydi, yöntemler çatışmasıydı. Moskova Dilbilim Çevresi'nin en parlak ve en derin temsilcilerinden biri olan Tomaşevski de, kendisini onlarca yıl son-

ra, Moskova'da, ölümünden kısa bir süre önce, 1956'da gördüğümde, çok iyi anımsıyorum, şunları söylemişti bana: "Evet, o çalışmaları okudum, ama hiçbiri, ortaya koymuş olduğumuz en ilginç tarafı, tartışmalarımızın temelini oluşturan şeyi, olgulara yeni bakış tarzımızı dile getirmiyor."

T. T.: *Bu tartışmalarda şairler, Aseyev, Pasternak, Mandelştam, Mayakovski ne gibi rol oynuyorlardı?*

R. J.: Öyle sanıyorum ki, bizde, şiir ile yazınbilim arasında basit bir bağlantı değil gerçek bir işbirliği vardı. Bu çok ender olarak rastlanan bir şeydir, ancak çalışmalarımızın en önemli ve en ilginç yanlarından birini oluşturur. Tuhaftır ama, aynı türden öbür merkezlerde böyle bir şeye rastlanmaz. Şiir üstünde çalışan bilim adamları ile şairler arasındaki bu işbirliği önce Moskova'daki ortamda yaratılmıştı. Sözgelimi, Mayakovski her iki çevrenin yaptıklarıyla yoğun bir biçimde ilgilenirdi. "İşte böyle yapmalı. Yazın konusunda başka türlü yapılamaz" derdi. Bir gün, Çevre toplantısında, **belgeç**[1] konusunda tartışıyorduk; Brik'in kullandığı bir terimdi bu, ve Mayakovski'ye "Peki, belgeç nedir? Hangi sıfat belgeçtir, hangisi değildir?" diye sorduk. O da şöyle yanıt verdi: "Her sıfat belgeçtir, eğer şiirde geçiyorsa. Basit bir biçimde, *sağ* kıyı, *sol* kıyı da olabilir, *Büyük* Presnia da olabilir (Moskova'da Presnia adını taşıyan iki sokak vardır, biri "büyük"tür, öbürü de "küçük"). İşte bu *büyük* sözcüğü belgeçtir, tıpkı şiirdeki herhangi bir başka belgeç gibi, çünkü, bir şiirde, her şey şiirsel özellik kazanır, her şey şiirsel bir teknik[2] haline gelir." Moskova Çevresi'nde şiir konusunda, Pasternak ve Mandelştam gibi şairlerle çok ateşli tartışmalar olmuştur. Ama size ayrıntılarıyla anlatmam olanaksız, çünkü ben o toplantılarda yoktum, Moskova'da bulunmuyordum artık.

1. Fr. *épithète*: Sıfat tamlamalarında adı niteleyen birim; Fransız dilinde ada fiille bağlı olmayan niteleme sıfatı. *Sanlık* da denir. (Ç.N.)
2. Burada *teknik* terimini Fransızca'daki *procédé* karşılığında kullanıyoruz. R. Jakobson, söyleşinin daha ilerideki bir bölümünde, Fransızca'daki *procédé*'nin çok iyi bir karşılık olmadığını, İngilizce'deki *device* ile Rusça'daki *priyom*'un (*priëm*) söylemek istediğine daha uygun düştüğünü belirtir. Türkçe'de bu terim için *işleyiş yöntemi, işleyiş yordamı* da kullanılabilir. (Ç.N.)

T. T.: *Karşı düşüncede olanların biçimcilik diye adlandırdıkları şeyi oluşturan temel görüşler nelerdir, size göre?*

R. J.: Her türlü dogmaya karşı çıkma, şiirsel yapıtı şiirsel yapıt olarak ele alıp içine girme zorunluluğu, şiirsel yapıtı tamamıyla bölünmez bir bütün olarak kabul etme gibi görüşlerdi diyebilirim. Şiirsel olandan ya da olmayandan da söz edilemez, çünkü şiirsel yapıtı belirgin kılan özellik, şiirsel egemen öğedir; işte incelenmesi gereken de budur. Değişik oluşturucu öğeleri birbirinden ayırmama, onları karşılıklı bağıntıları içinde değerlendirme eğilimi de söz konusudur. Uyak yalnızca bir ses olgusu değildir; ses olgusunun yanı sıra bir anlam, bir dilbilgisi, bir tumturak, vb. olgusudur. Herhangi bir şiirsel teknik[3] için de aynı şey söz konusudur. (...)

J.-J. M.: *Peki ama burada, yine de altyapı üstünde ısrarla duran dönemin resmi öğretileriyle bir uyuşmazlık yok muydu? Bu durum da zaten, bildiğiniz gibi, on yıl sonra biçimciliğe karşı çıkacak bir gerçekçilik kuramına uzanacaktı.*

R. J.: Evet, ama yirmili yıllar hâlâ farklı görüşlerin var olduğu yıllardı. Görüşlerin çatışması olanaklıydı hâlâ ve bir öğretinin uşağı olmama olanağı vardı. şunu belirtmeliyim ki, Moskova Çevresi ile Opoyaz'daki dostlarımın, kendilerini resmen "yazıda biçimci okul" ya da "Marx'çı" diye adlandırıp tartışmalara giriştiklerini Prag'dayken öğrenince, onlara şöyle dedim: "Birbirinize karşı açtığınız bu mücadele nedir? İki öğreti arasında neden bir karşıtlık bulunması gerekiyor, hiç mi hiç anlamıyorum. Delicesine bir şey bu!" Biçimcilik diye adlandırılan ile Marx'çılık diye adlandırılan arasındaki bu tartışma fikrinden hoşlanmıyordum. İkisi arasında bir antitez görmüyordum ve böyle bir şeyin polemiğini yapmanın tamamıyla yararsız, hatta zararlı olduğuna inanıyordum. Ama bu yine de yapıldı.

Hoşlanmadığım tek şey bu değildi. Yirmili yılların sonuna doğru şu gerçek kesinlikle ortaya çıkmıştı: O yılların başlarında dostlarımla ve meslektaşlarımla yaptıklarımızın geliştirilmesi ve dönüştürülmesi gerekiyordu. Tinyanov ile ben, 1928'deki

3 Bu terimle ilgili açıklama için bkz. yukarıda 1. dipnot ve ileride T. T. ile J.-J. M'ın "teknik" konusunda birlikte sordukları soruya R. Jakobson'un verdiği yanıt. (Ç.N.)

bildirimizde, son derece açık olarak, biçimcilikten yapısalcılığa geçmek gerektiğini belirtmiştik (bugün böyle bir şeyin 1928'de yazılmış olacağına inanmak istemiyor insanlar ama, bildirimiz üstelik aynı yıl içinde yayımlanmıştı da). Bu bir dogma sorunu değil, bir yöntem ve somut çözümleme sorunuydu. Öyle sanıyorum ki, Hlebnikov üstüne yazmış olduğum kitapta bile bu sorunlar hissediliyor.

Bir de şu soru çok sık sorulur: "Kuram mı yoksa olayların somut incelenmesi mi?" Ben bu sorudan da, "Betimleme mi yoksa yorumlama mı?" sorusundan da nefret ederim. Bana göre bir ayrım yapmak olanaksızdır burada. Kuram ile olayların çözümlenmesi arasında bir ayrımı asla kabul edemem. Bunlar ayrı olarak var olmayacak iki şeydir. Harvard'daki ve M.I.T.'deki öğrencilerime her zaman söylerim: Bizim alanımızda, dilbilim, yazın, vb. alanlarda, salt kuram, bana, Puşkin'in alıntıladığı bir şairin şu sözünü anımsatır hep: "Metafizik şiiri sevmem, çünkü, insan gökyüzüne yaklaştıkça hava çok soğuk olmaya başlar." Olguları hesaba katmayan soyut bir kuramın mümkün olabileceğini sanmıyorum. Rusya'da çoğunlukla "faktoloji" [olaybilim] denilen şeyden, yani olayları, hiçbir kurama bağlı kalmadan mutlak olaylarmış gibi ele alan olay incelemesinden nefret ediyorum. Bu iki şey birbirinden ayrılamaz. Aynı biçimde, bana "Yorumlamasız bir betimlemeyi ya da betimlemesiz bir yorumlamayı kabul ediyor musunuz?" diye sorduklarında da yanıtım kuşkusuz hayır oluyor, çünkü, her gerçek betimleme zorunlu olarak yorumlamaya dayanır, her betimlemesiz yorumlama da ancak... *(Sessizlik.)*

T. T.: *Ama Eyhenbaum şöyle yazmıştı: "Yazınsal yapıtlar, biçimciler için, kuramsal savları denetlemeye ve doğrulamaya yarayan bir gereçti." Bu değerlendirme konusunda ne düşünüyorsunuz?*

R. J.: Belli bir dönemin savıydı bu. Eyhenbaum'un bakış açısı değildi. Eğer öteki çalışmalarına bakarsanız, bu bakış açısını tamamıyla aşabilecek düzeyde olduğunu görürsünüz. İnsanın yaşamında her zaman belli bir anda ortaya atılabilecek düşünceler vardır, çünkü, her bilim, kültür yaşamının her alanı, aynı zamanda belli bir taktik ve strateji gerektirir. Her zaman yalnız-

ca gerçek savlar yoktur, belli zamanlarda ortaya atılması gereken sloganlar da vardır, her ne kadar yarı-gerçek olsalar da. Yarı-gerçek olanlar, aynı zamanda yarı-yalandır da, bu sizin iyimser ya da kötümser olmanıza göre değişir. Alıntıladığınız türden tümceler, yalnızca söylendikleri andan, içinde yer aldıkları bağlamdan kaynaklanırlar. Şklovski'yle Moskova'da, 1919 yılında ya da 1920'nin başlarında yaptığım görüşmeleri çok iyi anımsıyorum. Bana, sanatın, siyasal durumdan tam olarak bağımsız olduğundan söz etmiş ve "Bayrağın rengi toplumsal sorunlara bağlı değildir" gibi şeyler söylemişti. Ben buna şiddetle karşı çıkıyordum. Toplumsal sorunlar ile sanatsal sorunlar arasında çok sıkı bir bağ bulunduğunu, ancak yalnızca basit bir nedensellik değil, bir bağlılaşım, vb'nin söz konusu olduğunu ileri sürdüm. Bunun üzerine bana şu yanıtı verdi: "Çok iyi anlıyorum, ama sen de anımsarsın: Bir yanda Parlamento var, bir yanda da Senato. Biri, iki kere iki dört eder diyor; öbürü, iki kere iki beş eder. Hadi dört buçuk olduğunu kabul edelim." Dört buçuk olduğunu kabul etmek, dönemin bir anlayışıydı, ama burada alıntısı yapılan yazılardan çok daha ciddi araştırma sorunları vardı.

T. T.: *Hlebnikov üstüne yazdığınız kitapta şöyle bir tümceniz var: "Eğer yazınsal incelemeler bilim olmak istiyorlarsa, tekniği*[4] *üzerinde duracakları " yegâne kişi" olarak tanımalıdırlar." Bize lütfen bu tümcede ne demek istediğinizi açıklar mısınız?*

J.-J. M.: *Bu öyle bir tümce ki, son beş yıl içinde, Fransız yazınının bir bölümü üstünde müthiş etkisi oldu.*

R. J.: Öyle sanıyorum ki bu sözü söylediğimde haklıydım. şimdi size iki farklı yapıttan alınmış iki sayfa versem, biri diyelim ki Lautréamont'dan, öbürü de Einstein'ın *Görecelik Kuramı*'ndan olsun; temel ayrımın ideolojide olmadığını, temel ayrımın birinin sanat yapıtı olmasından, öbürünün de sanat yapıtı olmamasından kaynaklandığını gayet güzel anlarsınız. Bir yazıyı bir sanat yapıtı yapan, duygu gücü de değildir asla. Sanat yapıtının, **yazınsallık** diye adlandırdığım, [Fransızca'da] *procédé* [teknik, işleyiş yöntemi, yordamı] denilen şeye sahip olması

4 Bu terimle ilgili olarak bkz. yukarıda 2. dipnot ve aşağıda R. Jakobson'un yanıtı. (Ç.N.)

gerekir. [Fransızca'daki] sözcük pek uygun bir terim değil, İngilizce'deki *device* ile Rusça'da *priyom* (*priëm*) daha uygun düşüyor. Öyle sanıyorum ki, bu olmazsa, yapıtın *egemen öğe*si gözden kaçırılmış olur. Ama bu demek değildir ki, egemen öğenin yanı sıra yazını değişik bakış açılarından inceleyemeyiz. Yazında her zaman ideoloji ve hatta propaganda öğeleri, heyecan öğeleri, vb. vardır, ama egemen öğenin, yani yazınsal yapıtı yazınsal yapıt yapan öğenin doğrudan doğruya yazınsallık olduğunu unutursak bütün bunları da anlayamayız. Peki nedir bu? Şiirsel göstergenin kendisine doğru, göstergeler dizgesine doğru son derece gerekli bir yöneliştir. Yoksa her şey bozulur, her şey yolundan çıkmış olur. Bir yapıtın şiirsel bir yapıt olduğunu, altıölçülü dizelerden (hegzametr) oluşmuş olmasına, kurmaca olmasına, vb'ne bakarak anlarız. Ama çoğunlukla bu ölçütü kullanmaya cesaret edemeyiz çünkü bir felsefe yapıtının da dizelerle yazılabileceğini düşünürüz. Nitekim Lucretius'un *De rerum natura*'sının da dizelerle yazılmış olması bir rastlantı değildir: İşte bu olay, düşüncelerin yapısını bile değiştirir, her ne kadar bu düşünceler, özlerinde felsefi düşünceler bile olsalar. O zamanlar egemen öğeyi anlamaya çalışıyorduk ve sizin az önce sözünü ettiğiniz alıntıda şunu demek istiyordum: Yazınsal yapıtı değerlendirebilmek için yapıtı düzenleyen ve bütün öbür yanları zorunlu olarak etkileyen şeyin yazınsallık olduğu düşüncesini akıldan hiçbir zaman çıkarmamak gerekir.

J.-J. M.: *Bir başka deyişle, tekniğin ötesinde, yine de yazınsal yapıtın özgüllüğü denilen şey vardır: Bu da sözgelimi Puşkin'in bir dizesinin hem güzel olmasını hem de yazınsal incelemelerin alanına girmesini sağlar.*

R. J.: İyi ama, "güzel", zaten tekniğin bir parçasıdır. Yazınsal inceleme, sonunda, basit bir teknikler kataloğuna varmamalıdır. Hayır teknikler kataloğu ya da bir başka deyişle, sözdebiçimcilik, hiç de bizim amacımız değildi. Gerçekte amaç, söz konusu dizelerin, uyakların, sözdizimsel düzenlenişlerin, söz sanatları ve şiirsel kıtalar dizgesinin işlevini göstermektir. Ayrıca şu soruyu da sormak gerekir: Bu niçin mutlak olarak değil de, bağlama göre, yazınsal okulun bağlamına, bütün bir yazın-

sal ve kültürel gelişmenin bağlamına göre güzeldir? Tekniklerin kendi çağlarıyla birlikte ortadan kalktıklarını söylemek istemiyorum ama şunu da anımsamak gerekir ki, kendi çağdaşlarına göre Puşkin ile bizim okuduğumuz Puşkin olgusu farklı bir şeydir. Birçok kez belirttim, Shakespeare gibi bir şair kendi dönemiyle ilgili İngiliz yazınının bir olgusudur, ama öte yandan aynı zamanda XIX. yüzyılın bir olgusudur, çağımızın bir olgusudur ve de aynı olgular değişik değerler kazanırlar. Bizim Shakespeare'imiz, bizim yazınsal kodumuzun Shakespeare'i, Elizabeth dönemininkiyle aynı değildir. İşte ben Shakespeare'in yüzyıllar içindeki dönüşümü sorunu ile aynı kalan değişmezlik sorununa böyle bakıyorum.

T. T.: *Siz tarih ile yapı arasında bir çatışma görmeye her zaman karşı çıkmış kişilerden birisiniz. Buna uygun olarak da, yazınsal biçimlerin evrimi sorunuyla ilgilendiniz. O dönemde yazın tarihiyle ilgili görüşünüz neydi?*

R. J.: Değişmezlik ile değişme arasındaki bağıntının her zaman için en derin biçimde anlaşılmasını istedim. Bu benim hem dilbilimdeki hem de yazınbilimdeki ana konumdur. Her zaman için değişmeler vardır ve bunlar pek az anlaşılmış şeylerdir; kuramsal açıdan anlaşılmış olsalar da, bu anlaşılmanın nasıl uygulamaya geçirileceği bilinmemektedir. Değişmeleri bir yapı olarak görmeli, ayrı ayrı değişmelerden, bir bütün olarak birleşmemiş değişmelerden söz etmemeli. Çok zor olduğunu biliyorum ama bunu da görmek gerekir. Du Bellay'nin, Shakespeare'in ya da Baudelaire'in bir sonesini betimlemeye çalıştığımda, sone kavramının sone olarak her üç durumda da değişik olduğunun farkına varırım. Bunun tam anlamıyla farkına varırım ama yine de bütün soneleri belirleyen ve sonenin yüzyıllar boyunca bütün dünyada neden böylesine şanslı olduğunu gösteren daha birçok öğenin bulunduğunu da bilirim.

Bana şu soruları soruyorlar: "Peki ama Shakespeare'in bir sonesini, öbür soneleri dikkate almadan nasıl betimleyebilirsiniz? Başka İngiliz şairlerinin sonelerini anlamadan Shakespeare'in sonelerinden nasıl söz edebilirsiniz? İngiliz sonesi ile İtalyan sonesi arasındaki bağıntıyı tartışmadan İngiliz sonesinden nasıl

söz edebilirsiniz?" İşte o zaman ben de ünlü bir hayal ürünü şair olan Kozma Prutkov'un[5] şu sözünü söylerim: "Hiç kimse kucaklanamayacak olanı kucaklayamaz." Her şeyin bir sınırı vardır. İşe genel olarak sonenin incelenmesiyle başlanamaz. Hatta XVI. yy'ın sonu ile XVII. yy'ın başındaki İngiliz sonesinin kısmî incelenmesi de doyurucu bir biçimde yapılamaz. İşe bazı birimlerin kısmî incelenmesiyle, betimlemelerle, yorumlamalarla başlamak gerekir; lehçe incelemelerine benzer bunlar, bir soruna yanıt verebilmeleri için sürdürülüp derinleştirilmeleri gerekir. İşte bu küçük ayrıntı çalışması olmadan, yazınsal evrimin sorunlarına gerçekten verimli bir yanıt verebileceğimi sanmıyorum.

EGEMEN ÖĞE

Bu yazı R. Jakobson'un 1935 ilkbaharında Brno'daki (Çekoslovakya) Masaryk Üniversitesi'nde, Rus Biçimcileri Okulu konusunda verdiği, yayımlanmamış Çekçe konferanslardan kaynaklanmaktadır. André Jarry, bu incelemeyi Fransızca'ya, İngilizce'sinin ("The Dominant") yer aldığı şu kitaptan aktardığını belirtir: L. Matejka ve K. Pomorska (yay. haz.), *Readings in Russian Poetics*, Cambridge ve Londra, 1971, s. 82-87. Metin Fransızca'ya "La dominante" başlığıyla çevrilmiştir: R. Jakobson, *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973, s. 145-151. Fransızca çevirisinden dilimize aktardığımız aşağıdaki metin, R. Jakobson'un *Sekiz Yazı* (İstanbul, Düzlem Yay., 1990) adlı kitabında yer alan çevirimizin (s. 76-81) gözden geçirilmiş biçimidir.

Biçimci araştırmanın ilk üç evresi kısaca şöyle belirtilebilir: 1. yazınsal bir yapıtın ses özelliklerinin incelenmesi; 2. bir yazınbilim çerçevesi içinde anlam sorunları; 3. ses ve anlamın bö-

5 Kozma Prutkov hayal ürünü bir kişidir: XIX. yy'ın ortalarındaki üç Rus şairinin (Aleksey Konstantinoviç Tolstoy ve Yemçuynikov kardeşler) kullandığı ortak bir takma addır; bu şairler tarafından da eksiksiz bir yaşamöyküsüyle donatılmıştır. (T. Todorov'un notu.)

lünmez bir bütünün yapısı içine katılması. Bu sonuncu evrede, **egemen öğe** kavramı özellikle verimli olmuştur: Rus biçimci kuramının en temel, en işlenmiş ve en üretken kavramlarından biridir bu. Egemen öğe, bir sanat yapıtının odak noktasını oluşturan öğe olarak tanımlanabilir: Öbür öğeleri yönetir, belirler ve dönüştürür. Yapının tutarlılığını da sağlayan odur.

Egemen öğe yapıtın özgül yanını oluşturur. Dizeleştirilmiş dilin özgül niteliğini, hiç kuşkusuz, onun prozodi taslağı, "dize" biçimindeki yapısı oluşturur. "Dize" "dize"dir demek, bize gereksiz bir yineleme gibi gelebilir. Bununla birlikte, şu gerçeği sürekli olarak aklımızda tutmak gerekir: Özgül bir dilsel öğe, yapıtın bütününe egemendir; buyurucudur, tartışılmaz, etkisini doğrudan doğruya öbür öğeler üstünde gösterir. Ama, "dize" de yalın bir kavram, bölünmez bir birim değildir. "Dize"nin kendisi bir değerler dizgesidir ve her değerler dizgesi gibi onun da kendine özgü üst ve alt değerler aşaması vardır; bunlar arasında da, ana bir değer, yani egemen öğe yer alır. Egemen öğe olmadan (belli bir yazınsal dönem ve belli bir sanatsal eğilim çerçevesinde) dize, dize olarak ne tasarlanabilir ne de değerlendirilebilir. Sözgelimi, XIV. yy. Çek şiirinde dizenin vazgeçilemeyen belirtisi, hece taslağı değil, ama uyaktır; öyle ki, satırları değişik hece sayısından oluşan şiirler (bu satırlar "ölçüsüz" dizeler olarak adlandırılıyordu) yine de dizeler bütünü olarak kabul ediliyordu; uyaksız dizelerse, bu dönemde hoş görülmüyordu. Buna karşılık, XIX. yy'ın ikinci yarısındaki gerçekçi Çek şiirinde uyak, isteğe bağlı bir teknikti, hece taslağı ise, buyurucu, tartışılmaz bir öğeydi; onsuz, dize, dize sayılmazdı. Bu okulun bakış açısına göre, özgür dize, kabul edilemeyecek bir **düzensizlik** (*arhythmia*) olarak değerlendiriliyordu. Çeklerin modern bir özgür dizede karar kıldıkları günümüzde, dizenin var olabilmesi için, uyak ve herhangi bir hece modeli buyurucu değildir; bunun yerine, buyurucu öğe şimdi artık tonlamada yer almaktadır; –bir başka deyişle, tonlama, dizenin egemen öğesi olmuştur. Çeklerin eski *Aleksandriad*'ındaki düzenli ve ölçülü dize ile gerçekçi çağın uyaklı dizesini ve şimdiki dönemin uyaklı ve ölçülü dizesini karşılaştıracak olursak, her üç durumda da aynı öğeleri buluruz: Uyak, hece taslağı, bir

tonlama birimi. Ama, değerlerin değişik bir aşamalanması, buyurucu, zorunlu öğelerin değişik bir özgüllüğü vardır. Öbür oluşturucuların işlevini ve yapısını belirleyen de, kesinlikle işte bu özgül öğelerdir.

Bir egemen öğenin varlığı, yalnızca bireysel olarak çalışan bir sanatçının şiirsel yapıtında, yalnızca şiirsel kurallarda ve bir şiir okulunun izlediği kurallar bütününde değil ama, bir bütün oluşturduğu düşünülen belli bir çağın sanatında aranabilir. Sözgelimi, Rönesans sanatında egemen öğe, yani dönemin estetik ölçütlerinin en üst aşaması, görsel sanatlar tarafından temsil ediliyordu. Öbür sanatların tümü de görsel sanatlara yönelmişti ve görsel sanatlara uzaklık ya da yakınlıklarına göre değerlendiriliyorlardı. Buna karşılık, romantik sanatta en üstün değer müziğe verilmişti. Nitekim, romantik şiir de en sonunda müziğe yöneldi: Romantik şiirde dize müziksel biçimde kurulur. Dizedeki tonlama, müziğin ezgisine benzetilmeye çalışılır. Gerçekte, yapıtın özü dışında kalan bir egemen öğenin çevresindeki bu düzenleme, şiirin, ses kurgusu, sözdizimi ve imgesel görünümü bakımından yapısını etkiler; şiirin ölçüsü ve bölümlenmesiyle ilgili ölçütlerini, düzenlenişini değiştirir. Gerçekçi estetikte, egemen öğe dilsel sanat olmuş, dolayısıyla, şiirsel değerler aşaması da değişmiştir.

Öte yandan, bir sanat yapıtının başka kültür değerleri bütünüyle karşılaştırılarak yapılan tanımı, egemen öğe kavramı kalkış noktası olarak ele alınırsa, büyük ölçüde değişikliğe uğrar. Sözgelimi, bir şiirsel yapıt ile başka dilsel bildiriler arasındaki bağ, kesin bir biçimde belirlenebilir. Bir dilsel gereç söz konusu olduğunda, bir yazınsal yapıt ile estetik işlevi ya da daha doğrusu şiirsel işlevi birbiriyle eş tutmak, kendi kendisine yetebilecek bir sanatı, arı bir sanatı, **sanat için sanatı** göklere çıkartan dönemleri belirtir. Biçimci okulun ilk çalışmaları sırasında böyle bir eşitliğin açık seçik izlerine rastlanabiliyordu. Bununla birlikte, söz konusu eşitlik, kesinlikle yanlıştır: Şiirsel bir yapıt, estetik işleve indirgenemez; onun daha başka işlevleri de vardır. Gerçekten de, şiirsel bir yapıtın amaçları çoğu zaman, felsefeyle, toplumsal bir ahlakla, vb. ile sıkı sıkıya bağıntılıdır. Bunun tersine, şiirsel bir yapıt tümüyle estetik işlevine göre ta-

nımlanamıyorsa, estetik işlev şiirsel yapıtla sınırlanmaz; bir hatibin söylevi, günlük konuşma, gazete yazıları, ilanlar, bilimsel incelemeler gibi etkinlikler, estetik düşünceleri göz önünde tutabilir, estetik işlevi istediği gibi kullanabilir. Bu etkinliklerdeki sözcükler de yalnızca, göndergesel bir teknik olarak değil de kendileri içinde ve kendileri için kullanılır.

Kesin birci tutumun tam karşısında, şiirsel bir yapıta birçok işlev tanıyan ve bu yapıtı kararlı biçimde ya da birdenbire işlevlerin mekanik bir yığını olarak ele alan mekanikçi bir görüş açısı yer alır. Şiirsel bir yapıt, ayrıca bir gönderge işlevi taşıdığı için, bu tutumun savunucuları tarafından, kültür tarihi, toplumsal çevre ya da yaşamöyküsü üstüne yalın bir belge olarak görülür. Hem tam bir birciliğe, hem de tam bir çokçuluğa karşı çıkan bir bakış açısı vardır; bu bakış açısı şiirsel yapıtın çok sayıdaki işlevini dikkate almakla birlikte, tutarlılığını, bir başka deyişle, şiirsel yapıta birliğini hatta varlığını sağlayan şeyi göz önüne alır. Bu açıdan, şiirsel bir yapıt, yalnızca estetik bir işlev yerine getiren bir yapıt olarak betimlenemeyeceği gibi, başka işlevlerin yanı sıra estetik işlev yerine getiren bir yapıt olarak da tanımlanamaz; şiirsel yapıt, gerçekte, estetik işlevin egemen öğe olduğu dilsel bir bildiri olarak tanımlanmalıdır. Elbette, estetik işlevi gerçekleşme aşamasında yansıtan belirtiler, değişmez olmadığı gibi, her zaman için özdeş de değildir. Geriye somut olarak her şiirsel kurallar bütününün belli bir dönemde, zorunlu ve ayırıcı öğeler taşıdığı olgusu kalır. Bu öğeler olmadan da, yapıt, şiirsel olarak nitelendirilemez.

Estetik işlevin, şiirsel yapıtın egemen öğesi olarak tanımlanması sonucu, şiirsel yapıttaki çeşitli dilsel işlevlerin aşamalanması da tanımlanabilir. Gönderge işlevinde, gösterge, belirtilen nesne ile en alt düzeyde bir iç bağlantı kurar ve göstergenin kendi içinde taşıdığı önem de, en alt düzeydedir. Buna karşılık, anlatımsallık işlevinde, gösterge ile nesne arasında daha güçlü ve daha doğrudan bir bağlantı var sayılır ve bu koşullarda anlatımsallık işlevi, göstergenin iç yapısına daha büyük bir dikkat gösterilmesini gerektirir. Her şeyden önce, anlatımsal bir işlev yerine getiren coşkusal dil, göndergesel dille karşılaştırıldığında, genel olarak şiirsel dile daha yakındır (şiirsel dil,

göstergenin asıl kendisine yöneliktir). Şiirsel dil ve coşkusal dil, sık sık çakışır, sonuç olarak da bu iki dil çeşidi çoğunlukla ve tümüyle yanlış olarak özdeş tutulur. Estetik işlev, dilsel bir bildiride egemen öğe görevi üstlendiğinde, bu bildiri, kuşkusuz, anlatımsal dile özgü birçok tekniğe başvurabilir. Ama, bu öğeler, o zaman yapıtın kesin işlevine boyun eğerler, bir başka deyişle, egemen öğesi tarafından yeniden düzenlenirler.

Egemen öğe üstüne sürdürülen araştırmalarda, biçimcilik anlayışındaki yazınsal evrim kavramıyla ilgili önemli sonuçlar elde edilmiştir. Şiirsel biçimin evriminde bazı öğelerin yok olmasından, bazılarının da ortaya çıkmasından çok, dizgeye özgü çeşitli öğeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin **kayması**, bir başka deyişle, egemen öğenin değişmesi söz konusudur. Genel bir şiirsel kurallar bütününde ya da daha çok belli bir şiirsel tür için geçerli olan kurallar bütününde, başlangıçta ikincil durumdaki öğeler tam tersine temel öğeler olur ve ön plana geçerler. Buna karşılık, başlangıçta egemen olan öğelerin önemi en aza iner ve bu öğeler zorunlu olmaktan çıkar. Şklovski'nin ilk çalışmalarında şiirsel bir yapıt, sanatsal tekniklerinin toplamı olarak, şiirsel evrim ise bazı tekniklerin başka teknikler yerine kullanılması olarak tanımlanmıştı. Biçimciliğin sonraki gelişmeleriyle, daha kesin bir şiirsel yapıt anlayışı ortaya çıktı: Buna göre şiirsel bir yapıt, yapısı olan bir dizge olarak, sanatsal tekniklerin kurallara uygun biçimde düzenlendiği ve aşamalandığı bir bütün olarak görülür. Bu durumda da, şiirsel evrim söz konusu aşamalanma içinde bir değişikliktir. Sanatsal tekniklerin aşamalanması, belli bir şiirsel tür çerçevesi içinde değişikliğe uğrar; değişim, giderek şiirsel türlerin aşamalanmasını ve aynı anda, sanatsal tekniklerin çeşitli türler arasındaki dağılımını etkiler. Başlangıçta ikinci derecede ilgi gören anlatım yolları, önemsiz değişkeler olan türler, artık ön plana çıkmaktadır; buna karşılık, kuralları saptanmış türler arka plana itilmişlerdir. Biçimcilikten esinlenen bazı çalışmalar da Rus yazın tarihinin çeşitli dönemlerini bu açıdan ele almıştır. Gukovski XVIII. yy'da şiirin evrimini incelemiş; Tinyanov ve Eyhenbaum ile onları izleyen pek çok araştırmacı XIX. yy'ın ilk yarısındaki şiir ve düzyazının evrimini ele almışlar; Viktor Vinogradov, Gogol'den başlayarak düzyazının

evrimini irdelemiş; Eyhenbaum, Tolstoy'un düzyazısındaki gelişmeyi, dönemin arka planındaki Rus ve Avrupa düzyazısına göre araştırmıştır. Rusya'daki yazın tarihinin görünümü bu çalışmalarla büyük ölçüde değişikliğe uğramış, daha önceki yazınsal eleştirinin dağınık biçimde ortaya koyduklarıyla karşılaştırılamayacak ölçüde daha zengin ve aynı zamanda daha bütünleşmiş, daha bireşimsel ve daha düzenli bir duruma gelmiştir.

Bununla birlikte, evrim sorunları yalnızca yazın tarihiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda çeşitli sanatlar arasındaki ilişkilerin geçirdiği değişikliklerle ilgili sorunların da ortaya çıktığı görülür ve bu açıdan geçiş alanlarının incelenmesi özellikle verimli olmaktadır: Sözgelimi, şiir ile resim arasında bir geçiş alanı sayılan resimleme sanatının incelenmesi ya da şiir ile müzik arasında bir sınır bölge olan **roman**sın incelenmesi.

Bu arada, sanatlar ile bunlara yakından bağlı olan başka kültür alanları arasındaki ilişkilerde değişimler sorununun da ortaya çıktığı görülür (özellikle de yazın ile başka dilsel bildiri türleri arasındaki ilişkilerde). Sınırların değişkenliği, içerikteki değişim oyunları ve çeşitli alanların genişliği bu açıdan özellikle aydınlatıcıdır. Geçiş türleri araştırmacılar için büyük önem taşır. Bazı dönemlerde bu gibi türler, yazın ve şiire yabancı olarak kabul edilmişlerdir: Buna karşılık, başka dönemlerde, önemli bir yazın işlevi yerine getirirler. Nedeni de, güzel-yazın'ın önem verdiği öğeler içermeleridir. Oysa, kuralları saptanmış yazınsal biçimler bu öğelerden yoksundur. Söz konusu geçiş türleri arasında, **özel yazın**ının değişik biçimleri (mektuplar, özel günceler, not defterleri, gezi günceleri, vb.) vardır. Bu türler bazı dönemlerde (sözgelimi, XIX. yy'ın ilk yarısındaki Rus yazınında) yazınsal değerler alanında önemli bir işlev yerine getirirler.

Bir başka deyişle, sanatsal değerler dizgesinde görülen sürekli değişiklikler, sanatın somut gerçekleşmelerine ilişkin değerlendirmede de değişikliklere yol açar. Eski dizge açısından küçümsenen ya da yetersiz görülen heveslilik, yanılgı ya da yalnızca yanlışlıkla bir tutulan ya da sapkın, çökmeye yüz tutmuş ve değerden yoksun olarak kabul edilen şeyler yeni bir dizge içinde olumlu bir değer olarak belirebilir ve benimsenebilirler. Rus romantizminin son dönemindeki lirik şairler (Tiyuçev ve

Fet) yaptıkları yanlışlıklar, sözde dikkatsizlikler, vb. nedeniyle, gerçekçilik yanlısı eleştirmenlerin saldırısına uğramışlardır. Turgenyev bu şairlerin şiirlerini yayımladığında, ritimlerini ve biçemlerini yetkinleştirmek ve geçerli kurallara uydurmak amacıyla, kesin bir biçimde düzeltmişti. Turgenyev'in hazırladığı bu baskı, söz konusu şiirlerin kurallara uygun biçimi oldu. Özgün metinler ise, ancak çağımızda, yeniden oluşturulup eski değerlerine kavuşturuldu ve bunlarda yeni bir şiirsel biçim kavramı doğrultusunda atılmış ilk adımlara rastlandı. Çek filoloğu J. Král, Erben ile Čelakovský'nin [Çelakovski] şiirini gerçekçi şiir okulu açısından yanlışlıklarla dolu ve değersiz olarak görüyordu; oysa çağımızda, bu şiirler gerçekçi kurallar adına suçlanan özellikleri açısından yüceltilmektedir kesinlikle. Büyük Rus bestecisi Musorgski'nin yapıtları XIX. yy'ın sonunda geçerli müziksel çalgılama gereklerine uymuyordu ve o sıralarda armoni ustası olan Rimski-Korsakov bu yapıtları günün beğenisine uygun olarak gözden geçirdi. Yeni kuşak, Musorgski'nin "naiflik"le koruduğu ve Rimski-Korsakov'un geçici düzeltmeleriyle ortadan kaldırdığı eski değerlere saygınlıklarını kazandırdı ve doğal olarak *Boris Godunov* gibi bir yapıtı bu tür düzeltmelerden kurtardı.

Sanatın çeşitli alanları arasında görülen değişiklik ve dönüşümlerin incelenmesi, biçimcilerin çalışmalarında temel bir uğraş durumuna geldi. Şiirsel dil alanı üstüne yapılan biçimci incelemenin bu özelliği, artsüremli tarihsel yöntem ile yatay kesitlerin eşsüremli yöntemi arasında bir bağlantı kurulmasına uğraştığı ölçüde, genel olarak dilbilimsel araştırmanın yolunu açtı. Değişimin, evrimin yalnızca tarihsel nitelikli savlar (önce A vardı, sonra A^1, A'nın yerini aldı) olmadığını, ama değişimin, aynı zamanda, doğrudan doğruya yaşanmış eşsüremli bir olgu ve belirgin bir sanatsal değer olduğunu açıkça kanıtlayan biçimci araştırmalardır. Bir şiiri okuyan ya da bir tabloyu seyreden kişi gerçekten de iki düzene dikkat eder: bir yandan geleneksel kurallara, öte yandan da bu geleneksel kurallardan sapmış sanatsal yeniliğe. Yenilik, arka planda yer alan gelenek çerçevesine göre algılanır. Biçimci incelemeler, geleneğin korunmasıyla gelenekten kopma arasındaki bu zamandaşlığın, her yeni sanat yapıtının özünü oluşturduğunu göstermiştir.

DİLİN ÇİFT ÖZELLİĞİ

R. Jakobson, M. Halle ile birlikte yayımladığı *Fundamentals of Language* (La Haye, 1956) adlı yapıtının ikinci bölümünde, dilin iki temel özelliğini ve bu iki temel özelliğe ilişkin dil bozukluklarını ele alır. Bu bölüm, Fransızca'ya, "Deux aspects du langage et deux types d'aphasie" (R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, Seuil, 1963) adıyla aktarılmıştır. Aşağıdaki yazı, söz konusu Fransızca çevirinin "Le double caractère du langage" başlıklı ikinci altbölümünden dilimize kısaltılarak aktarılmıştır (bkz. *a.g.y.*, Points dizisi, 1970, s. 45-49).

Konuşmak, bazı dilsel kendiliklerin seçilmesi ve bunların daha üst düzeyde bir karmaşıklık taşıyan dilsel birimler biçiminde birleştirilmesi demektir. Bu, sözcük düzeyinde hemen ortaya çıkar: Konuşucu, sözcükleri seçer ve bunları, kullandığı dilin sözdizim dizgesine uygun olarak tümceler biçiminde, tümceleri de sözceler biçiminde birleştirir. Ama, konuşucu, sözcüklerin seçiminde, hiçbir biçimde tümüyle özgür değildir: Seçme işlemi (çok ender olarak rastlanan gerçek anlamdaki yeni sözcükler dışında) gerek konuşucunun, gerekse bildirinin yöneltildiği dinleyicinin ortak olarak sahip oldukları sözcük dağarcığından kalkılarak yapılmalıdır. (...) Dilsel bir bildiriyi gönderen kişi, "önceden tasarlanmış olasılıklar"dan birini seçer, bildirinin gönderildiği kişinin de "önceden düşünülmüş ve hazırlanmış" aynı olasılıklar toplamından benzer bir seçme yapacağı varsayılır[1]. Böylece, söz ediminin etkili olabilmesi için, bu edime katılanların ortak bir kod kullanmaları gerekir. (...)

Her dilde, **tümce-sözcükler** diye adlandırılan kodlanmış sözcük öbekleri de vardır. *Ne var ne yok* deyişinin anlamı, sözcüksel oluşturucularının anlam toplamından elde edilemez; bütün, parçalarının toplamına eşit değildir. (...) Sözcük öbeklerinin büyük çoğunluğunu anlamak için, oluşturucu sözcükleri ve bu sözcüklerin birleşimindeki sözdizim kurallarını yakından

1 D. M. McKay, "In search of basic symbols", *Cybernetics.* Transactions of the 8th Conference, New York, 1952, s. 183.

bilmek yeterlidir. Bu sınırlar çerçevesinde, sözcükleri yeni bağlamlar içinde özgürce düzenleyebiliriz. Kuşkusuz, bu özgürlük görecedir ve kalıp sözlerin, birleşimlerin seçimindeki baskısı büyüktür. Ama, yepyeni bağlamlar oluşturma özgürlüğü de (bu bağlamların gerçekleşmesiyle ilgili sayısal olasılığın düşük olmasına karşın) yine de yadsınamaz.

Nitekim, dilsel birimlerin birleşiminde, giderek artan bir özgürlük aşamalanması vardır. Ayırıcı özelliklerin, sesbirimler biçiminde birleşmesinde, bireysel konuşucunun özgürlüğü yoktur; kod söz konusu dilde kullanılabilecek bütün olasılıkları daha önceden düzenlemiştir. Sesbirimleri, sözcükler biçiminde birleştirme özgürlüğü de sınırlıdır: Sözcük yaratımının marjinal durumuna bağlıdır, bu özgürlük. Tümcelerin sözcüklerden kalkılarak oluşturulmasında, konuşucunun karşılaştığı zorunluluk daha azdır. Son olarak, tümcelerin sözceler biçiminde birleştirilmesindeyse, sözdizimdeki zorlayıcı kuralların etkisi durur ve kalıplaşmış sözcelerin azımsanamayacak sayıda olmasına karşın, her özel konuşucunun özgürlüğü büyük ölçüde artar.

Her dilsel gösterge iki tür düzenleme içerir:

1. Birleştirme. Her gösterge, kurucu öğelerden oluşur ve/ya da başka öğelerle kurduğu birleşimde ortaya çıkar. Bu, her dilsel birimin aynı zamanda, daha yalın birimler için bir bağlam işlevi gördüğünü ve/ya da kendi bağlamını daha karmaşık bir dilsel birim içinde bulduğunu gösterir. Buradan da, her gerçek dilsel birim toplaşmasının, bu birimleri bir üst birimde biraraya getirdiği sonucu çıkar: Birleştirme ve bağlama, aynı işlemin iki yüzüdür.

2. Seçme. Almaşık öğeler arasında yapılacak seçim, öğelerden birini öbürünün yerine koyabilme olasılığını içerir: Bu öğe, belli bir açıdan ilk öğe ile eşdeğerlidir, bir başka açıdan da ondan farklıdır. Gerçekte, seçme ve yerine koyma [değiştirme] aynı işlemin iki yüzüdür.

Bu iki işlemin dilde yerine getirdiği temel işlevi F. de Saussure açıkça fark etmişti. Bununla birlikte, iki birleş(tir)me çeşidinden –birlikte var olma ve zincirlenme– yalnızca ikincisi (zamansal diziliş) Cenevreli dilbilimci tarafından tanınmıştı. Sesbiriminin, **ayrımsal öğeler** bütünü olduğunu sezmesine karşın,

F. de Saussure, geleneksel bir görüş olan gösterenin çizgiselliğine bağlı kalmıştır[2].

Birleştirme ve seçme olarak betimlediğimiz iki düzenleme biçiminin sınırlarını belirlemek isteyen F. de Saussure'e göre bu düzenlemelerden ilki, aynı anda birlikte bulunma (*in praesentia*) ilişkisidir: Gerçek bir dizi içinde aynı anda birlikte var olan iki ya da birçok öğeye dayanır; ikincisi ise, aynı anda birlikte bulunmayan öğeleri (*in absentia*) gücül bir belleksel dizide birleştirir. Bir başka deyişle, seçme (buna bağlı olarak da yerine koyma) verilen bildirideki değil de koddaki bağdaşık kendilikleri ilgilendirir; buna karşılık, birleştirme durumunda, kendilikler hem bildiride hem de kodda ya da yalnızca gerçek bildiri içinde bağdaştırılmıştır. Dinleyici, verilen sözcenin (bildiri), bütün olası parçalar dağarcığından (kod) **seçilmiş** oluşturucu parçaların (tümceler, sözcükler, sesbirimler, vb.) bir **birleştirimi** olduğunu algılar. Bir bağlamın oluşturucuları **bitişiklik** durumundadır. Buna karşılık birbirinin yerine konabilecek öğeler topluluğu içinde, göstergeler, aralarında, değişik **benzerlik** derecelerine göre bağlanmışlardır; bu benzerlik dereceleri, eşanlamlı birimlerin eşdeğerliği ile karşıtanlamlı birimlerin ortak çekirdeği arasında değişir.

Bu iki işlem, Charles Sanders Peirce'ün ortaya attığı yararlı kavramla belirtirsek, her dilsel gösterge için iki **yorumlayan**[3] öbeği oluşturur. Göstergeyi yorumlamada iki göndermeden yararlanılır; biri koda, öbürüyse bağlama (ister kodlanmış, ister özgür olsun) yapılan göndermedir. Her iki durumda da, gösterge bir başka göstergeler bütününe katılır: Birinci durumda, **almaşma** bağıntısıyla, ikinci durumdaysa **yan yana gelme** bağıntısıyla. Belli bir anlamlı birim, aynı koda bağlı daha açık seçik başka göstergelerle değiştirilebilir; böylece, söz konusu birimin genel anlamı açığa çıkarılmış olur; ama, bağlamsal anlamı, aynı diziliş içindeki başka göstergelerle kurduğu yakın ilişkiye göre belirlenir.

Her bildirinin oluşturucuları, koda bir iç bağlantıyla, bildiriye de bir dış bağlantıyla bağlıdır zorunlu olarak. Dil, değişik

2 F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 2. baskı, Paris, 1922, s. 68 ve ötesi, s. 170 ve ötesi.

3 Ch. S. Peirce, *Collected Papers*, II ve IV, Cambridge, Mass., 1932, 1934.

görünümlerinde, bu iki bağlantı biçimini kullanır. Bildiriler, ister karşılıklı olarak alınıp verilsin, ister konuşucudan dinleyiciye tek yönlü aktarılsın, bildirinin aktarılabilmesi için, söz edimini gerçekleştiren kişiler arasında bir bitişiklik biçiminin, şöyle ya da böyle var olması gerekir. İki bireyin, yani konuşucu (gönderen) ile dinleyicinin (gönderilen) uzamda, çoğunlukla da zamanda birbirinden ayrılığı, bir iç bağlantı aracılığıyla giderilir. Bu durumda, konuşucunun kullandığı simgelerle, dinleyicinin bildiği ve yorumladığı simgelerin arasında belli bir eşdeğerliğin bulunması gerekir. Böyle bir eşdeğerlik olmadığında, bildiri sonuçsuz kalır – alıcıya ulaşsa da, onu etkilemez.

DİLBİLİM VE YAZINBİLİM

R. Jakobson, Indiana Üniversitesi'nde, dilbilimciler, insanbilimciler, ruhbilimciler ve yazın eleştirmenlerini **biçem** konusunu tartışmak üzere biraraya getiren uluslararası bir konferansta yaptığı kapanış konuşmasında, yazınbilim ile dilbilim arasındaki ilişkileri ele almış ve başta yazın işlevi olmak üzere dilin altı temel işlevini tanımlamıştı. Söz konusu konuşma, 1960'ta "Closing statements: Linguistics and Poetics" adıyla yayımlandı (yay.: T.A. Sebeok, *Style in Language*, New York, 1960). Biz, aşağıda, söz konusu İngilizce metnin Fransızca çevirisinden tanım nitelikli bazı bölümler aktarıyoruz dilimize. (Bkz. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, Minuit, 1963; Points dizisi, 1970, s. 209-248.)

(...)

Benden, kapanış konuşması olarak, yazınbilim ile dilbilim arasındaki ilişkilere bir toplu bakış sunmamı istediler. Yazınbilimin konusu, her şeyden önce *"Bir dilsel bildiriyi sanat yapıtı yapan nedir?"* sorusuna yanıt aramaktır. Bu konu, dil sanatını öbür sanatlardan ve öbür dilsel davranış biçimlerinden ayıran özgül farklılıkla ilgili olduğu için, yazınbilimin, yazınsal incelemeler arasında baş köşeyi tutmaya hakkı vardır.

Yazınbilim dilsel yapı sorunlarıyla uğraşır, tıpkı resim çö-

zümlemesinin resim yapılarıyla uğraşması gibi. Dilbilim dilsel yapıların bütününe yönelik bir bilim olduğu için, yazınbilim de dilbilimin bir bölümü olarak kabul edilebilir.

(...)

Ne yazık ki, "yazınsal incelemeler" ile "eleştiri" arasındaki terimsel karışıklık, yazın uzmanını bir yargılayıcı gibi davranmaya, yazınsal yapıtın öz güzelliklerini betimleme yerine öznel bir yargı getirmeye zorlar. Yazını inceleyen bir bilim adamı için kullanılacak "yazın eleştirmeni" adlandırması, bir dilbilimci için kullanılacak "dilbilgisi (ya da sözlük) eleştirmeni" adlandırması kadar yanlış olur. Nasıl kuralcı bir dilbilgisi sözdizimsel ve biçimbilimsel araştırmaların yerini alamazsa, yaratıcı yazın üstüne bir eleştirmenin beğenilerini ve görüşlerini sıralayan bir açıklama da dil sanatını nesnel açıdan ele alan bilimsel bir çözümlemenin yerine geçemez. (...)

Yazınsal incelemeler, en başta da yazınbilim, tıpkı dilbilim gibi, iki tür sorunla ilgilenir: eşsüremli sorunlar ile artsüremli sorunlar. Eşsüremli betimleme yalnızca belli bir çağın yazınsal üretimini değil, yazınsal geleneğin söz konusu çağda canlılığını yitirmemiş ya da yeniden canlandırılmış bölümünü de göz önüne alır. (...) Eşsüremli yazınbilimi, tıpkı eşsüremli dilbilim gibi, dural olanla karıştırmamak gerekir: Her çağ, tutucu biçimler ile yenilikçi biçimleri birbirinden ayırt eder. Her çağ, çağdaşları tarafından kendi zamansal dinamiği içinde yaşanır; öte yandan, dilbilimde olduğu gibi, yazınbilimde de tarihsel inceleme yalnızca değişikliklerle değil, kesintisiz, kalıcı, dural etkenlerle de ilgilenir. Tarihsel yazınbilimin, tıpkı dil tarihi gibi, eğer gerçekten kapsayıcı olması isteniyorsa, birbirini izleyen eşsüremli betimlemeler dizisi üstüne kurulmuş bir üstyapı biçiminde tasarlanması gerekir.

(...)

Dil, işlevlerinin bütün çeşitliliği içinde incelenmelidir. Yazın işlevini[1] ele almadan önce, bu işlevin, dilin öbür işlevleri arasındaki yerini belirlemeliyiz. Söz konusu işlevler hakkında bir fikir verebilmek için de, her dilsel oluşu, her dilsel bildirişim

1 Türkçe'de yerine göre *sanat işlevi* (*sanatsal işlev*) ya da *şiirsel işlev* terimleri de kullanılmaktadır. (Ç.N.)

edimini oluşturan etkenleri kısaca gözden geçirmemiz gerekir. **Konuşucu** [Fr. *destinateur*: gönderen] **dinleyici**ye [Fr. *destinataire*: gönderilen] bir **bildiri** [Fr. *message*] gönderir. Etkili olabilmesi için, bildiriye, önce gönderme yapacağı bir **bağlam** [Fr. *contexte*] (biraz belirsiz bir terimle buna "gönderge" [Fr. *référent*] de denir) gerekir; dinleyici tarafından algılanabilen bu bağlam ya dilsel ya da dilselleştirilebilir özelliktedir; ardından bildiri için, konuşucu ve dinleyici açısından (bir başka deyişle bildiriyi kodlayan ya da bildirinin kodunu çözen açısından) bütünüyle ya da kısmen ortak olan bir **kod** gereklidir; son olarak da, bildiri için, konuşucu ve dinleyicinin bildirişim kurabilmelerini ve sürdürebilmelerini sağlayacak bir **bağlantı**, bir fiziksel oluk [kanal], bir ruhsal bağ gerekir. Dilsel bildirişimin bu kaçınılmaz değişik etkenleri aşağıdaki çizimle gösterilebilir:

BAĞLAM
KONUŞUCU ..... BİLDİRİ ..... DİNLEYİCİ
BAĞLANTI
KOD

Bu altı etkenin her biri ayrı bir dilsel işlevin doğmasına yol açar. Şunu hemen belirtelim ki, dilde böyle altı temel özelliği ayırt edebilsek bile, bir tek işlevi yerine getirecek bildiriler bulmak çok güçtür. Bildirilerin çeşitliliği, işlevlerden herhangi birinin tekelinde değil, işlevler arasındaki aşamalanma farklılıklarında yatar. Bir bildirinin dilsel yapısı her şeyden önce ağır basan işleve bağlıdır. Ama, her ne kadar göndergenin amaçlanması yani **bağlama** yönelme –kısacası "düzanlamsal" [Fr. *fonction dénotative*], "bilişsel" [Fr. *fonction cognitive*], **göndergesel işlev** [Fr. *fonction référentielle*: **gönderge işlevi**]– birçok bildirinin egemen göreviyse de, dikkatli bir dilbilimci öbür işlevlerin bu türden bildirilere ikincil dereceden katkısını da göz önüne almalıdır.

Konuşucuda odaklanan "**anlatımsallık**" **işlevi** [Fr. *fonction expressive*] ya da **coşku işlevi** [Fr. *fonction émotive*] konuşan kişinin konuştuğu şey karşısındaki tutumunun doğrudan anlatımını hedefler. Gerçek ya da aldatıcı, belirli bir coşku izlenimi vermeye çalışır. (...) Dildeki tamamıyla coşkusal katman ünlemler-

le belirtilir. Ünlemlerde açık seçik olarak görülen coşku işlevi, bütün konuşmalarımızı ses, dilbilgisi ve sözcük düzeylerinde belli bir ölçüde süsler. (...)

Dinleyiciye yönelme, yani **çağrı işlevi** [Fr. *fonction conative*] en katışıksız dilbilgisel anlatımını, sözdizimsel, biçimbilimsel ve çoğunlukla sesbilimsel açıdan öteki ad ve eylem kategorilerinden ayrılan seslenme durumunda ve emir kipinde bulur. Emir tümceleri, bildirme tümcelerinden temel bir noktada ayrılır: Bildirme tümceleri gerçek mi değil mi diye doğrulanabilir, emir tümceleriyse doğrulanamaz. (...)

(...)

Her şeyden önce bildirişim kurmaya, bildirişimi sürdürmeye ya da kesmeye, bildirişim devresinin işleyip işlemediğini doğrulamaya ("Alo, beni duyuyor musunuz?"), dinleyicinin dikkatini çekmeye ya da dinlemeyi sürdürüp sürdürmediğinden emin olmaya ("Beni dinliyor musunuz?" [...]) yarayan bildiriler vardır. Bu bağlantının vurgulanması –Malinowski'nin terimleriyle **ilişki işlevi** [Fr. *fonction phatique*]– alışkanlık haline gelmiş bir yığın söz alışverişine, hatta tek amacı konuşmayı uzatmak olan diyaloglara da yol açabilir. (...)

Modern mantıkta iki dil düzeyi arasında, nesnelerden söz eden "konudil" ile dilin kendisinden söz eden "üstdil" arasında bir ayrım yapılmıştır. Ama üstdil yalnızca mantıkçılar ile dilbilimcilerin kullanımı için gereken bilimsel bir aygıt değildir; gündelik dilde de önemli bir rol oynar. (...) İşlemlerimizin üstdil özelliği taşıyıp taşımadığının farkına varmadan üstdil kullanırız. Konuşucu ve/ya da dinleyicinin aynı kodu kullanıp kullanmadıklarını denetleme gereği duydukları her durumda, konuşma kod üstünde odaklanır ve bir **üstdil işlevi** [Fr. *fonction métalinguistique*] (ya da açımlama işlevi) yerine getirir. Dinleyici, "Sizi izleyemiyorum – ne demek istiyorsunuz?" diye sorar, ya da daha seçkin bir konuşma biçimiyle şöyle der: "Bu ne demek acaba?" Konuşucu da dinleyicinin soracağı soruları önceleyerek, "Söylemek istediğimi anlıyor musunuz?" diye sorar. (...)

Dilsel bildirişimin içerdiği bütün etkenleri, biri dışında gözden geçirdik, geriye bildirinin kendisi kaldı. Bildirinin bildi-

ri olarak amaçlanması (Alm. *Einstellung*), bildirinin yalnız kendisinin vurgulanması, dilin **yazın işlevi**ni [Fr. *fonction poétique*] belirleyen özelliktir. Bu işlev, dilin genel sorunları göz önünde tutulmazsa verimli bir biçimde incelenemez; öte yandan, dilin titizlikle çözümlenebilmesi **yazın işlevi**nin ciddi bir biçimde göz önüne alınmasını gerektirir. Yazın işlevi alanını şiire indirgemeye, ya da şiiri yazın işleviyle sınırlandırmaya çalışan her girişim aşırı ve yanıltıcı bir basitleştirme olacaktır ancak. Yazın işlevi dil sanatının tek işlevi değildir, yalnızca egemen, belirleyici işlevidir; buna karşılık, öteki dilsel etkinliklerde bu işlev yardımcı, ikincil bir rol üstlenir. Göstergelerin somut yanını belirgin kılan bu işlev, bu yönüyle göstergelerin ve nesnelerin arasındaki temel ikiliği de derinleştirir. Bu nedenle, dilbilim, yazın işlevini incelerken, kendini şiir alanıyla sınırlayamaz.

(...)

Belirttiğimiz gibi, yazın işlevinin dilbilimsel incelemesi şiirin sınırlarını aşmalıdır; öte yandan, şiirin dilbilimsel incelemesi de kendini yazın işleviyle sınırlayamaz. Çeşitli şiir türlerinin özellikleri, egemen olan yazın işlevinin yanında, öteki dilsel işlevlerin de, değişken bir aşamalanma düzeninde işin içine katılımını gerektirir. Üçüncü kişide odaklanan destansı şiir, geniş ölçüde gönderge işlevinden yararlanır; birinci kişiye yönelik lirik şiir, coşku işleviyle yakından bağıntılıdır; ikinci kişinin şiiriyse çağrı işleviyle belirlenmiştir ve birinci kişinin ikinci kişiye ya da ikinci kişinin birinci kişiye bağımlı olmasına göre ya yalvarma ya da yüreklendirme özelliği taşır.

Dilsel bildirişimin altı temel işlevine ilişkin olarak yaptığımız bu hızlı açıklama aşağı yukarı tamamlandığına göre, altı temel etkenin çizimini, buna denk düşen işlevlerin çizimiyle bütünleyebiliriz:

GÖNDERGE İŞLEVİ

COŞKU İŞLEVİ — YAZIN İŞLEVİ — ÇAĞRI İŞLEVİ

İLİŞKİ İŞLEVİ

ÜSTDİL İŞLEVİ

Yazın işlevi deneyimsel olarak hangi dilbilimsel ölçüte göre saptanabilir? Özellikle her yazınsal yapıtta bulunması zorunlu öğe nedir? Bu soruyu yanıtlamak için, dilsel davranışta kullanılan iki temel düzenleme biçimini anımsamamız gerekir: **Seçme** ve **birleştirme**. (...) Seçme, eşdeğerlik, benzerlik ve benzemezlik, eşanlamlılık ve karşıtanlamlılık temeli üstünde gerçekleşir; birleş(tir)me yani dizi'nin kuruluşuysa bitişikliğe dayanır. *Yazın işlevi, eşdeğerlik ilkesini seçme ekseninden birleştirme eksenine aktarır.* (...)

(...)

Özetlersek, şiir çözümlemesi bütünüyle yazınbilimin yetki alanına girer ve yazınbilim, dilbilimin, yazın işlevini dilin öbür işlevleriyle kurduğu ilişkiler içinde ele alan bölümü olarak tanımlanabilir. Sözcüğün geniş anlamıyla yazınbilim, yazın işlevini yalnızca, dilin öteki işlevlerine göre ağır bastığı şiirdeki durumuyla ele almaz, herhangi bir başka işlevin yazın işlevine göre öne çıktığı, şiir dışında da ele alır. (...)

(...)

(...) Bu konferans açıkça gösterdi ki, yazın tarihçileri ile dilbilimcilerin de şiirsel yapı sorunlarından kaçındıkları dönemler çok gerilerde kaldı: Mutluluk verici bir durum bu. Aslında, Hollander'in de dediği gibi "yazınsal sorunları genel olarak dilsel sorunlardan ayırmak için hiçbir geçerli neden yok gibidir." Günümüzde hâlâ dilbilimin şiir alanındaki yetkisinden kuşkulanan eleştirmenler varsa eğer, bunların, bazı dar kafalı dilbilimcilerin şiir alanındaki yeteneksizliğini, dilbilimin kendi temel yeteneksizliği olarak gördüklerini düşünüyorum. Ama burada bulunan herkes şunu kesinlikle anladı ki, yazın işlevine ilgisiz kalmış bir dilbilimcinin de, dilsel sorunlara ilgi duymayan ve dilbilim yöntemlerini bilmeyen bir yazın uzmanın da hep çağdışı oldukları gün gibi açıktır.

Açıklama: R. Jakobson'un dilimize Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Almanca'dan aktarılmış metinleri için ayrıca bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, özellikle s. 47-63, 66-71 (çev.: A. Kocaman; G. Işık; Ş. Ozil); R. Jakobson, *Sekiz Yazı* (çev.: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Düzlem Yay., 1990; T. Todorov (derleyen ve sunan), *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri* (çev.: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995, s. 13-16, 84-93, 119-121; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005, s.13-16, 91-101, 130-132.

Kopenhag Dilbilim Çevresi

Viggo Brøndal

YAPISAL DİLBİLİM

Aşağıdaki yazı, Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin kurucularından V. Brøndal'in (Bröndal'in) [1887-1942] Fransızca olarak yayımladığı *Essais de linguistique générale* (Genel Dilbilim Denemeleri) [Kopenhag, Ejnar Munksgaard, 1943] adlı yapıtında yer alan "Linguistique structurale" (s. 90-97) başlıklı incelemesinin yer yer kısaltılmış çevirisidir.

Modern bilimin övünç kaynaklarından biri olan karşılaştırmalı dilbilgisi XIX. yy'da doğdu. Güçlü yanlarıyla olduğu kadar güçsüz yanlarıyla da açıkça bu yüzyılın damgasını taşır.

Çok gerilerde kalmış eski dönemlere, kuşaklar zincirinin sürekliliğine ilgi gösteren romantizmin etkisindeki karşılaştırmalı dilbilgisi, her şeyden önce **tarihsel**dir. Daha çok, sözcükler ile dillerin kökenlerini ve yaşamlarını inceler, etkinlikleri de özellikle kökenbilimsel [Fr. *étymologique*] ve soybilimsel [Fr. *généalogique*] niteliktedir. Karşılaştırmalı dilbilgisi, elde ettiği başarılarla giderek genel (ve açıklamalı) dilbilgisini ortadan kaldırdı, hatta uygulamalı ve kuralcı dilbilgisi de tarihten esinlenmeye başladı. Hermann Paul gibi bazı kuramcılar, sonunda, bütün dil bilimlerinin zorunlu olarak tarihsel nitelikli olacağını savunmaya başladılar.

Küçük gerçek olgulara, tam ve titizce yürütülen gözleme ilgi

gösterilmesinden –çağın yazın akımları olan gerçekçilik ile doğalcılığın da bir özelliğiydi bu ilgi– esinlenen karşılaştırmalı (ve tarihsel) dilbilgisi açıkça pozitivist bir nitelik kazandı. Yalnızca doğrudan gözlenebilen olgularla, özellikle de dildeki seslerle ilgilendi. Bunları daha yakından incelemek için, önce fiziksel ve fizyolojik, daha sonra da ruhsal-fizyolojik, hatta bir ölçüde ruhbilimsel bir dal olan sesbilgisi kuruldu. Her yerde somuttan hareket ediliyor ve çoğunlukla da bundan hoşlanılıp, somutun sınırları içinde kalınıyordu. Mantıksal olmaktan çok tarihsel ve ruhbilimsel bir dal olan anlambilimde bile sürekli olarak somut ya da algılanabilir anlam yalnızca kökende yatan bir özellik olarak değil, ama her zaman için etkin bir temel özellik olarak görülüyordu. Dilin bütünü, söz edimleri toplamı, bir başka deyişle salt fizyolojik ve ruhbilimsel olarak tasarlanıyordu.

Ayrıca, çağın doğabiliminden esinlenen ve bu bilimle yöntemsel tutarlılık konusunda yarışan karşılaştırmalı dilbilgisi, sonunda, **yasal** bir bilime dönüşmüştür. Vardığı sonuçları, çoğunlukla hem tarihsel hem de sesbilgisel yasalar biçiminde, bir başka deyişle, saptanan olgular arasındaki değişmez bağıntılar biçiminde ortaya koyar. Sayıları sürekli artan bu yasalar giderek daha özgülleşen yer, zaman ve birleşme koşullarının birbirine eklenmesiyle de karmaşıklaşır. Ve söz konusu yasalara mutlak bir özellik tanınır: Bir yandan bunların kuraldışı durumlara yer vermedikleri sanılır (sözgelimi, sözcüklerin anlamından bağımsız olmalıdırlar); öte yandan da bunlara dilsel yapının (gerçeğin, hatta var olan, etki yapan, zamanda sürüp giden nesnelerin dolaysız anlatımı) gerçek yasaları gözüyle bakılır.

Tarihin, somut olanın ve yasaların önemini vurgulayan, çoğunlukla da bunları abartan karşılaştırmacıların yönelişlerinde pozitivizme özgü düşünceler kolayca görülür: Bu düşüncelerin, gerek eskiden, gerekse günümüzde, bilimin uygulanmasında (yani özellikle bilimin hazırlanması, düzenlenmesi, eyleme konmasında) büyük yararları olmuştur. Ama, bu düşünceler, kuramsal açıdan çok ciddi, hatta aşılamayacak güçlükler de doğurmaktadır hiç kuşkusuz.

O dönemde, biyoloji alanında olduğu gibi dilbilimde de ev-

rimci anlayışı benimseyenler çıkmıştır. Onlara göre, her dil değişir ya da evrim geçirir sürekli olarak. Herbert Spencer'in kesinlikle tanımlayabileceğini sandığı evrim, onların anlayışına göre yalnızca bir tek yönde gerçekleşir; nitekim, biçimbilim ve anlambilimde de somuttan soyuta sürekli bir geçiş olduğu benimsenmiştir çoğunlukla. Her zaman için sürekli oldukları varsayılan geçişlerse –Darwin'de olduğu gibi– değişkelerin toplamıyla, dalgalanmaların yığılmasıyla açıklanır. Oysa, hiçbir şey, uzun süre geçerli olmuş bu anlayıştan daha fazla rastlantısal değildir ve çok haklı olarak Lalande, **evrimci hayaller**in geçersizliğini ileri sürmüştür: Herhangi bir bilim için önemli olan şey, gerçekte sürekli, değişmez, özdeş olan şeydir ve dilsel soybilimin olduğu kadar kökenbilimin de temeli, ortak kalkış noktasını, dolayısıyla bir özdeşleşmeyi bulmaktır kesin olarak. Evrim (var olduğunda) zaten, her yerde aynı olmaktan uzaktır: Dizgeler bazen yalınlaşır, bazen de karmaşıklaşır. Son olarak, gerçekten önemli olan her değişikliğin açıkça kesintili olduğunu kabul etmek gerekir.

Birçok dilbilimci, pozitivistlerle aynı düşünceleri benimseyerek, olguların (sözgelimi, sesbilgisel olguların) önceden ya da anında bir çözümlemeye başvurmaksızın fark edilip saptanabileceğine, ardından da kaydedilebileceğine inandılar; ayrıca, geçerli tek yöntemin tümevarım ya da özelden genele geçiş olduğuna, güç ve dolaysız olguların ardında hiçbir şeyin bulunmadığına inanıyorlardı. –Burada şu önemli açıklamayı yapmamız gerekir: Bütün bilimsel felsefe incelemeleri, deneyin ve özellikle deneyimin, her zaman için varsayımlara, çözümleme, soyutlama ve genelleştirme ilkelerine dayandığını, giderek artan bir kesinlikle ortaya koymuşlardır; bu nedenle, tümevarım, temelde, biçim değiştirmiş bir tümdengelimden başka bir şey değildir; yine bundan ötürü, gözlemler arasında saptadığımız salt bağıntıların gerisinde, bir gerçeğin (belli bir bilime özgü araştırma nesnesi) bulunduğunu varsaymak kaçınılmazdır (zaten bu tutum bütün bilimlerde kesinlikle yaygındır).

Pozitivistlerin kurallara aşırı bağlılığı (özellikle Auguste Comte dile getirmiştir bunu), dilbilimde, Yeni-dilbilgiciler denilen okulda görülür. Yeni-dilbilgiciler, kökenbilimsel ve soybi-

limsel araştırmanın kesinliği için, yasa biçiminde düzenledikleri kurallara büyük önem verirler. Bu kurallara, her bilimin en üstün ve tek geçerli amacı gözüyle bakarlar. Ayrıca, bu kuralları birer kendilik gibi görmeye, birer etken durumuna getirmeye çalışırlar iyice. – Oysa, seçkin düşünür Émile Meyerson'un da ortaya koyduğu gibi (bütün önemli çalışmalarının ana motifi de bu noktada yatar) tek başına bir yasanın, bütünüyle görece ve geçici bir değeri vardır; yalın bir yasa, genel bile olsa, incelenen konunun anlaşılması, açıklanabilmesi için bir araçtır ancak; ve yasalar (...) zorunlu ilişkilere, nesnel gerçeğin iç tutarlılığına oranla her zaman ikincil niteliktedir.

Denilebilir ki, pozitivist anlayışın yetersizliği, XX. yy'da bilgi'nin en büyük kuramcıları tarafından iyice hissedilmiş ve herkese gösterilmiştir. Üstelik, bu anlayış, çağdaş bilimin gerçek ilerlemelerine esin kaynağı olamamaktadır, artık. Başka birçok alanda olduğu gibi, dilbilimde de, yeni bilimsel düşünce, açıkça pozitivizm karşıtı bir nitelik taşır.

Önce, bir bilime özgü araştırma nesnesini yalıtmanın, zamanın akışı içinde sınırlarını saptamanın gerekli olduğu açıkça anlaşıldı. Bir başka deyişle, bir yandan, duraklamalı olarak görülen durumlar, öte yandan da, bir durumdan öbürüne gerçekleşen apansız sıçramalar ortaya konacaktı. Süreklilik gösteren yavaş ve dereceli bir evrime inanış, köklü bir biçimde yer ettiğinden, bu ana kadar ciddi olarak ele alınmamış kesintili değişiklikler, şimdi artık büyük bir önem kazanıyordu: Nitekim fizikte gitgide daha genelleştirilmiş biçimler halinde, Planck'ın **kuvantum**ları, bir başka deyişle, bazı değişmez nicelikler, bunun bir örneğidir: Bunlar olmadan hiçbir devinim gerçekleşemez. Aynı biçimde, biyoloji alanında, **değişinimler**den (bunları ilkin De Vries incelemiştir), yani özgül türlerin apansız bir değişmeyle bir başka biçime geçmelerinden (başlangıç biçimleri ile sonuçtaki biçimler arasında hiçbir arabiçim yoktur) söz ediliyordu. Dilbilimde de, aynı biçimde, Ferdinand de Saussure'den beri, **eşsüremlilik** ile **artsüremlilik** ayrımı yapılmaktadır: Eşsüremlilik, zaman ekseni dışında yer alan ya da içinden geçen bir düzlem olarak anlaşılır ve bu düzlemde yer alan öğe-

ler bütünü zamandaş ya da çağdaş öğeler olarak görülebilir ve böyle görülmesi gerekir. Eşsüremlilik, öğelerin sürerliği, dolayısıyla da bütünlüğü ve tutarlılığı açısından ilk koşuldur.

Öte yandan, genel kavramın gerekli olduğu da çok kişi tarafından anlaşılmıştır: Genel kavram, özel durumların, aynı nesneye ilişkin bütün bireysel gerçekleşmelerin tek olası birliğidir. Bu da tamamıyla ideal bir tür olarak ve bilgin'in bilincinden bağımsız olarak tasarlanmalıdır. Nitekim, biyolojide, **genotip** kavramından vazgeçilmez. Genotip, kalıtımsal etkenler bütünüdür ve bunun çeşitli gerçekleşmeleri fenotip olarak adlandırılır (W. Johannsen). Yine aynı biçimde, toplumbilimde de, **toplumsal olgu**, bireysel gerçekleşmelerden bağımsız olmasına ve bilinçlerin dışında yer almasına göre tanımlanır (Durkheim). F. de Saussure de, bu görüşlerden bağımsız ama bunlara kesinlikle koşut olarak, **söz**den iyice ayrılan **dil** kavramı üstünde çok durmuştur. (Saussure'ün kavramları Alain H. Gardiner tarafından geliştirilmiştir.) Burada **dil** kavramı hem bir **tür**dür (biyolojideki gibi), hem bir **kurum**dur (toplumbilimdeki gibi). Tümüyle soyut bir kendilik, bireylerin üstünde yer alan bir kural, sözün alabildiğince değişik biçimde gerçekleştirdiği temel türlerin [tiplerin] bütünüdür dil.

Günümüzde bir dizi bilim dalında, ele alınan konu içindeki usçul ilişkileri daha dikkatle incelemek gerektiği anlaşılmıştır. Aşağı yukarı her yerde, gerçeğin, bütünlüğü içinde özel tutarlılık, özel bir yapı (Lord Balfour'un özgün deyişiyle **ince yapı** ya da **lifli yapı**) taşıması gerektiği kanısı yaygınlaşmıştır (...). Nitekim, Cuvier'nin niteliklerin tutarlılığı ya da belli bir cinsi oluşturan özellikler arasındaki zorunlu dayanışma konusunda ortaya attığı ustaca ve derin düşünceler geniş çapta yeniden ele alınmıştır. Olağanüstü incelemelerini XX. yy'da gördüğümüz fizik kuramında (...), bugün yalnızca billurların ve atomların değil, ama ışığın da yapısı incelenmektedir. Ruhbilimde de **yapı** kavramının (Alm. *Gestalt*, İng. *pattern*) gündemde olduğunu söyleyebiliriz. Burada **yapı** [Fr. *structure*] kavramı Lalande'a göre şu anlamda kullanılmaktadır: "Yapı, özel ve yeni bir anlamda (...) yalın öğeler bileşimine karşıt olarak, dayanışma içindeki olgular bütününü belirtir; öyle ki her biri ötekilere bağlıdır

ve değerini öbürleriyle kurduğu ilişkiler içinde ve ilişkilere göre kazanır"[1]. Saussure tutarlı dizgelerden, Edward Sapir ise **pattern**den ya da dilsel bütünler örneğinden aynı bu biçimde söz etmişti. Prens Trubetskoy da sesbilimsel dizgelerin yapısal kuramını oluşturmak ve geliştirmekle büyük bir iş başarmıştır.

Büyük dilbilimci ve güçlü bir düşünür olan F. de Saussure'ün yanı sıra, Baudouin de Courtenay gibi ustaların çalışmalarından kaynaklanan bu yeni dilbilimsel anlayış, büyük ve kesin yararlar sunmaktadır. Söz konusu yeni anlayış, bilimlerin ilerlemesinde kesin bir işlev üstlenmiş ve günümüzde de bu işlevini sürdürmekte olan özdeşlik, birlik ve bütünlük kavramlarını bilinçlice yeniden ele alarak, sınırlı pozitivizme bağlı güçlüklerden çok iyi bir biçimde kaçınır. Araştırmaların ayrıntısı açısından, eşsüremlilik, dil ve yapı kavramlarının çok büyük önem taşıdıkları daha şimdiden açıkça görülmektedir:

Eşsüremlilik (ya da belli bir dilin kimliği) terimi altında, belli bir bağdaşık duruma özgü her şey biraraya toplanır; dilbilgisinin her bölümünde yer alan bütün öğeler gözden geçirilir, bunu yaparken de yabancı öğeler kesinlikle elenir.

Daha sonra Dil'i (eşsüremli incelemeyle kimliği belirlenmiş dilin birliği) oluşturmak için, ortaya çıkan bütün değişkeler, en az sayıda temel ve soyut türler biçiminde birleştirilir (bu türler, gerçekleşmeler olarak kabul edilecektir); bunu yaparken de, seçilen bakış açısına göre, anlamsız olan, ayırıcı olmayan ve salt bireysel görülen her şey, geçici olarak dikkate alınmaz; bu da bilinçlice yapılır.

Yapıya (ya da kimliğini ve birliğini tanıdığımız dilin bütünlüğüne) girebilmek için de, kimliği ve birliği saptanmış öğeler arasındaki bütün değişmez, zorunlu, dolayısıyla da kurucu bağıntılar düzenlenir.

Daha şimdiden bir dizi önemli araştırmanın ortaya koyduğu bu üstünlüklere belki başkaları da eklenecektir; bunu sezinler gibi oluyoruz: Gerçekten de, tarihsel, lehçesel ve biçemsel özellikli somut olgular (olgucu dilbilim bu alanı yeğlemekte, çoğunlukla da yalnız bu alanı ele almaktadır) bile, daha yakın-

1 *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, III, Paris, 1932 (...).

dan ele alındıklarında, yeni anlayışın ışığı altında daha iyi açıklanmaktadır. Birbirini izleyen iki dil durumunu (zaman içinde kesintisiz olmalarına karşın **monadlar** gibi birbirlerinden ayrı ve birbirine kapalı iki dünya) ortaya koyduğumuz an, ancak birinden öbürüne geçişin zorunlu kıldığı yeniden düzenleme koşullarını ve bu geçişten sorumlu olan tarihsel etkenleri inceleyebilir ve anlayabiliriz. Bir değişke'nin belli bir türün değişkesi olduğu, bir lehçenin de belli bir dilin lehçesi olduğu yine bu yolla anlaşılabilmektedir ancak. Eğer, biçem sözcüğünü, bir dilde görülebilecek küçük ayrıntıların rastlantısal (az çok düzenli bir rastlantısallık söz konusu burada) kullanımı olarak yorumluyorsak, biçembilim yalnızca ince yapı ayrıntısının bilinmesini (ayrıntıların koşuludur bu) değil, ama bütünselliğinin de bilinmesini (rastlantısal, rastlantısallığını bu bütünselliğe göre kazanır) kesinlikle varsayar.

Yapısalcılık adıyla (bu terim gerçekten de en göze çarpıcı özellik olan bütünsellik kavramını vurgular) tanınmaya başlayan bu yeni anlayış, sesbilimde olduğu kadar biçimbilimde de verimliliğini şimdiden kanıtlamıştır. Yeni anlayışı benimseyen dilbilimciler, gerekli değişiklikleri yaparak, bu görüşü dilbilgisinin her bölümüne (burada ulusal bir dilin kültürü ile şiir dilinin incelenmesini de unutmamak gerekir) ve hatta dillerin tipolojisine uygulamak zorunda kalacaklardır. Bu uygulamanın ilkesi ve ayrıntısı da ortaya yeni sorunlar çıkaracaktır: O zaman, temel ayrılıkların her yerde aynı kesin özelliği taşıyıp taşımadığı ve bu ayrılıkların nereye dek geçerli olduğu araştırılacaktır.

Eşsüremlilik ile artsüremlilik arasındaki ayrıma gelince, zamanın (her usçuluğun karşısında yer alan bu büyük engelin) eşsüremlilik içinde kendini gösterdiğini ve burada dural ile devingeni birbirinden ayırt etmenin zorunlu olduğunu kabul etmek gerekir. Devingen olan, hecenin varoluş temelini oluşturur; bu konuda, yapısal bakış açısından gerçekleştirilecek bir inceleme ayrıntılı betimleme (vurgulama, ölçü) açısından önem taşıyacaktır. Bu kavramlar düzeni içinde artsüremliliğin ve eşsüremliliğin yanı sıra **tümsüremlilik** [Fr. *panchronie*] ya da **süremsizlik** [Fr. *achronie*] kavramının da yer alıp almaması gerektiği sorusu ortaya atılacaktır: bir başka deyişle, tarihin akışı

içinde direnen ve herhangi bir dil durumu içinde sezilen, evrensel olarak insana özgü etkenler.

Dil ile söz arasındaki ayrıma gelince, bu ilişki içinde kullanımın yerinin ne olduğu sorulur çoğunlukla. Bu kavramı, dil ile söz arasında bir çeşit ara kavram olarak kabul edebiliriz ama bu durumda, kullanımı, dilin soyut ve üstün dizgesine bağlı ikincil bir kural çeşidi olarak görmek ve bu kuralın, söz konusu dizgeyi ortadan kaldırmak ya da değiştirmek olasılığının kalmadığını benimsemek gerekir. – Aynı konuya ilişkin olarak, dilbilgisinin çeşitli bölümleri arasındaki ilişkiler de tartışılmaktadır. Daha uzun süre de tartışılacaktır kuşkusuz: sesbilim (ya da sesbirimbilim) ile sesbilgisi arasındaki ve buna koşut olarak da biçimbilim ile tümcebilim [sözdizim] arasındaki ilişkiler.

Yapı ve öğeler arasındaki ayrım, çok ilginç sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır: Acaba, bir dizgede, her şey aynı zorunlulukla mı birbirine bağlıdır? Ya da çeşitli dayanışma derecelerinin bulunduğunu ve buradan kalkarak da görece olarak bağımsız öğelerin var olduğunu kabul etmek gerekir mi? Kümeler yapısının incelenmesi –kuşkusuz bu inceleme, konuya uygun düşen matematik kuramından esinlenebilir ve esinlenmek zorundadır– bu açıdan kesin bir sonuca götürür. Ortaya atılacak bir başka sorun da, her yerde yapıların zorunlu olarak bulunup bulunmadığıdır: Bir başka deyişle, bir biçim (ister dış, ister iç olsun), bir sözcük, bir dil hangi ölçüde ve hangi koşullarda yapısını sıfıra indirgeyebilir. Böylece, dilbilimde **biçimlenmemişlik** olasılığı konusunda eskiden beri süregelen sorun, yapısalcı görüş açısı içinde zorunlu olarak genelleştirilmiş ve yeniden ele alınmış olur.

Burada öne sürdüğümüz bireşimsel görüş içinde uygulamanın, özellikle de geleneksel kuramın yetersizliği nedeniyle, bilimsel çalışmanın bütün evreleri için gerekli olan araçların (soyutlamanın ve genelleştirmenin) önemini iyice vurgulamak zorunda kaldık. Bu söylediklerimizden, deneyimin değerini yadsıdığımız sonucunu çıkarmamak gerekir: Tersine, kuramsal yapının ortaya koyduğu çerçeveyi doldurmak ve canlandırmak için, her zaman daha titiz gözlemlere, her zaman daha eksiksiz doğrulamaya gereksinme duyulur. Bu kuramsal yapının zo-

runlu olarak soyut nitelikli taslaklarından, dilsel olguların tüm çeşitliliğini çıkarsama savında değiliz.

Bir dil durumunu, o dilin tarihinden ve hatta tarihinin pek bilinmeyen bütün ayrıntılarından türetme olanaksızlığını burada belirttik: Yanlış bir bakış açısıyla iyice bozulmuş tarihsel kökenli lehçe betimlemelerinin temel yanlışlığı bu ilkenin bilinmemesinden kaynaklanır. – Öte yandan, belli bir dil durumuna bir tek gelişme olasılığı tanımak haksızlık etmek demektir; böyle bir şey, gözlerimizi gerçeğe ve tarihsel etkenlerin çokluğuna kapamak demek olur.

Bir dildeki birliğin o dilin lehçesel çeşitliliğinden kaynaklanmadığını, her öğeye ilişkin türün [tipin] yöresel, toplumsal ya da birleşimsel değişkeler içinde mekanik olarak ortaya çıkmadığını kabul ettik; bu nedenle, çeşitlilikten birliğe, değişkelerden türlere ulaşmak için, yalın bir tümevarım genişletici de olsa, yeterli değildir; tümevarım işlemlerini, kendiliğinden oluşan bir tümdengelimle birleştirecek gerçek bir bilimsel içgüdü gerekir (...).

Burada yapı özerk bir nesne, dolayısıyla da, öğelerden türetilemeyen bir nesne olarak tasarlanmıştır; yapı, bu öğelerin ayrışık bir yığını olmadığı gibi toplamı da değildir. Bu nedenle, olası dizgelerin ve biçimlerinin incelenmesi büyük önem kazanmaktadır. – Bununla birlikte, bir dizgeyi oluşturan öğeleri, bağıntıların ya da yapısal karşıtlıkların yalın türevleri olarak ele alamayız; gerçekten de, bir dizgenin salt biçimsel özellikleriyle, bu dizgenin maddesini ya da tözünü birbirinden ayırt etmek önemlidir; töz, belli bir yapıya uyarlanmış olmasına (çünkü onun içine girer) karşın, görece olarak ondan bağımsızdır; gerçek ulamların (dizgelerin içeriği ya da temeli) incelenmesi biçimsel yapının incelenmesi kadar önemlidir. E. Husserl'in görüngübilim konusundaki etkileyici düşünceleri burada her dil mantıkçısı için bir esin kaynağı olacaktır.

Louis Hjelmslev

GLOSEMATİK: DİL CEBİRİ

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin en ünlü temsilcisi hiç kuşkusuz L. Hjelmslev'dir (1899-1965). **Glosematik** adını verdiği özgün dilbilim kuramının yaratıcısı olan L. Hjelmslev bu kuramla ilgili görüşlerini özellikle 1943'te yayımladığı *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde ya da Dil Kuramının Temel İlkeleri) adlı Danca kitabında açıklamıştır. Bu yapıtın Fransızca çevirisinden, glosematik kuramının tanımlandığı bir metinden kısa bir parça aktarıyoruz dilimize. Çevirisini yaptığımız parçanın yer aldığı bölümün başlığını ("Schéma et usage linguistiques" ["Dilsel Taslak ve Dilsel Kullanım"]) değil de tanımı yapılan kavramı metnimizin başlığı olarak kullanmayı daha uygun bulduk. Bkz.: L. Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, Minuit, 1968-1971, s. 101-103.

(...)

Bütün öbür bilim dalları dilin anlamını, dilsel biçimi göz önüne almadan çözümleyebiliyorsa ve çözümlemek zorundaysa, dilbilim de, dilsel biçimi, her iki düzlemde de kendisine bağlanan anlamla ilgilenmeden çözümleyebilir ve çözümlemek zorundadır. Nasıl içeriğin anlamı ile anlatımın anlamı, dildışı bilimler tarafından uygun ve yeterli biçimde betimlenmiş olarak kabul ediliyorsa, dilsel biçimi betimlemek ve bu biçimi dildışı nesnelere (bunlar dilbilimci açısından söz konusu biçimin tözüdür) yansıtabilmek özel olarak dilbilimciye düşer. Demek ki dilbilimin başlıca görevi içsel ve işlevsel temellere dayalı bir anlatımın bilimi ile bir içeriğin bilimini oluşturmaktır; ama anlatımın bilimini sesbilgisel ya da fenomenolojik verilere başvurmadan, içeriğin bilimini de varlıkbilimsel ya da fenomenolojik verilere başvurmadan (her bilimin, üstünde temellendiği bilim-kuramsal öncüllerin bir yana itildiği anlamına gelmez kuşkusuz bu) kurmalıdır. Böylece geleneksel dilbilime tepki olarak

anlatımın biliminin bir sesbilgisi, içeriğin biliminin de bir anlambilim olmadığı bir dilbilim oluşturulmuş olacaktır. Böyle bir bilim de bir **dil cebiri** olacak ve adlandırılmamış büyüklükler (yani doğal adları bulunmayan, rastlantısal olarak adlandırılmış büyüklükler) üstünde işlem görecektir; söz konusu büyüklükler de nedenli adlandırmalara, ancak töze bağlanmalarıyla kavuşacaklardır.

Böyle temel bir görevle karşılaşan dilbilim, önünde geniş bir düşünce ve araştırma alanının açılacağını görecektir. (...) Dilsel anlatımla ilgili olarak bu çalışmaya çağımızda sınırlı alanlarda başlanmıştır.

Bizim dil kuramımız dilin içkin cebirini oluşturmayı amaçlar. Daha önceki dilbilim çalışmalarıyla uyuşmadığını ve dildışı tözden ilkece bağımsız olduğunu belirtmek için kuramımıza 1936'dan beri hazırlık çalışmalarımızda kullanmış olduğumuz özel bir ad verdik: Onu **glosematik** [dilbilim] ("dil" anlamındaki Yun. *glossa*'dan) diye adlandırdık. Kuramın açıklama temelleri yani indirgenemez değişmezler olarak ortaya koyduğu en küçük biçimlere de **glosem** [dilbirim] dedik.

Açıklama: L. Hjelmslev'in yukarıda kısa bir bölümünü sunduğumuz *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* ya da Türkçe adlandırmasıyla *Dil Kuramının Temel İlkeleri* adlı yapıtının (1943) Fransızca ve İtalyanca'dan dilimize aktarılmış başka bölümleri için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 79-99 (çevirenler: G. Işık; A. E. Kıran; M. Yalçın).

DİLİN KATMANLAŞMASI

Aşağıda L. Hjelmslev'in **anlatımın tözü ve anlatımın biçimi** ile **içeriğin tözü ve içeriğin biçimini** incelediği "La stratification du langage" ("Dilin Katmanlaşması") [1954] adlı uzun yazısından bazı bölümlerin çevirisini sunuyoruz: Bkz.: L. Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Paris, Minuit, 1971, s. 45-77.

Biçim ve **töz** ile **içerik** (gösterilen) ve **anlatım** (gösteren) arasındaki ikili ayrımı geniş ölçüde hesaba katmadan günümüzdeki dilbilimi basit bir biçimde de olsa –ve hatta genel olarak dilbilimin içinde yer aldığı insan bilimini de– açıklayamayız. Gerçekten de F. de Saussure'ün ortaya attığı ve modern dilbilimin bazı dallarında gerçekleştirilen bu ikili ayrım, çevresinde kaçınılmaz olarak bütün yöntem ve ilke tartışmalarının değişik uzaklıklarda dönüp dolaştığı çekirdeği oluşturur. (...) Her dilbilim yöntemi, (...) iki temel ayrıma göre tanımlanabilir ve tanımlanmalıdır.

(...) Terimin Saussure'cü anlamıyla **dil**in olası tanımlarından biri (ve hatta bize göre en genel tanımı), iki töz (içeriğin tözü ile anlatımın tözü) arasında düzenlenmiş özgül bir biçim olduğu, dolayısıyla içeriğin ve anlatımın özgül bir biçimi olduğudur. Öyleyse sözünü ettiğimiz ikili ayrımdan gerekli koşulları çıkarma işlemi daha da yalın bir anlatıma indirgenebilir. Gerçekten de burada, *Genel Dilbilim Dersleri*'nin son tümcesinden hareket edilerek çıkarılacak bütün sonuçları sıralamak söz konusudur yalnızca: "Dilbilimin tek ve gerçek konusu kendisi içinde ve kendisi için ele alınan dildir." (Kuşkusuz **konu** [Fr. *objet*][1] sözcüğü burada Pascal'in kullandığı anlamda anlaşılmalıdır). **İçkin** dilbilimin yöntemi olarak burada salık verdiğimiz yöntem de bizim için bu anlamda kullanılmıştır.

(...) **Glosematik** diye tanınan öğretinin düzenlenmesine de bu yolla ulaştık; glosematik, gerçekte ve uygulama açısından şu dört özellikle belirtilebilir: 1. Tek uygun işlemin çözümleyici iş-

1 Bkz. A. Lalande, *Vocabulaire de la philosophie*, 4. baskı, s. 531, sütun 2, paragraf B ("eylemde bulunarak ulaşmayı ya da gerçekleştirmeyi amaçladığımız şey").

lem (anlam belirsizliğine yol açmış bir terimle belirtecek olursak tümdengelimli işlem de denilebilir) olduğunu salık vermek ve bireşimi, çözümlemeyi öngören işlem olarak göz önünde bulundurmak (bireşim, birimlerin, kendilerini oluşturan parçalarla ya da daha doğrusu üretici iç işlevleriyle betimlenmesidir); 2. şu ana kadar töz yararına ihmal edilmiş olan biçim üstünde ısrarla durmak; 3. dilsel biçim içinde yalnızca anlatımın biçiminin bulunduğunu değil ama içeriğin biçiminin de bulunduğunu kabul etmek; 4. dili, dilbilimcilerin genel olarak benimsemiş oldukları anlamda, göstergeler dizgesinin özel bir durumu olarak, yani farklı düzlemler içeren ve her düzlem içinde de biçim ile töz arasında bir ayrım gözeten bir dizge olarak benimsemek (...) ve dilbilimi genel bir göstergebilimin çerçevesi içine oturtmak. (...)

(...)

Burada destekleyeceğimiz savlardan biri (...), kimi açılardan içeriğin tözü, içeriğin biçimi, anlatımın biçimi ve anlatımın tözü arasında benzer bir ilişki bulunduğu ilkesini kapsar; öyle ki, bu dört bölümlemenin birinden öbürüne belirtilen sıra içinde (ileriye ya da geriye doğru) geçilecek olursa atılacak her adımda aynı gözlemlerde bulunulabilir. Bu dört büyüklüğü ikişer ikişer ele alıp aralarındaki bağıntıları yöneten yasaları ortaya koyabiliriz; bu yasalar, söz konusu kavram çiftlerinin her ikisi için de geçerlidir. Dolayısıyla bunları belirtmek için ortak bir ad kullanmakta yarar vardır. Saussure'ün *Dersler*'inden bu yana benimsenmiş olan terimler içinde içerik (gösterilen) ve anlatımı (gösteren) belirtmek için **düzlemler** [Fr. *plans*] sözcüğünün kullanılması dikkate değer bir olgudur ama tasarladığımız dört büyüklüğü belirtmeye yarayan ortak bir terim yoktur elimizde, biz bu büyüklükleri **katmanlar** [*strata*] olarak adlandırmayı öneriyoruz.

(...) İçerik ile anlatım arasındaki ayrım birinci kavşaktır; biçim ile töz arasındaki ayrımsa ikinci; biçim ve töz ayrımı demek ki düzlemler arasındaki ayrıma bağımlıdır. (...)

(...) İki düzlemi birleştiren ilişki (**göstergesel ilişki** ya da daha özel olarak, sıradan bir gösterge dizgesi durumunda, **düzanlam**) bilindiği gibi karşılıklı bağımlılıktır; oysa biçim ile töz arasındaki ilişki (ki buna **gerçekleşme** denir) bir seçmedir, tözün biçimi seçmesidir (gerçekleştirmesidir). (...)

Knud Togeby

İÇKİNLİK VE YAPI

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin en yakın izleyicilerinden ve **glosematik** kuramının en usta uygulayıcılarından biri de, Kopenhag Üniversitesi'nde Roman dilleri ve yazınları dersi vermiş olan K. Togeby'dir (1918-1974). Bu bilim adamının hem kuram hem de uygulama açısından önem taşıyan kitabı hiç kuşkusuz *Structure immanente de la langue française*'dir (Fransız Dilinin İçkin Yapısı) [Paris, Larousse; 2. baskı, 1965]. Aşağıda çevirisini sunduğumuz bölüm, bu yapıttan alınmıştır (s. 5-8).

XX. yüzyıl dilbilimi.

Dilbilimin tarihi, bütün uygarlık tarihine bağlıdır. Dilbilim de, bilimin öbür dalları, sanatlar ve yazınlar gibi aynı klasisizm, romantizm ve pozitivizm dönemlerinden geçmiştir.

XX. yy'ın düşünce yaşamı, her şeyden önce iki ilkeyle belirtilebilir: **Yapı** ya da **bütünlük** ilkesi ile **içkinlik** ya da **bağımsızlık** ilkesi. Modern yapısalcılık Ortaçağ yapısalcılığını anımsatır ama Rönesans'tan beri egemen olan bireyciliğe ve tek tek ayrıntıya ilgi duyulmasına karşı çıkar. İçkin görüşü benimseyen bakış açısı, hem Ortaçağ'daki bilimlerin ve sanatların dinsel birliğine karşı çıkışıyla hem de o zamandan beri düşünce yaşamının bütün alanları arasında oluşan karışıma karşı koymasıyla, XX. yy'ın asıl özelliğini temsil eder.

Söz konusu iki ilke, modern dilbilimde de F. de Saussure'ün yaptığı düzenlemelerle görülür. F. de Saussure, artsüremli evrimi eşsüremli dizgeden ayırt ederek, bireysel söz ile dilin yapısı arasındaki ayrımı vurgulayarak ve dilin tutarlı bir dizge olduğunu ileri sürerek yapısalcılığı ortaya atmıştır. Dilin bir töz değil bir biçim olduğunu, dilbilimin tek ve gerçek konusunun da dili kendi yapısı içinde ve kendisi

için ele almak olduğunu söylemesiyle de içkinlik ilkesini getirmiştir.[1]

Yapısalcılık. Bunların arasında en fazla yaygınlık kazanan yapısalcılık olmuş (Hjelmslev iki ilkeyi özdeşleştirirken haklı değildir bence)[2] ve dilbilimciler tarihsel ayrıntılara gösterilen özel ilgiyi bir yana bırakarak belli bir dil durumunun yapısını incelemeye başlamışlardır. Saussure'ün derslerini izlemiş olanlar, Fransa'da bir toplumbilimsel dilbilim (Meillet) ile bir genel sesbilgisi (Grammont), İsviçre'de de ruhbilimsel ve mantıksal dilbilgisi (Bally ve Sechehaye) yarattılar. Saussure'ün etkisi, Prag Okulu'nun sesbiliminde Polonya ruhbilimiyle, Brøndal'in kuramında[3] da eski ve modern mantıkla birleşti.

Saussure'den bağımsız bir dilbilim de Amerika'da "yapı" [Fr. *structure*] sözcüğü yerine **pattern**'i kullanan Sapir tarafından temsil edilir.

İçkinlik. İçkinlik ilkesinin ise daha az sayıda yandaşı oldu. Sözünü ettiğimiz bütün kuramlar komşu bir bilim dalına (toplumbilim, sesbilgisi, ruhbilim, mantık) dayanırlar. Bütün bu etkilerden kurtuluş, Danimarka'da Wiwel'de, Rus dilbiliminde (Fortunatov, Peterson, Peskovski) ve salt sesbilgisel bakış açısını eleştiren Prag Okulu'nun sesbiliminde görülür. Bloomfield ise, Saussure'den bağımsız olarak ama davranışçı ruhbilimden esinlenerek, anlamı göz önünde bulundurmayan, buna karşılık ses tözünü geniş ölçüde hesaba katan bir dilbilim kurdu. Saussure'ün içkinlik ilkesinin doğrudan ve tutarlı bir uzantısıysa, Hjelmslev'in kurduğu **glosematik**tir.

Dilbilgisinin dalları.

İçkin yöntem, yapısı betimlenmesi gereken sonsuz bir metin olarak gördüğü dili ele alır. Betimleme işlemi iki aşamadan oluşur. Birinci aşama **bölme** ya da **dizimselleştirme**dir: Metni,

1 *Cours de linguistique générale*, 1931, s. 36 ve ötesi, 114 ve ötesi, 157, 317.
2 *Acta linguistica*, IV, 1944, s. VIII.
3 Hjelmslev, "Nécrologie de N. Troubetzkoy", *Archiv für vergleichende Phonetik*, 1939, s. 59.

daha fazla indirgenemeyecek öğelere ulaşıncaya kadar küçük parçalara, birimlere bölme işlemidir. İkinci aşamaysa **sınıflandırma** ya da **dizgeselleştirme**dir. Elde edilmiş olan daha fazla indirgenemez öğeler dizimsel birimlerdeki karşılıklı işlevlerine göre, bütün öğeler tanımlanana dek, gitgide daha küçük sınıflara dağıtılır. Yöntemsel açıdan, **dizgeselleştirme** elbette **dizimselleştirme**yi gerektirir ama Hjelmslev tümel olarak tersinin gerçekleştiğini ileri sürer.[4]

Değiştirim. Metnin bölünmesi ve öğelerin belirlenmesi, dilin içeriği ile anlatımı arasındaki ilişki sürekli göz önünde bulundurularak ve Hjelmslev'in değiştirim sınaması diye adlandırdığı işlem yardımıyla yapılabilir yalnızca: İçeriğin öğeleri, eğer değiştirimleri anlatım düzleminde bir değişikliğe yol açıyorsa bağımsızdır ancak (sözgelimi Fransızca'daki emir kipi *sachez* [biliniz] / isteme kipi *sachiez* [bilesiniz]); ve yine aynı anlatım öğelerine uygulanacak değiştirim işlemi de içerik düzleminde bir değişikliğe yol açabilmelidir (sözgelimi Fransızca *pécheur* [günahkâr] / *pêcheur* [balıkçı]).

Göstergeler. Metnin gitgide daha küçük göstergelere bölünmesi işlemi tasarlanabilir (anlatım [ses] + içerik [anlam]); ama, anlatım birimleri ile içerik birimleri birbirlerine uygun olmadığı için (sözgelimi anlatımın sözcükleri ile içeriğin sözcükleri çakışmazlar) ve gösterge sınırları içinde anlatım öğelerine olduğu kadar içerik öğelerine de rastlandığından (sözgelimi aynı ek içinde durum, sayı ve cinsin temsil edilmesi), dilin en yalın ve en tümükapsayıcı betimlemesi, sanırız, **anlatım** ile **içerik** ayrı ayrı bölümlenerek ve **göstergelerin betimlemesi**nin de içkin olmasına karşın ikincil özellikli olduğu kabul edilerek yapılabilir.

Buna karşılık, **töz**ün yani ses ile anlamın betimlenmesi dile ilişkin içkin betimlemenin dışında yer alır: İçkinlik işlemi ile arasında belli bir ilişkinin bulunması söz konusu olsa bile durum değişmez.

4 Hjelmslev, *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, 1943, s. 36.

Genel taslak. İçerikte olduğu kadar anlatımda da dizimselleştirme ile dizgeselleştirme, işlevsel çözümleme, gösterge çözümlemesi ve töz çözümlemesi biçimine bürünebilir. Bu da dilbilgisi dallarına uygun olarak aşağıdaki taslağı verir:

	DİZİMSELLEŞTİRME (bölme)	DİZGESELLEŞTİRME (sınıflandırma)
işlevsel çözümleme	işlevsel sözdizim işlevsel bürünbilim[5]	işlevsel biçimbilim işlevsel sesbilim
göstergelerin çözümlenmesi	göstergelerin sözdizimi göstergelerin bürünbilimi	göstergelerin biçimbilimi göstergelerin sesbilimi
tözün çözümlenmesi	anlamsal sözdizim sesbilgisel bürünbilim	anlamsal biçimbilim sesbilgisel sesbilim

(...)

İçkin yöntem.

Ölçütler. Bu kitaptaki genel ilkeler Hjelmslev'in ilkeleridir: Dilbilimsel betimlemenin çelişkisiz, tümükapsayıcı ve olabildiğince yalın olması gerekir.[6] İlk iki ilke her çeşit yöntem için zorunludur (her zaman benimsenmiş olmasalar bile), içkin yöntemin asıl özelliğini yapansa yalınlık ilkesidir.

(...)

İşlevler. Genel ilkelerde olduğu gibi, işlevler konusunda da, glosematik kuramını izleyeceğiz. Bu kuram üç işlev tanır: seçme, karşılıklı bağımlılık, birleşme.

	KARŞILIKLILIK	TEKYANLILIK
önvarsayım	karşılıklı bağımlılık	seçme
önvarsayım bulunmaması	birleşme	

(...)

Bu işlevlerin değeri, dizimselleştirme ya da dizgeselleştirmenin söz konusu olmasına göre belirgin bir biçimde değişikliğe uğrar. (...)

5 **Bürünbilim** terimini Fr. *prosodie* karşılığında kullanıyoruz. (Ç.N.)
6 *Omkring...*, 1943, s. 12.

YAZIN VE DİLBİLİM

L. Hjelmslev'in çalışmalarından esinlenen Danimarkalı birçok bilim adamı, bir biçembilim kuramı tasarlamışlardı. Bu arada, K. Togeby de yazın ve dilbilim ilişkisine değinen incelemeler yayımladı: Aşağıda çevirisini sunduğumuz yazıda da A. Stender-Petersen'in, *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*'da (Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları) yayımlanan (1939) "Esquisse d'une théorie structurale de la littérature" (Yazın'ın Yapısal Bir Kuram Taslağı) adlı incelemesinde ortaya attığı görüşleri tartışmaktadır. K. Togeby'nin bu yazısı "Littérature et linguistique" başlığı altında *Orbis Litterarum*'da (XXII, 1-4-1967, s. 45-48) yayımlanmıştır. Ayrıca, bkz. P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975, s. 44-46.

Önceleri fizyolojiye ve ruhbilime bağlı kalan dilbilim, giderek özerkliğine kavuşmuş, içkin ve zorunlu olarak da yapısal bir özellik kazanmıştır. Ancak, dilbilimin, bağımsızlığını elde eder etmez, yayılmacı olmaya başlaması ve yaşamöyküsü, toplumbilim, ruhbilim, vb. dalların boyunduruğundan kurtulmakta güçlük çeken yazınsal eleştiriyi kendine bağlamaya çalışması –her ne kadar aralarında tarihsel koşutluklar görülüyorsa da– oldukça ilginç bir olaydır.

Oysa, dilbilimsel inceleme ile yazınsal inceleme arasındaki bu koşutluk, belki daha da ileriye götürüldüğünde, bize ilginç görünen bu benzerliklerin altından derin ayrılıklar ortaya çıkacaktır. Sözgelimi, H. Sørensen'in önerdiği şu taslağı ele alalım: Yazın'da **anlatımın tözü** dildir; **anlatımın biçimi** ise biçemdir (eğretilemeler, değişmeceler, ritimler, uyaklar); **içeriğin biçimi**, temalar, düzenleyim [kompozisyon] ve türlerdir; **içeriğin tözü** ise düşünceler, duygular, görüşlerdir. (...)

(...) Dili, yazın'ın anlatım tözü olarak ele almak, sıradan bir gerçek gibi görünmektedir.

Ama, bir başka büyük gerçek de şudur: Dil, yazın'ın gereci olduğu an, değişim geçirir ve başkalaşır. (...)

Yukarıda sözünü ettiğimiz taslakta üstü kapalı bir biçimde

belirtilen de budur. Çünkü, dil, yazın'da anlatımının tözüdür demek, dilin ancak **biçem**le başlayan yazınsal biçimle, gerçek anlamdaki yazınla hiçbir ilgisi bulunmadığını ileri sürmek demektir.

Bu taslağa göre, bir çeşit dil olan, yazın'ın kendisidir. Ne var ki, yazınsal bir olgu ile bir dil arasında koşutluk kurmak istenildiğinde, genel olarak yazını ya da belli bir dilin yazınını değil, ama bir tek yazınsal yapıtı düşünmek gerekir. Gerçekten de, bir yazınsal yapıtın, tıpkı bir dil gibi, bütünlük sunan bir yapısı, kuralları, yasaları vardır denebilir. Ama, koşutluk bu açıdan belirlendiğinde, ayrılıklar da hemen göze çarpar.

Dilbilimde, bir dili çözümlemek için gereken koşul, onu anlamaktır. Anlaşılmamış bir dili (sözgelimi, Etrüskçe) çözümlemede en iyi yöntemler bile etkisiz kalır. Yazınsal bir yapıtı da çözümlemeden önce anlamak gerekir; ayrıca, bir dil açısından sıradan sayılan bir olgu (...) yazınsal çözümleme için temel bir sorun olmaktadır. Demek ki, her iki çözümlemenin ilgi merkezi aynı değildir.

Öte yandan, çözümleme birimleri de ayrı özellikler taşımaktadır. Dilbilimde, çözümlemeyi, tonlamanın yer aldığı birimler düzeyinde, bir başka deyişle, tümceler düzeyinde başlatmak için, bölümler, altbölümler, paragraflar hızla geçilir. Oysa, yazınsal çözümlemenin temel ilgi alanı büyük boyutlu birimlerdir. Düzenleyim ve temalar satırların artmasıyla gelişir; eğer, biçem denilen özellik, tümceler toplamından oluşuyorsa, daha küçük birimlerde yer almaz.

Hjelmslev'i izleyerek belirtecek olursak, dil, yukarıdaki taslakta olduğu gibi, yalnızca anlatım ve içeriğin iki katmanıyla değil, ama aynı zamanda dizge ve söylem olma gerçeğiyle de tanımlanır. Bir dil, gerçekten de, dilsel kurallara göre düzenlenmiş yapılarda ortaya çıkan sonlu sayıda öğeler dizgesinin oluşturduğu sonsuz bir metindir. Ama, yazınsal yapıt, yapısı olan sonlu, bitmiş metindir, aynı zamanda da bir söylemdir. Ancak, bu söylem öylesine kesin olarak verilmiştir ki, yazınsal yapıtta dizge ile söylem birbirine uygun düşer. Bu durumda, yazınsal yapıtın, Hjelmslev'ci anlamda, gerçekten bir dil olup olmadığı sorusu sorulabilir.

Dilsel öğeler ve birimler **değiştirim** denilen sınama işleminin uygulanmasıyla saptanır; bu işlem aracılığıyla, içerikteki bir ayrım, anlatımdaki bir değişiklikle kanıtlanabileceği gibi, tersi de olanaklıdır. Bu iki katmanın, yazınsal yapıtta da var olduğu benimsendiğinde, benzer bir sınama uygulanabilir mi? İşte, A. Stender-Petersen'in ileri sürdüğü görüş de budur. (...)

Ama, gerçekte, böyle bir uygulama olanaklı mıdır? Bir sanat nesnesi olan yazınsal yapıtın öğelerini değiştiremeyiz. Yazar böyle bir değişikliği yapıtını işleyerek gerçekleştirebilir; ama, bunu yaparken de değişik şeyler söylemeyi değil de, en uygun sözcüğü bulmayı amaçlar. Aynı öğenin iki ayrı yazınsal yapıtta kullanılması tasarlandığında, bu öğenin, tek başına bir değiştirim değeri taşımadığı, buna karşılık, değerinin her yapıtın kendi bütünsel yapısı içinde ortaya çıkacağı görülecektir.

Sonuç olarak diyebilirim ki, eleştiri ile yazınsal çözümlemenin bağımsızlığını benimsemek ve bunları dilbilimin bir eklentisi yapmamak gerekir. Dilbilimin konusu **(diller)** ile yazınsal eleştirinin konusu **(yazınsal yapıtlar)** ayrı özelliktedir; bu nedenle de, değişik yöntemlerin kullanılması zorunluluğu doğmaktadır.

Böyle bir bağımsız yazınsal eleştiri, zorunlu olarak yapısalcıdır; ancak, bu terim, dilbilimsel ile eşanlamlı değildir. Yapısal dilbilim ve yapısal eleştiri birbirine koşut olmakla birlikte özdeş olmayan iki bilimdir. Dilbilimsel olarak adlandırılan yazınsal incelemeler yakından incelendiğinde, bunların, gerçekten de yapısalcı oldukları, ama özellikle dilbilimsel diye adlandırılacak nitelikler taşımadıkları görülür. (...)

Amerikan Yapısalcılığı

Franz Boas

DİL VE KÜLTÜR

Aşağıdaki metin F. Boas'ın (1858-1942) "Dil ve Kültür" konusunda 1942'de *Studies in the History of Culture. The Disciplines of the Humanities*'de (Menaska, G. Banta, 1942, s. 178-184) yayımlamış olduğu yazının Fransızca çevirisinden dilimize aktarılmıştır. Bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 100. Bölüm: "L'Ethnolinguistique" ("Budundilbilim").

Dil ile kültür arasındaki ilişki sorunu çok tartışılmıştır; genel olarak dilin kültürü belirleyen önemli bir etken olduğu kabul edilir. (...)

Sorunu iki açıdan ele almak gerekir: Bir yandan, belli bir kültürde dilin bildirişim kurma ve düşünme gereksinimlerini hangi ölçüde karşıladığını değerlendirmek; öte yandan da dilin düşünce çizgisini ne ölçüde etkilediğini, kültürün gelişmesine ne ölçüde yardımcı ya da engel olduğunu değerlendirmek.

Birinci soruya yanıt vermek zor değildir. Farklı kültürlerdeki halkların sözcük dağarcığı incelendiğinde, söz konusu kültürün her temel öğesi için sözcükler bulunduğu ve saptanan kesin ayrımların söz konusu halkın nesne ve etkinliklerinin önemini yansıttığı görülür. (...) Her kültürde sözcük dağarcığı insan ile doğal çevresi arasındaki ilişkiyi yansıtır ve insanın ya-

şam biçimine tanıklık eder. (...) Sanırım şu sonucu çıkarabiliriz: Diller yeni fikirleri, ortaya çıktıkları sürece, dile getirebilecek öğeler sağlayabilir, kültür de sözcük dağarcığının gelişmesini belirler. Somut nesnelerle ilgili olarak bu sonuç benimsendiğinde, soyut fikirlerin ilkel dillerde kolayca belirtilip belirtilemeyeceği ve oluşumları için uygun araçların yetersizliğinin soyut kavramların gelişmesinde bir engel oluşturup oluşturmadığı sorusu sorulur. Bu sorunla ilgili olarak şu gerçeği göz önünde bulundurmamız gerekir: Çok sayıda soyut kavram sıradan insanların dilinde değil de öğrenim görmüş kişilerin dilinde doğmuş ve soyut düşüncenin göstergeleri olma işlevini yitirmeden giderek ortak dile geçmiştir. (...) Öyle sanıyorum ki, dilbilim verileri dilin kültürü yansıttığını göstermektedir ve kültür gereklerinin dil tarafından izlenmesini sağlayan dilbilim işlemlerine her yerde rastlanır.

Bununla birlikte bu soruna bir başka açıdan da bakmak gerekir. Şu ana kadar yalnızca sözcüklerden ve sözcüklerin kültürle olan ilişkilerinden söz ettik. Bir başka sorun da dilbilgisel ulamların ve deneyime ilişkin genel sınıflandırmanın düşünceyi hangi ölçüde denetleyebileceğini bilmektir. Sözgelimi dilimizde zaman ulamının büyük önemi vardır. Bir eylemin geçmişte mi, şimdiki zamanda mı ya da gelecekte mi gerçekleştiğini belirtmemiz gerekir. Belirli ya da belirsiz bir nesneden mi söz ediyoruz, tekil olarak mı çoğul olarak mı konuşuyoruz, belirlememiz gerekir. Bunlar uyulması zorunlu ulamlardır; bir çocuk konuşmaya başladığında bunları kullanmasa bile bir yetişkin bunları kullanmadan edemez.

Zorunlu ulamlar bir dilden öbürüne temelde farklılık gösterir: Sayı, bir adın belirliliği ya da belirsizliği ve zaman, Avrupa dillerinin çoğunda zorunlu ulamlardır. Buna karşılık bazı Yerli dillerinde sayı ulamı yoktur, onun yerini üleştirme ya da topluluk kavramı alır.

Bizim "baba oğlu için bir ev inşa etti" dediğimiz durumda Yerli "oğul babanın bir ev inşa etmesinin nedeni oldu" derse biz amacı vurgulamış oluruz. Yerli ise nedeni. Bir dilde eğer böyle bir eğilim varsa, bu, gündelik yaşamın olayları karşısında farklı bir tepkiye yol açabilir pekâlâ, ve bu bakımdan bir toplu-

mun düşünsel etkinliklerinin, bir bölümüyle, dil tarafından yönetildiği düşünülebilir.

Sözcüklerin biçimbilimsel yapısının da benzer bir etkisi olabilir. (...) Bu açıdan dilin kültür üstünde sınırlı bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte şu kesin olarak ileri sürülebilir: Kültür değişiklikleri yeni anlatım araçları gerektirdiğinde, diller, yeni gereksinimlere uyabilmek için yeterince esnektir. Modern koşullarda kültür, dilin gelişmesini denetler, ters etkinin olasılığıysa zayıftır.

Bütün bunlar dillerin oluşumunun başlangıcındaki karanlık süreçler sorunuyla ilgili değildir. Biçimbilimsel çözümlemenin ortaya koyduklarına inanacak olursak dillerin temel ulamları eskiden çok çeşitliydi, şimdilerde gözlemleyebildiğimize göre kültür etkinliklerinin söz konusu ulamların gelişmesini büyük ölçüde etkilediği sonucuna varabiliriz. Nesnelerin biçimlerinin, fiziksel niteliklerinin, insanlar için yararlarının, genelleştirmenin temelini oluşturduğu, ya da etkinliklerin bedenin kullanılan bölümlerine göre öbeklendirildiği veya göçebe bir halkın, hareketlerini, kat ettiği ülkenin özelliklerine göre farklılaştırdığı anlaşılabilir bir durumdur – ama hangi koşulların belli bir dilde gördüğümüz farklı ulamların doğmasına yol açtığını belirlemek olanaksızdır.

Açıklama: F. Boas'ın *Handbook of American Indian Languages* (Amerika Yerli Dilleri Elkitabı) [1911, 1922, 1939] için yazmış olduğu giriş yazısından dilimize aktarılmış seçme parçalar için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 122-124 (İngilizce'den çeviren: A. Göksel).

Edward Sapir

DİLBİLİMİN BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ

Bu yazı, E. Sapir'in (1884-1939) 1928 yılında New York'ta düzenlenen bir kolokyumda sunduğu "The status of linguistics as a science" ("Dilbilimin Bir Bilim Olarak Durumu") adlı bildirisinin Fransızca çevirisinden ("La place de la linguistique parmi les sciences") aktarılmıştır. Bkz.: E. Sapir, *Linguistique*, Paris, Minuit, 1968, s. 131-140.

Dil alanındaki bilimsel çalışmalar, karşılaştırmalı incelemeyle ve Hint-Avrupa dillerinin yeniden oluşturulmasıyla başladı. Karşılaştırmacılar, araştırmaları sırasında yavaş yavaş insan bilimlerinde kullanılmış olan bütün tekniklerin kuşkusuz en yetkin olanını geliştirdiler. Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilimdeki çok sayıda açıklama, doğa bilimlerindeki formülleri ya da "yasalar"ı anımsatan bir kesinlik ve bir genellik taşır. Tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim, özü bakımından, ses değişikliklerinin düzenliliği varsayımına dayanır ve bu dilbilime göre, biçimbilimsel değişikliklerin çoğu, söz konusu düzenli ses evrimlerinin bir sonucudur yalnızca. Bazıları, ses değişikliğindeki düzenliliğin ruhsal açıdan gerekliliği konusunda kuşku duymaya kalkışacaklardır ama, bir dilin tarihsel incelemesini başarıyla ele almayı sağlayan şeyin bu düzenliliğe inanmak olduğu da (dilbilimsel çalışmanın uygulanması açısından) aynı ölçüde tartışma götürür. İki dil arasındaki, iki dil durumu arasındaki düzenli uygunlukların varlığı nasıl açıklanabilir? Neden, ses değişikliğinin düzenliliğiyle ilgili genel varsayımı ortaya koymak gerekir? Bunlar, orta düzeyde bir dilbilimcinin belki de doyurucu yanıtlar veremeyeceği sorulardır. Ama, bundan, dilbilimcilerin yöntemlerini, deneyin çoğu kez doğrulamaya izin verdiği varsayımları bir yana iterek ve her çeşit ruhbilimsel, toplumbilimsel açıklamalara (bu açıklamalar, dilin tarihsel davranışı konusunda bildiklerimizle belirgin bağları olmayan açıklamalardır) başvurarak ge-

liştirmeyi umabilecekleri sonucunu çıkarmak yanlış olur. Uzmanların uzun süreden beri gözlemledikleri dilsel değişikliklerin düzenliliği konusunda ruhbilimsel ve toplumbilimsel bir yorumun yapılması son derece istenen bir şeydir ve hatta gereklidir de. Ama, günümüzde, ruhbilim de toplumbilim de, dilbilime gerçekleştirmesi gereken tarihsel açıklamaların örneğini gösterebilecek güçte değildir. Bu bilim dalları, dilbilimciyi dilin tarihsel gelişmesini, bireysel ve toplumsal davranışın daha geniş çerçevesi içine yerleştirme konusuyla daha çok ilgilenmeye çağırabilir, olsa olsa.

Hint-Avrupa dilleri uzmanlarınca düzenlenen yöntemler, başka dil ailelerine de büyük bir başarıyla uygulanmıştır. Bu yöntemlerin Avrupa dillerine olduğu kadar, Afrika'da ve Amerika'da yazısız dillere de aynı kesinlikle uygulandıkları birçok kez kanıtlanmıştır. Dilsel süreçlerin temel düzenliliği görüşü, kuşkusuz kültür açısından daha gelişmiş halkların dillerinde daha çok engelle karşılaşmaktadır; bunu nedeni, söz konusu halkların dillerinde yabancı dillerden alınmış sözcüklerin bulunması ve aynı bireyde ya da bireyler topluluğunda değişik lehçesel etkilerin ve toplumsal-dilsel farklılaşma olgularının yer alması gibi karşıt eğilimlerin etkisidir. Aynı dil ailesine bağlı ilkel dillerin karşılaştırmalı incelemesinde ilerledikçe, dillerin ve lehçelerin evriminin ortak bir temelden kalkılarak doyurucu bir biçimde çizilebilmesinin ancak ses yasalarına ve birbirine benzeyen düzeyleşmelere başvurularak gerçekleşebileceği görüşü kendini açıkça benimsettirmektedir. Profesör Bloomfield'in orta Algonkin dili, benim de Atabaska dili üstüne yaptığımız araştırmalar, bu açıdan eksiksiz olduğu gibi, bütün bilinçaltı dil güçleri eyleminin düzenli ve genel bir özellik içerdiğini benimsemek istemeyenlerin görüşlerini de kesinlikle açık bir biçimde yalanlar. Bu dilsel güçler topluca ele alındığında, ses değişikliklerinden ve bunların sonuçları olan biçimbilimsel değişikliklerden sorumludurlar. Önceden ortaya atılmış ses yasalarına dayanarak, herhangi bir yazısız dilde, belli bir sözcüğün biçiminin ne olacağını, bugün artık kestirebilecek güçteyiz. Burada yalnızca yalın bir kuramsal olasılık söz konusu değildir; çünkü bu türden çok sayıda kestirim daha önce de yapıla-

bilmiştir. Önce Hint-Avrupa dilbilimi alanında kullanılan yöntemlerin, bütün öbür dil topluluklarının incelenmesinde çok önemli bir rol oynayacağı kesindir; ancak bu yöntemleri kullanarak ve uygulama alanlarını gitgide genişleterek, görünüşte ortak bir kökene bağlı pek az gösterge içeren dil topluluklarının uzak, yakın akrabalığı üstüne ilginç sonuçlara ulaşmayı bekleyebiliriz.

Bununla birlikte, bizim buradaki amacımız, dilbilimin şimdiye dek gerçekleştirdikleri üstünde durmak değil, ama dilbilimin başka bilim dallarıyla kurduğu bağıntılar üstüne dikkati çekmektir. Kısaca, bu yazıda ortaya atılan temel sorun şöyle özetlenebilir: Dilbilimin, hangi açıdan bir "bilim" olduğunu söyleyebiliriz?

Dilbilimin, budunbilime ve kültür tarihine katkıda bulunabileceği gerçeği uzun süreden beri benimsenmiştir. Dilin ve dillerin incelenmesinin, bütün insan bilimlerinde yararlı bir araç olduğu ortaya çıkmıştır; ayrıca, dilbilim de, bunlara çok şey borçludur. Modern bir dilbilimcinin artık çalışmalarını geleneksel olarak kendisine ayrılmış bir alanda sınırlı tutmaya hakkı yoktur. Dilbilimci, hayal gücünden ciddi biçimde yoksun olmadığı sürece, dilbilimin bazı sorunlar aracılığıyla, budunbilimle, kültür tarihiyle, toplumbilimle, ruhbilimle, felsefeyle, hatta fizik ve fizyolojiyle bağlantılı olması kaçınılmazdır.

Belli bir kültüre ilişkin bilimsel incelemenin, dilbilimsel bir incelemenin sağladığı bilgilerden vazgeçemeyeceği gitgide daha açık seçik olarak görülmektedir. Bir bakıma, bir uygarlıktaki kültür örnekleri, bu uygarlığı açıklayan dilin içinde yer alır. Bir kültürün belirgin çizgilerinin yalın bir gözlemlemeyle ve dilsel simgeler düzeni yardımı olmadan algılanabileceğini düşünmek bütünüyle yanlıştır. (...) İlkel bir kültürü, bu kültürü paylaşan bireylerin konuştuğu dile dayanmadan kavrama girişimleri, çok geçmeden, tıpkı bir uygarlığı betimleme konusunda özgün belgelere ulaşamayan bir tarihçinin araştırmaları kadar önemsiz görünecektir.

Dil "toplumsal gerçek"in bir kılavuzudur. Her ne kadar, toplumsal bilimlerdeki uzmanlar tarafından genellikle önemli olarak görülmese de, dil, gerçekte, toplumsal sorunlar ve süreç-

ler konusundaki düşüncemizi büyük ölçüde koşullandırır. İnsanlar, yalnızca nesnel bir dünyada yaşamadıkları gibi, sözcüğün genel anlamıyla yalnızca toplumsal etkinlik dünyasında da yaşamazlar; insanlar toplumların anlatım aracı durumuna gelen özel dilin gereklerine uyarlar geniş ölçüde. Temelde, dilin yardımı olmadan gerçekle bağlantı kurulduğuna ve dilin, bildirişimdeki ya da düşünmedeki özgül sorunları çözmemize yarayan ikinci derecede önemli bir araç olduğuna inanmak tümüyle yanlıştır. Aslında, "gerçek dünya", büyük ölçüde, hiç de bilincine varılmadan, topluluğun dilsel alışkanlıkları üstüne kurulmuştur. Aynı toplumsal gerçeği temsil ettiklerini kabul edebileceğimiz yeterince birbirine benzeyen iki dil yoktur. Değişik toplumların yaşadığı dünyalar ayrı dünyalardır, yalnızca değişik adlar altında yer alan aynı dünya değillerdir.

Sözgelimi, yalın bir şiirin anlaşılması, kullanılan sözcüklerin genel anlamlarının bilinmesini gerektirdiği gibi, aynı zamanda topluluğun bütün yaşamını da, bu sözcüklere yansımış biçimiyle (...), tam olarak yakından tanımayı gerektirir. Görece olarak yalın algılama edimleri bile, "sözcükler" diye adlandırılan bu toplumsal örneklere bağlıdır. (...) Sözgelimi, değişik biçimlerde rastgele bir düzine çizgi çizersek, algılamamız, bu çizgileri "düz çizgiler", "eğri çizgiler", "kırık çizgiler", "zikzak çizgiler" diye belli sayıda ulama ayırır; çünkü, dildeki terimler de böyle bir sınıflandırma yapmamızı önermektedir. Bir şeyi, gerçekleştirdiğimiz biçimde görüyor, duyuyor ve daha genel olarak da algılıyorsak, bunun nedeni, geniş ölçüde, toplumumuzdaki dilsel alışkanlıkların bazı yorum seçimlerini desteklemesidir.

Demek ki, insan kültüründeki en temel sorunların incelenmesi açısından, dilbilimsel düzeneklerin –eşsüremli ve artsüremli– bilinmesi (...) gereklidir. Bu açıdan, dili *kültürün simgesel kılavuzu* olarak görebiliriz.

Dilbilim, bir başka açıdan da, kültür olgularının incelenmesine önemli bir katkıda bulunabilir: Kültürle ilgili o kadar çok düşünce ve nesne terimleriyle birlikte yayılmıştır ki, bu terimlerin dağılımını ele alan bir inceleme, buluşların ve düşüncelerin tarihini, çoğu kez beklenmedik bir biçimde aydınlatmakta-

dır. Avrupa ve Asya'nın kültür tarihiyle ilgili sonuçlarını vermiş olan bu tür bir araştırma, ilkel kültürlerin bilimsel düzlemde yeniden oluşturulması açısından da büyük yararlar sağlayacaktır.

Dilbilim, budunbilim için olduğu kadar toplumbilim (sözcüğün en dar anlamıyla) için de gerçek bir yarar sağlar. Toplumbilimciler, zorunlu olarak, insanlar arasındaki bildirişim teknikleriyle ilgilenirler. Bu açıdan, dilsel ya da diller arası bildirişim ve dilsel nedenlerden ileri gelen bildirişim yokluğu, düşüncelerin ve davranış türlerinin aktarılmasını kolaylaştıran ya da engelleyen sayısız etkenle kurduğu ilişkiler açısından incelenmelidir. Ayrıca, toplumbilimci, bütün büyük topluluklarda ortaya çıkan dilsel ayrılıkların simgesel anlamıyla, toplumsal açıdan ilgilenir zorunlu olarak. (...)

Ruhbilimcilerin dil olgularıyla gitgide daha yakından ilgilendiklerini görmek insanı iyice yüreklendirir. Ama, dilsel davranışın anlaşılmasına şimdiye kadar önemli bir katkıda bulunmayı başardıkları ya da dilbilimcilerin bağımsız olarak ortaya attıklarına büyük şeyler ekledikleri söylenemez. Dilbilimcilerin yaptıkları ruhbilimsel açıklamaların da, daha genel terimlerle yeniden düzenlenmesi gerektiği, bugün artık gitgide daha kesin bir biçimde ortaya çıkmaktadır; bu genel terimler salt dilsel olguları simgesel davranışın özel bir biçimi olarak inceleyecektir. Ne yazık ki, dilin yalnızca ruhsal, fiziksel temellerini incelemeye yönelen ruhbilimciler, dilin simgesel yapısını incelemede çok ileriye gitmemişlerdir. Zaten, ruhbilimciler genellikle, davranıştaki simgeselliğin temel önemini hâlâ yeterince açık bir biçimde algılamamışlardır. Bununla birlikte, dilsel biçimlerin ve süreçlerin bilinmesi, özellikle simgesel düzen alanında ruhbilimin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunabilir.

Bütün etkinlikler üç kategoriye ayrılabilir: Doğrudan doğruya işlevsel ya da simgesel etkinlikler ya da yer yer işlevsel ve yer yer simgesel etkinlikler. Sözgelimi, bir eve girmek için bir kapıyı itersem, bu edimin anlamı, kesinlikle benim eve girmemi sağlayan olgu içinde yer alır; ama kapıyı itmek yerine, kapıya vurursam, durum değişir; çünkü, kapıya vurma edimi tek

başına kapının bana açılması için yeterli değildir. Bu edim, yalnızca birinin gelip bana kapıyı açmasını belirten bir göstergedir. Kapıya vurma edimi, daha ilkel olan kapıyı itme ediminin yerine geçmektedir. İşte burada, "dil" diye adlandırabileceğimiz şeyin ilk örneğine rastlamaktayız. Bu ilk örnek açısından, birçok edim de "dilsel" olarak nitelendirilebilir: Söz konusu edimlerin bizim için taşıdıkları önem, hemen gerçekleştirdikleri şeye değil, daha önemli başka edimlere aracılık eden gösterge rolü oynamalarına bağlıdır. İlkel gösterge, yerine geçtiği ya da haber verdiği şeyle, belli bir nesnel benzerlik sunar: Nitekim, kapıya vurma, daha ilkel bir etkinlik olan kapıyı itme ile bağlantısız değildir. Bazı göstergeler, yerine geçtikleri işlevsel etkinliklerin eksiltili biçimleridir: Nitekim, birine yumruğunu göstermek, ona vurmanın eksiltili (ve görece olarak da zararsız) bir biçimidir. Bu el kol devinimi ya da aynı türden bir başkası, toplumun gözünde bir aşağılama ya da tehditle eşdeğer tutulursa, bu durumda, terimin gerçek anlamıyla bir simge olarak görülebilir.

Söz konusu simgeler, her biri temsil ettiği şeyle kesin bir benzerlik içerdiği için, "birincil" olarak adlandırılabilir. Zamanın akışıyla birlikte, simgeler de dış biçimleri açısından öylesine değişirler ki, simgeledikleri şeyle olan her türlü görünür bağlantılarını yitirirler: Sözgelimi, kırmızı, beyaz ve maviye boyanmış bir kumaş parçasıyla Amerika Birleşik Devletleri (...) arasında hiçbir benzerlik yoktur. Demek ki, bir bayrak "ikincil" ya da göndergesel bir simgedir. Dili ruhbilimsel açıdan anlamaya çalışan bir kimse, öyle sanıyorum ki, dili "ikincil" simgeler bütününün en karmaşık örneği olarak benimsemek zorundadır. Başlangıçta, ilkel sesler ya da insanın geliştirdiği başka tür simgeler, bazı heyecanlarla, bazı davranışlarla ya da bazı kavramlarla doğrudan bir bağlantı içinde bulunmuş olabilir. Ama, bu türden bir ilişki, artık, sözcükler (ya da sözcük düzenlemeleri) ile sözcüklerin belirttikleri şey arasında kurulamaz.

Dilbilimsel incelemeler ile ruhbilimsel incelemelerin verimli biçimde bütünleşmeleri yakın bir gelecekte gerçekleşmeyebilir. Bununla birlikte, dilbilimin öğrettiklerinin özellikle biçim

ruhbilimi (Gestalt ruhbilimi) için çok değerli olacağını şimdiden kestirebiliriz. (...)

Birkaç yıldan beri felsefenin dil sorunlarıyla giderek artan bir biçimde uğraşması da ilginç bir olaydır. Artık felsefecilerin, dilbilgisel işlemleri ve biçimleri metafizik kendilikler olarak safça ortaya koydukları dönemlerde yaşamıyoruz. Felsefeci, dili anlamaya gereksinim duyar; bu, kendi dilsel alışkanlıklarına karşı koymak için de olabilir. Mantığı dilbilgisinden kurtarmaya, bilginin özünü ve simgeselliğin anlamını kavramaya çalışan felsefenin öncelikle dilsel tutumu eleştirel bir incelemeden geçirmek zorunda kalması şaşırtıcı değil midir? Dilbilimciler, terimlerin ve dilsel işlemlerin içerdiklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çabaya etkin bir biçimde katkıda bulunabilecek durumdadırlar. (...)

Dilbilim ile doğa bilimleri arasındaki ilişkiler konusunda bir tek şey söyleyeceğiz. Dilbilimciler, teknik donanımları açısından bu bilimlere, özellikle de fiziğe ve fizyolojiye çok şey borçludur. Dilbilimdeki her çeşit kesin araştırmanın gerekli koşulu olan sesbilgisi incelemesi, akustik konusunda ve konuşma organlarının fizyolojisi konusunda temel bir bilgi edinmeden olanaksızdır. Dilbilimciler arasında, dilin yapısal ve toplumsal görünümünden çok, bireylerin dilsel davranışındaki ayrıntıyla ilgilenenler, sürekli olarak doğa bilimlerine başvurmak zorundadırlar. Öte yandan, tam anlamıyla dilbilimsel incelemeler sırasında derlenen veriler, akustik ve fizyoloji için yeni görüş açıları ya da yeni araştırma konuları önerebilir.

Kısacası, birkaç yıldan beri, dile gösterilen ilgi, yalnızca dilbilim çevreleriyle sınırlandırılamaz. Bu da kaçınılmaz bir şeydir, çünkü, insan davranışının eşsüremli ya da artsüremli açıdan incelenmesi için dilsel düzeneklerin anlaşılması gerekir. (...)

Peki, sonuç olarak dilbilimin, bilimlerin arasındaki yeri nedir? Biyoloji gibi doğa bilimlerine mi bağlıdır, yoksa toplumsal bilimlere mi? Dilsel verileri, biyoloji açısından ele almada direnen eğilim iki olguya dayanır: Önce, dilsel davranışın gerçekleşirken, kesinlikle fizyolojik türden özel ayarlamalar içermesi olgusu gelir. İkinci olarak da, dilsel süreçlerin düzenliliği ve

genelliğinin, kültür açısından incelenen insan davranışındaki belirgin özgürlük ve kararsızlıkla açıkça çelişmesidir. Ama, gerçekte, ses değişimindeki düzenlilik, yalnızca yüzeysel açıdan biyolojik bir otomatizmi andırır. Çünkü, dil, herhangi bir kültür davranışı gibi kesinlikle toplumsal bir insan davranışı türü olmakla birlikte, biçimi ve eğilimleri bakımından, yapı düzenlilikleri sunar; genellikle de yalnızca fizikçiler, biyologlar bu düzenliliklere bakarak dilbilimin toplumsal bilimlerdeki yöntemler açısından özel bir önem taşıdığını gözlemlerler. Toplumsal olguların görünürdeki kargaşası arkasında, fiziksel olgulardaki düzenlilik kadar gerçek olan bir biçim ve eğilim düzenliliği vardır. (...) Dil her şeyden önce, toplumsal ve kültürel bir üründür ve böyle anlaşılmak zorundadır. Düzenliliği ve biçimsel işlenmesi, kuşkusuz, biyolojik ve ruhbilimsel özellikli görüşlere dayanır. Ama (...) bu düzenlilik, dilbilimi biyolojinin ya da ruhbilimin bir dalı yapmaya yetmez. Dilbilim, verileri ve yöntemleriyle (bunlar, toplumsal davranışları inceleyen öbür bilim dallarındakilere göre daha kolaylıkla tanımlanabilir) gerçek bir bilimsel toplum incelemesine, bütün öbür toplumsal bilimlerden daha çok olanak tanıdığına bizi inandırmakta ve bunu yaparken de, doğa bilimlerinin yöntemlerini aynen aktarmamakta ya da kavramlarını olduğu gibi benimsememektedir. Uzmanlıklarının yalnızca teknik güzellikleriyle ilgilendikleri için haklı olarak suçlanan dilbilimcilerin, bilimlerinin genel olarak insan davranışının yorumu açısından taşıyabileceği anlamın bilincine varmaları gerekir. İstesinler ya da istemesinler, dil alanını kaplayan çok sayıdaki budunbilimsel, toplumbilimsel ve ruhbilimsel sorunlara giderek artan bir dikkat göstermek zorundadırlar.

Leonard Bloomfield

DİL BİLİMİ İÇİN BİR ÖNGERÇEKLER DİZİSİ

L. Bloomfield (1887-1949) "A Set of postulates for the science of language" (Dil Bilimi İçin Bir Öngerçekler Dizisi) başlıklı yazısını 1926 yılında yayımlamıştı. Aşağıdaki bölüm, işte bu yazının Fransızca çevirisinden aktarılmıştır (bkz. J. C. Pariente ve G. Bès, *La linguistique contemporaine*, Paris, P.U.F., 1973, s. 23-25.)

II. Biçim ve anlam.

1. *Tanım.* – Söz edimi, bir SÖZCEdir.

2. *Varsayım 1.* – Bazı topluluklarda, art arda gelen sözceler, ya tümüyle ya da yer yer birbirlerine benzerler.

Tanımadığımız yoksul biri kapıya gelip şöyle der: *Karnım aç*[1]. Yemeğini yemiş ama yalnızca yatma saatini geciktirmek isteyen bir çocuk da *Karnım aç* der. Dilbilim, her iki sözcede birbirine benzeyen ses özellikleriyle, yine her iki sözcede birbirine benzeyen dürtü/tepki özelliklerini göz önünde tutar yalnızca. Aynı biçimde, *kitap ilginçtir* ve *kitabı kaldır* sözceleri birbirlerine yer yer benzer (*kitap*). Bu benzerlikler bizim bilimimizin dışında görecedir, bilimimizin içindeyse mutlaktır. (...)

3. *Tanım.* – Bu tür her topluluk, bir DİLSEL TOPLULUKtur.

4. *Tanım.* – Bir dilsel toplulukta üretilebilecek sözceler toplamı, söz konusu dilsel topluluğun DİLidir. (...)

5. *Tanım.* – Benzer olan şey ÖZDEŞ diye adlandırılacaktır. Özdeş olmayan şey FARKLIdır. (...)

6. *Tanım.* – Özdeş ya da yer yer özdeş sözcelerdeki ortak ses özellikleri BİÇİMLERdir; buna uygun düşen dürtü/tepki özellikleri de ANLAMLARdır.

Öyleyse, bir biçim, anlam taşıyan yinelemeli bir ses özelliğidir; bir anlamsa, bir biçime uygun düşen yinelemeli dürtü/tepki özelliğidir.

7. *Varsayım 2.* – Her sözce, bütünüyle biçimlerden oluşur.

1 Örnekler, gerekli görüldüğü yerlerde Türkçe'ye uyarlanmıştır. (Ç.N.)

Biçimbirim, sözcük, dizim.

8. *Tanım.* – EN KÜÇÜK bir X, tümüyle daha küçük X'lerden oluşmamış bir X'tir.

Öyleyse X^1'i, X^2, X^3, X^4 oluşturuyorsa; bu durumda X^1 en küçük X değildir. Ama, X^1 eğer X^2, X^3, A ya da X^2 A, ya da A^1 A^2'den oluşmuşsa, ya da ayrıştırılabilir değilse, bu durumda X^1 en küçük X'tir.

9. *Tanım.* – En küçük bir biçim, bir BİÇİMBİRİMdir; anlamı da bir ANLAMBİRİMdir.

Öyleyse, bir biçimbirim yinelemeli (anlamlı) bir biçimdir; bu biçim de, daha küçük yinelemeli (anlamlı) biçimlere ayrıştırılamaz. Bundan dolayı ayrıştırılamayacak her sözcük ya da oluşturucu bir biçimbirimdir.

10. *Tanım.* – Gerektiğinde bir sözce olabilen bir biçim, BAĞIMSIZdır. Bağımsız olmayan bir biçim, BAĞIMLIdır.

Öyleyse, *kitap*, *insan* bağımsız biçimlerdir; <–cı> (<yapıcı>daki gibi), <–sal> (<yapısal>daki gibi) bağımlı biçimlerdir; sonuncusu, anlamı açısından bağımsız biçim olan <sal>dan ayrılır.

11. *Tanım.* – En küçük bağımsız biçim SÖZCÜKtür.

Demek ki, sözcük bir biçimdir; gerektiğinde tek başına (bir anlamla) kullanılabilir; ama, her biri tek başına (bir anlam) kullanılabilecek bölümlere ayrıştırılamaz. Nitekim, *çabuk* sözcüğü ayrıştırılamaz; *hızlı* sözcüğü *hız* ve *–lı*'ya ayrıştırılabilir; ama, sonuncu öğe tek başına kullanılamaz; yapısal sözcüğü <yapı> ve <-sal>a ayrıştırılabilir, ama sonuncu öğe tek başına kullanılamaz (<sal> sözcüğü farklı anlamından ötürü, değişik bir biçimdir). (...)

12. *Tanım.* – En küçük olmayan bağımsız bir biçim, bir DİZİMdir.

Örnek: *Bir kitap* ya da *adam köpeği dövdü* birer dizimdir; ama, *yaşımdayken evimizin on yaşımdayken evimizin sorumluluğunu üstlenmiştim*'deki gibi) bir dizim değildir; çünkü bunun anlamı yoktur; demek ki, bir biçim değildir; en küçük bağımsız bir biçim olan <yapı> da bir dizim değildir.

13. *Tanım.* – Bir sözcüğün bir parçası olan bağımlı bir biçim bir OLUŞTURUCUdur. Bir oluşturucu Latince'deki *–abat*,

-abant, -abit, -abunt, vb. eylem çekim ekleri gibi karmaşık olabilir; ya da Latince'deki üçüncü kişinin *-t*'si gibi en küçük bir biçimdir (yani bir biçimbirimdir).

14. *Varsayım 3.* – Bir dilin biçimleri sonlu sayıdadır.

V. Sesbirimler.

15. *Varsayım 4.* – Çeşitli biçimbirimler, ses özellikleri açısından birbirlerine ya tümüyle ya da yer yer benzeyebilirler.

Örnek: <bakır: soba [b]; görüngü: güzel [gü]>. Bu varsayım, anlamların ayrı olduğunu gösterir.

16. *Tanım.* – En küçük özdeş ses özelliği bir SESBİRİMdir ya da bir AYIRICI SEStir.

Örneğin, İngilizce'de [b, s, t], İngilizce'de normal sözcük vurgusu, Çince'deki tonlar.

17. *Varsayım 5.* – Bir dildeki değişik sesbirimlerin sayısı, biçim sayısının küçük bir askatıdır.

18. *Varsayım 6.* – Her biçim, tümüyle sesbirimlerden oluşmuştur. (...) Bir dilin biçimbirimleri anlam taşımayan az sayıda sesbirime ayrıştırılabilir. Öte yandan, biçimbirimlere birim birim uyan anlambirimler, dilbilimsel yöntemler aracılığıyla daha küçük birimlere ayrıştırılamazlar. Kuşkusuz, bu nedenle, dilbilimciler biçim ve anlam koşutluğu karşısında, sınıflandırma temeli olarak biçimi seçerler.

19. *Varsayım 7.* Bir dilin biçimbirimlerindeki ve sözcüklerindeki sesbirim dizileri sayısı, olası diziler sayısının bir askatıdır.

20. *Tanım.* – Oluşturulan diziler, dilin SES YAPILARIdır.

Öyleyse, İngilizce'de [st–] sözcük başında yer alır: ama [ts–] sözcük başında hiçbir zaman yer almaz.

21. *Tanım.* – Sesbirimleri açısından birbirine benzeyen farklı biçimler EŞADLI sözcüklerdir.

Açıklama: L. Bloomfield'in *Language* (Dil) [1933] adlı kitabından dilimize aktarılmış bölümler için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 134-145 (İngilizce'den çevirenler: F. Akerson; A. Kocaman); L. Bloomfield'in "Linguistic aspects of science" ("Bilimin Dilsel Özellikleri") [1939] başlıklı yazısından dilimize aktarılmış seçme parçalar için de bkz.: M. Rifat, *a.g.y.*, s. 146-150 (İngilizce'den çeviren: Ş. Ozil).

Zellig Sabbetai Harris

YAPISAL DİLBİLİMDE YÖNTEMLER

Aşağıda Z. S. Harris'in (1909-1992) 1951'de *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) [Chicago-Londra, The University of Chicago Press] adıyla yayımlanan ve sonradan *Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilim) [1960] başlığıyla çıkan yapıtının Fransızca'ya çevrilmiş bölümlerinden dilimize bazı kesitler aktarıyoruz. Bkz.: A. Jacob (seçen ve derleyen), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 96. Bölüm: "Distribution et Transformation" ("Dağılım ve Dönüşüm").

Belirginlik ölçütü: dağılım.

Betimleyici dilbilim, günümüzdeki geçerli anlamıyla, bütün dilsel etkinlikleri değil de, bazı dil özelliklerinin düzenliliğini inceleyen özel bir araştırma alanıdır. Bu düzenlilik, ele alınan dilin özellikleri arasındaki dağılımsal ilişkilerde bulunur; bir başka deyişle, söz konusu özelliklerin sözcelerde, birbiriyle bağıntılı olarak ortaya çıkışlarıyla ilgilidir. Kuşkusuz, söylemin bölümlerindeki ya da özelliklerindeki değişik ilişkiler, sözgelimi, sesteki ya da anlamdaki benzerlikler (ya da başka ilişkiler) veya dilin tarihindeki oluşsal [genetik] ilişkiler de incelenebilir. Betimleyici dilbilimin temel araştırma alanı ve buradaki incelemede ayırt edici özellik olarak kabul edeceğimiz tek ilişki, söz zincirindeki bazı bölümlerin ya da bazı özelliklerin birbiriyle bağıntılı olarak dağılımı ya da düzenlenmesidir.

Demek ki burada yapacağımız inceleme, açıkça, dağılım sorunlarıyla, yani bir sözcedeki bölümlerin birbiriyle birleşme olasılıklarıyla sınırlıdır. Bütün terimler ve bütün kesinlemeler de bu ölçüte bağlı olacaktır.

(...)

Genel gözlemler.

Çeşitli işlemler, çözümlemenin değişik düzeylerinde yer alan birçok dibilimsel öğe bütününün bulunduğunu gösterir: sesbil imsel parçalar, düzenli ya da geçici olarak var olan sesbilimsel ayrımlar, sesbirimler, ikincil dereceli sesbirimler, bürünbirimler, uzun sesbirimsel oluşturucular, biçimbilimsel sesbirimler, biçimbirimsel parçalar, biçimbirimler, biçimbirim durumlarının ve türlerinin (biçimbirim dizileri) ortaya çıkışı.

Bu düzeylerin herhangi birinden alınan bir öğe ya başka bir düzeyin öğeler düzenlenişi olarak ya da kendi düzeyindeki başka öğelerle birlikte başka düzeyde bir öğenin oluşturucusu olarak tanımlanabilir. (...)

Yalnızca iki betimleyici dizgenin –sesbilim ve biçimbilim– bulunmadığını, ama belirsiz sayıda dizge bulunduğunu, bunların bazılarının sesbilimsel, bazılarının da biçimbilimsel olduğunu belirtmek gerekir. Demek ki, daha başka gönderme öğeleri bulunan ek dizgeler yaratmak için betimleme yöntemleri olabildiğince yayılabilir. Sözgelimi biçembilim alanındaki ve dil ile kültür bağıntıları konusundaki araştırmalar, biçimbilimsel dizgelere koşut ama ele alınan öğelerin (biçimbirim sınıfları, tümce türleri), bir tek sözceden daha uzun öbeklerdeki dağılımları üstüne dayalı dizgeler düzenlenerek tamamlanabilir.

Açıklama: Z. S. Harris'in aynı kitabının İngilizcesinden yapılmış bir başka çevirisi için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 150-154 (çeviren: Y. Salman).

DÖNÜŞÜMSEL SÖZDİZİM KURAMININ GÖREVLERİ

Z. S. Harris, 1973-1974 öğretim yılında Paris'te Vincennes Üniversitesi'nde verdiği sözdizim derslerini İngilizce notlar halinde kaleme almış ve bu notlar da Fransız dilbilimcisi Maurice Gross tarafından Fransızca'ya çevrilmişti: *Notes du cours de syntaxe* (Sözdizim Dersi Notları) [Paris, Seuil, 1976]. Aşağıda söz konusu yapıtın "Présentation générale" ("Genel Sunuş") bölümündeki "Les tâches de la théorie" ("Kuramın Görevleri") başlıklı altbölümden bir kesit (s. 21-23) aktarıyoruz dilimize.

[Buradaki] Kuram, sözcükler üstünde etki yapan bir işlemler dizgesidir; bu işlemlerin sonuçları da tam olarak tümcelerdir, yani dile ait olmayan sözcük dizilerine karşıt olarak dile ait olan sözcük dizileridir. Daha kesin biçimde belirtecek olursak, işlemlerin sonuçları, yalnızca tümceler değil dilin **söylemleri**dir. İleride göreceğimiz gibi tümceler, söylemler dilbilgisinden kalkarak söylemleri belli noktalarda bölümleyen işlemlerle elde edilir.

Burada önerilmiş olan dilbilgisine ilişkin işlemlerin uygulandığı temel nesneler sözcüklerdir ya da bazı durumlarda değişmez sözcük dizileridir. İleride göreceğimiz gibi bazı işlemler sözcükleri sınırlı biçimbirimlere (ekler, kökler) dönüştürürler ama kalkış kanıtları sözcüklerdir. Bu, dilbilimde alışılmış bir durum değildir. Var olan dilbilgileri biçimbirimlerden kurulu önesürümlerden oluşmuştur; bunlar sözcüklere göre daha karmaşıktır ve doğrudan doğruya gözlemlenmeleri aynı ölçüde kolay değildir. Ama burada sunulan dilbilgisi bağımsız yalın sözcükler üstüne kuruludur, ve dilin sözcük dizilerini üreten işlem türleri aynı zamanda ek almış biçimbirimleri de üretirler.

Kuram yalnızca tümceleri oluşturan sözcük dizilerini açıklamakla kalmayacak ama aynı zamanda bu sözcük dizilerinin ne derecede ürettiklerini de açıklayacaktır. Böyle bir yaklaşım gereklidir çünkü tümcelerin bütünü kesin bir biçimde tanımlanmamıştır. Çok sayıda sıradışı tümce vardır, bunların da tür-

leri ve değişik sıradışılık dereceleri söz konusudur. Durumu konuşucu için rahatsız edici ya da belirsiz veya öbür yargılarla çelişen tümcelerdir bunlar. Söz konusu tümceler bütünü sınırlı değildir; bunları kolayca bulacağımız gibi uydurabiliriz de. Sözgelimi *am knowing* ya da *have been knowing* İngilizce'nin yapısına uygun olarak görülmez. Ayrıca şu tümce de [İngilizce'de] kabul edilemez bir tümcedir:

I am knowing English

Peki aşağıdaki gibi bir tümce için ne denilebilir?

I have been suspecting it, and indeed even knowing it, for some time now.

Yine, bir dilbilgisi yalnızca tümceler olan sözcük dizilerini belirlemekle kalmamalı, aynı zamanda her sözcük dizisinin değişik biçimlerde bir tümce oluşturabilmesini de belirlemelidir. Bazı sözcük dizilerinin dilbilgisel belirsizliğinden ötürü bu böyledir; yani bu da bir tümcenin birden çok dilbilgisel yapılış biçimi vardır anlamına gelir. Sözgelimi:

They phoned the senator from New York

tümcesi, ya *senator*'ı ya da *phoned*'u etkileyecek olan *from New York* ile kurulabilir. Bu belirsizlik:

She walked over to the ball

tümcesinde olduğu gibi bir anlam değişikliğinden kaynaklanmaz. Bu tümcedeki *ball*, "balo" ya da "top, küre, gülle, bilye, vb." anlamına gelebilir.

Son olarak da kuram, dilbilgisinde alışılmış olduğu gibi, tümce biçimleri oluşturan sözcük sınıfları dizisini açıklamakla kalmamalı, aynı zamanda dilin gerçek tümcelerini oluşturan gerçek sözcük dizilerini de açıklamalıdır. Geleneksel olarak, sözcük sınıflarına dayalı dilbilgileri, sözgelimi:

Les chiens qui aboient mordent

*(*ve *Les chiens qui volent mordent)*

gibi tanımlık, ad, Qu-'lü sözcük, eylem ve eylem'den kurulu dizinin bir tümce biçimi oluşturduğunu, oysa:

Les chiens qui chats mordent

gibi tanımlık, ad, Qu-'lü sözcük, ad, eylem'den kurulu dizinin bir tümce biçimi oluşturmadığını ileri sürer. (...)

André Martinet ve İşlevsel Dilbilim

André Martinet

GENEL DİLBİLİM İLKELERİ

A. Martinet'nin (1908-1999) çeşitli dünya dillerine çevrilen ve Fransızca'da da birçok baskısı yapılan *Éléments de linguistique générale* (Genel Dilbilim İlkeleri) adlı yapıtı ilk olarak 1960 yılında basılmıştır. Biz burada söz konusu yapıtın 1973 baskısını (Paris, Armand Colin) kaynak alarak işlevsel dilbilimin temel kavramlarını içeren 1. bölümünden (s. 6-27) çeşitli parçalar sunuyoruz.

1. Dilbilim, dilyetisi ve dil.

1–1. Dilbilim: Buyurucu olmayan bir bilim dalı.

Dilbilim insanın dilyetisinin [Fr. *langage*] **bilimsel incelemesi**dir.

Bir inceleme, olguların gözlemine dayandığı ve bu olgular arasında, bazı estetik ya da ahlak ilkeleri adına bir seçim önermekten kaçındığı zaman bilimseldir. Demek ki, "bilimsel", "buyurucu"nun karşıtıdır. Dilbilim söz konusu olduğunda, incelemenin buyurucu değil de bilimsel niteliği üstünde özellikle durmak gerekir: Bu bilimin konusu bir insan etkinliği olduğu için, belli bir davranışı salık verme amacıyla yansız gözlem alanından ayrılma, gerçekten söylenileni dikkate almayıp da söy-

lenmesi gerekeni buyurma eğilimi büyüktür. Bilimsel nitelikli dilbilimi, kuralcı dilbilgisinden ayırmadaki güçlük, ahlaktan gerçek bir töreler bilimi çıkarmadaki güçlüğü anımsatır. Tarih bize, çok yakın bir döneme kadar dilyetisiyle ya da dillerle ilgilenenlerden çoğunun bu işi buyurucu amaçlarla yaptıklarını gösterir. (...)

1–2. Dilyetisinin [Dilin] sesli olma özelliği.

Dilbilimcinin incelediği dilyetisi insanın dilyetisidir. Bu özellik belirtilmeyebilir de; çünkü "dil" sözcüğünün öbür kullanımları hemen her zaman eğretilemeli kullanımlardır: "Hayvanların dili" masalcıların bir buluşudur; "karıncaların dili" bir gözlem verisinden çok bir varsayımı belirtir; "çiçeklerin dili" ise bir çeşit koddur. Günlük konuşmada "dil", tam anlamıyla insanların sesli göstergeler aracılığıyla anlaşma yetisini belirtir. Dilin bu sesli olma özelliğinin üstünde durulması gerekir: Uygar ülkelerde, birkaç binyıldan beri çoğunlukla dildeki sesli göstergeleri karşılayan resim ya da çizgi biçiminde göstergeler kullanılır. Bu da yazı olarak adlandırılan şeydir. Gramofonun bulunmasına kadar, yayılan her sesli gösterge, ya hemen algılanır ya da sonsuza kadar yitip giderdi. Buna karşılık, yazılı bir gösterge, üstüne yazıldığı madde (taş, parşömen ya da kâğıt) ve bu maddenin üstünde tığkalem, milkalem ya da kalem ucunun bıraktığı izler bozulmadığı sürece varlığını sürdürürdü. Bu durum kısaca *verba volant, scripta manent* (sözler uçar, yazılar kalır) özdeyişiyle belirtilirdi. Yazılı olan şeyin bu kesin özelliği ona büyük bir saygınlık sağlamıştır. Hâlâ kültürümüzün temellerini oluşturan yazınsal yapıtlar (zaten yazılı oldukları için böyle adlandırılmışlardır) günümüze kadar yazılı biçimde gelmiştir. (...)

Ama bu özellik, insan dilinin göstergelerinin öncelikle sesli olduğunu ve yüzbinlerce yıldır bu göstergelerin kesinlikle sesli olduğunu ve günümüzde bile insanların çoğunlukla okumayı bilmeden konuşmayı bildiklerini unutturmamalıdır. İnsanlar konuşmayı, okumayı öğrenmeden önce öğrenirler: Okuma konuşmadan sonra gelir. Ama bunun tersi hiçbir zaman olmaz. Yazı'nın incelenmesi, uygulamada dilbilimin ek dallarından bi-

rini oluşturmasına karşın aslında dilbilimden ayrı bir daldır. Demek ki, dilbilimci ilkece yazı olgularını göz önünde bulundurmaz. Bunlara ancak, o da çok sınırlı olarak, yazı olgularının sesli göstergelerin biçimlerini etkilediği ölçüde önem verir.

1–3. İnsan kurumu olarak dilyetisi.

(...) Dilyetisine insan **kurumları** arasında yer verilmeye çalışılmıştır ve bu yaklaşım biçiminin tartışılmaz yararları vardır: İnsan kurumları, toplum yaşamından doğar; bu her şeyden önce bir bildirişim aracı olarak ele alınan dilyetisi için de geçerlidir. İnsan kurumları en çeşitli yetilerin kullanımını gerektirir; bunlar çok yaygın, hatta dilyetisi gibi, bir topluluktan öbürüne özdeş olmaksızın evrensel olabilirler: Sözgelimi, aile belki bütün insan topluluklarının belirgin niteliğidir, ama değişik yerlerde değişik biçimlerde belirir; aynı biçimde, işlevleri açısından özdeş olan dilyetisi de bir topluluktan öbürüne değişir; yalnızca belli bir topluluktaki bireyler arasında işlerliği vardır. (...)

1–4. Dilyetisinin işlevleri.

Bununla birlikte, dilyetisinin bir kurum olduğunu söylemek bu olgunun öz niteliğini açıklamada yeterli olmaz. Eğretilemeli de olsa, bir dilin bir araç ya da gereç olduğunu belirtme, dili öbür birçok kurumdan ayıran şey üstüne dikkati çeker. Bir dil olan bu **araç**ın temel işlevi bildirişimdir: Sözgelimi Fransızca her şeyden önce "Fransızca" konuşanların birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan bir araçtır. (...)

Ama, dilyetisinin karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri olduğunu unutmamak gerekir. Her şeyden önce dilyetisi adeta düşüncenin dayanağıdır, öyle ki bir dil çerçevesinden yoksun bir kimsenin zihinsel bir etkinliğine düşünce denilip denilemeyeceği üstünde tartışılabilir. Ancak, bu konuda konuşmak, dilbilimciye değil de ruhbilimciye düşer. Öte yandan, insan, dilini çoğunlukla duygu ve düşüncelerini anlatmak (...) için kullanır. (...) Dilyetisinin bir de estetik işlevinden söz edilebilir, ama bildirişim ve anlatım işlevleriyle son derece iç içe olduğundan incelenmesi güçtür. (...)

1–5. Diller sözcük dizelgeleri midir?

Pek safça, ama oldukça yaygın bir anlayışa göre, bir dil, bir sözcükler dizelgesi, bir başka deyişle, her biri bir başka şeye denk düşen sesli (ya da yazılı) üretimler dizelgesidir: Bir hayvanı, sözgelimi atı, Fransız dili diye bilinen özel dizelge, belli bir sesli üretimle karşılar, yazım da bunu *cheval* biçiminde gösterir; diller arasındaki ayrımlar adlandırma ayrımlarına indirgenir: *At*'a İngilizce'de *horse*, Almanca'da *Pferd* denir; ikinci bir dil öğrenmek yalnızca, eskisine her noktada koşut olan yeni bir dizelgeyi bellekte tutmaktan başka bir şey değildir. (...)

1–6. Dil gerçekliğin öyküntüsü değildir.

Bu dizelge-dil kavramı şu yalın düşünceye dayanır: Dünya bütünüyle, (...) birbirinden kesinlikle ayrı nesnelerin ulamları biçiminde düzenlenir ve bunlar her dilde zorunlu olarak bir ad taşır. (...)

(...) Gerçekte her dile, *deneyim verilerinin özel bir düzenlenişi* denk düşer. Bir başka dil öğrenmek, bilinen nesnelere yeni etiketler koymak değil ama dilsel bildirişimlerin konusunu oluşturan şeyi değişik biçimde ayrıştırmaya alışmaktır.

1–8. Dilyetisinin [Dilin] çift eklemliliği.

Sık sık insan dilyetisinin eklemli olduğu söylenir. Bunu söyleyenler belki de bu söylediklerinden ne anladıklarını tam anlamıyla tanımlamakta güçlük çekeceklerdir. Ama bu terimin, gerçekten bütün dillerin bir özelliğini belirttiği tartışma götürmez. Bununla birlikte, dilyetisinin eklemliliği kavramını açıklamak ve iki ayrı düzlemde gerçekleştiğini belirtmek gerekir: Birinci eklemleme sonucunda ortaya çıkan birimlerin her biri de başka türden birimler halinde eklemlenir.

Dilin **birinci eklemliliki**, aktarılacak her deneyim olgusunun, başkasına bildirilmek istenen her gereksinimin, her biri sesli bir biçim ve bir anlamla donanmış bir dizi birime ayrıştığı eklemliliktir. Eğer baş ağrısı çekiyorsam, bunu ses çıkartarak (bağırtı, çığlık) belli edebilirim. Bunlar istem dışı olabilir ve bu durumda fizyolojiyi ilgilendirirler. Yine bu sesler, az çok isteyerek ve çevremdekilere çektiğim ağrıyı bildirmek için çıkarıl-

mış olabilir. Ama bu durum, söz konusu seslerin dilsel bildirişime dönüşmesine yeterli değildir. Bağırtılar ayrıştırılamaz ve acı duyumunun ayrıştırılmamış bütününü karşılar. Ama [Fransızca] *j'ai mal à la tête* (başım ağrıyor) tümcesini söylersem durum çok daha başkadır. Burada, birbirini izleyen altı birimden (*j', ai, mal, à, la, tête*) hiçbiri çektiğim ağrının özelliğini belirtmez. Bu birimlerden her biri başka deneyim olgularını bildirmek için bambaşka bağlamlarda yer alabilir. (...) Bu birinci eklemliliğin ne kadar tutumlu olduğu görülmektedir: Belli bir durumun, belli bir deneyim olgusunun özel bir bağırtıyla karşılandığı bir bildirişim dizgesi düşünülebilir. Ama, söz konusu durumlar ve deneyim olguları öylesine çeşitlidir ki, eğer böyle bir dizge, dillerimizle aynı hizmeti sağlamak zorunda kalsaydı, insan belleğinin tutamayacağı kadar çok sayıda birbirinden ayrı göstergeler içermesi gerekecekti. *Tête, mal, ai, la* gibi büyük ölçüde birbirleriyle birleşebilen birkaç bin kadar birim birbirinden ayrı, milyonlarca eklemsiz bağırtının iletebileceğinden daha fazlasını bildirmemizi sağlar.

Birinci eklemlilik belli dilsel topluluğun tüm üyelerinin ortak deneyiminin düzenlenme biçimidir. (...)

Bu birinci eklemlilik birimlerinden her birinin, daha önce de gördüğümüz gibi, bir anlamı bir de sesli (ya da sessel) biçimi vardır. Birbirini izleyen daha küçük anlamlı birimlere ayrıştırılamaz: *Tête* bütünü "baş" demektir ve *tê–* ile *–te*'ye, toplamları *tête*'e ("baş"a) eşit olan ayrı anlamlar verilemez. Ama sesli biçim, birbirini izleyen birimlere ayrıştırılabilir; bu birimlerin her biri *tête*'i sözgelimi *bête* (hayvan), *tante* (teyze, hala, yenge) ya da *terre* (toprak, yer) gibi öbür birimlerden ayırmaya katkıda bulunur. Bu da dilin **ikinci eklemliliki** olarak adlandıracağımız şeydir. *Tête* söz konusu olduğunda, bu birimler üç tanedir; bunları uzlaşmalı olarak, iki eğik çizgi arasında *t e t* harfleriyle, dolayısıyla /tet/ biçiminde gösterebiliriz. Bu ikinci eklemliliğin de ne kadar tutumlu olduğu görülmektedir: Eğer, her anlamlı en küçük birimi özgül ve ayrıştırılamaz bir sesli üretimle karşılamak zorunda olsaydık, bunlardan binlerce ayırt etmemiz gerekirdi; bu ise insanoğlunun eklemleme yetileri ve işitsel duyarlığıyla bağdaşmaz. İkinci eklemlilik sayesinde diller birinci

eklemlilik birimlerinin sesli biçimini elde etmek için birleştirilen, birbirinden ayrı otuz kırk kadar sessel üretimle yetinebilirler: Sözgelimi *tête*'te, iki kez /t/ ile gösterdiğimiz sessel birim ile, bu iki /t/ arasına yerleştirilen /e/ ile gösterdiğimiz bir başka birim yer alır.

1–9. Temel dilsel birimler.

J'ai mal à la tête (başım ağrıyor) gibi bir sözce ya da böyle bir sözcenin anlamlı *j'ai mal* (...m ağrıyor) ya da *mal* (kötü, ağrı) gibi bir parçası, dilsel bir **göstergedir**. Her dilsel göstergenin kendi anlamı ya da değeri olan ve tırnak içine yazılan bir **gösterileni** ("j'ai mal à la tête", "j'ai mal", "mal") ve göstergenin, kendisi sayesinde gerçekleştiği ve eğik çizgiler arasına yazılan bir **göstereni** (/ž e mal a la tet/,/ž e mal/,/mal/) vardır. (...) Birinci eklemlilikten elde edilen birimler, gösterilenleri ve gösterenleriyle birlikte göstergelerdir ve en küçük göstergelerdir, çünkü bunlardan hiçbiri birbirini izleyen göstergelere ayrıştırılamaz. Bu birimleri belirtmek için benimsenmiş evrensel bir terim yoktur. Biz burada **anlambirim** [Fr. *monème*] terimini kullanacağız.

Her gösterge gibi anlambirim de iki yüzü olan bir birimdir; biri gösterilen yüzüdür, yani anlamı ya da değeridir; öbürüyse gösteren yüzüdür; gösterileni sessel biçimde gerçekleştiren bu gösteren yüzü, ikinci eklemlilik birimlerinden oluşur. Bunlar da **sesbirim** [Fr. *phonème*] olarak adlandırılır. (...) Dilbilgisinde değil de sözlükte yer alan anlambirimleri **sözlükbirim** [Fr. *lexème*] olarak adlandırmak, dilbilgilerinde yer alanları belirtmek için de **biçimbirim** [Fr. *morphème*] terimini korumak yerinde olur. (...)

1–10. Çizgisel biçim ve sesli olma özelliği.

Demek ki, her dil, çoğunlukla söz zinciri denilen şeyi gösteren çizgisel sözceler biçiminde gerçekleşir. İnsan dilinin bu **çizgisel biçimi** aslında sesli olma özelliğinden doğar: Sesli sözceler kaçınılmaz olarak zaman içinde birbirini izler ve yine zorunlu olarak işitme organı tarafından art arda algılanırlar. Bildirişim resim türündense ve görme organıyla algılanıyorsa du-

rum bambaşkadır: Ressam kuşkusuz tablosunu oluşturan öğeleri sırayla boyar, ama izleyici bildiriyi bir bütün olarak algılar. (...) Görsel bir bildirişim dizgesi, sözgelimi trafik işaretleri levhasında olduğu gibi, çizgisel değildir, ama iki boyutludur. Sözcelerin çizgisel olma özelliği anlambirimler ile sesbirimlerin ardışıklığını açıklar. Bu ardışıklıklarda tıpkı şu ya da bu sesbirimin seçiminde olduğu gibi sesbirimlerin konumunun ayırıcı bir değeri vardır: *Mal* /mal/ ("ağrı, kötü") göstergesi *lame* /lam/ "kesici ağız, tıraş bıçağı, ince tabaka, dalga, vb." göstergesiyle aynı sesbirimleri kapsadığı halde onunla karışmaz. Birinci eklemlilik birimleri söz konusu olduğunda durum biraz değişiktir: *Le chasseur tue le lion* (avcı aslanı öldürür) ile *le lion tue le chasseur* (aslan avcıyı öldürür) kuşkusuz aynı anlama gelmez, ama bir sözce içinde bir göstergenin önemli bir anlam değişikliğine yol açmadan yer değiştirmesi de az rastlanan bir olgu değildir: *Il sera là, mardi* (orada olacak salı günü) ve *mardi, il sera là* (salı günü orada olacak); öte yandan, sözlükbirimlerin, sözce içindeki işlevlerini, yani öbür göstergelerle olan bağıntılarını belirterek, bütünün gerçekten anlamını bozmadan bunların değişik konumlarda yer almalarını sağlayan biçimbirimlerle birleşmesi de oldukça yaygındır (...)

(...)

1–12. Her dilin kendine özgü bir eklemlenişi vardır.

Bütün diller çift eklemliliğin kullanımı konusunda birleşirlerse de, tümü de, bunların her birini kullananların deneyim verilerini çözümleme biçimleri ve konuşma organlarının sunduğu olanaklardan yararlanma biçimleri konusunda farklılık gösterirler. Bir başka deyişle, sözceleri olduğu kadar gösterenleri de *her dil kendine özgü bir biçimde eklemler.* Bir Fransızın *J'ai mal à la tête* (başım ağrıyor) diyeceği yerde bir İspanyol *me duele la cabeza* diyecektir. Bu durumlardan birinde sözcenin öznesi konuşan olacak, öbüründeyse ağrıyan, acı çeken baş olacaktır; acının belirtilmesi Fransızca'da ad, İspanyolca'da eylemle gerçekleşecek ve bu acı, birinci durumda başa, ikinci durumda da sıkıntı çeken kişiye mal edilecektir. (...)

1–13. Anlambirimlerin ve sesbirimlerin sayısı.

Her dilde olanaklı sözcelerin sayısı kuramsal açıdan sonsuzdur, çünkü bir sözcenin kapsayabileceği ardışık anlambirimlerin sayısının sınırı yoktur. Bir dildeki anlambirimlerin sayısı gerçekten de bir **açık dizelge**dir. Bir dilin birbirinden farklı kaç anlambirim sunduğunu kesin olarak belirtmek olanaksızdır; çünkü her toplulukta, her an yeni yeni gereksinimler ortaya çıkar ve bu gereksinimler yeni adlandırmaların doğmasına yol açar. Günümüzde uygar bir kişinin kullanabileceği ya da anlayabileceği sözcükler on binlerle ölçülür. Ama bu sözcüklerin çoğu, ya bağımsız sözcükler biçiminde görünen (sözgelimi, **timbre-poste** "posta pulu", **autoroute** "otoyol"da olduğu gibi) ya da bileşimle sınırlı olan (sözgelimi, **thermostat** "termostat", **télégraphe** "telgraf") anlambirimlerden oluşur.

Bir dildeki sesbirimlerin dizelgesiyse **kapalı dizelge**dir. Sözgelimi Kastilya dili tamı tamına 24 sesbirimden oluşur. "Şu dilde kaç sesbirim var?" sorusuna verilecek yanıtı güçleştiren şey, geniş alanlara yayılmış uygarlık dillerinin kendi içlerinde tam bir birlik sunmamalarından ve bölgelere, toplumsal sınıflara, kuşaklara göre değişiklik göstermelerinden kaynaklanır. Bu değişiklikler, genel olarak anlaşmayı engellemezler ama ayırıcı (sesbirimler) olduğu kadar anlamlı da (anlambirimler ya da daha büyük göstergeler) olan birimlerin dizelgesinde farklılıklara yol açabilirler. Nitekim Amerika'da konuşulan İspanyolca'da 24 yerine 22 sesbirim vardır. Bu kitabın yazarının kullandığı Fransızca'da ise 34 sesbirim bulunur. Ama 1940'tan sonra Paris'te doğmuş kişilerde 31 sesbirimden oluşan bir dizgeye rastlanır sık olarak. (...)

1–14. Bir dil nedir?

Şimdi "dil"den ne anladığımızı açıkça belirtmeye çalışabiliriz. *Bir dil, insan deneyiminin her toplulukta değişik biçimde, anlamsal bir içerik ve sessel bir anlatımla donanmış birimler, yani anlambirimler biçiminde ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, öz niteliği ve karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişiklik gösteren, her dilde belli sayıda olan ayırıcı ve ardışık birimler, yani sesbirimler biçiminde eklemlenir. (...)*

(...)

1–17. Ayrık birimler.

(...) Ayrık birimler, dilsel değerleri, bağlamla ya da değişik koşullarla belirlenen ayrıntı değişimlerinden hiçbir bakımdan etkilenmeyen birimlerdir. Bunlar, her dilin işleyişi için zorunlu öğelerdir. Sesbirimler **ayrık birimler**dir [Fr. *unités discrètes*]. (...) Sesbirimsel bölünmeye karışmadıkları için **bürünsel** [Fr. *prosodique]* olarak tanımlanan başka olgular da sesbirimler gibi ayrıktır: Bunlar her dilde belli sayıda bulunan **tonlar**dır. Fransızca'da ve öbür birçok Avrupa dilinde ton yoktur; İsveççe'de iki, kuzey Çin dilinde dört, Vietnam dilinde de altı ton vardır.

1–18. Dil ve söz, kod ve bildiri.

(...) Dil, varlığını söylemle ya da daha doğrusu, söz edimleriyle belli eder. Ama söylem ve söz edimleri dil değildir. Dil ile söz arasındaki geleneksel karşıtlık **kod** ve **bildiri** olarak da belirtilebilir. (...)

1–20. Aykırılıklar ve karşıtlıklar.

İster gösterge, ister sesbirim olsunlar, dilsel birimler arasında birbirinden ayrı iki çeşit bağıntı olduğu görülür: Bir yanda, sözce içinde **dizimsel** [sentagmatik] olarak adlandırılan bağıntılar vardır ve bunlar doğrudan doğruya gözlemlenebilirler. (...) Bu bağıntıları **aykırılıklar** [Fr. *contrastes*] terimiyle belirtmekte yarar vardır. Öte yanda da aynı bağlamda yer alabilen ve en azından bu bağlam içinde karşılıklı olarak birbirini dışlayan birimler arasında da bağıntılar bulunduğu düşünülür. Bunlar da **dizisel** [paradigmatik] bağıntılardır ve **karşıtlıklar** [Fr. *oppositions*] terimiyle belirtilirler. (...)

DİLBİLİMDE İŞLEV VE YAPI

Aşağıdaki yazı, A. Martinet'nin *Studies in Functional Syntax / Études de syntaxe fonctionnelle* (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [Münih, Wilhelm Fink, 1975] adlı yapıtının 1. bölümünde yer alan "Fonction et structure en linguistique" (s. 33-42) başlıklı yazısının ilk dört sayfasından aktarılmıştır. Bu yazı ilkin *Scientia*'da (Milano, 106/1971) yayımlanmıştır.

Başlangıçta herkesçe benimsenen kuramsal bir temelin ve herkesin başvuracağı bir geleneğin bulunmadığı genel dilbilim gibi gelişmekte olan bir bilimde, sık sık rastlanan terimsel uyumsuzluklar nedeniyle, araştırmacılar arasındaki ilişkiler çoğu kez güçleşmiş ve verimsizleşmişti. Kuşkusuz kimi kez bazı terimler iyice tanımlanmaya çalışılmıştı. Ama, her okul, her topluluk bu tanımlama işini kendi özel gereksinimlerini karşılamak için yapmıştı. Bunun sonucunda da, hem dilbilime yeni başlayanların kafasını karıştıran, hem de bütün dilbilimciler arasındaki iletişimi korumaya ya da yeniden kurmaya çalışanların çabasını güçleştiren terimsel anlaşmazlıklar ve çakışmalar görülmüştür.

Bilimler arası özellikler taşıma bahanesiyle, dilbilimcilerin gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığı kesin olarak bilinmeyen mantık ve matematik kavramlarının aktarılması durumu daha da karmaşıklaştırır. Bu işin önde gelen suçlularınaysa dilbilimciler arasında rastlanır. Ama, dilbilim "moda" bir bilim dalı olarak kurulduğundan beri, bu bilim dalını kendi çalışma alanlarına katmak ya da bu bilim dalını başka araştırma düzenlerinden ayıran sınırları karıştırmak isteyenlerin dilbilime başvurdukları görüldü. Dönüşümsel ve üretici dilbilgisinin temsil ettiği mantığın saldırısı da kuşkusuz durumu daha da ağırlaştıran bir terimsel aşırılığa yol açtı. Kullandığı öngerçekleri olguların gözlemlenmesine dayandırma kaygısını pek duymayan mantıksal-matematiksel dilbilim ile tümdengelimli olarak çalışabilen ama inceleme konusunu en değişik dilsel gerçeklerle kurulan bağlantı sonucu elde ettiği deneyime dayandırarak tanımlayan dillerin dilbilimini açıkça karşı karşıya getirerek du-

rumu aydınlığa kavuşturabiliriz belki. Özel dilleri tek tek inceleyen dilbilim ile karıştırmamamız gereken dillerin dilbilimi, dilbilimde yapısalcılık diye adlandırılan akımla tam olarak özdeş değildir; ama yapısalcılık anlayışının en temel biçimlerinden de biri olmuştur. Söz konusu dilbilim bu özelliğini sürdürmekte ve mantıksal-matematiksel saldırıya da en kesin biçimde karşı çıkmaktadır. Bazı terimlere verilen değerin incelenmesiyle, bu dilbilimin sınırlarının daha iyi belirlenebileceğini sanıyoruz. Şimdi bunu yapmaya çalışacağız.

"Yapı", "yapısal", "yapısalcılık", "işlev", "işlevsel", "işlevselcilik" terimleri bunlar. Amacımız bu terimlerin kökenlerini araştırmak olmadığı gibi, hangi çağdaş dilbilim akımının bu terimlere daha çok sahip çıkmayı hak ettiğini belirlemek de değil. Başka her yerde olduğu gibi, burada da buyurucu olmaktan kaçınıyoruz. Biz yalnızca bu terimlerin kullanımlarının ne olduğunu saptayacağız ve terimlerin belirsizliği nedeniyle yaratabileceğimiz karışıklıklardan uzak durmaya çalışacağız.

Fransa'da ve başka ülkelerde, dilbilim dışı çevrelerin "yapısalcılık" diye adlandırdıkları olgu, aslında dibilimsel yapısalcılıktan kaynaklanır. Ama birinden öbürüne geçiş, çok özel koşullarda, bu dilbilimsel yapısalcılığın çok özel bir biçiminden kalkılarak gerçekleşmiştir. Bu, olguların gözlemlenmesi ve çözümlenmesi için kuramsal bir çerçeve düzenlemeye karar veren araştırmalardan çok, kurgusal düşünce boyutunda kalan kişilerin işidir. Dilbilim dışı yapısalcılık aslında, dilbilimsel gözlemin ortaya çıkardığı ulamları eğretilemeli bir biçimde çok genel olarak kullanan Claude Lévi-Strauss'un öğretisinden kaynaklanır. Bu öğretim, bütün yapısalcılar arasında, olguların gözlemlenmesinden genel açıklamalara en çabuk geçen Roman Jakobson'un öğretisine dayanmaktaydı. Moda "yapısalcılık" ile dilbilimsel yapısalcılığın karşıtlığını göstermenin en iyi yolu şunu anımsatmaktır: Birinci yapısalcılık tarihe karşıttır; oysa Saussure geleneği içinde yer alan ve eşsüremlilik ile artsüremlilik arasında titiz bir ayrım gözeten dilbilimsel yapısalcılık Saussure'ü aşarak artsüremli bakış açısını, insanlığın değişken gereksinimlerinin baskısına boyun eğen bir yapının devingenliğini kavrama yolu olarak görür.

Tarihin akışı içinde yapısalcı adını almış değişik akım ve okulların ortak özelliklerini belirlemek kolay değildir. Birbirinden çok uzak düşünce ufuklarından gelen Praglı, Danimarkalı ve Amerikalı yapısalcıların uygulama açısından bazı ortak yanları vardır: birbirinden değişik metin parçalarının yakınlaştırılmasına dayanan **değiştirim** yöntemi, sesbilimsel düzlemde "en küçük ayırıcı çiftler" denen özellikler gibi. Birinin "sesbirimsel değişke" dediğine öbürünün "birleşimsel değişke" dediğini anımsasak bile, yukarıda belirttiğimiz ortak yanlar nedeniyle, çözümleme sonuçlarının bir okuldan öbürüne, herkesçe kullanılabilecek ölçüde birbirine benzediğini görürüz.

Kuramsal temeller başlangıçta birbirinden oldukça farklıdır. Sözgelimi, ses gerçekliğini ele alalım. Bloomfield'i izleyenler, bu gerçekliği, dilbilimci için bütünüyle geçerli görürler: Onlara göre, bir sesbirim "sesbirimsel değişkeler" denen ve temel dilsel gerçekliği temsil eden belli sayıdaki değişik sesleri biraraya getirir. Danimarkalı dilbilimcilere göre, ses (ve de anlam) gerçekliğine özgü bir şey, tam anlamıyla dilbilimsel değildir: Onlara göre, yalnızca birimler arasındaki bağıntılar önemlidir. Başka yapısalcıların bir sesbirim [Fr. *phonème*] gördükleri yerde, glosematikçiler bir boşbirim [Fr. *cénème*] saptarlar. Praglı dilbilimciler içinse, ses gerçekliğinin, dildeki ayırıcı işlevleri nedeniyle belirgin olarak kabul edilen bazı özellikleri önem taşır yalnızca: Onlara göre, bir sesbirim ayırıcı olan, bu nedenle de belirgin denilen özellikler demetidir.

Gerçekte, tutumlar zamanla yumuşamıştır. Bloomfield, sesbirimin, bu birim içinde saptanan ayırıcı özelliklerle özdeş tutulmasını ileri sürmüştür. Öte yandan, L. Hjelmslev'in son yazılarında da, "oluşmuş" olması, yani bağıntılar demetine katılması koşuluyla, ses ya da anlam tözüne ödün verildiği görülür; bu da, ayırıcı özelliklerin dilbilimsel niteliğini tanımak demektir. Böylece, aşağı yukarı kesin bir biçimde, belirginlik ilkesi yapısal dilbilimin temeli olarak benimsenmeye başlanmıştır.

İlkin K. Bühler'in açıkladığı bu ilke şu gözleme dayanır: Bir sesli sözcenin her noktasında, dinleyici, kullanılan dili biliyorsa, konuşucunun kimliği konusundaki bilgi ile düşünce

ve mizacı konusundaki bilgiyi ve konuşucunun kullandığı dil aracılığıyla bildirmek istediği şeyi farkında olmadan birbirinden ayırt eder. Bundan da dilsel gerçekliğin ses gerçekliğiyle karıştırılmadığı sonucu çıkar: Sesli sözcede edinilmiş eklemleme alışkanlıklarına uygun düşen öğeler vardır; dilin öğrenilmesi sürecinde öykünme yoluyla edinilen bu öğeler, kullanılan dili belirler ve dilbilimsel olarak kabul edilir. Ama, bireyin özelliklerini, sözgelimi ses tınısını saptamaya yarayan öğeler dilbilimsel öğeler değildir. Demek ki, sözcenin fiziksel gerçekliği, bu gerçekliğe uygun düşen dilsel gerçeklikle özdeşleşmez. Bu nedenle, belli bir dilin niteliğini ortaya koyan her özellik dilbilimsel özellik olarak görülecektir. Bu temeller üstünde saptanan özellikler arasından, dilsel bildirişimi sağlamaya katkıda bulunanlar belirgin özellikler olarak adlandırılır. Belirgin ses özellikleri, tek başlarına, sözcükler ile biçimler arasında bir ayrım yapılmasını sağlayan özelliklerdir. (...)

(...) Belirginlik ilkesinin uygulanması, sınıflandırma işleminin, gözlemlenen olguların fiziksel niteliği üstüne değil de, bu olguların işlevleri üstüne dayanması sonucunu doğurur: Fiziksel açıdan değişik ama aynı işlevi olan olgular birlikte sınıflandırılır; fiziksel açıdan özdeş ama değişik işlevi olan olgularsa değişik sınıflara yerleştirilir. Bu, yalnızca sesbilim için değil, aynı zamanda dilin öbür düzlemleri için de geçerlidir. (...)

Her bilim doğal olarak bir belirginlik ilkesine dayanır; çünkü, hiçbir bilim tek başına herhangi bir inceleme konusunun betimlemesini tam olarak tüketme savında olamaz. Aynı nesne, fizikçi, kimyacı ya da geometrici tarafından değişik incelemelere konu olabilir. Bilimler tarihi, belirginliklerin doğal olarak düzenlendiğini gösterir; yeter ki inceleme konusunun üretilmesinde insan etkinliği araya girmesin.

Buna karşılık, insanın etkinliğini ya da insanın fiziksel gerçekliği bazı amaçlarla kullanmasını bilimsel olarak incelemek istediğimizde, kendimizi onun isteklerinden soyutlayamayız; belirginliği kuracak olan da bu isteklerdir. Ancak bu durum, incelemenin, istekler konusunda bilgi toplamak olduğu anlamına gelmez; amaç, davranışları inceleyerek, doğru-

dan doğruya gözlemlenebilen durumların çeşitliliği arkasındaki işlevsel özdeşlikleri bulmaktır. Sözgelimi, yapıldıkları maddenin değişik oluşuyla ya da halkalarının değişik biçimiyle birbirine benzemeyen bir dizi anahtarı ele alalım. İşlevsel bir sınıflandırma, ister demirden yapılmış olsun, ister bakırdan, halkası ister basit olsun ister süslü, aynı kapıyı açan bütün anahtarları biraraya getirir ya da bunları aynı çiviye asar. Bunun nedeni, anahtarların kapıları açmak ya da kapamak için yapıldığına inanılmasıdır. Bununla birlikte, bir başka belirginliğin benimsenmemesi için de hiçbir engel yoktur: Eğer anahtarlara uygun düşen kilitler artık kullanılmıyorsa ve söz konusu anahtarlar artık bir süs işlevi görüyorsa, bu durumda estetik belirginlik benimsenebilir. Bütün bu söylediklerimiz bir insan davranışı olan dilsel davranış için de geçerlidir: Bu durumda, öncelikle ortaya çıkan belirginlik, bildirişimsel belirginliktir. Dilbilimciler de bu belirginliğin üstünde dururlar. Ama, bir başka belirginlik de tasarlayabiliriz: sözgelimi, şarkılarının anlamının pek önemli olmadığı opera şarkıcıları için geçerli olan estetik belirginlik. (...)

Açıklama: Ayrıca bkz.: A. Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim* (çeviren: B. Vardar), Ankara, Birey ve Toplum Yay., 1985; A. Martinet'nin *Studies in Functional Syntax/Études de syntaxe fonctionnelle* (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [1975] adlı yapıtındaki iki farklı yazıdan dilimize aktarılmış parçalar için de bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 170-175: "Dilbilgisine İşlevsel Bir Bakış" (İngilizce'den çeviren: A. Kocaman); s. 180-183: "İşlevsel Sözdizim" (Fransızca'dan çeviren: G. Işık).

Henriette Walter

DEVİMSEL EŞSÜREMLİLİK

Aşağıda işlevsel dilbilim akımının önde gelen temsilcilerinden ve A. Martinet'nin en yakın izleyicilerinden H. Walter'in *La phonologie du français* (Fransızca'nın Sesbilimi) [1977] adlı kitabının 1. bölümünün 2. altbölümünden ("Synchronie dynamique") [s. 13-14] bir kesit sunuyoruz.

Çeşitlilik içinde birliği betimlemenin oluşturduğu çelişkiye çözüm getirebilmek için, çok sayıdaki değişik bireysel kullanımların derinlemesine bir incelemesi yapılabilir ve önce her dizgedeki öğeler karşılıklı ilişkileri içinde ele alınabilir. Daha sonra böyle bir incelemenin sonunda elde edilen farklı dizgeler karşılaştırılabilir; bu da karşıtlıklardan her birinin bunları gerçekleştiren konuşucularla bağıntılı olarak göz önünde tutulmasını sağlar. Bu durum çeşitli karşıtlıkların aşamalandırılmasını sağlar ve böylece, konuşucuların tümünün ya da büyük bölümünün uyduğu herhangi bir karşıtlığa önemli yer verilir; ama konuşucuların yalnızca yarısı tarafından uygulanan bir karşıtlık söz konusu olduğunda, bu, topluluğun genel dizgesinde daha az önemli bir yer tutacaktır; konuşucuların az bir bölümünde geçerli olan karşıtlıksa, tamamıyla basit, ikinci dereceden bir karşıtlık olarak kabul edilecektir. Eşsüremli betimlemeye işte bu yolla belli bir derinlik verilebilir.

Eğer bu kategoriyi temsil eden konuşucuların ortalama yaşını da hesaplama zahmetine katlanırsak, söz konusu çalışmaya artsüremli boyutu da ekleyebiliriz. Böylece André Martinet'nin "devimsel eşsüremlilik" [dinamik eşsüremlilik] diye adlandırdığı olgunun betimlemesine ulaşmış oluruz: "Bu betimlemede, dikkat, kuşkusuz bir tek ve aynı durum üstünde yoğunlaşır ama, söz konusu durumdaki değişikliklerin belirlenmesinden ve her özellikteki giderek artma ya da giderek azalma durumunun değerlendirilmesinden de geri kalınmaz."[1]

1 André Martinet, "Diachronie et synchronie dynamique", *Évolution des langues et reconstruction*, Paris, 1975, s. 9.

Konuşucuların tümü ya da çoğunluğu tarafından gerçekleştirilen kimi karşıtlıkların tamamıyla temel özelliği bu yolla belirgin kılınmış olur. (...)

Denise François

ANLAMBİRİM SINIFLARI

Burada işlevsel dilbilim akımın bir başka temsilcisi olan Denise François'nın 1974 yılında Paris'te SELAF tarafından yayımlanan *Français parlé: Analyse des unités phoniques et significatives d'un corpus recueilli dans la région parisienne* (Konuşulan Fransızca: Paris Bölgesinde Oluşturulmuş Bir Bütüncenin Sessel ve Anlamsal Birimlerinin İncelenmesi) adlı iki ciltlik yapıtının birinci cildinde yer alan "Présentation des classes des monèmes: Introduction" (Anlambirim Sınıflarının Sunulması: Giriş) başlıklı bölümünden bir kesit (s. 350-352) sunuyoruz.

(...)

3.10. Anlambirim sınıfları, ister dilbilgisel olsun, ister sözlüksel, bağdaşabilirliklerini oluşturan iki bütüne göre tanımlanırlar:

1. anlambirimin sözcede üstleneceği işlev ya da işlevlere göre;

2. öbür anlambirim sınıflarıyla (sözgelimi kipliklerle) birleşebilirliklerine göre.

Burada kesinlikle biçimsel olarak tanımlanmış sınıflar söz konusu olmadığı gibi (...) yalnızca işlevleriyle tanımlanmış sınıflar da söz konusu değildir. Gerçekten de sınıflar ile işlevler arasında zorunlu olarak bir uygunluk bulunmayabilir: sözgelimi Fransızca'da eylemlerin bulunduğu yerde, yüklem işlevinin çeşitli öğelerce üstlenilebilmesi gibi. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: İşlevin belirlenmesi zorunlu olarak sınıfın belirlenmesini sağlamaz. Sınıflar ve işlevler, birbirleriyle kesişen bütünler

oluştururlar. (Aynı olguların tümü, işlevlerden kalkarak ve –hep bağdaşabilirliklerine dayanarak– bu işlevleri yerine getirebilecek anlambirimler dizelgesi oluşturarak sunulabilir; ama, çözümlemeden çok bireşim aracı olan bu yöntem, dilbilgisi için en iyi süreç olsa bile bizim konumuza uygun düşmez.)

Sınıfları belirlemek için –anlambirimler ister tekişlevli olsun, ister çokişlevli– işlev ya da işlevlerin incelenmesine bir de birleşebilirlik incelemesini katmak gerekir; birleşebilirlik özelliği, sözgelimi bir adı, bir yüklem işlevi yerine getirdiği zaman bile ad olarak belirleyebilmeyi sağlar.

3.11. Sınıfların sunulması genellikle az işlem gerektirir: çeşitli sınıfların dökümü, dilbilgisel sınıfların öğelerinin sıralanması, sözlüksel sınıfları açıklayıcı örneklerin saptanması. Ama burada, çalışmamız birimlerin belirlenmesine ayrıldığı ölçüde, bu sunma işlemini elden geldiğince geliştirmemiz gerekecektir; bundaki amaç da, aynı gösterilenin değişik gösterenlerini ele alan biçimbilimsel inceleme için gerekli bilgileri sağlamaktır. (...)

3.12. Anlambirim sınıflarının belirlenmesinde birinci eklemlilik birimlerinin öz niteliğine bağlı güçlüklerle karşılaşılır. Bu evrede, incelemenin öğretici bir biçimde sunulması gerekir. (...)

Sesbilimde konum (kuraldışı durumlar bir yana bırakıldığında) her zaman belirgindir ve söz zincirinin her noktasında (...) karşıtsal olarak bir tek birim ortaya konulabilir; buna karşılık anlambirimler için konum her zaman belirgin olmayabilir, bu yüzden de bağdaşabilirlikleri ve bağdaşmazlıkları ortaya koymak çok daha güç bir iştir. Bu da, hiçbir zaman, söz zincirinin bir noktasını göz önüne alarak kesin ve tek bir seçim yapıldığından emin olunamayacağı ve sözcenin tümünün göz önünde tutulması gerektiği anlamına gelir.(...)

Sesbilimde, belli bir dilin birleşim kurallarının bir dereceye kadar yalın olmasına karşılık, (sayısız) anlambirimlerin birleşimlerindeki özgürlük ve kısıtlamalar o kadar karmaşık ağlar biçiminde düzenlenmiştir ki, hiçbir zaman genel sonuçlar elde edilemez. Böylece, belli bir bağlamda (sözgelimi: işlevsel anlambirim + ad öğesi) tanımlanmış bir sınıfın öğelerinin başka

bir bağlamda (sözgelimi: işlevsel anlambirim + mastar birleşkebirim) özdeş biçimde işlemelerine pek olanak yoktur. Öyleyse, belirgin bağlamların tanımlanması, sınıfların sunulma evresindeki en büyük güçlüklerden biridir: Bunlar hiçbir zaman *önsel* olarak belirlenemezler ve her sınıf değişik bir birleşme olanağı sunduğundan, bunların her sınıf için çok kesin bir biçimde tanımlanması gerekir. (...)

3.13. Sınıflar, büyük ölçüde birbirleri tarafından tanımlandıkları için, bir sınıfın kendine özgü birleşebilirliklerini (sözgelimi, eylem için zaman kiplikleri) o sınıfa özgü olmayan ve sınıfların tanımlanmasında büyük payı bulunmayan (sözgelimi, çoğul) birleşebilirliklerinden ayırmak gerekir. Bu açıdan işlevsel anlambirimler ile kiplikler arasında kesin bir ayrım olduğu görülür. (...)

Sonuç olarak, bu bağdaşabilirliklerin karmaşıklığını gözler önüne serebilecek bir açıklama biçimi bulmak, özellikle artıkbilgi olguları dikkate alınırsa, hiç de kolay değildir. (...) Bir sınıf, aynı anda ne kadar çok sayıda anlambirimle bağdaşabiliyorsa, öbür sınıflarla olan bağlantılarının tümünü sunmak o kadar güçtür. (...)

Ayrıca, bir sınıfın birleşebilirliklerini ve bunların işlevlerini göstermede belirgin olan bağlamların, sınıflara aşama sırası egemen olduğu için, her zaman çakışmadıkları görülür. Bu nedenle de, ad dizimi, adın, özgül belirleyicilerle birleşebilirliklerinin ortaya çıkarıldığı bir çerçevedir, ama adın işlevlerini ortaya çıkarmak için, daha geniş bir çerçevenin (sözgelimi adın özne olarak oluşturucu durumunda yer alabildiği yüklem dizimi gibi bir çerçeve) göz önüne alınması gerekir. Burada birleşimsel özgürlüklerin karmaşıklığına bir de çokişlevlilik eklenir. (...)

Frédéric François

DİLBİLİM VE METİN ÇÖZÜMLEMESİ

İşlevsel dilbilimin Fransa'daki önde gelen temsilcilerinden biri de F. François'dır. Aşağıda bu dilbilimcinin yönetiminde hazırlanan *Linguistique* (Dilbilim) [Paris, P.U.F., 1980] adlı ortak yapıttaki kendi kaleminden çıkmış "Linguistique et analyse de textes" başlıklı yazıdan bir bölüm (s. 233-235) sunuyoruz.

Metin çözümlemesi terimi altında bize göre bağdaşık ama farklı iki araştırma birleştirilmiştir. Bir yandan, tümce çerçevesi içinde geleneksel olarak çözümlenmiş yapılardan daha büyük dilsel yapılar bütününün betimlenmesi söz konusudur. İnceleme konusu olarak dilbilgisel birimler ele alınsa bile, yalnızca tümce çerçevesiyle sınırlı kalınamayacağı giderek açık seçik görülmektedir gerçekten: Bağlayıcı öğelerin durumunda bu oldukça belirgindir: [Fransızca] *alors* [o halde], *et puis* [hem sonra], *mais* [ama] tümceler arasında belli bir ilişkiyi varsayar. Ad kiplikleri ya da "kişi adılları"nda da durum aynıdır: Hem [Fransızca] *le* [*onu*: dilbilgisel nesneyi gösteren üçüncü eril kişi adılı], hem de *il* [*o*: eril üçüncü kişi adılı] bir önceki tümcede gösterilmiş ya da söylenmiş olan şeye iletir. Aynı şey eylem kiplikleri için de geçerlidir. (...)

Öte yandan, bir metni metin olarak kabul etmek, onu bildirişim ya da bildirişimsizlik devresi içine oturtmaya ve şu soruları yanıtlamaya çalışmak demektir: "Kim kime sesleniyor?", "Hangi kodu kullanıyor?" "Hangi bilinen ya da bilinmeyen gerçekliğe gönderiyor ve bu işlemi söylem aracılığıyla mı yapıyor yoksa tersine, gerçekliğin şu ya da bu özelliğini dile getirmeyerek mi yapıyor?" Herkesin saptadığı gibi, bir romanın, bir şiirin ya da bir siyasal söylemin anlamı, söylediği şeyde olduğu kadar söylemediği şeyde de yer alır.

Bu aşamada bir açıklama yapmamız gerekir. **Metin** terimi genellikle yazılı dilin kullanılmasına iletir bizi. Ama burada tersine, her çeşit sözlü ya da yazılı bildiriyi, uzunluğundan bağımsız olarak, karşılıklı dilsel değişim koşulları içine oturtarak ince-

lemek söz konusu. Metnin sözlü ya da yazılı niteliğinin önemsiz olduğu anlamına gelmez bu: Tersine bu sorunla bütün düzeylerde karşılaşırız.

— hazırlama, alımlama ve dilsel değişim koşulları;

— dilsel olmayan kodların ve araçların farklı niteliği;

— vericilerin ve alıcıların kimliği (her biri yazılı dili değil sözlü dili kullanır).

Yazılı olduğu kadar sözlü dil alışverişlerinin de çoğunlukla tümceyi aşan boyutlarda olması ölçüsünde, metin çözümlemesinin iki anlamı birbirine bağlıdır. Çünkü, temel anlam etkileri, dildışı gerçeklikle ilişki, "kod" öğelerinin anlamındaki değişiklik –temel özellikleriyle– tümce düzeyinde kendini belli etmez. Ayrıca, büyük birimler düzeyindeki etkiler anlamındaki metinsel etkiler ile sözcük, ses, sözdizim etkileri de burada kendi başlarına değil, metnin bütünsel işleyişine katkıları açısından incelenir. Bu da, anlama dilbilimsel yaklaşımın sınırları sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Anlamın dilbilimsel çözümlemesinin sınırları.

İster gösterge dizgelerinin bütününe ilişkin bir çözümleme, isterse de "düşünce" adıyla belirtilen (...) olgu içindeki dilin işlevine ilişkin bir çözümleme söz konusu olsun, bize öyle geliyor ki, insan bilimlerinde son yıllarda görülen gelişmeler, belki de özellikle Fransa'da, göstergesel ve dilsel olana ilişkin anlamın ancak, göstergedışı ve dildışı olanla ilişkisi içinde görülebileceği, özellikle de doğayı değişikliğe uğratan kılgılar bütünüyle ilişkisi içinde görülebileceği gerçeği büyük ölçüde unutuldu. Ama, öncelikle doğayı değiştirmeyi amaçlayan kılgıların anlam belirtmeleri ancak ikinci dereceden söz konusudur ya da anlam belirtmeleri ancak bir olasılıktır. Sözgelimi, ev yapımı, öncelikle anlam belirten bir kılgı değildir. Eğer bu gerçek unutulursa, öznel bilinç idealizminin yerine, "her şey anlam taşır" görüşünün nesnel idealizmini koyma tehlikesiyle karşılaşırız.

Daha kesin biçimde belirtecek olursak, bir insan kılgısının dil kullanımından geçmesi gerçeği ile dilin *önsel* olarak nesnesi içinde sınırlı kalmayan "evrensel" bir bildirişim biçimi olması,

dilbilimcinin, söz konusu kılgının merkezinde yer alacağı anlamına gelmez. Birbirine karşıt iki örnek verelim:

a. Bir metni ideolojik bir metin olarak kabul etmek, "genel" ideolojik söylemi bilimsel söylemden ayırt eden (...) yapı özelliklerini sınırlandırarak bir iç çözümleme yapmak demek değildir; tersine söz konusu söylemi, kendisini yaratan toplulukların durumuna, ilgi alanlarına, etkin kılgılarına göndermek demektir.

b. Aynı biçimde, kimya ya da matematik metinlerini öncelikle kimyacı ya da matematikçi olarak değerlendirebiliriz: Kendi doğruluk değerlerinin asıl sorun olması ölçüsünde, bu konuda dilbilimcinin söyleyeceği şey temel özellikli olamaz.

Çünkü, "söylem olarak söylem"in tersine, bilimsel söylem ancak bu kılgıya göndermesiyle anlam kazanır. Ve çünkü böyle bir kılgı içinde, bilimsel söylem kendi dil biçimlerini değiştirmek, sözcükler ya da algoritmalar yaratmak durumunda kalır.

Bu durumda, dilbilimcinin, metinlerin doğruluk, gerçeklik sorunuyla değil de, yalnızca kullanılmış olan "dilsel araçlar"la uğraşması ölçüsünde ancak söylemle ilgilenebileceği öne sürülebilir mi? Gerçekte, bilim dalları arasındaki yetki sınırlandırması, ilk ve son olarak yani kesin bir biçimde yapılamaz. Çünkü, çoğu kez, sözgelimi bilim adamı, söylemindeki somut öğeler (sözcükler, tümce türleri) pek önemli değilmiş gibi davranır, sanki "dil-düşünce" bağıntısına ilişkin geçirgenlik bilimsel özne için kendiliğinden gerçekleşiyormuş gibi hareket eder. İnsan, kendi söylemini açık seçik bulmadığında, başkasının sözcüklerini sorgular. Ancak, geriye doğru bakıldığında, dünün doğru kabul edilen sözcükleri sorun yaratır...

Dilbilimcinin yetki alanına giren şeyleri tam olarak belirleyebilmek için, dilbilimsel olanın nerede başladığını belirlememiz gerekir: Dilbilimsel olan, söylenen şeyin önem kazandığı an değil de, söylenen şeyin nasıl söylendiğinin ve değişik kodlama düzeylerinin (kendi somutlukları içinde ses ya da yazı; sesbirimler, tonlama kalıpları, sözcük dağarcığı, sözdizim, büyük birimler) anlam oluşumuna (...) nasıl katkıda bulunduğunun önem kazandığı an başlar. (...)

Açıklama: F. François'nın dilimize çevrilmiş bir başka metni için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 191-196: "Dilyetisi ve İşlevleri" (Fransızca'dan çeviren: M. Yalçın).

Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi

Noam Chomsky

SÖZDİZİMSEL YAPILAR

Aşağıdaki yazı A.B.D.'li dilbilimci N. Chomsky'nin (doğ. 1928) 1957'de yayımlanan ve üretici-dönüşümsel dilbilgisinin birinci aşamasını oluşturan *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtının Fransızca çevirisinden aktarılmıştır. Bkz.: *Structures syntaxiques*, Paris, Seuil, 1969, s. 13, 16.

1. Giriş.

Sözdizim, özel dillerde tümcelerin kurulmasını sağlayan ilkelerin ve süreçlerin incelenmesidir. Belli bir dilin sözdizimsel incelemesinin konusu, bir dilbilgisinin kurulmasıdır; bu dilbilgisi, çözümlenen dilin tümcelerini üreten bir çeşit düzenek olarak kabul edilebilir. Daha genel olarak, dilbilimciler, üretme yeteneği olan (uygun) dilbilgilerinin altında yatan temel özellikleri belirleme işiyle ilgilenmelidirler. Bu araştırmaların sonucunda ortaya bir dil yapısı kuramı çıkmalıdır. Özel dilbilgilerinde yararlanılan betimleyici düzenekler, bu kuram içinde, özel dillere başvurmadan soyut olarak sunulacak ve incelenecektir. Söz konusu kuramın işlevlerinden biri de, her dil için bir dilbilgisi seçmeyi sağlayan genel bir yöntem yaratmak olacaktır; incelenen her dil için de, elde, tümcelerden oluşan bir bütünce bulunacaktır.

Dilbilim kuramının ana kavramı "dil(bilim)sel düzey" kavramıdır. Sesbilim, biçimbilim ya da dizimbilim gibi bir dil(bilim)sel düzey, temelde, dilbilgilerinin oluşturulmasında geçerli olan betimleyici bir düzenekler bütünüdür; sözcelerin bir çeşit gösterim yöntemini oluşturur. Bir dilbilim kuramının üretme yeteneğini belirlemek için önce bu kuram içindeki düzeyler bütününe denk düşen dilbilgisi biçimini kesin ve açık seçik olarak geliştirmek, ardından da doğal diller için, söz konusu biçimle ilgili yalın ve açıklayıcı dilbilgileri oluşturma olanağını araştırmak gerekir. (...)

2. *Dilbilgisinin bağımsızlığı.*

2.1. Sonlu ya da sonsuz bir tümceler bütününü bundan böyle "dil" olarak adlandıracağız; söz konusu tümcelerden her biri sonlu uzunluktadır ve sonlu bir öğeler bütününden oluşur. Bütün doğal diller, yazılı ya da sözlü biçimleriyle bu tanımlamaya uyarlar, çünkü her doğal dilin sonlu sayıda sesbirimi (ya da alfabesinde harfleri) vardır ve tümce sayısının sonsuz olmasına karşılık, her tümce bu sesbirimlerin (ya da harflerin) sonlu bir dizisi biçiminde gösterilebilir. Biçimselleştirilmiş bir matematik dizgesindeki "tümceler" bütünü de bir dil olarak kabul edilebilir. Bir D dilinin dilbilimsel çözümlemesinin başlıca amacı, **dilbilgisel** dizileri (D'nin tümceleri) **dilbilgisel olmayan** dizilerden (D'nin olmayan tümceler) ayırmak ve dilbilgisel dizilerin yapısını incelemektir. D'nin dilbilgisi, böylece D'nin tüm dilbilgisel dizilerini üreten ve dilbilgisel olmayan dizilerin hiçbirini üretmeyen bir düzenek olacaktır. D için önerilmiş bir dilbilgisinin üretme yeteneğini deneme yolu da, ürettiği dizilerin gerçekten dilbilgisel olup olmadıklarını, yani yerli bir konuşucu tarafından kabul edilip edilemeyeceklerini, vb. belirlemektir. (...)

Dilbilgisinin amaçlarını anlamlı bir biçimde tanımlamak için, tümcelerin ve tümce olmayan bütünlerin bir ölçüde bilindiğini kabul etmek yeterlidir. Bir başka deyişle, kanıtlama için kimi sesbirim dizilerinin kesinlikle tümce olduğunu, kimilerinin de kesinlikle böyle olmadığını kabul edebiliriz. Dilbilgisi,

birincileri içerebilecek, ikincileri de dışlayabilecek biçimde en yalın olarak düzenlendiği anda biz onu (birçok ara durum söz konusu olduğunda) kendi kendine karar vermeye bırakabiliriz. Açıklama yöntemlerinin en alışılmış özelliğidir bu. Demek ki, belli sayıdaki açık seçik durum, herhangi özel bir dilbilgisi için bir üretme yeteneği (uygunluk) ölçütü sağlayacaktır. Yalnızca bir tek dil, tek başına ele alınırsa, bu girişim yetersiz bir üretme yeteneği kanıtı sağlar, çünkü değişik birçok dilbilgisi açık seçik durumları düzgün bir biçimde inceleyebilir. Ama açık seçik durumların *her* dil için aynı yönteme göre oluşturulmuş dilbilgileri tarafından düzgün biçimde incelenmesini gerekli buluyorsak, genelleştirme yaparak çok güçlü bir koşul yaratabiliriz bundan. Bir başka deyişle, belli bir dilbilim kuramı, her dilbilgisinin, betimlediği dil içindeki tümcelerin oluşturduğu bütünceye bağlanma biçimini önceden belirler. Bu durumda elimizde çok güçlü bir üretme yeteneğini (uygunluk) sınama yolu var demektir: Bu sınama yolu, hem "dilbilgisel tümce" kavramının "gözlemlenen tümce" açısından genel bir açıklamasını vermeye çalışan bir dilbilim kuramı için, hem de böyle bir kurama göre oluşturulmuş dilbilgileri bütünü için geçerlidir. (...)

DİLBİLGİLERİNİN BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ

Aşağıdaki yazı N. Chomsky'nin *Handbook of Mathematical Psychology* (cilt II; yay. haz.: R. D. Luce, R. R. Bush ve E. Galanter, New York, John Wiley & Sons, 1963) için yazmış olduğu "Formal properties of grammars" başlıklı yazısının Fransızca çevirisinden dilimize aktarılmıştır. Bkz.: N. Chomsky ve G. A. Miller, *L'analyse formelle des langues naturelles*, Paris-La Haye, Gauthier-Villars ve Mouton, 1968, s. 62-65; ve buradan aktaran: J.-C. Pariente ve G. Bès, *La linguistique contemporaine*, Paris, P.U.F., 1973, s. 27-31.

Ferdinand de Saussure, modern dil incelemesinin başlangıcını belirleyen yapıtında **dil** ve **söz** diye adlandırdığı olgular arasında temel bir ayrım belirledi (1916). Birinci kavram, konu-

şan öznenin beyninde tasarım halinde var olan dilbilgisel ve anlamsal dizgeyi karşılar; ikinci kavramsa konuşan öznenin ses organlarıyla ürettiği ya da kulağına çarpan gerçek işitsel öğelere denk düşer. (...) Her ne kadar yapısını ve özelliklerini ancak sözü inceleyerek belirleyebilirsek de, dil, bir başka deyişle, beyinde tasarım halinde var olan dizge, ruhbilimsel ve dilbilimsel incelemenin temel konusudur. Konuşan özne, aynı biçimde, kendi dizgesini, ancak gerçek söz örneklerinin gözlemlenmesine dayanarak oluşturabilir. Çocuğun, gerçek dil davranışının **(söz)** dağınık gözlemleri üstüne dayanarak kafasına bir dil dizgesi **(dil)** yerleştirmesini ve geliştirmesini sağlayan özellik, kendisinde doğuştan varolan **dil yeteneği**dir. Dil incelemesinin öbür özelliklerine, ancak konuşan öznenin dilsel sezgisinin kesin ve uygun bir incelemesine dayanarak, bir başka deyişle, dilinin betimlemesine dayanarak girişebiliriz.

Burada geliştirdiğimiz çalışmanın temelini işte bu genel bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, "anlıkçı" [mantalist] olduğu ileri sürülerek bazen eleştirilmiş, hatta bütünüyle bir yana itilmiştir. Ama, Saussure'ün temel sezgisine yönelik bu olumsuz değerlendirmeyi doğrulamak için gösterilen kanıtlar inandırıcı değildir. Bu konuyu burada ele alacak değiliz (...). Ama, ileri sürülen tipik "karşı-anlıkçı" [antimantalist] kanıtlar da (eğer geçerli olsalardı) açıklayıcı bir kuram oluşturma denemelerine uygulanabilirlerdi. (...) Özel "anlıkçı" kuramlar yararsız ya da önemsiz (tıpkı "davranışçı" ya da "mekanikçi" kuramlar gibi) görülebilir; ama bu, hiçbir davranışçı ya da işlemsel ölçüte (zorunlu ve yeterli) bağlı olmayan "anlıkçı" kavramları kullanmalarına bağlanamaz. Davranış gözlemleri (sözgelimi, söz örnekleri ya da özel aritmetik hesapları) bireyin içkin zihinsel yetenekleriyle (bireyin dili, doğuştan var olan dil yeteneği, ya da aritmetik bilgisi) ilgili bir kuramın kesinliğinin doğrulanmasını sağlayan veriler oluşturabilir. Aynı biçimde (...) aygıtların okunması belli bir fizik kuramının benimsenmesine ya da reddedilmesine yol açabilir. Bu durumların hiçbirinde, kuramın öz konusu (doğuştan var olan ya da sonradan edinilen dilsel edinç, aritmetiği öğrenme yeteneği ya da aritmetiğin bilinmesi, fiziksel dünyanın öz niteliği) kuramı doğrulamaya

ya da çürütmeye yarayan verilerle karıştırılamaz. "Aygıtların okunması bilimi" fiziğin belirtilmesi için ne kadar uygunsa, "davranış bilimi" de ruhbilimin genel olarak belirtilmesi için o kadar uygundur (...).

Biz, kesinlikle Saussure'cü olan anlayıştan iki noktada ayrılıyoruz. Önce, dilin anlamsal görünümüyle ilgili hiçbir deneyimsel şey söylemiyoruz. Bu konuda yapılabilecek birkaç tutarlı açıklama bu denemenin çerçevesi dışına çıkar. İkinci olarak, bizim dil anlayışımız F. de Saussure'ün dil anlayışından temel bir noktada ayrılır; gerçekten de, dil yinelemeli kurallar üstüne dayanan üretici bir süreç olarak tasarlanmalıdır. Saussure dili, dilbilgisel özellikleriyle zihne yerleştirilmiş göstergeler dizelgesi (sözgelimi, sözcükler, kalıplaşmış dizimler) olarak kabul ediyormuş gibi görünür; bunların içine belki bazı "dizim türleri"ni de katar. Dolayısıyla, tümcelerin yapı sorunlarını ciddi bir biçimde inceleyememiş ve buna bağlı olarak da tümce oluşumlarının temelde bir dil sorunu olmaktan çok bir söz sorunu olduğu sonucuna varmıştır. Bir başka deyişle, tümce oluşumlarının, düzenli bir kurallar sorunu olmaktan çok özgür ve istemli bir yaratma sorunu olduğunu ileri sürmüştür. Bu tuhaf sonuçtan kaçınmak için, bazı iç yapı türleri taşıyan sonsuz bütünlerin (sözgelimi, özellikle bir doğal dilin tümceleri ve yapısal betimlemeleri), sonlu ve yinelemeli bir üretici süreçle belirtilebileceğini anlamamız gerekir. Bu tür bir anlayış, Saussure'ün derslerini verdiği dönemde genellikle kabul edilebilecek bir anlayış değildi. Dil kavramını bu terimlerle dile getirdikten sonra, dilin betimlemesi içine eksiksiz bir sözdizim incelemesini de yerleştirebiliriz. Üstelik, dilbilim kuramının temelde bütünlenmiş olan bölümleri de –sözgelimi sesbilim– (...) bambaşka bir biçimde ele alınmalıdır artık. Anlamla ilgili yeni ve temel sorunlar da ele alınabilir. Sözgelimi, konuşan öznenin kendisine sunulan tümceleri yorumlamak, istediği tümceleri üretmek, anlatımsal ve yazınsal etkiler elde etmek amacıyla olağan dilbilgisi yapısından uzaklaşan sapmalar kullanmak, vb. için bütün düzeylerde tümceleri ve bunların yapısal betimlemesini belirleyen yinelemeli düzenekleri nasıl kullandığı sorusunu sorabiliriz. (...)

KURAMSAL DİLBİLİMDE GÜNÜMÜZDEKİ GÖRÜŞLER

N. Chomsky'nin 1964'te yayımladığı *Current Issues in Linguistic Theory*'den bir bölüm sunuyoruz aşağıda. Metnin yararlandığımız Fransızca çevirisi için bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 96. Bölüm: "Distribution et Transformation" ("Dağılım ve Dönüşüm").

(...)

Gerçek anlamdaki her dilbilim kuramının görmesi gereken temel olay şudur: Her yetişkin konuşucu, gerektiğinde, kendi dilinin hiç söylenmemiş bir tümcesini üretebilecek yetenektedir, öbür konuşucular da, bu tümceyi, her ne kadar daha önce hiç duymamışlarsa da hemen anlayabilecek yetenektedirler. Dilsel deneyimimizin büyük bir bölümü –hem konuşucu, hem de dinleyici olarak– söylenmemiş tümcelerden oluşur. Bir dile sahip olduğumuz anda, kolayca ve hiç duraksamadan kullanabileceğimiz tümceler sınıfı öylesine geniştir ki kullanım açısından –kuram açısından da elbette– sonsuz olarak kabul edebiliriz bu tümceleri. Bir dilin normal olarak bilinmesi yalnızca belirsiz sayıda yepyeni tümceleri hemen anlayabilme yeteneğimizi değil, aynı zamanda kuraldışı tümceleri de tanıma ve gerektiğinde yorumlayabilme yeteneğini de içerir. (...)

Her normal insan, konuşma verilerinin sınırlı bir deneyiminden kalkarak, kendi anadilinde, derin bir edinçi [İng. *competence*; Fr. *compétence*] kendi hesabına ele geçirmiş olur. Bu edinç, henüz belirlenmemiş bir noktaya kadar, bir kurallar dizgesi olarak tanımlanabilir; bunu da söz konusu dilin **dilbilgisi** diye adlandırabiliriz. Bu dilbilgisi, ses açısından olanaklı her sözcenin, belli bir **yapısal betimleme**sini yapar ve bu betimlemede dilsel öğeler (...) ile onların yapısal ilişkilerini belirler (anlam belirsizlikleri durumunda birçok betimleme söz konusu olacaktır). Aynı yapısal betimleme, bazı sözceler için, özellikle, tamamıyla düzgün olarak oluşturulmuş tümcelerin bulundu-

ğunu belirtecektir. Bu bütün de, söz konusu *dilbilgisi tarafından üretilmiş dil* olarak adlandırılabilir. Başka sözceler içinse, dilbilgisi, bu sözcelerin düzgün oluşumlardan hangi açılardan saptıklarını belirten yapısal betimlemeler ortaya koyacaktır. Sapmanın çok fazla olmadığı durumda da, bu sözceler ile üretilmiş dilin tümceleri arasındaki biçimsel ilişkilere başvurarak sözceleri yorumlayabilmemizi çoğunlukla olanaklı hale getirecektir. Demek ki, böyle bir dilbilgisi, özellikle düzgün olarak oluşturulmuş tümceler bütününü belirleyen ve bu tümcelerin her biri için bir ya da birçok yapısal betimleme hazırlayan bir düzenektir. Bu düzeneği belirtmek için **üretici dilbilgisi** terimini öneriyoruz: Böylece, söz konusu düzeneği, yalnızca yapısal betimlemelerde ortaya çıkan öğelerin dökümü ile bağlamsal değişkelerini sunan betimleyici açıklamalardan ayırt etmiş oluyoruz.

Bir dilin üretici dilbilgisinde, kuramsal olarak, bir **sözdizimsel bileşen** ile iki **yorumlayıcı bileşen** (yani bir **sesbilimsel bileşen** ve **anlamsal bileşen**) buluruz. Sözdizimsel bileşen, sözdizimsel açıdan işlevi bulunan en küçük öğeler dizisini üretir (Bolinger'i izleyerek bunları, **oluşturucular** diye adlandıracağız) ve oluşturucular ile oluşturucu dizgelerinin ulamlarını, işlevlerini ve yapısal bağıntılarını belirler. Sesbilimsel bileşen, sözdizimsel yapısı belirlenmiş oluşturucular dizisine bir sessel gösterim verir. Öte yandan, anlamsal bileşen de sözdizimsel bileşenin ürettiği soyut yapıya anlamsal gösterimini verir. Yorumlayıcı bileşenlerin her biri, böylece, sözdizimsel bileşenin ürettiği bir yapıdan, sırasıyla sessel ve anlamsal özellikli "somut" yorumlar çekip alır. Demek ki, dilbilgisini, bütünlüğü içinde, sessel gösterimle donatılmış işaretleri anlamsal yorumlarla birleştirmeye yarayan ve bu birleştirmeyi de sözdizimsel bileşenin ürettiği soyut yapılar dizgesi aracılığıyla yapan bir düzenek olarak görebiliriz. Bu durumda, sözdizimsel bileşenin her tümce için (ve hatta, gerçekte, her tümcenin her yorumu için) anlamsal yoruma elverişli bir **derin yapı** [İng. *deep structure*; Fr. *structure profonde*] ile sessel yoruma elverişli bir **yüzeysel yapı** [İng. *surface structure*; Fr. *structure superficielle*] sağlaması ve bu iki yapının birbirinden farklı oldukları durumda da aralarında bulunan ilişkiyi açıklaması gerekir. (...)

SÖZDİZİM KURAMININ GÖRÜNÜŞLERİ

Aspects of the Theory of Syntax (Sözdizim Kuramının Görünüşleri) [1965] N. Chomsky'nin ortaya attığı üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ikinci aşamasını (standart kuram) oluşturur. Aşağıda bu yapıttan, dilimize, **edinç/edim** kavramları ile **dilbilgisinin üç bileşeni**ne ilişkin tanım niteliğinde kesitler (1. anabölümün 1. ve 3. altbölümlerinden) aktarıyoruz. Fransızca çevirisi için bkz.: *Aspects de la théorie syntaxique*, Paris, Seuil, 1971.

1. Dilsel edinç kuramları olarak üretici dilbilgileri.

(...)

Dilbilim kuramının temel konusu, tümüyle bağdaşık bir dilsel topluluğa bağlı olan, dilini çok iyi bilen ve dil konusundaki bilgisini gerçek bir edimle uyguladığında, dilbilgisel açıdan geçersiz koşullardan (belleğin sınırlılığı, dalgınlık, dikkatin ve ilginin kayması, rastlantısal ya da belirgin hatalar) etkilenmeyen bir ideal konuşucu-dinleyicidir. (...) Gerçekleşmiş dilsel **edim**i [İng. ve Fr. *performance*] incelemek için değişik etkenlerin etkileşimini dikkate almamız gerekir; konuşucu-dinleyicinin **edinç**i [İng. *competence;* Fr. *compétence*] de bu etkenlerden biridir. Bu açıdan, dil incelemesi, başka karmaşık olguların deneyimsel araştırmasından pek farklı değildir.

Demek ki, **edinç** (konuşucu-dinleyicinin kendi dili üstüne edindiği bilgi) ile **edim** (dilin somut durumlarda gerçek kullanımı) arasında temel bir ayrım yapıyoruz. (...) Dilbilim kuramı, sözcüğün teknik anlamıyla anlıkçıdır [mantalist] çünkü gerçek davranışın altında yatan zihinsel bir gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır. (...) Burada belirttiğim ayrım, Saussure'ün **dil-söz** [Fr. *langue-parole*] ayrımıyla bağlantılıdır, ama Saussure'ün **dil** kavramını (Saussure dili düzenli bir öğeler dökümüne indirger) bırakmak ve derinde yatan edinç kavramını üretici süreçler dizgesi olarak ele alan Humboldt'çu anlayışa başvurmak gerekir. (...)

Bir dilin dilbilgisi, ideal konuşucu-dinleyicinin asıl edinçini

betimlemeyi amaçlar. Eğer dilbilgisi ayrıca bütünüyle belirtikse –bir başka deyişle, zeki okurun kavrama gücüne inanmakla kalmayıp, ortaya koyduğu etkinliğin belirtik bir çözümlemesini yapan dilbilgisi– onu (...) **üretici dilbilgisi** diye adlandırabiliriz.

Tam üretme yeteneği olan bir dilbilgisi, sonsuz tümceler bütünündeki her tümcenin yapısal betimlemesini yapmalıdır; söz konusu betimleme, bir tümcenin ideal konuşucu-dinleyici tarafından nasıl anlaşıldığını belirtecektir. Betimleyici dilbilimin geleneksel sorunudur bu; ve geleneksel dilbilgileri tümcelerin yapısal betimlemesiyle ilgili yığınla bilgi verir. Ama, bu dilbilgileri, tartışılmaz değerlerine karşın, yetersizdirler; ilgilendikleri dilin birçok temel düzenliliğini açıklayamazlar. Bu durum özellikle sözdizim düzeyinde açıkça görülür. İster geleneksel olsun, ister yapısalcı, hiçbir dilbilgisi özel örneklerin sınıflandırılması ötesinde, belli yayılımdaki üretici kuralları açıklamayı başaramaz. Var olan en iyi dilbilgilerinin incelenmesi sonucunda, bunun yalnızca deneyimsel bir ayrıntı ya da mantıksal kesinlik sorunu değil, bir ilke eksikliği olduğu kolayca ortaya çıkar. Aynı ölçüde kesin olan bir başka şey de şu: Büyük ölçüde bilinmeyen bu alanı araştırmak isteyen kişinin işe, geleneksel dilbilgilerinin sunduğu yapısal bilgi türünü ve henüz biçimselleştirmeden ortaya koydukları dilsel süreçler türünü incelemekle başlamasında büyük yarar vardır. (...)

3. Bir üretici dilbilgisinin düzenlenişi.

(...)

Bir üretici dilbilgisi, sonsuz sayıda yapıyı üretme işlemini yineleyebilen bir kurallar dizgesi olmalıdır. Bu kurallar dizgesi, bir üretici dilbilgisinin üç temel bileşenini oluşturan **sözdizimsel, ses(bilim)sel** ve **anlamsal** bileşenler olarak incelenebilir.

Sözdizimsel bileşen, her biri özel bir tümcenin tek bir yorumuyla ilgili bütün bilgileri kapsayan sonsuz sayıda soyut biçimsel nesneler bütününü belirtir. (...)

Bir dilbilgisinin sesbilimsel bileşeni, sözdizimsel kurallarla üretilen bir tümcenin sessel biçimini belirler. (...) Anlamsal bileşen ise, bir tümcenin anlamsal yorumunu belirler. (...) Sesbilim-

sel bileşen ile anlamsal bileşen tamamen yorumlayıcı niteliklidir. Her iki bileşen de sözdizimsel bileşenin, oluşturucular, oluşturucuların içkin özellikleri ve belli bir tümce içindeki ilişkileri konusunda sağladığı bilgiyi kullanır. Bu nedenle, bir dilbilgisinin sözdizimsel bileşeni, her tümce için, bu tümcenin anlamsal yorumunu belirleyen bir **derin yapı** ve sessel yorumunu belirleyen bir **yüzeysel yapı** ortaya koymalıdır. Bunların birincisi, anlamsal bileşen tarafından, ikincisiyse, sesbilimsel bileşen tarafından yorumlanır.

(...)

Sözdizimsel bileşenin **tabanı** son derece kısıtlı (belki de sonlu) bir **taban dizilişleri** bütünü üreten kurallar dizgesidir. (...)

Bir üretici dilbilgisinin, tabanına ek olarak, bir **dönüşümsel** altbileşeni de vardır. Bu altbileşen, altkatmandan kalkarak, bir tümceyi yüzeysel yapısıyla üretme işini üstlenir. (...)

ÜRETİCİ DİLBİLGİSİNİN DOĞUŞU

N. Chomsky'nin Fransız dilbilimcisi Mitsou Ronat (1946-1984) ile, dil, dilbilim ve siyaset konusunda yaptığı görüşmeler 1977'de yine M. Ronat'nın Fransızca çevirisi ve sunuşuyla yayımlanmıştı: N. Chomsky, *Langue, linguistique, politique. Dialogues avec Mitsou Ronat* (Dil, Dilbilim, Siyaset. Mitsou Ronat ile Konuşmalar) [Paris, Flammarion, 1977]. Aşağıda, söz konusu kitabın 120-122. sayfalarında yer alan ve N. Chomsky'nin, M. Ronat'nın "Üretici dilbilgisi bir kopma sonucu, yapısalcılıkla bir karşıtlaşma sonucu doğdu. Yapısalcılık, dilbilimi, sınıflandırıcı bir etkinlik olarak tasarlıyordu kısaca. Siz, bu dala, bir bilimsel, *mantıksal* yapı... getirdiniz" sorusuna verdiği yanıttan bir kesit sunuyoruz.

(...)

"Yapısalcılık" ile "betimleyici dilbilim" çeşitlemelerine gelince, ki bunlar öncelikle "olgular"ın düzenlenmesiyle ilgilenirler, kuşkusuz denilebilir ki, amaçları benim amaçlarımla mutlaka bağdaşmıyor değil, ama birbirinden farklı iki düşünsel giri-

şim söz konusu burada. Tezimin yer aldığı *Logical Structure of Linguistic Theory*'de (Dilbilim Kuramının Mantıksal Yapısı) bu sorunlardan söz etmeye çalıştım.

İlk aşamada, dilbilim kuramından dışlanmış olgular dizisini ele almak gerekiyordu. Dilin **normal** kullanımı olarak tasarlanan, dilin yaratıcılığına bağlı bu olgular ne geleneksel dilbilgisi tarafından ne de yapısal dilbilim tarafından düzenli biçimde incelenmişti.

Geleneksel dilbilgileri, hatta Jespersen'in tasarladığı büyük çaplı dilbilgisi,[1] çok sayıda karmaşık yapı örneği sunuyor ama, gerek bu yapıların gerekse onlara az çok benzeyen öteki yapıların (tasarlanabilecek başka yapıların tersine) dile özgü yapılar olduğunu belirtmeye yarayacak açık seçik ilkeler belirlemiyorlardı.

Gerçekte, kendilerine böyle bir soru sormuyorlardı bile. Jespersen, sunuşunda bir şeyin eksik olduğunun farkında değildi. Verdiği çok sayıda örneği yorumlamakla dili açıkladığını düşünüyordu. Aslında, yorumlamaları yeterli değildi, çünkü, örtük olarak okurun "zekâ"sına başvuruyordu: Okurun, onun verdiği örnekleri anlamak ve bunları yeni örneklerin yaratılmasında ve anlaşılmasında kullanabilmek için, dil konusundaki kendi sezgisel bilgisini de işin içine katması gerekiyordu.

Aynı şey yapısal dilbilgileri için de söylenebilir; üstelik bunlar, geleneksel dilbilgileri gibi yüksek karmaşıklık derecesi içeren sözdizimsel yapıları inceleme düzeyine asla gelememişlerdir.

Demek ki, eski dilbilgilerinin varsaydığı zeki okurun bu katkısını belirgin kılmak gerekiyordu. İşte bu, üretici dilbilgisinin birinci amacı oldu. Yani, ruhbilimsel terimlerle belirtecek olursak, üretici dilbilgisi şu soruyu sordu: Konuşucuya kendi dilini kullanmasına olanak veren bilinçdışı, sezgisel bilginin niteliği nedir?

O zamanlar yeni bir soruydu bu, şimdilerde de öyle olduğunu sanıyorum.

İkinci amaç, açıklayıcı bir kuram oluşturmaktı. Dilbilimde, dilyetisi üstüne (ya da dil üstüne) genel ilkeler bütünüyle bazı

1 Bkz. *Essentials of English Grammar*, Londra, Allen ve Urwin, 1933.

özel gözlemlerden, ardından da bu ilkelere dayalı bir dizi tümdengelimli usavurumdan kalkarak bir olgular alanı çıkartılabildiğinde bir açıklamanın elde edildiğine inanılır; öteki özel durumlar da "sınırda durumlar" olarak kabul edilir. (...)

Burada, bilinen bir örneği, İngilizce'deki yardımcı eylem dizgesinin durumunu ele alalım: Bu yardımcı eylem, dönüşümsel dilbilgileri kuramına özgü ilkelerden ve bazı sınırdaki durumlardan (bildirme tümcelerindeki yardımcı eylem dizgesiyle ilgili basit örnekler) kalkılarak açıklanabiliyordu. Böylece, söz konusu ilkelerden ve sınırda durumlardan kalkarak, yardımcı eylemin soru tümcesindeki, olumsuz tümcedeki, vb'ndeki durumunun da açıklanabileceğini göstermeye çalıştım.

Üçüncü amaçsa, belirgin biçimde, çok daha sonraları, 1950'li yılların sonunda ortaya çıktı (eskiden belirgin değildi). Genel ilkeler, dilin edinilmesini sağlayan biyolojik bir verinin özellikleri olarak görülüyordu. Bu bakış açısında, sınırdaki durumlara, dilini öğrenen kişinin karşılaştığı olguları denk düşürebilirdik: Bu durumda da açıklanan şey, konuşucunun edinebileceği dilin tanınması olgusu oluyordu. Yukarıdaki örneği yeniden ele alırsak, konuşucunun, kendi biyolojisinde, dönüşümsel dilbilgisinin genel ilkelerine sahip olduğu ve İngilizce'deki yardımcı eylemin basit biçimleriyle karşılaştığı varsayılıyordu: Konuşucu bu durumda, *başarılı olacaktır* çünkü, başka durumlardaki eylemlerin davranışını çıkartabilecek güçtedir.

Demek ki, çalışmalarım şu iki soruna yanıt veriyordu: Dilsel bilginin gerçek olarak belirginleştirilmesi sorunu ile, bilimkuramsal açıdan bakıldığında olguların hesabını verebilecek açıklayıcı bir kuram oluşturma sorunu. Ruhbilimsel bakış açısıysa, bu yaklaşımın bir başka yorumunu, dil ediniminin açıklamasını sunar. (...)

Otto Jespersen

DİL, DOĞASI, GELİŞMESİ VE KÖKENİ

Danimarkalı dilbilimci O. Jespersen (1860-1943), ünlü yapıtı *Language, its Nature, Development and Origin*'i (Dil, Doğası, Gelişmesi ve Kökeni) [Londra, Allen ve Unwin] 1922 yılında yayımlamıştı. Aşağıda bu yapıttan iki kesit sunuyoruz. Metnin, kaynak olarak aldığımız Fransızca çevirisi için bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 83. Bölüm: "La vie des langues" ("Dillerin Yaşamı").

Bilimsel tutum.

(...)

Dili doğanın bir ürünü olarak gören dilbilimciler, bu yüzden, dilsel değerleri akılcı bir temel üstüne oturtamıyorlardı; ayrıca olgular yalnızca dil tarihçisinin bakış açısıyla ele alınırsa böyle bir şeyi yapmak olanaklı da değildi: Bu konuda Curtius gülünç denilebilecek bir örnek verir (*Sprachwiss. u. class. phil.* 39) ve şöyle der: Yunanca *pôda* Sanskritçe *padam*'dan üstündür çünkü üçüncü ad çekimine ait olduğu hemen anlaşılır. Dikkate alınması gereken şey elbette dilsel grubun ilgisidir. Eğer dili belli bir amaca yönelik insan eylemleri bütünü olarak, yani düşüncelerin ve duyguların iletilmesi olarak görürsek, o zaman dilsel değerlerin ölçülmesine yarayan ölçütleri bulmak kolaylaşır, çünkü, bu bakış açısına göre, *en iyi dil az araçla çok şey yapa-*

bilme sanatında en ileri gidendir, ya da, bir başka deyişle, en basit düzenek aracılığıyla en çok sayıda anlamı açıklayabilendir.

Böyle bir değerlendirme, son derece ve kesinlikle insanmerkezci olabilir ancak. Araştırmacının insanla ilgili hiçbir öğeyi göz önünde bulundurmamak zorunda olduğu başka bilimlerde, burada bir hata görülebilir; buna karşılık, dilbilimde, konunun doğası gereği, insanın ilgisini sürekli göz önünde tutmak ve her şeyi yalnızca bu bakış açısına göre değerlendirmek gerekir. Eğer böyle yapılmazsa dilbilimci yönünü şaşırabilir.

Görüleceği gibi, önerdiğim çözüm yolu iki gereklilik içerir: En fazla etkililik ile en az çaba gerekliliği. Etkililik, yani anlatım yeteneği; çaba, yani fiziksel ve zihinsel çalışma. Böylece, önerdiğim çözüm yolu, enerjetiğin modern bir çözüm yoluna indirgenmiş olur. Ne yazık ki, anlatım yeteneğini ya da çabayı doğru biçimde ölçmemizi sağlayacak hiçbir yöntem yok elimizde; ayrıca, ikisi arasında bir çatışma olduğu durumda, hangisine daha fazla önem vermemiz konusunda karar kılmamız güçleştiği gibi, fazladan bir çabayı dengelemek için ne gibi fazladan bir etkililik gerektiği (ya da tersi) konusunda da karar vermemiz güçleşir. Ama yine de, birçok durumda, sorun kuşku götürmez; bizler de çoğunlukla, bir gelişmeden söz ederiz, çünkü ortada ya kesin bir etkililik kazancı ya bir çaba azalması vardır ya da ikisi birden söz konusudur. (...)

Sonuç açıklaması.

(...) Dilin tarihini yeterince uzun süre gözlemleyebildiğimiz her durumda, dillerde gelişmeye bir eğilim bulunduğunu görürüz. Ama eğer diller gitgide daha büyük bir yetkinliğe doğru evrim geçiriyorlarsa, bu, düz bir çizgi biçiminde olamaz, ve gözlemlediğimiz bütün değişiklikler en iyi doğrultuda gerçekleşmiş evreler olarak kabul edilemez. Savunduğum tek şey şu: Geçmişteki bir dönem ile içinde bulunduğumuz anı karşılaştırdığımızda, bu değişikliklerin **toplamı**, olumlu değişikliklerin, olumsuz ya da yansız değişikliklere göre daha fazla olduğunu ortaya koyar. Öyle ki, modern dillerin yapısı, eski dillerin yapı-

sına göre yetkinliğe daha yakındır. Ancak bu durumu görebilmek için, az çok anlamlı herhangi bir ayrıntıyı rastlantısal olarak ele almak yerine söz konusu dilleri bütünlükleri içinde incelememiz gerekir. Zaten, bu gelişmenin, kendi anadillerini iyileştirme bilincinde olan insanların kararlı eylemlerinin sonucu olduğunu düşünmemek gerekir. Tersine, nice özel gelişme, insan etkinliğinin öteki birçok alanında olduğu gibi, önce bir yanlışlık ya da bir hata olarak ortaya çıkmış, iyi sonuçlara ancak yığınla beceriksizlik ve denemeden sonra ulaşılabilmiştir. Benim bu konudaki inancım, mektuplarından birinde şöyle diyen Leslie Stephen'ın (*Life* 454) inancıyla aynıdır: "Belki pek makul değil ama, inancım şu ki, bizler altın çağına doğru gitmiyoruz, ancak, dünyanın kendisinin, hatalarıyla geriye değil de ileriye doğru gitme eğilimi var."

Açıklama: O. Jespersen'in aynı yapıtından dilimize aktarılmış bir başka seçme parça için bkz.: M. Rifat, *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte)*, İstanbul, Yazko Yay., 1983, s. 224-228 (İngilizce'den çeviren: Y. Salman).

Gustave Guillaume

RUHSAL DİZGEBİLİM YA DA RUHSAL MEKANİK

Ruhsal dizgebilimin (psikosistematik) ya da öbür adıyla **ruhsal mekanik**in (psikomekanik) kurucusu Fransız dilbilimcisi G. Guillaume'un (1883-1960) verdiği dersler ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır. Aşağıda derslerinden iki kesit sunuyoruz. 21 Haziran 1945'teki dersle ilgili olarak bkz.: G. Guillaume, *Leçons de linguistique, 1944-1945, 11, Séries A et B. Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française (III) et Sémantèmes, morphèmes et systèmes* (Dilbilim Dersleri, 1944-1945, 11, A ve B Dizileri. Fransız Dilinin Betimleyici Bir Dilbilgisinin Taslağı III, ve Anlambirimler, Biçimbirimler, Dizgeler) [yay. haz.: R. Valin, W. Hirtle ve A. Joly, Québec, Les Presses de l'Université Laval-Lille, Presses Universitaires de Lille, 1992]; 25 Kasım 1948'de verdiği dersle (konferansla) ilgili olarak da bkz.: G. Guillaume, *Leçons de linguistique, 1948-1949. Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications*, I (Dilbilim Dersleri. Dilin Ruhsal Dizgebilimi. İlkeler, Yöntemler ve Uygulamalar, I) [yay. haz.: R. Valin, Paris, Klincksieck – Québec, Les Presses de L'Université Laval, 1971]. Bu ikinci metinle ilgili olarak ayrıca bkz.:A. Jacob, *Genèse de la pensée linguistique*, Paris, Armand Colin, 1973, s. 279-282.

21 Haziran 1945

(...)

İçinde bulunduğumuz yılın sonuncusu olan bu dersi, birlikte yaptığımız incelemeler sonucunda açıkça ortaya çıkan önemli bir ilkeyle bitirmek istiyorum. Özellikle bu yıl iyice aydınlattığımız bu ilkeye göre, *dil dizgesindeki her şey devinim ve konumdur.* İyi yapılmış bir çözümleme, incelenen sorun ne olursa olsun, bunun dışına çıkılamayacağını gösterir. Her yerde, insan düşüncesinin doğasına bağlı düşünce devinimleriyle karşı karşıya kalırız; düşünce, bu devinimler içinde genellikle birbirini izleyen değişik konumlara girer. Bu devinimler ile onları yakalayan zihnin, burada işgal ettiği konumların ortaya çıkarılması, yıllardan beri uyguladığımız ve giderek derleyip toparladığımız özel bilim dalını oluşturmaktadır. Dilsel dizgeleri yalnızca betimsel olarak incelememizi değil, aynı zamanda bu dizgelerin tarihini de düzenlememizi sağlayan bu ilgi çekici bilim dalını kimi kez **ruhsal dizgebilim** [Fr. *psychosystématique*] ya da **ruhsal mekanik** [Fr. *psychomécanique*] –bu son terim yenidir– kimi zaman da **konum dilbilimi** [Fr. *linguistique de position*] olarak adlandırıyoruz. Konum dilbiliminin, biraz daha gelişmeyi başarırsa (bugüne kadar gerçekleştirdiklerini düşünürsek bunu da yapacağından kuşku duyamayız) iyi bir çözümleyici bilim dalına dönüşeceği ve dil düzeneğinin oluşturduğu gizemin bir bölümünü insan düşüncesine tanıtacağını düşünmekle hayal içinde olduğumu sanmıyorum. (...)

25 Kasım 1948

(...)

Gözleme dayalı bir bilim, gerçeklikteki algılanabilir görünüşlerin yansıttığından daha fazlasını ve başkasını görmeyi kabul ettiği andan itibaren kuramsal bir bilim olarak kurulur. Bir başka deyişle, gerçekten bir bilime dönüşebilmesi için, bir zihinsel işlemi kabul etmiş olması gerekir: Bu işlemin özelliği de algılanabilir gerçeklik nesnesi (insan zihninden bu nesneyi sap-

taması beklenir) yerine zihnin kurucu bir işleminden doğmuş üst düzeyde bir gerçekliği koymaktır. Yapılan bu değiştirme işlemi de, dil bilimine dizge kavramını getirdiğimiz andan itibaren gücül olarak gerçekleşmiş olur! İster dilin bütünlüğüne ilişkin dizge söz konusu olsun, isterse de dil dizgesinin oluşmasını sağlayan daha dar boyutlu dizgeler söz konusu olsun –çünkü dil yalnızca bir dizge değil, özellikle bir dizgeler dizgesidir– dizge gerçekten de özel türden bir dil varlığı olarak kendini gösterir ve bu özel dil varlığı da, sesbirimler, biçimbirimler ve anlambirimlerin oluşturduğu somut dil varlıklarına bağlı gerçeklikten farklı olmakla birlikte, en azından ona eşit bir gerçekliktedir. Ama, dilbilimin kendi yapısı içine konu olarak aldığı bu yeni türden dil varlığı, yani dizge, ancak dilbilim tarafından oluşturulabiliyorsa dilbilim için vardır ve var olabilir. Dolayısıyla, dizgeyi görmeden, göz önüne almadan önce, onu zihnin özel bir işlemiyle tasarlayıp kurmamız gerekir.

Bir dizge, tamamıyla bağıntılardan oluşan soyut bir varlıktır. Zihin, bu soyut varlığı, algılanabilir gerçeklik olgularının az çok gizlediği varoluş niteliğine dayanarak kendi içinde ortaya koyduktan sonra, kendi "gözleri"yle görür. Doğrudan gözlem, bir dilde gerçekleşmiş biçimlerle karşılaştırır bizi ve bu biçimlerin tarihsel evrimini tek tek, ayrı ayrı izleyebilmek için söz konusu gözlemi aşmak gerekmez. Ama doğrudan gözlem de, bu biçimlerin karşılıklı ilişkisinden doğmuş dizgeyi sunmaz bize. Böyle bir dizgeyi bulmak içinse, çok özel türden bir araştırma çabası gerekir. Bu çabayı gerçekleştirecek olan da dilbilimin yeni bir dalıdır: Bu dala, ulaşmak istediği hedefin niteliğinden (yani dizgelerin bilgisi olma hedefinden) kaynaklanan, uygun bir genel ad verebiliriz: **Dizgebilim** [Fr. *systématique* ya da *systémologie*].

Nasıl ki bir sesbirimler, biçimbirimler ve anlambirimler tarihi varsa, dilbilimde, bir de, en azından ayrı olarak, bir dizgeler tarihinin de bulunması gerekir. (...) Bu tarih, dizgelerin soy zincirini ortaya koyacak ama bunu da rastlantısal ve zorunlu olan nitelikleriyle belirleyecektir; çünkü, dizgelerin soy zinciri tamamıyla özgür değildir: Zihnin doğasına ilişkin yasalara, gelişmesinin doğal ve zorunlu evrelerine bağlıdır. Dizgelerin tari-

hini dile özgü daha somut başka varlıkların tarihinden ayıran şey şudur: Gözlemci için dizge, daha önce de belirttiğim gibi, ancak zihinsel oluşturum yoluyla ve bu dizgeyi doğrudan göstermeyen verilerden kalkılarak ortaya konabildiği ölçüde ancak var olabilir. Nesneyi gözlemlemeden önce, onu dilde gerçekten var olduğu biçimiyle oluşturmayı, yeniden oluşturmayı bilmek gerekir.

(...)

Dilde her şey dizge değildir. Ama dizge, her şeyi eklemlemeleriyle kapsar, kavrar. Dizge, her yerde, her şeyi kapsayıcı olarak ortaya çıkar ama bu kapsayıcılık da kendisi dışındakiler açısından söz konusudur. (...) **Ruhsal dizgebilim**, dilin bütün dizgeselliğinin incelenmesi demek değildir: Ruhsal dizgebilim, bu dizgesellik içinde, düşüncenin kendiliğinden ve kendine özgü biçimlerle gerçekleştirdiği kavrama eylemindeki işlemlerden doğan özellikleri incelemekle sınırlar kendini. Dolayısıyla, ruhsal dizgebilim ile dizgebilimin öbür kesimi arasındaki bölüşüm çizgisini çekmek kolaydır. Bunun için de, **gösteren** ile **gösterilen** arasında kesin bir ayrım yapmak yeterlidir. Gösterenin dizgebilimi göstergebilimin inceleme alanına girer ve gösterilenin dışına çıkmayan ruhsal dizgebilimin dışında kalır.

Ruhsal dizgebilimin yeniden oluşturduğu şey, (...) gösterge dizgesinin dayandığı ruhsal dizgedir; ruhsal dizgebilim bu ruhsal dizgeyi önce betimsel açıdan, ardından da hem tarihsel hem de betimsel açıdan gözlemlemek amacıyla, yeniden oluşturur. İyi yapılmış bir çözümleme sonucunda, gösterene ilişkin bir gösterge dizgesi altında, gösterilene ilişkin olan ve ondan ayrılmayan ruhsal dizge de kendini gösterir. (...)

Lucien Tesnière

YAPISAL SÖZDİZİM İLKELERİ

Fransız dilbilimcisi L. Tesnière'in (1893-1954) bir sözdizim kuramı geliştirdiği *Éléments de syntaxe structurale* (Yapısal Sözdizim İlkeleri) adlı yapıtı 1959'da yayımlanmıştı. Biz aşağıda, bu yapıtın gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş ikinci baskısının (1966) üçüncü kez yayımlanmış metninden (Paris, Klincksieck, 1976) bir kesit (birinci bölümdeki kavramların tanımları) sunuyoruz.

I. Bağımlılık.

1. Yapısal sözdizimin konusu tümcenin incelenmesidir. Bu nedenle, Alman dilbilimcileri [Fransızca] "syntaxe" sözcüğünü Almanca'ya çevirmeleri gerektiği zaman en uygun karşılık olan *Satzlehre*'yi (tümce bilimi) buldular.

2. Tümce, kurucu öğeleri **sözcük**ler olan bir **düzenlenmiş bütün**dür.

3. Bir tümcenin bir bölümünü oluşturan her sözcük kendiliğinden, sözlükteki gibi bağlantısız olmaktan kurtulur; insan zihni, sözcük ile yakınındaki öğeler arasında **bağımlılıklar** olduğunu görür, bu bağımlılıkların bütünü de tümcenin çatısını oluşturur.

4. Söz konusu bağımlılıklar hiçbir şeyle belirtilmez. Ama, insan zihni tarafından fark edilmeleri zorunludur, bunlarsız

tümce anlaşılmaz, *Alfred konuşuyor* dediğim zaman bir yandan "Alfred adlı bir adam var" öte yandan da "biri konuşuyor" değil de aynı anda "Alfred konuşma eylemini gerçekleştiriyor" ve "konuşan da Alfred'dir" demek istiyorum (bkz. Stemma 1).

5. Yukarıda söylediklerimizden şu sonuç çıkar: *Alfred konuşuyor* türünden bir tümce iki öğeden (1. *Alfred*; 2. *konuşuyor*) oluşmaz ama üç öğeden oluşur (1. *Alfred*; 2. *konuşuyor*; 3. bunları birleştiren ve yokluğunda tümcenin de var olamayacağı bağımlılık). *Alfred konuşuyor* gibi bir tümcenin yalnızca iki öğeden oluştuğunu söylemek, yüzeysel ve salt biçimbilimsel olarak çözümlemek, temel olan sözdizimsel bağı göz önünde bulundurmamak demektir. (...)

7. Bağımlılık düşüncenin anlatımında **zorunlu**dur. Bağımlılık olmazsa hiçbir sürekli düşünceyi anlatamayız, ancak birbirleriyle bağlantısı olmayan ve birbirlerinden kopuk bir dizi imge ve düşünce söyleyebiliriz.

8. Demek ki, tümceye **organik** ve **canlı** niteliğini kazandıran bağımlılıktır. (...)

9. Bir tümce kurmak, biçimi olmayan bir sözcükler yığınına, aralarında bir **bağımlılıklar bütünü oluşturarak** can vermek demektir.

10. Bunun tersine, bir tümceyi anlamak, bu tümcedeki değişik sözcükleri birleştiren **bağımlılıklar bütününü kavramak** demektir.

11. Bağımlılık kavramı bütün yapısal sözdizimin **temel**inde vardır. (...)

13. Daha açıklık sağlayabilmek için, sözcükler arasındaki bağımlılıkları **bağımlılık çizgileri** diye adlandıracağımız çizgilerle çizimsel olarak göstereceğiz (bkz. Stemma 1).

II. Bağımlılıkların aşamalanması.

1. Yapısal bağımlılıklar, sözcükler arasında **bağımlılık** ilişkileri kurarlar. Her bağımlılık, ilkece bir **üst** öğeyi, bir **alt** öğeye bağlar.

2. Üst öğe **yöneten** adını, alt öğe de **bağımlı** adını alır. Ni-

tekim, *Alfred konuşuyor* tümcesinde *konuşuyor* yöneten, *Alfred* de bağımlı öğedir (bkz. Stemma 1).

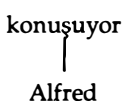
3. Üst bağımlılık, bağımlı olan yönetene **bağımlıdır** denilerek belirtilir; alt bağımlılık ise yöneten bağımlıyı **yönetir** denilerek belirtilir. Nitekim *Alfred konuşuyor* tümcesinde *Alfred, konuşuyor*'a bağımlıdır, *konuşuyor* ise *Alfred*'i yönetir (bkz. Stemma 1).

4. Bir sözcük, hem bir üst sözcüğe bağımlıdır hem de bir alt sözcüğü yönetebilir. Nitekim, *benim arkadaş konuşuyor*'da *arkadaş*, hem *konuşuyor*'un bağımlısıdır, hem de *benim*'in yöneteni (bkz. Stemma 2).

5. Demek ki, bir tümcedeki sözcükler bütünü gerçek bir **aşamalanma** oluşturur. Nitekim, *benim arkadaş konuşuyor* tümcesinde *benim, arkadaş*'a bağımlı; *arkadaş* da *konuşuyor*'a bağımlıdır; buna karşılık *konuşuyor, arkadaş*'ı yönetir, *arkadaş* da *benim*'i (bkz. Stemma 2).

6. Yapısal sözdizimin asıl konusu olan tümce incelemesi temelde tümcenin yapısının incelenmesidir. Tümcenin yapısı ise, **bağımlılıklarının aşamalanması**ndan başka bir şey değildir.

7. Bağımlılık çizgisi bir üst öğe ile bir alt öğe arasındaki bağı simgelediği için ilkece dikey olacaktır (bkz. Stemma 1 ve 2).

Stemma 1

Stemma 2

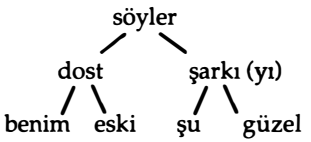
III. Düğüm ve stemma [oluşum ağacı].

1. İlkece bir bağımlı yalnızca **bir tek** yöneten'e bağımlı olabilir. Buna karşılık, bir yöneten **birçok** bağımlıyı yönetebilir. Sözgelimi: *Benim eski dost şu güzel şarkıyı söyler* (bkz. Stemma 3).

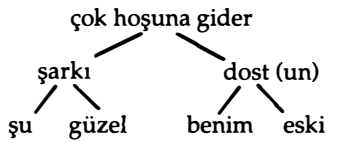
2. Bir ya da birçok bağımlıya egemen olan her yöneten **düğüm** dediğimiz şeyi oluşturur.

3. Demek ki düğümü, biz, yöneten ile tüm bağımlılar tarafından oluşturulan bütün olarak tanımlayacağız. (...)

4. Yukarıdaki tanımdan **her bağımlının yöneteninin yazgısını izlediği** sonucu ortaya çıkar. Sözgelimi şu tümceyi ele alalım: *Benim eski dost şu çok güzel şarkıyı söyler.* Bu tümcenin öğelerinin yerlerini değiştirerek *şu güzel şarkı benim eski dostun çok hoşuna gider* dersem, *dost* adı, özne işlevinden nesne işlevine geçerken, kendisine bağlı olan *benim* ve *eski* sıfatlarını da kendisiyle birlikte sürükler (bkz. Stemma 3 ve 4).

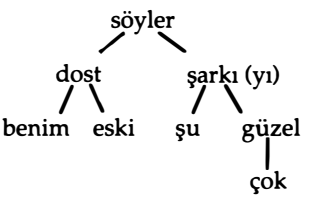
Stemma 3

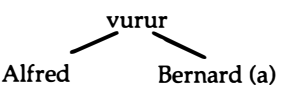
Stemma 4

5. Bağımlılıklar gibi düğümler de üst üste gelebilir. Böylece, bağımlılıklar aşamalanması olduğu gibi, *düğümler aşamalanması* da vardır. Sözgelimi, *benim eski dost şu çok güzel şarkıyı söyler* tümcesinde, *güzel*'in düğümü *şarkı*'nın düğümüne bağımlıdır (...) [bkz. Stemma 5].

8. Alt bağımlılıklar çok sayıda olabildiği için, çizimsel gösterimde (...) bağımlılık çizgilerini dikey yerine eğik olarak kullanabiliriz (bkz. Stemma, 3, 4, 5, 6).

Stemma 5

Stemma 6

9. Bağımlılık çizgileri bütünü Stemma'yı oluşturur. Stemma, bağımlılıklar aşamalanmasını açıkça gösterir, bu bağımlılıkları demetler halinde biraraya getiren değişik düğümleri çizimsel olarak ortaya çıkarır, ve böylece tümcenin yapısını görselleştirir. (...)

XII. Dillerin sınıflandırılması.

1. Diller artsüremli ya da eşsüremli açıdan ele alınmalarına göre iki biçimde **sınıflandırılabilirler.**

2. **Artsüremli** ya da **tarihsel** bakış açısı dillerin tarihini işin içine katar (...).

3. **Eşsüremli** bakış açısı dillerin özelliğini işin içine katar.

4. Artsüremli bakış açısı dillerin **akrabalığını** ortaya koymayı sağlar. (...)

XV. Sözdizim ve biçimbilim.

(...)

5. Tümcenin **dış** biçiminin incelenmesi, **biçimbilim**in konusudur. İç biçimin incelenmesi de **sözdizim**in **[tümcebilim**in] konusudur.

6. Demek ki, sözdizim biçimbilimden iyice **ayrı**dır. Ondan **bağımsız**dır. Kendine özgü kuralları vardır: **Özerk**tir. (...)

XIX. Yapı ve işlev.

(...)

4. Düşüncenin anlatım düzeneğinde sözcüklere yüklenen görevi sözcüklerin **işlev**i olarak adlandıracağız. (...)

8. Belli bir yapısal bütünün düzeni kendisini oluşturan öğelerden her birinin işlevlerinin akıllıca düzenlenmesine dayanır. Ne kadar **işlev** varsa o kadar **yapı** vardır. (...)

9. Dolayısıyla, **yapısal sözdizim** aynı zamanda **işlevsel sözdizim**dir ve bu durumuyla her şeyden önce tümcenin yaşamı için gerekli olan çeşitli **işlevler**i inceleyecektir.

10. Demek ki, bir dili bilmek bu dilde yerine getirilmesi gereken çeşitli işlevleri bilmek demektir. Bir dili konuşmaksa, bu işlevleri yerine getiren araçların **kullanım**ını bilmek demektir.

11. Bu açıdan, işlevsel sözdizimin, konuşulan, modern, yaşayan yabancı dillerin incelenmesinde, etkin biçimde öğrenilmesinde ve **öğretilmesi**nde büyük **yararı** vardır. (...)

XX. Yapı ile anlam ayrımı.

1. Sözdizim biçimbilimden ayrı olduğu gibi anlambilimden de ayrıdır. Bir tümcenin **yapısı** başka şeydir, belirttiği ve **anlamını** oluşturan düşünce başka şey. Demek ki **yapısal düzlem** ile **anlamsal düzlemi** birbirinden ayırmak gerekir. (...)

4. Yapısal düzlem ile anlamsal düzlem arasındaki ayrım yapısal sözdizimin iyi bir biçimde anlaşılması açısından **son derece önemli**dir.

5. **Yapısal düzlem,** içinde düşüncenin dilsel anlatımının oluştuğu düzlemdir. Dilbilgisini ilgilendirir ve onun **içinde** yer alır.

6. **Anlamsal düzlem**se tersine düşüncenin gerçek alanıdır, her türlü dilsel anlatımdan soyutlanmıştır. Dilbilgisini ilgilendirmez, onun **dışında** kalır, yalnızca ruhbilim ve mantıkla ilgilidir. (...)

17. Yapısal düzlem ile anlamsal düzlem kuramsal açıdan tümüyle birbirinden **bağımsız**dır. Bunun en iyi kanıtı da yapısal açıdan tam anlamıyla düzgün olan bir tümcenin anlamsal açıdan **saçma** olabileceğidir. (...)

18. Yapısal düzlem ve anlamsal düzlemin bağımsız olmasından, sözdizimin **mantık ve ruhbilimden bütünüyle bağımsız** olduğu sonucu çıkar. Sözdizim, düşünce anlatımının biçimini ilgilendirir, bu biçimin **içeriği** olan düşünceyi değil. (...)

XXI. Yapı ve anlam bağıntıları.

1. Yukarıda yapısal düzlem ile anlamsal düzlemin birbirinden bağımsız olduğunu gördük. Ama bu bağımsızlık zihnin kuramsal bir görüşünden başka bir şey değildir. Uygulamada, her iki düzlem birbirine koşuttur aslında. Çünkü, yapısal düzlemin tek amacı, düşüncenin anlatımını, yani anlamsal düzlemin anlatımını olanaklı kılmaktır. İkisi arasında **özdeşlik** yoktur ama **koşutluk** vardır.

2. Bu koşutluk bağımlılıklarda kendini gösterir. **Yapısal bağımlılıklar** ile **anlamsal bağımlılıklar** üst üste gelirler. (...)

3. Bir başka deyişle, aradaki koşutluğu şöyle dile getirebiliriz: *Yapısal, anlamsalı belirtir.* (...)

Émile Benveniste

DİLDE ÖZNELLİK ÜSTÜNE

Aşağıda Fransız dilbilimcisi É. Benveniste'in (1902-1976) *Problèmes de linguistique générale* (Genel Dilbilim Sorunları) [1966] adlı kitabının 1. cildinde yer alan "De la subjectivité dans le langage" ("Dilde Öznellik Üstüne") başlıklı yazıdan bir kesit (s. 258-263) sunuyoruz. Bu yazı ilkin 1958 yılında yayımlanmıştır.

Dil eğer denildiği gibi bildirişim aracıysa bu özelliği neye borçludur? Soru, tıpkı apaçıklığı yeniden tartışma konusu yapıyor görünen her şey gibi insanı şaşırtabilir, ama kimi kez apaçıklığın kendini doğrulamasını istemek yararlıdır. O zaman da art arda iki neden gelir akla. Biri dilin *aslında* böyle kullanılmış olmasıdır; bunun nedeni de kuşkusuz insanların bildirişim kurmak için daha iyi ve böylesine etkili bir yol bulamamış olmasıdır. (...) Soru'nun ayrıca şöyle yanıtlanacağı da düşünülebilir: Dil, kendisini araç olarak kullanmaya elverişli kılacak kimi nitelikler sunar; dil, kendisine verdiğim şeyi, bir buyruğu, bir soruyu, bir haberi aktarmaya uygundur ve kendisiyle konuşulan kişide her seferinde uygun bir davranışa yol açar. Aynı düşünceyi daha teknik bir görünüm altında geliştirerek, buna, dilsel etkinliğin uyaran / yanıt biçiminde davranışçı bir betimleme kabul ettiğini ekleyebilir, dolayısıyla da dilin, aracı ve araç olma özelliği taşıdığı sonucuna varabiliriz. Ama burada sözü edilen dil midir gerçekten? Söylem ile karıştırmıyor mu-

yuz onu? Eğer söylemin, eyleme geçirilmiş dil olduğunu ve zorunlu olarak karşılıklı konuşan kişiler arasında gerçekleştiğini ortaya koyarsak, karışıklığın altında, bir savı kanıt olarak kabul etmeyi belirgin kılarız; çünkü bu "araç"ın öz niteliği yine "araç" olarak kendi durumuyla açıklanmıştır. Dilin aktarma rolüne gelince, bu rolün, bir yandan dilsel olmayan yollara, el kol baş hareketlerine, mimiklere düştüğünü gözlemlemekten geri kalmamalıyız; öte yandan da, burada bir "araç"tan söz etmekle insan topluluklarında her zaman için, dilden sonra ortaya çıkmış olan ve dilin işleyişini taklit eden kimi aktarma yöntemlerinin bizleri yanıltmasına izin verdiğimizi de göz önünde tutmalıyız. Bütün işaret dizgeleri, ister basit olsun ister karmaşık, bu durumda yer alır.

(...) Araçtan söz etmek insan ile doğayı karşıtlaştırmaktır. Kazma, ok, tekerlek doğada yoktur. İmal edilmiş şeylerdir bunlar. Dil insanın doğasında vardır, insan dili üretmemiştir. (...)

Dilin bütün özellikleri, özdeksel olmayan doğası, simgesel işleyişi, eklemli düzeni, bir **içerik**inin olması gerçeği (...) araca benzetilme durumundan kuşku duymamız için yeterlidir. (...) Elbette, gündelik kullanımda sözün gidiş gelişi bize bir değiş tokuşu, dolayısıyla değiş tokuş edebileceğimiz bir "şey"i esinler; bu şey bir araç ya da bir iletim işlevi üstleniyor gibidir; biz de bunu hızla bir "nesne" haline dönüştürürüz. Ama, bir kez daha bu rol söze düşer.

Söz konusu işlev söze yüklendikten sonra, insanın aklına sözün bu işlevi yerine getirmesini hazırlayan şeyin ne olduğu sorusu gelebilir. Sözün "bildirişim"i sağlayabilmesi için, dil tarafından bunda yetkili kılınması gerekir; söz dilin gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Gerçekten de bu elverişliliğin koşulunu bizim dilde aramamız gerekir. (...)

İnsan, dil içinde ve dil tarafından **özne** olarak oluşur; çünkü yalnız dil, **kendi** gerçekliği (ki bu da varlığın gerçekliğidir) içinde "ego" kavramını kurar aslında.

Bizim burada ele aldığımız "öznellik", konuşucunun kendini "özne" olarak ortaya koyma yeteneğidir. Öznellik, herkesin kendi kendisi olduğu duygusunu içinde duymasıyla (bu duygu, açıklanabildiği ölçüde yansımadan başka bir şey değil-

dir) değil ama, ruhsal birlik olarak tanımlanır (bu birlik, biraraya topladığı yaşanmış deneyimler bütününü aşar ve bilincin sürekliliğini sağlar). Oysa biz, söz konusu "öznellik", ister görüngübilimde isterse ruhbilimde ortaya konsun, bunun, varlık içinde, dilin temel bir özelliğinin belirmesinden başka bir şey olmadığını düşünüyoruz. "Ego" *diyen* "ego"dur. "Kişinin" dilsel statüsüyle kendini belirleyen "öznelliğin" temelini burada buluruz biz.

İnsanın kendi bilincine varması ancak bunun karşıtıyla hissedildiğinde olanaklıdır. *Ben*'i ancak, konuşmamda *sen* olacak olan birine seslendiğim zaman kullanırım. *Kişi*'yi oluşturan şey de işte bu diyalog koşuludur, çünkü bu koşul, kendisini *ben* olarak belirten kişinin konuşmasında karşılıklı-oluş içinde benim de *sen* olmamı içerir. Sonuçları her yönde yayılacak olan bir ilkeyi biz işte burada görmekteyiz. Dil her konuşucunun, söyleminde, kendi kendisine *ben* olarak gönderip, kendini *özne* olarak ortaya koyduğu için olanaklıdır ancak. Bundan dolayı *ben*, bir başka kişiyi, "benim" dışımda olan, kendisine *sen* dediğim, onun da bana *sen* dediği, yankım durumuna gelen bir kişiyi ortaya koyar. Kişilerin kutupsallığı (...) pragmatik nitelikli bir sonuçtan başka bir şey değildir. Kendi içinde zaten son derece benzersiz olan kutupsallık, dil dışında eşdeğerine hiçbir yerde rastlanmayan bir tür karşıtlık sunar. Bu kutupsallık ne eşitliktir ne de bakışımlılıktır: "ego"nun *sen*'e göre her zaman bir aşkınlık durumu vardır; bununla birlikte her iki terimden biri öbürü olmadan anlaşılamaz; birbirlerinin bütünleyicisidirler, ama bu bir "iç/dış" karşıtlığına göredir; aynı zamanda da tersyüz edilebilirler. (...)

(...)

Bizim burada kullandığımız *ben* ve *sen* terimleri (...), "kişi"yi belirten dilsel biçimler olarak da ele alınmalıdır. Hangi türe, hangi çağa ya da hangi bölgeye ait olursa olsun bir dilin göstergeleri arasında kişi adıllarının kesinlikle yer alması ilgi çekici bir olgudur – ama son derece bilinen bir şey olduğu için buna dikkat etmek kimin aklına gelir ki? Kişi anlatımı olmayan bir dil düşünülemez. Yalnız kimi dillerde, bazı durumlarda, bu "adıllar"ın bilinçli olarak kullanılmadığı olabilir. (...)

(...)

Bir "ağaç" kavramının bulunduğu ve *ağaç*'ın bütün bireysel kullanımlarının buna indirgendiği anlamda, bütün konuşucuların ağzında her an sözcelenen bütün *ben*'leri kapsayan "ben" kavramı yoktur. "Ben" demek ki hiçbir sözlüksel kendiliği adlandırmaz. Peki *ben*'in özel bir bireye gönderdiği söylenebilir mi? Eğer bu olanaklı olsaydı dilde, kabul edilmiş sürekli bir çelişki, uygulamada da anarşi olurdu: Nasıl olur da aynı terim hiçbir ayrım gözetmeden herhangi bir bireye uygun gelebilir ve aynı zamanda onu özel durumu içinde ayırt edebilir? Burada biz, dilin bütün öbür göstergelerinin statüsünden sıyrılan, kaçan bir sözcük sınıfıyla, yani "kişi adılları"yla karşı karşıyayız. *Ben* neye gönderir? Çok farklı bir şeye, yalnız dilsel olan bir şeye gönderir: *Ben* telaffuz edildiği bireysel söylem edimine gönderir, ve onun konuşucusunu belirtir. (...)

(...)

Kişi adılları, dildeki öznelliğin bulunmasında ilk dayanak noktasıdır. Bu adıllara, aynı statüde olan daha başka adıl sınıfları da bağımlıdır. İşaret noktası olarak alınan "özne"nin çevresinde uzamsal ve zamansal ilişkileri düzenleyenler, gösterim belirticileridir, işaret adılları, işaret sıfatları, belirteçler, sıfatlardır: "bu, burada, şimdi"; ve bunların çok sayıdaki bağlılaşımları "şu, dün, geçen yıl, yarın" vb. (...)

(...)

"Öznelliğin" dil içine yerleşmesi, dil içinde ve sanırız dil dışında da kişi ulamını [kategorisini] yaratır. Ayrıca biçimlerin düzenlenişinde olsun, anlam ilişkilerinde olsun dillerin yapısında bile çok çeşitli etkileri vardır.

Açıklama: É. Benveniste'in *Problèmes de linguistique générale* adlı 2 ciltlik kitabından yapılmış bir seçmenin çevirisi için bkz.: É. Benveniste, *Genel Dilbilim Sorunları* (çeviren: E. Öztokat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995.

Bernard Pottier

İNSAN, DÜNYA, DİLYETİSİ, DİLLER VE DİLBİLİMCİ

Bu metin, Fransız dilbilimcisi B. Pottier'nin (doğ. 1924) Paris Göstergebilim Okulu'nun yayın organı *Le Bulletin* dergisinin 14. sayısında (Haziran 1980) yayımlamış olduğu "L'homme, le monde, le langage, les langues et le linguiste" başlıklı yazısının çevirisidir.

Her insan kendi özgüllüğü içinde tektir; kendisini çevresindeki en yakın kişiden ayıran bireysel bir dile sahiptir. Yeryüzündeki yaşam, hem ayrılıklar, hem benzerlikler sunar; doğal diller de hem birbirinden değişiktir, hem de birbirine benzer. Geriye, bütün bunlara bağımlı olan dilyetisi olgusunu ve burada insanın dilyetisini incelemeye çalışan dilbilim kalır.

(...)

1. İnsan.

Hekimlik, insanı değişmeyen yanları ve aksaklıklarıyla inceler. Dilyetisi her yerde beyinsel desteği tarafından sınırlandırılmıştır; edinme, belleme, birleştirme süreçleri de buna bağlıdır. Bu süreçler niceliksel olarak her yerde birbirine benzer; dillerdeki sonuçlarıysa bir bireyin kültürüyle bağıntılı olarak bildiği sözcük sayısıdır; biçimbirimlerin, sözcüklerin, tümcelerin

birleşme karmaşıklığıdır; bir dilin öğrenilme süresidir. İkinci sınırlama sesseldir; olası gerçekleşmeler yelpazesi ve dillerdeki gerçek kullanımlar da bundan kaynaklanır.

Bu "sınırlama" kavramı, aslında dillerin oluşturulma özgürlüğünü pek az etkilemiştir. Sözgelimi, olasının kesintisizliği karşısında, diller gitgide daha dar olan ayırıcı bölgeler oluşturmuşlardır (sözgelimi [Fransızca'da] kapalı *e* ve açık *e*, orta *e*...). Aynı biçimde, gösterilen düzleminde de her zaman ek bir ara kavram yaratma gereksinimi duyulabilir (yöneliş kesintisizliği) ve bu durumda dilin sahip olduğu çok sayıda yöntem arasından yeni bir gösterge bulunacaktır.

Derin anlam bütünlerini (düzenli anlamsal içermeler ya da doğal anlamsal yakınlıklar) açıklayan, Toussaint'in sözünü ettiği sinirdilbilim [Fr. *neurolinguistique*] işlemleri de bu aşamada yer alır bize göre. Deneyimsel saptamalar ile doğuştan düzenekler arasında artık bir uçurum yoktur.

2. *Dünyayı kavramlaştıran insan.*

İnsan, algıladıkları arasından dilsel anlatım amacıyla kavramlaştırdığı belli sayıda öğeyi, aklında tutar. Dünyayı GÖRMEK demek, sıradan gözlemlenebilen şeyleri (varlıklar ya da nesneler gibi **kendilikler**) kavramak ve yorumlayarak daha güçlü bir biçimde yaratmaktır (edimler ya da düşünceler gibi **davranışlar**). Diyelim ki kaldırımda ayakta duran bir adam görüyorum. Bu durumda iki kendilik gözlemlerim: "adam" ve "kaldırım". Yerini belirleme bile, yoruma dayanan bir yaratıdır. Bundan, "adam otobüs bekliyor" gibi bir söylem oluşturursam, bir kendilik (otobüs) tasarlarım ve bir davranış (beklemek) yaratırım. Bu, bildirinin koşullarının tüm öğelerine bağlı geniş bir zihinsel çalışmanın sonucudur. Kendilik ve davranış, bu durumda, kavramlaştırma tümelleridir. Bunların adlar ve eylemlerle olan yakınlıkları genel, egemen, ama zorunlu olmayan (*bekleme*, kuşkusuz bir davranıştır) saptamalardan başka bir şey değildir.

İki ya da daha çok kendilik arasında ilişki sağlanırsa, bun-

lar aralarında güçlerinin değerlerine dayalı eyleyen ilişkileri kurarlar (sözgelimi bütün dillerde görülen durumsal işlevler). "Olay tipleri"nin (ya da statülerin) en azından, değişiklik ("evrimsel"), imge üstünde durma ("duraksal"), ve değişikliğin nedeninin açıklanması ("nedensel") üstüne kurulduğu da düşünülebilir. Bu durumlardan her biri, dillere göre değişik biçimlerde gelişmiş olabilir.

(...)

3. Dilyetisi.

Birçok dilbilimci haklı olarak, dilyetisinin "temel tümelleri"nden **göstergebilimsel dizge** (gösteren-gösterilen ilişkisi, zamanda evrim...) olarak söz etmiştir. Biz özellikle insan dilyetisinin temel bir özelliği üstünde, Ben'in **yönelmişliki** üstünde duracağız. Sözcelemenin öznesi hangi amaçla olursa olsun (oyun, zevk, bildirişim, başkasını etkileme isteği...) bir şey belirteceği zaman, konuşur (ya da yazar). Bir söylem, her zaman, bir şey söyleyen bir Ben'in gerçekleşmesidir. Buradan da bütün dillerde bulunan belirticiler (ben, burada, şimdi), kiplik (Ben'in söylenen şey üstündeki eleştirel düşüncesi), yönelmişlik aşamalanması (önvarsayım, konu-yorum; konulaştırma, odaklaştırma; edimsözler ve etkisözler, vb.) gibi gösterilene ilişkin büyük ulamların temel durumu kaynaklanır.

4. Doğal diller.

Dillerin karşılaştırılması olmadan genel bir dilbilim olamaz. Genel dilbilim içindeki tipoloji çalışmasının ayrıcalıklı yeri de buradan kaynaklanır. Bugüne kadar "biçim tümelleri" ve "töz tümelleri" üstünde değerli incelemeler yapılmıştır. Burada onları yeniden ele almayacağız.

Günümüzde üstünde tartışılan bir konu vardır. **Anlambirimcik çözümlemesi**, amaçları değişik iki doğrultuda ilerlemiştir. Bu çözümleme, belirli bir alan ve deneyim durumuyla sınırlı

gerçek bir dizi [paradigma] oluşturan belli sayıdaki göstergelere özgü anlambirimcikler demetinin belirlenmesi amacıyla tek ve bağdaşık bir dilde çalışılmasını gerektirir. İkinci bir düzeyde, bu anlambirimcikler yeni inceleme konuları olarak ele alınabilir, ve bunların da daha temel öğelere (**noemler**) ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağına bakılır. Son işlem ise dilsel anlambirimcikleri bu kavramsal **noemler**den kalkarak oluşturmaktır. Bizim için burada söz konusu olan tümeller değil, ama dilbilimci tarafından, hem de haklı olarak, yaratılmış olan araçlardır.

Uzam, devinim, sınır deneyimi evrenseldir, ama bunları kapsamaya çalışan **noemler** genel olma eğilimli araştırma kavramlarından başka bir şey değildir. Kavramsal düzlemi ilgilendiren her şey dilbilimsel çözümleme için gereklidir. Ama doğal dillerle hiçbir şey "kanıtlanamaz".

5. *Dilbilimcinin çalışması.*

Bu söylediklerimiz bizi dilbilimcinin görevi üstünde düşünmeye yöneltir. Haklı olarak "dilbilimin tümelleri"nden söz edilmiştir. Gerçekte, bir sözdizim ağacı, bir mantıksal ilişki, bir sesbilimsel çizelge, varsayılan işleyişlerin gösterimlerinden başka bir şey değildir. Olanaklı tek yöntem, varsayımsal-tümdengelimli yöntemdir. Dilbilimci, her zaman, elinden kaçmaya yatkın olan şeyi yapılaştırmaya, belirginleştirmeye gereksinim duyar. Diller arasındaki dilsel olguları (gözlemin genelleştirilmesiyle ortaya çıkan tümeller) karşılaştırmak bu tutumla kolaylaşmıştır. (...)

Doğuştan/sonradan edinilmiş ayrımı, istenildiği kadar kesin bir ayrım değildir belki de. Çünkü sonradan edinme gücü de doğuştandır. Buna karşılık, sonradan edinilen şeyin öz niteliği koşullara bağlıdır (her bebek, herhangi bir dili öğrenebilir, çünkü *bütün diller* bize göre, aynı dizgesel tipe gönderir).

Evrenselin genellemeyle ve evrenselin doğuştanlıkla aynı noktaya yönelmesi bize *doğal bir sonuç* gibi gelmektedir. Zorunluluk ve özgürlük, birlik ve çeşitlilik, *birbirini bütünleyen öğeler içinde gerçekleşen aynı ilkedir.*

İnsan insana benzer; yeryüzündeki yaşam, temelde her yerde aynıdır. Karşılıklı etkileşim (diller) de bu özelliğe (**egemen olan** ilke) sahip olacaktır. Her insanın, yeryüzündeki her alanın özgüllükleri vardır; dolayısıyla etkileşim koşulları da özgül olacaktır (**egemen olunan** ilke).

Bu birleştirici ikicilik, başka şeyler gibi dilyetisini de yönetir.

ANLAMBİLİMLER

B. Pottier aşağıdaki metinde, anlambilimlerin (ve anlambilimsel dizgelerin) sınıflandırmasını yapıyor, tanımlarını veriyor. Bkz.: *Sémantique générale* (Genel Anlambilim) [Paris, P.U.F., 1992, s. 20-21].

(...)

1. **göndergesel anlambilim,** dünya, kavramsallaştırma ve doğal dillerin dizgeleri arasındaki ilişkileri ele alır. Gerçek ya da hayali nesnelerin **belirtilme**si olgusunu ve buna ek olarak da dünyadaki şeylere gönderme olgusunu inceler.

2. **yapısal anlambilim,** belirli bir doğal dile özgü **göstergeler**in seçimindeki gerekçeleri aydınlatmaya çalışır ve bu çabasını da, göstergelerin gösterilenlerindeki ayırıcı özellikleri (anlambirimler) çözümleyerek gerçekleştirir; gösterilenleriyle olan bağıntısını da göz önünde bulundurur.

3. **söylemsel anlambilim,** dilden söyleme ve söylemden dile geçişin düzeneklerini betimler. Birbirini bütünleyen iki YAPMAYI-BİLME eylemi söz konusudur burada. Ve dilin gösterilenleri, bağlama uyarlanmış söylem anlamlarına dönüşürler.

4. **edimsel anlambilim,** bildirilerin içeriğini ve biçimini büyük ölçüde belirleyen konuşucular arasındaki BİLME ve İSTEME ilişkilerini dikkate alır.

(...)

Dilbilimsel girişimi oluşturan bu dört anlambilimin yanında, birçok açıdan ilgi çekici olan üç anlambilimsel etkinlikten daha söz edebiliriz.

Metin göstergebilimi, az çok geniş dilsel gerçekleşmeleri (şiirler, öyküler, romanlar...) inceler ve bunlardaki ANLAM düzenleyici büyük yapılaş(tır)maları ortaya çıkarmaya çalışır. A. J. Greimas ile çevresindeki okulun çalışmaları metin göstergebiliminin en yetkin örneğidir. Metin, gerçekte, dilbilimcinin tek somut kalkış noktası olduğundan, ve genel anlamsal düzenekler, göstergeleştirmenin bütün boyutlarına uygulandığından, metin göstergebilimi dilbilimcinin uğraşının etki alanı içinde kalır. Ama şunu da saptamamız gerekir: Metin göstergebilimi, çoğunlukla (ve zorunlu olarak) çeviriler üstünde çalışır; yani doğal dile özgü gerçekleşmelerin zenginliğine bağlı özgüllüklerin çoğunu bir yana bırakmak zorunda kalır. Bu açıdan, metin göstergebiliminin girişimi, çoğunlukla kavramsallaştırma girişimine bağlanır.

Koşut gösterge dizgeleri, dil dizgesine koşut olarak kullanılmış gösterge dizgelerini biraraya getirirler. En sık rastlanılanı kuşkusuz görsel açıklamadır (çizim, görüntü, fotoğraf), ama başka her türlü dizge de kullanılabilir (film müziği, parfümler, dokunma ve tad almanın eğretilemeleri). Ses zincirindeki tonlama ya da yazılardaki tipografik çeşitlilikler, dil dizgesi ile başka gösterge dizgeleri arasındaki güçlü etkileşimleri gösterir (sözgelimi hitabet sanatı ve güzelyazı). Konuşucunun davranışı, el kol baş hareketleri, mimikleri, uzamı kullanışı, **bildiri**nin betimlenmesi içine katılabilir, çoğunlukla da katılmaktadır.

Dildışı anlambilimsel dizgeler, kendileri için yaratılmışlardır ve doğal dillerden alınmış örnekleri ikincil olarak kullanırlar. Matematik dizgeleri, evrensel olarak belirlenebilen ve her zaman "kabul edilen" anlamı taşırlar: $(a+b)^2 = a^2+b^2+2ab$. Mantık dizgelerinin kendilerine özgü tutarlılıkları vardır ve önermeleri, doğal dizgelere özgü kesitlerle açıklamaya kalktıklarında eleştirilebilirler ancak. Ama bu dildışı dizgeler, anlam olguları sunma biçimleri açısından değerli olabilirler.

(...)

Dilbilimin Dalları, Uygulama Alanları ve / ya da Dil Bilimlerinde Yeni Yönelişler

Buraya kadar ele aldığımız çeşitli akımların, okulların ya da tek tek araştırmacıların ürettikleri kuramlara bağlı ilke, kavram ve yöntemleri metin örnekleriyle tanıtmaya çalışırken, daha çok dilin ya da dillerin yapısına ilişkin, diliçi düzenlenişi ortaya çıkarmaya çalışan dilbilim dallarının özelliklerini belirlemiş olduk: **sesbilgisi** ve **sesbilim, sözdizim** (ya da **tümcebilim**), **biçimbilim, sözlükbilim** (ya da **sözcükbilim**), **anlambilim, sözceleme**. Dilbilim verilerinin dille ilgili etkinliklere uygulanmasıyla ya da dilbilimin başka bilim dallarıyla birleşmesiyle ortaya ya genel olarak **dil bilimleri**nin [Fr. *sciences du langage*] içinde ya da **dilbilim**in [Fr. *linguistique*] yanında yer alan, yeni araştırma alanları çıktı: **uzamdilbilim, toplumdilbilim, budundilbilim, ruhdilbilim, uygulamalı dilbilim, metindilbilim, çeviribilim, edimbilim.** Aşağıda bu alanlar arasında dilbilimi ve dilbilimcileri son yıllarda daha çok ilgilendirdiğini düşündüğümüz **toplumdilbilim, ruhdilbilim, metindilbilim, çeviribilim** ve **edimbilim** ile ilgili örnek metinler (ve tanımlamalar) sunuyoruz. (**Uzamdilbilim, budundilbilim, uygulamalı dilbilim**in tanımları içinse, bkz. 1. cildin ilgili bölümü.)

• toplumdilbilim

Joshua A. Fishman

TOPLUMDİLBİLİM

Toplumdilbilimin (sosyolengüistik) önde gelen temsilcilerinden biri de J. A. Fishman'dır. Bu konudaki önemli yapıtının 1. ve 2. bölümlerinden bazı parçalar sunuyoruz. Bkz.: *Sociolinguistique* (Toplumdilbilim) [Brüksel, Labor-Paris, Nathan, 1971; s. 17-21]. Bu Fransızca çeviri, kitap olarak, İngilizce aslından önce yayımlanmıştır.

Gazetelerde yayımlanan makaleler, bize her gün, dilin insanlar arasında yalnızca bildirişim aracı olmadığını anımsattığı gibi, dilin yanızca insanların birbirlerini karşılıklı etkileyecekleri bir araç olmadığını da gösterir. Dil, ister açıklanmamış isterse de açıkça belirtilmiş olsun, bir içerik "taşıyıcı"sı olmakla kalmaz, kendisi de bir içeriktir. Dostluğu ya da öfkeyi belirtme aracıdır, toplumsal konumun ve tek tek kişilerin aralarındaki ilişkilerin belirticisidir.Toplumsal bir sınıfın durumlarını ve bireylerini, amaçlarını ve özlemlerini olduğu kadar, her dilsel topluluğa kendi özelliğini veren önemli ve büyük etkileşim alanını da belirtir.

Söz konusu dilsel toplulukların her biri –hatta en az karmaşık olanı bile– işlevlerine göre birbirlerinden çok farklı, belli sayıda değişik dilsel kullanımlar içerir. Pek çok durumda bu değişik dilsel kullanımlar, meslek ya da ilgi alanına bağlı olarak çeşitli uzmanlaşmalara ya da özelleşmelere denk düşer –sözgelimi iş dünyasının, hippilerin, vb'nın dili–, işte bu yüzden de, sözcük dağarcığı, söyleyiş ve tümce yapısı, yaygın olarak kullanılmayan ve hatta kimi kez dilsel topluluğun bütünü tarafından anlaşılmayan öğeler içerir. Bu nedenle de, söz konusu özelleşmiş değişik kullanımların konuşucuları bunları her zaman kullanmazlar. Dili daha az özelleşmiş –ya da özelleşmesi fark-

lı– bir grupla ilişki kuracakları zaman, yalnızca başka değişik dilsel kullanımlara geçmek zorunda kalmazlar, ama, kendi aralarında da, özelleşmiş dillerini gerekmedikçe kullanmazlar. Kimi durumlarda da daha geniş kitleye seslenen (...) bir değişik dilsel kullanımdan yararlanırlar. Ana çizgileriyle, dil toplumbiliminin –ya da toplumdilbilimin– konusunu, bir değişik dilsel kullanımdan öbürüne geçişler oluşturur; dil toplumbilimi, ayrıca kimin konuştuğunu, hangi dilin değişik dilsel kullanımına, ne zaman, ne hakkında ve hangi konuşucularla ilişkiye girdiğinde başvurduğunu belirlemeye çalışan bir bilimdir.

(...)

Dil toplumbilimi, dil repertuvarındaki değişik dilsel kullanımların, doğaları ne olursa olsun (ki bu da mesleğe, toplumsal sınıfa, bölgeye, vb'ne bağlıdır) ya da etkileşimleri ne olursa olsun (çünkü başlangıçta bölgesel olan lehçeler toplumsal farklılaşmaları temsil edebilirler ya da bunun tersi de geçerlidir), dilsel ve işlevsel özelliklerini betimlemeye çalışır. Bununla birlikte, toplumdilbilim daha da ileri gitme çabası içindedir. Topluluğun dil bakımından taşıdığı zenginlikten daha küçük etkileşim ağlarının da yararlanıp yararlanamadığını araştırır; bu zenginlik genellikle topluluk içindeki alt-grubun yararlandığı dil repertuvarından daha büyüktür. Toplumdilbilim, bir değişik dilsel kullanımın bir başkası üstündeki dilsel etkisini belirlemeye de çalışır. Ayrıca konuşucu ağlarının sürecindeki ve karşılıklı etkilerindeki değişikliklerin, dilsel repertuvarlarının yayılımını –karmaşıklığını– hangi biçimde etkilediğini de inceler.

Kısacası, toplumdilbilim, dilsel topluluklar içindeki dilsel davranışları hangi toplumsal yasaların ve kuralların belirlediğini ortaya çıkarmaya özen gösterir; bunların sınırlarını çizmeye ve söz konusu davranışı dilin kendisine göre tanımlamaya çalışır.

Dil toplumbilimi, aynı zamanda, değişik dilsel kullanımların, konuşucuları için ne gibi bir simgesel değer taşıdığını da da belirleme arayışı içindedir. Değişik dilsel kullanımların, kendi içlerinde ve kendiliklerinden simgesel ya da belirtisel bir değer taşımaya başlamaları, işlevsel farklılaşmalarının kaçınılmaz sonucudur. Çünkü bazı değişik dilsel kullanımlar, bazı ilgi alan-

larının, arka-planların ya da kökenlerin belirtileri olduğu kadar bunların bağlandığı ilişkileri, özlemleri, sınırlandırmaları ve olanakları da temsil eder. Değişik dilsel kullanımların simgesel değerleri, en belirgin ve en çarpıcı işlevlerinin önemine göre ortaya çıkarlar ya da kaybolurlar. Değişik dilsel kullanımlar, konuşucular arasında samimiyet ve eşitlik gibi bağlar kuran ilişkilerde özellikle edinilmiş ve kullanılmışsa, samimiyeti ve eşitliği belirtebilirler. Daha başka değişik kullanımlar da, kullanılmaları ya da kullanıcıları için bir bilginin gerekli olması nedeniyle, bir eğitim düzeyine ya da ulusal bir özelliğe denk düşerler (...).

Toplumdilbilim, değişik dilsel kullanımların, işlevlerinin ve konuşucularının özelliklerini inceler; incelemesi sırasında da, bu üç etkenin sürekli olarak birbirini etkilediğini, aynı dilsel topluluk içinde değişim geçirdiğini ve birbirini karşılıklı olarak değişikliğe uğrattığını göz önünde bulundurur.

(...)

Toplumdilbilimin bir bölümü "değişik dilsel kullanımların özelliklerini incelediğine" göre, biz de, konusu, dili dizgesel bir biçimde betimlemek olan bilime yönelmek durumundayız: Bu bilim, dilbilimdir. Çağımızda, dilbilimin kavram ve yöntemlerini bilmeden dilsel verileri çözümlemeye ve betimlemeye çalışmak, tıpkı toplumbilimin ve ruhbilimin kavram ve yöntemlerinden habersiz olarak genel insan davranışını (ya da değişik dilsel kullanımların işlevlerini ve bunları kullananların özelliklerini) betimlemeye ve çözümlemeye çalışmak kadar ilkel bir tutum olacaktır. (...)

• ruhdilbilim

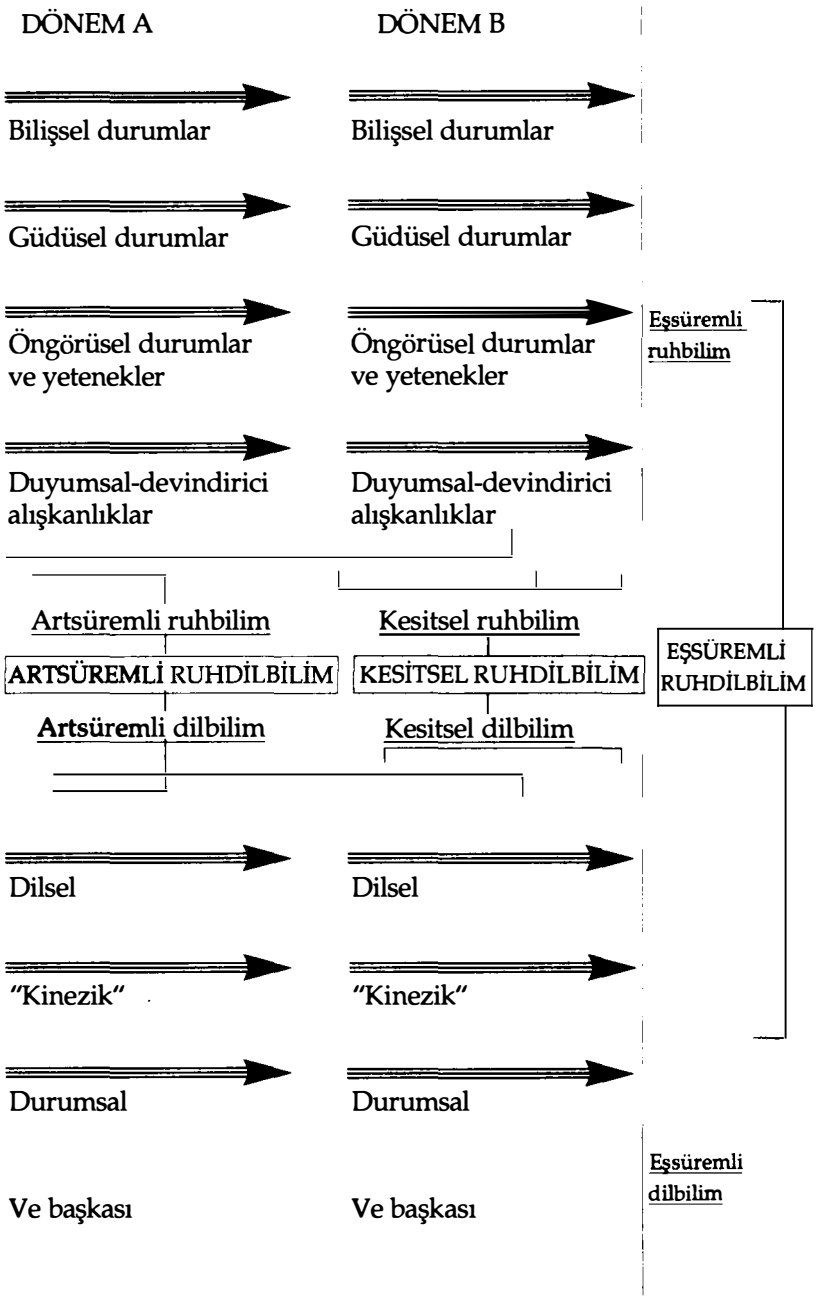
Charles Egerton Osgood
Thomas A. Sebeok

RUHDİLBİLİM

Ch. E. Osgood (1916-1991) ile T. A. Sebeok'un (1920-2001) yönetiminde yayımlanan *Psycholinguistics* (Ruhdilbilim) [1954] adlı kitapta yer alan bir parçayı (s. 5 ve ötesi) Fransızca çevirisinden dilimize aktarıyoruz. Psikolengüistik kavramı ilk kez bu yapıtta kullanılmıştır. Fransızca metin için bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 97. Bölüm: "La psycholinguistique" ("Ruhdilbilim").

Görece olarak yeni sayılan ve **psikolengüistik (ruhdilbilim)** adıyla yayılmaya başlayan bilim dalının (budundilbilimle yakın bir benzerliği vardır) konusu, en geniş anlamıyla, bildiriler ile bu bildirileri seçen ve yorumlayan bireylerin özellikleri arasındaki ilişkilerdir. Söz konusu bilim dalı, dar anlamıyla da şöyle tanımlanabilir: Ruhdilbilim hem konuşucuların amaçlarının, bir kültür topluluğunun benimsediği dilsel kod içinde açıklanan işaretlere dönüşme süreçlerini, hem de bu işaretlerin dinleyiciler tarafından yorumlara dönüşme süreçlerini inceler. Bir başka deyişle, ruhdilbilim, doğrudan doğruya kodlama ve düzgü çözme süreçlerini ele alır ama bunu da söz konusu süreçlerin, bildirilerin durumlarını, onları ileten kişilerin durumlarına bağlaması ölçüsünde yapar.

Yan sayfadaki çizim, ruhdilbilim alanının düzenlenişiyle (seminerde ortaya konduğu biçimiyle) ilgili belki de en açık seçik bilgiyi verecektir. "Zaman" koordinatını, alışılmış olarak soldan sağa okuyacağız. Kısa zaman dilimleri, demet halinde oklarla gösterilmiştir. A ve B dönemleri ya bireysel bir konuşucunun gelişmesindeki değişik iki evreye ya da bir dilsel topluluktaki bir dilin gelişmesinde var olan değişik iki evreye bağlanabilir. Çizimin üst bölümü, bireyin davranışının düzenlenişi-

DÖNEM A
DÖNEM B
Bilişsel durumlar
Bilişsel durumlar
Güdüsel durumlar
Güdüsel durumlar
Öngörüsel durumlar ve yetenekler
Öngörüsel durumlar ve yetenekler
Eşsüremli ruhbilim
Duyumsal-devindirici alışkanlıklar
Duyumsal-devindirici alışkanlıklar
Artsüremli ruhbilim
Kesitsel ruhbilim
ARTSÜREMLİ RUHDİLBİLİM
KESİTSEL RUHDİLBİLİM
EŞSÜREMLİ RUHDİLBİLİM
Artsüremli dilbilim
Kesitsel dilbilim
Dilsel
Dilsel
"Kinezik"
"Kinezik"
Durumsal
Durumsal
Eşsüremli dilbilim
Ve başkası
Ve başkası

ne ilişkin birleşik düzeyleri şema halinde gösterir; ruhdilbilimin ve daha dolaylı olarak da öteki toplumsal bilimlerin alanı işte tam buradadır. Çizimin alt bölümü, bildirinin değişik düzeylerini göstermektedir; dilbilimin kendine özgü alanı da burada ve yalnızca bir "kinezik" (beden hareketleri ile yüz anlatımlarının bilimi) programı halinde yer alır; bu bölüm aynı zamanda, daha dolaylı olarak, "medya"ları inceleyen bütün bilim dallarının (içerik çözümlemesi, estetik, vb.) da alanıdır.

Bildiri ileten bireydeki düzeyler şöyle adlandırılmıştır: bilişsel [kognitif] durumlar, güdüsel durumlar, öngörülen durumlar ve davranışlar; duyumsal ve devindirici alışkanlıklar. Bu adlandırmaların bir öneri değeri vardır; hiçbiri, hiçbir sınırlandırıcı özellik taşımaz. Eşsüremli ruhbilime, hem söz konusu düzeylerin içindeki düzenlenişi hem de düzgüleme ve düzgü çözme sırasında bildiriler arasındaki düzenlenişi incelemek düşer. Bildirileri içeren çeşitli eşsüremli düzeyler, dilsel, kinezik, durumsal (sözgelimi anlam taşıyan nesnelerin kullanılması, bildirişimin gerçekleştiği toplumsal ve somut durumun düzeni) ve başka düzeyler (sözgelimi bildirişim eylemine katkıda bulunabilecek koku, ısı, dokunma verileri ve başka koşullar) olarak adlandırılır; bu düzeylerin her birinde, işaretler, doğal ya da rastlantısal bir kod yardımıyla düzgülenebilir. Geniş anlamıyla eşsüremli dilbilim ise bu düzeylerin içindeki düzenleniş (sözgelimi, betimleyici dilbilimin özgül konusu, dilsel olarak düzgülenmiş uyaranların [*stimuli*] yapısıdır) ile bu düzeylerin arasındaki düzenlenişi (sözgelimi dilsel, kinezik, vb. düzgüler arasındaki bağıntılar) inceler. Eşsüremli ruhdilbilim, bildirişimde bulunan bireylerin anlık ruhsal durumları ile bildirilerin anlık durumları arasındaki bağıntıları ele alır. Çok sayıda sorun girmektedir bu alana. Bu nedenle de seminerde söz konusu sorunlar iki öbekte toplanmıştır: Eşsüremli Ruhdilbilim I, Mikroyapı (sözgelimi bildirilerin sesbirimleri ile bildirişimde bulunan kişilerin algı ve devindirme açısından yaptıkları ayrım arasındaki ilişkiler), bölüm 4; Eşsüremli Ruhdilbilim II, Makroyapı (sözgelimi anlam sorunları, dilin düşünce ve kültürle ilişkileri konusundaki sorunlar), bölüm 7. Mikroyapı ile makroyapı arasındaki bu ayrım herhalde çok başarılı bir ayrım değil ama amacımızı karşılıyormuş gibi göründü bize.

Kısa zaman dilimlerinde, herhangi bir düzeyde gerçekleşen olaylar, aynı düzeyde ya da başka düzeylerde ortaya çıkmış öncellere dayanarak bir ölçüde öngörülebilir. Sözgelimi bağdaştırma ilkeleri, bilişsel durumların birbirlerine olan bağımlılığına başvurur. Aynı biçimde, girişte ya da çıkışta uyulmak zorunda kalınan düzenlilikler (sözgelimi dilbilgisel düzenlilikler) sinirsel [nöronik] ve kesitsel bir düzenlemeye yol açabilir. Bu türden sorunların incelenmesi kesitsel ruhbilim olarak adlandırılabilir. Aynı biçimde, bildiri düzleminde de, belli bir anda gerçekleşmiş olguların, değişebilir bir ölçüde, daha önce gerçekleşmiş olgulara bağlı olduğu gösterilebilir: Kuşkusuz bu olguları, dilsel düzeyde olduğu kadar kinezik ya da başka düzeylerde de incelemek olanaklıdır. Bu türden bir inceleme de kesitsel dilbilim olarak adlandırılabilir. Bildirilerdeki geçiş kesitleri (dizileri) ile bu kesitleri bildirişim düzenleri içinde açıklayan geçiş düzenekleri arasındaki ilişkiler kesitsel ruhdilbilimin alanını oluşturur.

Ruhbilimci, bir olgunlaşma sürecinden ya da bir edinme sürecinden kaynaklanan düzenleniş değişikliklerini incelediğinde, iki evre arasında (sözgelimi yetişim öncesi [preformasyon] ve bilgilenme sonrası [postenformasyon]) karşılaştırmalar yapar; bu tür incelemeyi de pekâlâ artsüremli ruhbilim olarak adlandırabiliriz. Bu terimi aynı zamanda iki kültür evresi arasındaki düzenleniş farklılıklarının incelenmesine de uygulayabiliriz. (...) Dilbilimci, aynı dil topluluğunun üyeleri tarafından farklı iki dönemde üretilmiş bildirilerin yapılarını karşılaştırdığında, bu dilbilimsel karşılaştırmanın artsüremli olduğu söylenir. Burada, artsüremli terimini, aynı birey tarafından farklı dönemlerde üretilmiş bildirilerin yapısı arasında dilbilimcilerin yaptığı karşılaştırmalar için kullanıyoruz; yani birinci dilin edinilmesi, ikinci dilin edinilmesi ve ikidillilik olgularının incelenmesini de bu terimin kapsamı içine alıyoruz. Artsüremli ruhdilbilim ise, bireyin ya da topluluğun değişebilir davranış düzenlenişleri ile ürettikleri bildirilerin değişebilir yapıları arasındaki bağıntıları inceler; özellikle de, öğrenme kuramındaki ilkelerin bu sorunlara uygulanmasını ele alır.

• metindilbilim

Teun A. Van Dijk

METİNDİLBİLİM

Hollandalı metindilbilimci T. A. Van Dijk, dünya göstergebilim çevrelerinde daha çok İngilizce ve Fransızca yazılarıyla tanınır. Alman metindilbilimiyle de yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir. Aşağıdaki metin, "Grammaires textuelles et structures narratives" ("Metin Dilbilgileri ve Anlatı Yapıları") adlı yazısının "La linguistique textuelle" ("Metindilbilim" ya da "Metin Dilbilimi") başlıklı 2. altbölümünden alınmıştır. Bkz.: *Sémiotique narrative et textuelle* (yay. haz. ve sunan: C. Chabrol), Paris, Larousse, 1973, s. 182-184.

(...)

2. Metindilbilim.

2.1. (...) Bir metin dilbilgisi geliştirme girişimlerine yol açan düşünceler değişik yönlerden gelmiştir. Bazı yapısalcı dilbilimciler, özellike Harris ve Pike, bir sözceyi oluşturan tümcelerin tutarlı bir söylemin parçası olduğunu anlamışlardı. Harris'in geliştirmiş olduğu "söylem çözümlemesi", doğrudan doğruya bu düşüncelerin bir sonucuydu. Söz konusu "söylem çözümlemesi"nin değişik özellikleri yeterince tanındığı için, biz bunların üstünde durmayacağız burada. Ama yalnızca şunu belirtelim ki, Harris ile öğrencilerinin belirledikleri "metinsel" ilişkiler, biçimbirimler ile sözdizimsel öğeler düzeyindeki eşdeğerlikler ve eşgerçekleşmelerle yetinir. Anlamsal ilişkiler ayırıcı (belirgin) özellikler olarak kabul edilmiştir ama, metnin sözcükbirim düzeyinde ortaya çıkmadıkları sürece çözümleme dışında tutulmuşlardır.

Özellikle insanbilim, söylen [mit] çözümlemeleri, içerik çözümlemesi –bilgisayar işlemlerinden yardım alarak– bu yapı-

salcı düşüncelerden esinlendiler. Daha sonra, bazı Alman dilbilimcileri, öncelikle de Hartmann ve öğrencileri, söylem yapılarının sorunlarıyla ilgilendiler. Özellikle de adılları, vurgulamayı ve metinsel araştırmaların sürdürülmesi gereken genel yöntemsel çerçeveyi incelediler.

Hiç kuşkusuz yazın kuramı ile anlatı çözümlemesi, deneyimsel özellikli inceleme konuları gereği, aynı zamanda metindilbilim kuramındaki gelişmelerle de ilgilenmelidir. Bununla birlikte, bir metin dilbilgisi gereken ilgiyi görebilmek için, günümüz dilbiliminin özgül sorunlarına da çözümler bulabilmelidir. Bilindiği gibi, üretici dilbilgisi, hiçbir zaman söylemle uğraşmamıştır, bir tümce dilbilgisidir. Çünkü, üretici dilbilgisinin biçimsel görevi, dilin sonlu olmayan tümcelerinin dökümünü yapmak ve bunların yapılarını betimlemektir. Üretici dilbilgisi, söylemi, ya yinelenen iç içe geçmeler ve zincirlenmelerle türetilmiş uzun bir tümce olarak, ya da bir edim olgusu yani bir sözce olarak görmüştür: Bu dilbilgisi, söylemi, bir dilbilgisinin en büyük biçimsel birimi olarak ele almamıştır.

Ne var ki bu sonuçların hatalı oldukları ortaya çıkmıştır. Önce, bir metnin tümceleri arasındaki ilişkiler salt biçimsel, dilbilgisel özelliklidir ve bağlamsal etkenlere bağlı değildir yalnızca. Son yıllardaki tartışmalarda dikkati çeken sorunlar, tümcelerarası ilişkilerin doğal özelliklerini oluşturmaktadır: yinelemeler, adıllar, eylem zamanları, belirlileşme (tanımlıklar), odak, tumturak, önvarsayım, içerme, vb. Bu ve benzeri dilsel olguların uygun bir betimlemesi, tümce kesitlerinin özelliklerini açıkça belirgin kılan bir dilbilgisi içinde yapılabilir ancak. Her şey, bizi, konuşan öznenin, söz konusu ilişkilerin dayandığı kuralları bildiğine inanmaya yöneltir. Çünkü, konuşan öznenin böyle bir bilgisi olmazsa, tutarlı metinsel sözceler üretmesi olanaksızlaşır. Konuşan özne, sonsuz sayıdaki farklı söylemleri üretip yorumlayabildiğine göre, **edinçi** metinsel bir edinçtir. Metinsel sözcelerin üretilmesi ve algılanmasının, tek tek tümcelerin kurallara bağlanmamış zincirlenmesiyle gerçekleşmesi çok az olanaklıdır, hatta olanaksızdır. Böyle bir anlayış içinde tutarlılık kavramı bile açıklanamaz. Bir metnin anlamı, yalnızca tümcelerindeki anlamların toplamı değildir. Bu tür sözdizim-

sel, sesbilimsel ve anlambilimsel kanıtlar, tümceyi inceleyen üretici dilbilgilerinin, betimlediklerini ileri sürdükleri alanda (tümcelerin yapıları) bile uygun olup olmadıkları konusunda kuşku yaratmıştır. (...)

YAZINBİLİMDEKİ DİLBİLGİLERİ

Hollandalı kuramcının bu kez "Modèles génératifs en théorie littéraire" ("Yazın Kuramında Üretici Örnekçeler") başlıklı yazısından bir kesit sunuyoruz. Bkz.: Ch. Bouazis ve başkaları, *Essais de la théorie du texte* (Metin Kuramı Denemeleri), Paris, Galilée, 1973, s. 82-83.

(...)

II.I. Bir yazın kuramında, üretici dilbilgisinin birçok işlevini ayırt edebiliriz. Genel olarak, bir A alanında hazırlanmış kuramlardan bir B alanında yararlanırken ortaya çıkan yöntemsel sorunları fark etmek gerekir. Yazın kuramcısı, bir dilbilgisinin ilkece çözümleyemediği sorunlarla özellikle ilgileniyor olabilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda da, dilbilgisinin, yazınbilimde ayırıcı özellik taşıyan sorunların ancak bir bölümüne yanıt bulabildiği, bu nedenle de başka dilbilgisi örnekçelerinin ya bağımsız olarak geliştirilmesi ya da matematik, mantık ve toplumsal bilimlerden aktarılması gerektiği unutulmamalıdır.

Bir üretici dilbilgisinin (...) yazınbilim alanındaki başlıca üç "işlev"i şunlardır (bu işlevler, bilim dalları arası amaçlarla kullanılan her kuram için geçerlidir):

1. uygulama;
2. genişle(t)me;
3. örnekseme.

Bu üç işlev, bakış açısına göre, ya bağımsız olarak ya da birleştirilerek gerçekleştirilebilir: Birinci işlev, dilbilimin (uygulamalı) kendisine bağlıdır; ikincisi ya dilbilimde ya da yazınbilimde ("dilbilimsel yazınbilim" de denilebilir) yer alabilir; üçüncüsüyse yazınbilime özgü özerk bir işlevdir. (...)

• çeviribilim

Georges Mounin

DİLSEL BİLDİRİŞİM VE ÇEVİRİ

Bu yazı, Fransız dilbilimcisi ve çeviri kuramcısı G. Mounin'in (1910-1993), *Linguistique et traduction* (Dilbilim ve Çeviri) [Brüksel, Dessart ve Mardaga, 1976] adlı yapıtında yer alan "Communication linguistique et traduction" (s. 59-62) başlıklı metnin çevirisidir. Söz konusu metni G. Mounin ilk olarak 1973'te yayımlamıştır. Metnin alındığı Türkçe kaynak için bkz.: *Çeviri(bilim) Nedir? - Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 185-187.

Yeryüzündeki bütün insanların aynı dili konuşmadıklarını görmek tatsız bir olaydır kuşkusuz. Kutsal Kitap, Babil efsanesinde, bunun bir ceza olduğunu söyler bize. İnsanlar, kendilerini avutmak için, uzun süre, bu durumun başlangıçta var olmadığını hayal ettiler ve yine uzun süre bütün öbür dillerin anası olan dili araştırdılar; Yahudiler ve Hıristiyanlar için bu dil İbranice'ydi; Müslümanlar için Arapça; daha başkaları için Yunanca ya da Keltçe, vb. Fanteziye kaçan köken çalışmalarına dayalı tanıtlamaların tümü de birbirinden şaşırtıcıydı.

XIX. yy. dil bilimi, mitolojiler ve dinler tarafından ortaya atılan eski sorunu çözümlemekten tümüyle vazgeçmedi. 1900 dolaylarına kadar, hatta daha geç tarihlerde bile bilginler, dilin tekoluşumlu olduğu varsayımını savunmaya çalıştılar: Dil, insan türünü bütün öbür hayvan türlerinden farklı kılan bu en şaşırtıcı araç, bir kereye özgü olarak tek bir topluluk tarafından yaratılmış ve bu topluluk tarafından kesintisiz biçimde aktarılmış olamaz mıydı? Günümüzde bilim, dilin tarihsel kökeni sorunu ile tekoluşumlu olması sorununu, çözümsüz olarak, tümüyle bir yana atmış gibidir. Ne olursa olsun durumun bizim için de aynı olduğu fark edilecektir. Bütün insanlar, çok eski

zamanlarda, aynı dili konuşmuş olsalar bile, günümüzde, aralarında kolayca bildirişim kurmalarını engelleyen değişik dillere hapsedilmişlerdir.

Dil incelemeleri, zaten bize, dillerin, bir insan topluluğu tarafından konuşuldukları için, iki büyük eğilim arasında kaldığını gösterir: Bu eğilimler ayrılık ve benzerliktir. Ayrılık, her toplumsal grup ya da meslek grubunun, aynı dil içinde, öbür grupların iyi anlayamadıkları ya da az anladıkları bir konuşma biçimini geliştirmesine yol açar. Dalavereciler[1], ya da cerrahlar veya fizikçiler arasında geçen bir konuşmayı güçlükle izleyebiliriz. Kimi zaman, coğrafi açıdan uzaklık, ilişki eksikliği (ya da yokluğu) rol oynar: XIX. yy'ın ortalarına kadar ve daha sonra da, birbirinden birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Fransız köylerinin hissedilir biçimde farklı ağızlara sahip olabilmeleri işte böyle gerçekleşmiştir. Yine, bu ayrılık olgusundan dolayı aynı Latince, yörelere göre İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rumence olmuştur. Bunun karşıtı olarak, insanların birbirlerine yaklaşmalarını, ilişki kurmalarını, bildirişim kurmalarını sağlayan her şey onların dillerinde de birlik sağlar: Böylece, bütün dünyadaki matematikçiler ve fizikçiler, kendi bilim dallarından söz etmek istediklerinde çok geniş bir uluslararası sözcük ve deyim birikiminden yararlanırlar. Ayrıca hiçbir şey, günümüzde saptadığımız ilişki yoğunlaşmasının, benzerlik yoluyla, hemen hemen evrensel bir ilişki dili doğurabileceğini düşünmemizi engellemez.

Ancak, bu varsayımsal ve belki de ütopik anı beklerken eğer karşılıklı anlaşmak isteniyorsa çeviri yapmak gerekmektedir.

Çeviriyi bu kadar güç kılan nedir? İki dili bir arada, yerinde, gündelik konuşma yoluyla, aynı zamanda öğrenmiş olan ikidilli kişiler için çevirinin sorun yaratmadığını belirtmeliyiz. Çünkü bu kişiler sözcüklerle, sözcüklerin belirttiği nesneler arasında kullanım anında doğrudan doğruya ilişki kurmuşlardır.

Çeviri ancak, bir dilin, doğrudan doğruya bildirişim duru-

1 G. Mounin'in metinde 'maquignon' olarak kullandığı bu sözcüğün Fransızca'da 'at satıcısı', 'aracı, çöpçatan' anlamları da vardır. (Ç.N.)

munda kullanılmasından başka bir biçimde öğrenildiği zaman güçtür: Yani her iki dil üstünde, sözcükler üstünde, tümceler üstünde durum dışı olarak çalışıldığı zaman.

Peki, sınırları böyle çok iyi belirlenmiş bu güçlük nereden kaynaklanmaktadır? Dillerin, her zaman aynı ve önceden verilmiş gerçekliklere denk düşen sözcük dizelgeleri olamamasından. Eğer diller sözcük dizelgeleri olsaydı, çeviri kolay olurdu: O zaman hep sözcüğü sözcüğüne çeviri yapılabilirdi. Ancak, uygarlıkları İngilizce ve Fransızca kadar birbirine yakın olan dillerde bile şöyle bir tümcenin aynı sayfada bir kezden çok geçmesine ender olarak rastlanır: *"This triple function of a chemical sign is well illustrated by the alarm substance of the ant." ("Cette triple fonction d'un signe chimique est bien illustrée par la substance d'alarme de la fourmi.")* [Fransızcasının sözcüğü sözcüğüne çevirisi: *"Bir kimyasal göstergenin bu üçlü işlevi, karıncanın alarm maddesiyle çok iyi açıklanır."*]

Dilbilim, bu gözlemi, dillerin, evrensel bir gerçekliğin evrensel öyküntüleri olmadığını, ama her dilin, insan deneyimine ilişkin verilerin özel bir düzenlemesine denk düştüğünü –her dilin, dilsel olmayan bir deneyimi kendine göre bölümlediğini– söyleyerek belirtir. İngilizce'de *to run out* (dışarı koşmak) denilen yerde Fransızca'da *sortir en courant* (koşarak çıkmak) denir; bu belki aynı şeydir, ama (nedensiz olarak) başka bir biçimde görülmüştür. Fransızca'da *prendre un bain* (bir banyo almak, yıkanmak) denilen yerde İtalyanca'da *fare il bagno* (banyo yapmak) denir; aynı biçimde İngilizce *of course* ile Fransızca *naturellement*'ı (elbette), vb'ni de karşılaştırabilirsiniz.

Bütün bunlar uzun süreden beri bilinmektedir; ama yanılgı, burada az çok ender rastlanan kuraldışı durumların (bunlar deyim olarak adlandırılmıştır) söz konusu olduğuna inanılmasındadır. Bir dilden öbürüne geçişte, gerçekte, her şey hemen her zaman için deyimden, anlatımdan başka bir şey değildir. Bu da, çeviride bir dilden öbürüne geçişin, bir sözcükten (İtalyanca *bagno*) dolaysız olarak bir başka sözcüğe (Fransızca *bain*) geçiş olmadığını açıklar. Her seferinde, her dile özgü gerçekliğin bölümlenmesi işleminden geçmek gerekir. Bu, aynı zamanda bir dili öğrenmenin iki anlama geldiğini açıklar: Söz konusu

dilin yapısını ve sözcüklerini öğrenmek, ama aynı zamanda, yapılar ve sözcükler ile dilsel olmayan gerçeklik arasındaki bağıntıyı, aynı dilin uygarlığını, kültürünü öğrenmek (bu da apayrı bir şeydir). İşte, dilin sözcük ve yapılarının kullanıldığı durumlarla karşılıklı bağlantı kurulmaksızın yapılan bir dil öğretiminin yarattığı güçlükler de buradan gelir. Birçok kişinin düşündüğünün tersine, bir yabancı dili, konuşulduğu yere gitmeden öğrenmek uzun ve güç bir girişimdir. Doğrudan yöntem, etkin yöntem (aktif metot), görsel-işitsel yöntemler, yabancı ülkelere gidip yaşama, hem dili öğretmeye hem de bu dile özgü, gerçekliği özel olarak bölümlere ayırma yollarını öğretmeye çalışan yöntemlerdir.

Jean-René Ladmiral

FRANSIZ DİLİNDE ÇEVİRİBİLİMİN OTUZ YILI

Fransız felsefecisi, dilbilimcisi, çeviri kuramcısı ve çevirmeni Jean-René Ladmiral (doğ. 1942) Fransa'da özellikle son otuz yıl içinde **çeviribilim** araştırmalarına yön vermiş kişilerden biridir. Paris X-Nanterre Üniversitesi'nde felsefe öğretimi yapan, aynı üniversitede Çeviri İncelemeleri ve Araştırmaları Merkezi'ni yöneten, Institut supérieur d'interprétation et de traduction'da (Fr. kısaltması I.S.I.T.) çeviribilim dersleri veren J.-R. Ladmiral, özellikle *Traduire: théorèmes pour la traduction* (Çeviri Yapmak: Çeviri İçin Teoremler) [Paris, Payot, 1979; gözden geçirilmiş ve yeni bir önsözle genişletilmiş 2. baskı, Paris, Gallimard, Tel dizisi, 1994] adlı yapıtıyla tanınır. Biz aşağıda iki metninden kesitler sunacağız. İlk seçme parça, *TransLittérature* dergisinde (Haziran 1992, sayı 3, s. 13-22) yayımlanmış olan "30 ans de traductologie de langue française. Éléments de bibliographie"den ("Fransız Dilinde Çeviribilimin Otuz Yılı. Kaynakça Bilgileri") alındı. Felsefeci bu metninde 1990'ların başından otuz yıl öncesi geriye kadar uzanan bir süreçte Fransız dilinde gerçekleştirilmiş çalışmalardan söz ediyor ve bunlara uygun olarak da yazısının sonunda, bir Fransızca yayınlar di-

zelgesi veriyor. Biz bu dizelgeyi buraya aktarmadığımız için, yazının içinde söz konusu kaynakçayla ilgili gözlemleri ya da göndermeleri de metinden çıkarttık.

Doğrusunu söylemek gerekirse, dünyanın en eski mesleği olmamakla birlikte, çeviri çok eski bir uygulamadır. Buna bağlı olarak, çeviri üstüne düşünme de, kökenini Cicero'ya kadar götürebileceğimiz, asla kesintiye uğramamış bir geleneğe iletir bizi. Ama işin tuhafı, çeviri çoğunlukla "doğal bir olgu" görünümündedir, dolayısıyla da dikkate alınmasına gerek yok gibidir; ama çeviri, aynı zamanda kuramsal düşüncelerin, tam anlamıyla özgül bir konusudur. Bu nedenle, kimi dönemlerde çeviri özel bir yoğunlukta sorgulanmıştır. Nitekim Fransa'da ve Fransızca konuşulan kültür ortamlarında yaklaşık yarım yüzyıldır yaşanan durum da böyledir. (...)

İlk yaklaşımda, çeviriyle ilgili olarak en azından beş (b)ilgi alanı ve bunlara denk düşen beş yayın bütünü bulunduğunu söyleyeceğim: "Çeviribilim"in bilimsel ve kültürel, ama aynı zamanda mesleki, öğretimsel ve tekno-bilişimsel alanlarıdır bunlar.

İlkin, **bilimsel** (kuşkusuz insan bilimlerinin söz konusu olduğu genel anlamda) diyebileceğimiz bir yayınlar ekseni vardır. **Çeviribilim**in kendi alanıdır bu. Genel olarak, burada, **dilbilim**, yönlendirici bilimdir ve hem çeviribilimin gereksinim duyduğu kavramsallaştırmaların büyük bölümü, hem de bugüne kadar en verimli kabul edilen yöntembilimsel yaklaşımı sağlamıştır. Bu yönlendiriş öylesine güçlü olmuştur ki, **Uygulamalı Dilbilim** (...) başlığı altında sürdürülen, çeviriyle ilgili sorunlar incelemesi, uzun süre dillerin eğitimiyle "aynı kefe"ye konmuştur. **Çeviribilim** terimi de [Fr. *traductologie*] çeviri incelemelerinin bütününü belirtmek için, oldukça yakın bir zamanda türetilmiştir. İşte dilbilim ağırlıklı bu çeviribilim, kuruluşu gereği, birçok yayının gerçekleştirilmesine yol açmış ve açmaktadır. (...) Bunun yanında, bir de, yeni bir araştırma alanının doğmakta olduğu görülmektedir: Bilişsel ruhbilimden [Fr. *psychologie cognitive*] kaynaklanan bu araştırma, "çevirmenlerin kafasında olup biteni" (H. P. Krings) çözümlemeye çalışmakta,

inceleme konusu olarak da bir çevirmenin çeviri yapması sırasında (daha çok ve daha kolay olarak da bir tercümanın sözlü çeviri yapması sırasında) etkide bulunan ruhdilbilimsel süreçleri ele almaktadır. Ancak, burada, başlangıç aşamasındaki bir araştırmanın tek tek öğeleri söz konusudur henüz.

Daha genel olarak şunu belirtebiliriz: Görünüşte çok genç bir bilim dalı (ya da bir alt bilim dalı) olabilecek durumda bulunan çeviribilimin de daha şimdiden bir tarihi vardır: Nitekim ben bunu, bir öneri biçiminde dört döneme ayırarak belirtmeye çalışmıştım[1]. Bu benim "çeviribilimsel dörtlük" olarak adlandırdığım şeydi (...). Daha açık seçik olabilmek için, tarih içine yerleşen dört çeviribilim türü ayırt edilmesinin uygun düşeceğini düşünüyorum:

– **çeviribilimin buyurucu** ya da **kuralcı** nitelikli tarihöncesi: Eğitim amaçlı ve ampirik özellikli incelemeleri, hatta geleneksel bakımdan yazınsal ve felsefi nitelikli bazı denemeleri biraraya getirir: "Önceki günün" çeviribilimidir;

– **betimleyici çeviribilim:** Yukarıda sözünü ettiğimiz bütün dilbilimsel üretime (betimleyici ya da karşıtsal dilbilim) denk düşer: Burada hiç kuşkusuz "dünün" çeviribilimini görebiliriz;

– **tümevarımcı** ya da **"bilimsel"** (*dar anlamıyla*) **çeviribilim:** Çeviri etkinliğinde (yazılı ya da sözlü) geçerli olan zihinsel süreçlerin ampirik hatta deneyimsel incelemesine –yukarıda sözünü ettiğimiz bilişsel ruhdilbilimin bakış açısı içinde– denk düşer; ama bu evrede de, ancak "yarının çeviribilimi" diye adlandırdığım şey söz konusudur;

– **üretici çeviribilim:** "Bugünün" çeviribilimidir; bu alandaki bütün kuramsallaştırma söyleminin ve çalışmasının amacı da ancak çevirmenin çabasını kolaylaştırmak ve ona, yapacağı "çeviri için" "teoremler" sağlamak olacaktır.

Tam anlamıyla çeviribilimsel özellikler taşıyan yayınlara ilişkin "bilimsel" alanın ötesinde, çeviriye yönelik, **kültürel** diye adlandırdığım bir (b)ilgi alanı daha vardır. Araştırmacıların ve meslekten olanların dikkatini daha az çekmekle birlikte, bu alan,

1 J.-R. Ladmiral, "Traductologiques", in M.-J. Capelle, F. Debyser ve J.-L. Goester (yay. haz.), *Le Français dans le monde*'un özel sayısı (Çeviriye Dönüş), Ağustos-Eylül 1987, s. 18-25.

kültürlü, geniş okur çevresi diye adlandırılan toplum kesiminde kesin bir yankı bulmaktadır: Yazınsal metin çevirmenleri olan bizleri son derece ilgilendiren de işte çevirinin bu boyutudur, kuşkusuz. Gerçekten de burada, her şeyden önce yazın çevirisinde, özellikle de şiir çevirisinde ortaya çıkan karmaşık sorunlar söz konusudur. Ama bu alanın içinde, aynı zamanda, kendine özgü sorunları ve çözümleriyle felsefi çeviriyi de düşünmek gerekir: Heidegger'in yapıtlarının farklı Fransızca çevirileri çevresinde son yıllarda yapılan tartışma da, felsefe çevirisinin ne ölçüde önem taşıdığını göstermektedir. Öte yandan, insan bilimlerindeki temel metinlerin, özellikle de psikanaliz metinlerinin, çeviri açısından, aynı ölçüde temel nitelikler taşıyan ve hiç de daha az önemli olmayan tartışmalara yol açacak sorunlar yarattığını da unutmamamız gerekir: Freud'un *Œuvres complètes*'inin (Bütün Yapıtları) Fransızca'ya yeniden çevrilmesiyle başlayan son yıllardaki tartışmalar da bunun bir kanıtıdır (bkz. A.T.L.A.S.[2] 1988).

Çeviriye duyulan bu "entelektüel" ilgi öylesine önem kazanmaya başlamıştır ki, çeviri konusundaki yayınların oluşturduğu **kültürel alan** Fransa'da yıllardan beri ön planda yer almaktadır. (...)

Bu kaynakça çalışması da, çeviri yayınlarının bilimsel ve kültürel diye adlandırdığım iki alanına ilişkin olacaktır, büyük çapta. (...)

Çevirinin, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, **mesleki** alanı da vardır: Bu alanda özellikle teknik çeviri, çeviri ve terminoloji arasındaki bağ, uluslararası ilişkilerde çevirinin kurumsal özellikleri, tercümanın çalışması, vb. ile ilgili çok sayıda yayın yapılmıştır. Bu arada, şunu da belirtmek gerekir ki, meslekten çevirmen yetiştirilmesi alanında, en etkili çalışma yine Fransızca'nın konuşulduğu bölgelerde sağlanmıştır: Paris'te (E.S.I.T. ve I.S.I.T. olmak üzere iki yüksek öğretim kurumu)[3], Cenevre'de, Mons'ta, Brüksel'de... ve aynı zamanda Kanada'da (özellikle de Québec'te).

2 Her yıl Actes Sud tarafından yayımlanan, Actes des assises de la traduction littéraire en Arles'ın (Arles'daki Yazınsal Çeviri Toplantılarının Bildirileri) kısaltması. (Ç.N.)

3 E.S.I.T.: École supérieure d'interprètes et de traducteurs; I.S.I.T.: Institut supérieur d'interprétation et de traduction. (Ç.N.)

Bunlara ayrıca **öğretimsel** ekseni de ekleyebiliriz: Bu eksende çevirmenlerin yetiştirilmesi, dillerin öğretiminde çevirinin işlevleri ve bu iki sorunun arasındaki farklılık bağıntısı söz konusudur.

Ayrıca burada, çeviriye ilişkin teknik ve bilişimsel nitelikli, hızla aşılmış çok sayıda yayını da bir yana bırakacağız. Günümüzde artık bu alan içinde, **otomatik çeviri**, bilgisayar yardımıyla çeviri, çevirmen için bilgisayarla donatılmış çalışma kabini, metin işleme sisteminin kullanılması, vb'ni kapsayan geniş bir süreç söz konusudur.

Öte yandan, teknik çeviriyi bir yana itmemin ve bizleri topyekûn yazınsal metin çevirmenleri olarak adlandırmamın nedeni, "teknik çeviri" ile "yazın çevirisi"ni karşıtlaştıran klasik ikili kavramla yetinmek zorunda olduğumuzu düşünüyor olmam değildir. Çünkü, "teknik çeviri" ile "yazın çevirisi" gerçekten çeviribilimsel (ya da dilbilimsel) kategoriler olmaktan çok, toplumsal, mesleki ve ekonomik farklılaşmaları belirten son derece geniş anlamlarda kullanılan iki kavramdır. Bu nedenle, ben de üç öğeli bir çeviri tipolojisi önermiştim[4]. (...)

"Teknik çeviri" ya da "uzmanlıkla ilgili çeviri" ve hatta "mesleki çeviri" deyişlerinden, bilgilendirici metinlerin çevirisini anlıyoruz: Bu tür metinlerde dilin temelde belirtici bir temsil etme işlevi vardır ve metinler gerçek nesneler üstünde odaklanmıştır, yani dilbilim terimleriyle belirtecek olursak **göndergeye** iletirler. Ama "yazın çevirisi"ni hangi anlamda kullandığımızı belirtmek gerekir. Dar anlamda, dilin anlatımsallık işlevine ayrıcalık tanıyan metinlerin çevirisidir söz konusu olan burada. Bu tür metinlerde, anlatımsallık işlevi "gösteren"in biçimine, hatta "anlamlılığa" dayanır ve **yananlamların** çokseslliğini ortaya çıkarır. Bu nedenle, üçüncü bir çeviri biçiminin ayırt edilmesinin uygun olacağını düşündüm: Bu da felsefe çevirisiydi, ya da daha genel olarak, "kuramsal söylem" (özellikle insan bilimlerindeki kuramsal söylem) çevirisiydi. Burada, "gösterilen" üstünde odaklanmış metinlerin çevirisi söz konusudur. Bu tür

4 Bkz. *Langue française* dergisinde yayımladığım yazı: sayı 51, Eylül 1981, s. 19-34.

metinlerde dil, bir "üstdil" işlevi görür. Yani öyle bir söylem söz konusudur ki, gerçekteki tek göndergesi söylemin yalnızca kendisi tarafından üretilmiş olan gösterilenleridir. Geniş anlamdaysa, "yazın çevirisi" bu iki çeviri biçimini de içerir: Antoine Berman'ın "yapıtların çevirisi" dediği şey de budur.

Şimdi bir de şuna değinelim: Aralarında bizlerin de yer aldığı yazınsal metin çevirmenlerini (yukarıda tanımladığımız dar ya da geniş anlamdaki yazın çevirisine bağlı olarak) ve bu arada Antoine Berman ile beni karşı karşıya getiren bir ayrım çizgisi vardır: Bu, yazın çevirisindeki *iki* temel görüş arasındaki karşıtlıktır. Sanki bir bakıma iki ayrı "cephe" söz konusudur: Bir yanda **kaynak-metinciler** [Fr. *sourciers*] diye adlandırdığım **kaynak metne bağlı çevirmenler** [Fr. *littéralistes*], öte yanda da **erek-metinciler** [Fr. *ciblistes*] diye adlandırdığım **yeniden yazan çevirmenler** [Fr. *réécrivains*] yer alır. Dilsel kullanıma az çok geçmiş olmasını memnunlukla saptadığım bu kavramsal ikilik, kimi kez de yanlış anlaşılmalara yol açmış ve tartışma konusu olmuştur. (...)

Açıklamalarıma, on yıllık çeviri deneyimim ile "çeviribilimsel" düşünce birikimimden kaynaklanan ve bana önemli gibi görünen bir temel ve etkileyici düşünceyi belirterek son vereceğim: Bu da, çevirinin, sonuç olarak, *yazılı olanla ilişki*mizin doğasındaki derinlikleri ortaya çıkaran bir "oto-analiz" düzeneği olduğudur. (...)

GENEL ÇEVİRİBİLİM SORUNLARI

J.-R. Ladmiral'den sunacağımız ikinci seçme parça da *Traduire: théorèmes pour la traduction* (Çeviri Yapmak: Çeviri İçin Teoremler) [1979; yeni bir önsözle genişletilmiş 2. baskı 1994) adlı temel yapıtındaki önsözden ("İkinci Baskıya Önsöz") alınmıştır. Metin felsefecinin de onayı alınarak Türkçe'ye yukarıdaki başlık altında çevrilmiştir. Seçme parçanın alıntılandığı Türkçe kaynak için bkz.: *Çeviri(bilim) Nedir?-Başkasının bakışı* (haz. M. Rifat), *a.g.y.*, s. 213-229. (Dipnotlar buraya aktardığımız seçme parçadan yaptığımız kısaltmalar nedeniyle çıkartılmıştır.)

(...)

Günümüzde hiç kuşkusuz çeviriyle çok değişik biçimlerde ilgilenilmektedir, çeviri de tam anlamıyla bir araştırma ve düşünce üretme konusu durumuna gelmiştir. Ama 1979 yılında *Traduire...*'in ilk baskısı çıktığında durum hiç de böyle değildi: O zamanlar çeviri olgularını özel bir biçimde konu edinecek bilim dalının kendisinin kurulması gerekiyordu; ben de başkalarıyla birlikte **çeviribilim** [Fr. *traductologie*] terimine özellikle de kavramına yaşama hakkı vermeye çalışanların arasında yer alıyordum. Terminolojinin geldiği bu son noktada, artık her şey neredeyse yerli yerine oturmak üzeridir. Ama yine de söz konusu bilim dalının durumuyla ilgili bazı aydınlatıcı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

İnsan bilimlerinin tarihiyle ilgili nedenlerden ötürü, **çeviri** sorun olarak ele alındığında (böyle bir şeye de ender olarak rastlanıyordu) **dilbilim** çerçevesi içinde incelendi. Bunun da bir mantığı vardı: Dilbilim çevirinin kesinlikle bağlantılı olduğu dilsel gerçeklikleri adlandırmayı ve kavramlaştırmayı sağlayan bir yöntembilim ve bir terimler bütünü sunmaktaydı. Ama ancak geçici bir yaklaşımla çeviribilimin dilbilimin bir bölümü, bir altdalı yapılması gerektiğine inanıldı. Ren ötesindeyse, çeviribilim **Uygulamalı Dilbilim**le [Fr. *Linguistique Appliquée*] bir tutulmaya çalışıldı (İngilizce'nin etkisiyle her iki sözcüğün büyük yazılmış olması başlı başına bir uzmanlaşma alanının tutarlılığını belirtir gibidir).

Aslında, çeviri kuramı ile çeviriye bağlı olguların bilgisi, dilbilimin iyice ötesine uzanan ve "yazın ile insan bilimleri"nin hemen hemen tümünü işin içine katan *bilim dalları arası* bir açılmayı zorunlu kılmaktadır ve ancak buradan hareketle bağımsız bir çeviribilim kurulabilir. Şu açık bir gerçektir ki, sözgelimi çevirmenin psikolojisine ve daha kesin olarak da çevirinin içermiş olduğu dillerarası aktarım sırasında geçerli olan zihinsel süreçlerin psikolojisine de yer ayırmak gerekir. Eugene A. Nida ile Charles R. Taber gibi uzmanlar çeviri işinin, bir toplumun ve bir dönemin bağlamı içinde yer aldığını ve dolayısıyla da çevirinin "etnososyolojik" bir boyutunun bulunduğunu vurgulamışlardır; bu da çeviribilimin toplumsal bilimlerin uzantısında

da yer aldığını gösterir. Çeviri-yapma biçimlerinin bir tarihi (hatta bir coğrafyası) bulunduğu apaçık ortadadır. Öte yandan, filoloğun çalışmasıyla çevirmenin çalışması arasındaki yakınlığı belirtmeye gerek bile yoktur. Ayrıca, çevirinin etnolojiyle, Georges Devereux'nün belirttiği, ve daha yeni çalışmaların doğruladığı gibi etnopsikiyatri, vb'yle de bağlantısı vardır.

Ama çevirinin yalnızca kesin anlamıyla insan bilimleriyle değil yazınsal incelemelerle de ilgisi vardır: Çünkü, karşılaştırmalı yazın çalışmaları çeviriler üstünde temellenir; dahası, her çevirmenin bir "yeniden-yazan", bir "ortak-yazar" olması ölçüsünde her çeviri (yalnızca yazınsal çeviri değil) yazı'nın özgül bir biçimidir [...]. Teoloji ile onun doğal uzantıları olan [kutsal] metin yorumundan ve yorumbilimden de çeviribilimin öğreneceği çok şey vardır: Kutsal Kitap'ın en çok çevrilen metin olduğunu ve çeviri üstüne başlatıcı nitelikte, hem de teoloji kaynaklı düşünceleri Aziz Hieronymus ile Luther'e borçlu olduğumuzu anımsatalım. Son olarak da özellikle şunu belirtelim ki, bilgi kadar hatta bilgiden çok düşünme, düşünüş söz konusu olduğundan, yani şu çok bilinen çeviri işinin *kuramını* yapmak söz konusu olduğundan, çeviribilimin temelini oluşturan usavurmalar ve çözümlemeler *felsefi* türden bir düşünce biçimine iletirler.

Bilim dallar arası bu ufuklar çok geniş olduğu için, on beş yıl kadar önce ben, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, çeviri üstüne dilbilim ağırlıklı bir söylem benimsemek durumundaydım, ama aynı zamanda (ve yine aynı nedenlerden dolayı) çeviribilimin bağımsızlığını vurgulamak ve yine de dilbilimin bu altdalının gerçek anlamda onun bir altdalı olmadığını söylemek zorunda kaldım. Bu arada entelektüel alanda bugün bakış açımın iki yönden değişmesine olmasına yol açacak bazı yenilikler işin içine karıştı.

Önce, dilbilim artık eskiden olduğu gibi katışıksız ve katı bir bilim dalı değildi. Anımsanacağı gibi yirmi otuz yıl kadar önce dilbilimin özü ses(bilgisi) ve sözdizim ile sınırlanmaya yöneliyordu; buna bağlı olarak da anlam(bilim) dilbilimden dışlanmıştı, çünkü anlama başvurma bilimsel olmayan bir "anlıkçılık"tan [mantalizmden] kaynaklanıyordu, bundan ötürü de saygınlığını yitirmişti. Amerikan dilbiliminin zaten yaşlanmış

bir ruhbilimin davranışçı anlayışından aktarmış olduğu bu pozitivizm, özellikle Fransa'da kuramsalcı bir "terorizm" ile atbaşı gidiyordu. Bu kuramsalcı "terorizm" de Bachelard'a özgü bilimler felsefesininin Althusser'ci yorumundan, basitleştirilmiş bir "bilimkuramsal kopukluğun" kanıtlarını çıkarmaya yöneliyordu kimi kez; ve bu arada dönemin yaygın olan katı dilbilimsel kurallarından uzaklaşacak her araştırmayı da gözden düşürüyordu. İşte bu düzlemde kabul edilecektir ki, her şey iyice değişmiştir. Günümüz dilbilimi, dün "dış dilbilim"e bağlı olan şeyi kendi yapısı içine katmakta ve **anlambilim**e [Fr. *sémantique*] olduğu kadar **edimbilim**e [Fr. *pragmatique*], vb'ne kendi yapısı içinde yer vermektedir.

Çeviride de her şeyin anlamdan geçerek oluştuğu apaçık ortadadır; anlamın da mutlaka ulaşılabilir olduğu ilke olarak ileri sürülmektedir. (...) Şu da apaçıktır ki, anlambilimin, dilbilim alanı dışında tutulması doğmakta olan çeviribilimin dün kendi ayakları üstünde durmasını engellemekteydi, oysa bugün durum bambaşkadır, çünkü artık araştırma alanlarının yeni bir dağılımı yaşanmaktadır. Nitekim dilbilimin kendisi de **dil(yetisi) bilimleri** [Fr. *sciences du langage*] olarak yeniden adlandırılan daha geniş bir araştırma alanı içine girmeye yönelmiştir, bu alanda da kendisine bütünleyici yaklaşımlar eşlik etmektedir. Burada, dikkati çekmeye yönelik yalın bir adlandırma değişikliğinden de öte bir şey söz konusudur, ve çeviribilim de elbette orada kendi yerini bulur (ya da yeniden bulur). Bu açıdan bakıldığında çeviribilim bir dil(yetisi) bilimi değil midir? Ayrıca şu daha belirgin bir gerçektir ki, bu yeniden düzenleme çok daha ileri gitmekte ve söz konusu **dil(yetisi) bilimleri** [Fr. *sciences du langage*] **bilişsel bilimler**le [Fr. *sciences cognitives*] birleşme yolunu tutmaktadır.

Bu arada (...) "çeviri makinesi"ne ilişkin sorunlar, dil(yetisi) bilimleri ile bilişsel bilimlerin iç içe geçtiği bütünün çerçevesi içinde yepyeni bir anlam kazandı. Önce burada özel bir alanın bulunduğunu söylemek gerekir; bu alanın da yukarıda anımsattığımız düşsel ve de tam anlamıyla "sihirli" olan şu "hayali görüntü" ile bağlantılı olmadığı apaçık olarak hemen görülür. Daha ciddi olarak konuşursak, bizi burada ilgilendiren ve "insan

eliyle çeviri" olarak adlandırılması kabul edilen alanda bazı değişiklikler olurken **otomatik çeviri** ile ilgili araştırmalar da aynı zamanda yeni bir görünüm kazandı. İkinci Dünya savaşından kısa bir süre sonra, söz konusu araştırmalar heyecanla, büyük olanaklarla, strateji ve sanayi sırrı maskesi altında sürdürüldü; iktisadi beklentiler de burada özellikle önem taşıyordu. Daha çok bütçe açısından yaşanan bir bunalım ve sorunları yeniden değerlendirme dönemi ardından, bu çok özel ve görece olarak kapalı alanda araştırmalara yeniden başlandı.

Buna koşut olarak da konunun kendisinde bir parçalanma ortaya çıktı: **Tam otomatik çeviri** tasarısının en iyi olasılıkla çok uzak bir tarihe ertelenmesi sonucu, araştırmalarda hedef olarak **bilgisayar destekli çeviri** seçildi. Çeviri sürecinin otomatikleştirilmesinin araştırılması yerine çeviriye birçok açıdan destek sağlayan bir işbirliğine gidildi: Özelikle terminoloji açısından gerçekleşecek otomatik dokümantasyon, bilişim alanındaki birçok aygıtı çevirmenin kullanımına sunan entegre bir çalışma ortamının devreye konması, vb. Otomatik çeviri ile bilgisayar destekli çevirinin çok özel, insan eliyle çeviri dünyasından apayrı bir alan oluşturduğu gerçektir ve sonunda şu tasarlanabilir: Gelişme halindeki bilişsel bilimler çerçevesi içinde, söz konusu iki çeviri biçimi arasında belli sayıda bağlantı yolları bulunabilmeli ve bu arada yine bu iki çeviri de kendi mantıklarını hem birbirine koşut hem de birbirinden ayrı olarak geliştirmeyi sürdürebilmelidir. Ama bir kez daha belirtelim ki, bizim buradaki tek inceleme konumuz insan eliyle çeviridir, dolayısıyla da anlamın kavranması üstüne dayanır zorunlu olarak; oysa "çeviri makinesi" yalnızca **gösteren zincirlenişleri**ni somut olarak işleyebilir.

Öte yandan, daha önce yukarıda sözünü ettiğimiz bakış açısının karşıtı ve tamamlayıcısı olarak da şunu vurgulayabiliriz: Çeviribilimin "dil(yetisi) bilimleri" içinde yeniden kendine yer bulduğu bir sırada kullandığı söylem de eskisine göre daha az katı bir dilbilimsel nitelik kazanmıştır. Bunun açıklaması da öncelikle yukarıda belirttiğimiz nedenlere dayanır. Bir araştırma ve derinleştirme çabası içine akla uygun bir biçimde giren çeviribilim inceleme konusunun bütün yönlerini daha iyi kuşa-

tabilmek ve yöntembilimini geliştirebilmek için kendini insan bilimlerinin katkısını ister durumda buldu. Ben de kendi payıma, şu son yıllarda, gerek verdiğim çeviribilim derslerinde gerekse yeni yayınlarımda ruhbilimsel nitelikli sorunsallaştırmalara giderek daha fazla yer ayırmaya başladım.

(...)

(...) Yeni olan bir şey varsa, o da birkaç yıldır, çevirinin gerçek anlamda felsefi boyutuyla ele alınmaya başlanmış olmasıdır. Bu benim doğal olarak çevirinin bir felsefi dönemeci diye adlandırdığım şeydir. Gerçekten de bu işin boyutlarının ne olduğu Heidegger'in *Sein und Zeit*'ının (Varlık ve Zaman) Fransızca'ya yeniden yapılan çevirilerinin (ihtilaflı çeviriler) basılmasıyla ortaya çıkan tartışmalar sayesinde görüldü. Burada psikanalizde yaşananlara benzer ilgi çekici bir koşutluk vardı. Nasıl ki Freud'un yapıtlarının Fransızca'ya yeniden çevirileri, bu çevirilerin içerdiği psikanalitik (ve felsefi) artıları eksileri ortaya çıkardıysa, Heidegger'in başyapıtının Fransızca'ya yapılan yeniden çevirileri de, bu çevirilerle bağlantılı felsefi artıları eksileri gözler önüne serdi. Yaşanan tartışmaların da önce felsefe alanında sonra da psikanaliz çevrelerinde ortaya çıkmış olması hiç de şaşırtıcı değildi. Sonunda da, ters yüz oluşun derin anlam kazandığı görüldü, üstelik de bu yalnızca retorik düzeyinde değildi: Felsefe metinlerinin çevirisi, yani felsefe çevirisi, gerçek anlamda bir çeviri felsefesinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştı ve haklı olarak da bir **felsefi çeviri** terimi kullanılabilirdi, yani her çeşit çevirinin bir felsefi boyutu vardı.

Kuşkusuz bütün bu düşünceler yalnızca felsefe çevrelerini, felsefecilerin neredeyse "uzmanlaşmış" dünyasını değil, ama aynı zamanda çeviri çevrelerini de ilgilendirir. Antoine Berman'ın araştırmaları bu bakımdan ikili bir anlam taşır: Onun çalışmaları bir yandan çeviri alanında önemlidir ve ortaya attığı kuramlar ilgi görmüştür, öte yandan da ileri sürdüğü kuramların felsefi bir boyutu vardır. Antoine Berman çevirmendi ve felsefeciydi, ama aynı zamanda bir yazın adamıydı; çalışmaları da, çeviri tartışmalarına son on beş yıldır en önemli katkıyı getirmişti hiç kuşkusuz; ama benim çalışmalarımla karşıt doğrultuda elbette. Ayrıntıya girmeden diyebilirim ki, Antoine Ber-

man tıpkı bir bakıma öğrencisi olduğu Henri Meschonnic gibi ve yine tıpkı Walter Benjamin gibi daha çok çeviride kaynak metne bağlılıktan, söze bağlı çeviriden [Fr. *littéralisme*] yanaydı.

Walter Benjamin'in çeviri konusunda yazdığı denemenin son birkaç yıldır gördüğü büyük ilgi (bu felsefecinin yapıtlarının genel olarak yeniden gündeme gelmesi çerçevesinde) de şu anda açıklamakta olduğum düşüncelerle aynı doğrultuda yer alır. Adından sık sık söz edilen, ara sıra okunan ve ender olarak anlaşılan –ender olarak anlaşılan diyorum çünkü son derece güç metindir– *Çevirmenin Görevi* başlıklı bu deneme, zaten birçok açıdan sorun yaratır. Kapalı anlatımı ve örtük kanıtlama yolu bu denemeyi çeviride kaynak metne bağlılık yanlısı bir bildirge haline sokar; ve böylece bu deneme, çözümlenmesi kolay değil de "prestijli" ama "muammalı" bir otorite olarak adı geçirilmesi kolay bir metin durumuna gelir. Hiç kuşkusuz söz konusu deneme, çevirinin felsefi açıdan sorunsallaştırılması olgusunun gündeme getirilmesine çok büyük katkıda bulunmuştur; bu da yukarıda belirttiklerimiz dikkate alınacak olursa, paradoksal olarak çok geniş bir okur düzeyinde gerçekleşmiştir. Bana göreyse, kuşkusuz temel ve düzeyi yüksek bir metindir bu: Sonuçta zorunlu bir kaynaktır, ama eleştirilmesi de uygun düşer; çünkü ne de olsa bize destek olmasını beklediğimiz çeviri üstüne düşünce üretmek iyi bir şeydir.

Çeviride kaynak metne bağlılık sorununu ben, Henri Meschonnic, Antoine Berman ve Walter Benjamin ile olan görüş karşıtlığı sonucu, hiçbir şey olmamış gibi yeni baştan ele almak zorunda kaldım. (Önsöze ayrılmış olan sınırlı yer nedeniyle, okuru ancak, bu konuda yayımlamış olduğum ve çeviride kaynak metne bağlılık anlayışını köklü bir biçimde eleştirdiğim incelemeye gönderebilirim.) İki yeni terim kullanmak durumunda olduğum için de, **kaynak-metinciler** [Fr. *sourciers*] olarak adlandırdıklarım ile **erek-metinciler** [Fr. *ciblistes*] olarak adlandırdıklarım arasında bir karşıtlık kurdum. Kısaca belirtmek gerekirse iki temel çeviri biçimi vardır diyeceğim: "Kaynak-metinciler" **dilin göstereni**ne bağlanırlar ve **kaynak dil**e ayrıcalık tanırlar; "erek-metinciler" ise göstereni vurgulamazlar, hatta gösterileni de değil **anlamı** vurgularlar; dilin değil ama **söz**ün ya da **söylem**in anlamıdır bu-

rada söz konusu olan; ve bu anlam, **erek dil**e özgü olanaklardan yararlanılarak çevrilecektir. "Kaynak-metinciler" arasında Walter Benjamin, Henri Meschonnic ya da Antoine Berman'ı, "erek-metinciler" arasında da Georges Mounin, Efim Etkind ve kendimi sayabilirim. Adı geçen yeni terimlerle belirtilmiş iki kavramın basına ve magazin dergilerine kadar yayılarak büyük bir okur kitlesinin belli ölçüde dikkatini çekebilmesi çok küçük bir paradoks değildir. Benim de doğrusu "terminoloji konusundaki dizayn"ımın başarılı olmasından ötürü kendimi kutlamaktan başka bir şey gelmiyor adeta elimden! Ama işin en şaşırtıcı yanı, çeviri kuramıyla ilgili bu gibi sorunların, uzmanların söyleminde sıkışıp kalmamış olması. Asıl yeni olan da bu işte. Gerçekte, çeviri sorunlarının artık yalnızca **çeviribilim**in tekelinde olmamasının dolaylı bir sonucudur bu kuşkusuz –burada dar anlamda, yukarıda da belirttiğim gibi, çeviriyi konu alan ve bu açıdan bilimsel ("insan bilimleri"nin bilebileceği şeyler ölçüsünde bilimsel) bilgiye dayalı ve çeviriye yönelik bir ilgi olarak nitelenebilecek şeye denk düşen dal söz konusudur.

Uzun yıllardır, gerçekten de, çeviriyle ilgili şeylere yönelik "entelektüel" ya da *kültürel* diye nitelenebilecek özel bir ilgi oluştu; yukarıda da belirtildiği gibi, Freud ve Heidegger'in yapıtlarının Fransızca'ya yeniden çevrilmesi sırasında yaşanan tartışmaların ortaya koyduğu şeydi bu; ama aynı zamanda daha genel olarak şimdilerde, yazınsal çevirinin "mutfağı"yla ilgili oldukça yaygın bir merak doğmuştur. Her yıl Arles'da [Fransa] düzenlenen yazınsal Çeviri Oturumları'nın (A.T.L.A.S.) başarısı ya da yine Arles'da Uluslararası Çevirmenler Koleji'nin (Almanya'da Straehlen'dekinden sonra) kurulması bunun birer kanıtıdır.

Bu durum özellikle Fransa'da geçerlidir. Ama hiç kuşkusuz biraz benzerine de, sözgelimi Almanya'da rastlanmaktadır artık. Almanya'da kesinlikle dilbilime bağlı bir çeviribilim, ya da "çevirinin bilimi" (*Übersetzungswissenschaft*) alanında uzun süre çok sayıda yayın yapılmıştır; bu çeviribilim, paradoksal olarak, birkaç yıldır Fransa'da ortaya çıkan ve yukarıda vurgulanan, çeviriye yönelik felsefi ilgiye ilişkin kuramsal nitelikli her türlü kaygıdan uzak tutulmuştur; oysa çeviriyle ilgili yayınların sayısının azalmaya yüz tuttuğu bir belirsizlik dönemi-

nin ardından, Ren ötesinde (özellikle de Göttingen çevresinde) çeviri tarihiyle, yazınsal, felsefi, vb. çevirinin kuramıyla ilgili sorunlara giderek artan bir ilgi doğmuştur. İngilizce yayınlar için de aşağı yukarı aynı şey söz konusudur denebilir.

Soruna daha derinlemesine baktığımızda ve salt felsefi bir sorunsala yeniden döndüğümüzde, ben, çevirinin metafiziksel boyutları olarak adlandırdığım şeyi konu haline getirmeye karar vermiş olmayı –burada da yine karşıt kavramlardan hareketle– Walter Benjamin okumuş olmaya borçluyum. Kısacası diyebilirim ki, kaynak metne bağlılık dillerin ve çevirinin eğitimi düzleminde bir gerilemeyse, ve "kaynak-metinci" hasımlarımın aradığı yazınsal çevirilerin estetiği düzeyinde bir çelişkiyse, aynı zamanda daha temel olarak da dinsel bir içe kapanıklığın geri dönüşü, modernliğe ilişkin teolojik nitelikli hiç akla gelmemiş bir durumun belirtisidir de. Henüz tamamlanmamış, olsa olsa birkaç yüzyıllık bir laikleştirme süreci, Batı kültürünün temeli olan Hıristiyanlık gibi iki bin yıllık bir gelenek karşısında ya da çok daha gerilere uzanan Yahudilik karşısında ağırlığını aynı ölçüde duyuramamıştır. Çeviriyi, *yazı ile olan ilişki*mizin derinliklerini açığa vuran düzenek olarak belli eden de budur. Buradaki iddia şudur: Her kaynak metin (ya da kalkış metni) kutsal bir metin olarak kullanılmaya yatkındır– en azından, "kaynak-metinciler" tarafından bilinçsizce. Ama eğer bilinçaltı ve Mutlak söz konusuysa, o zaman, çevirinin gereç sağladığı kimi kalem tartışmalarının saldırganca ve "tutkulu" şiddeti anlaşılır. Özellikle de burada en azından iki teolojinin çatışması söz konusu(ysa)... Böylece ben de sonunda, "çevirinin teolojik bir bilinçaltı" fikrini ileri sürer duruma geldim.

Son yıllarda araştırmalarımın yöneldiği doğrultulardan birini oluşturan çevirinin felsefesi de budur işte: Birkaç yazıdan sonra, gelecek kitabımı bu konuya ayıracağım. Bu bir bakıma, çeviri üstüne yaptığım araştırmaların "üçüncü evresi"ni oluşturacak. Önce *etnograf* (budunbetimci) olarak "alan"a inen, ardından araştırmalarının kuramsal bireşimini yaparak *etnolog* (budunbilimci) gibi davranan kişiyi (oyun olsun diye) örnekseyerek ben de şöyle diyeceğim: Almanca'dan (ve İngilizce'den) on kadar kitap çevirerek önce "tradüktograf" (çeviri yazıcı, çevir-

men) oldum, ardından "tradüktoloji"min (çeviribilim) kuramsal söylemine ulaştım (bu da *Traduire...*'in konusunu oluşturdu). Öyle ki şimdi artık üçüncü bir düzeye geçmenin zamanı geldi; bu da benim "tradüktozofi"m (çeviri felsefesi) olarak adlandırmaktan hoşlandığım düzeydir. Ancak ileride yayımlayacağımı duyurduğum kitap, *Traduire..*'in bir yadsıması değil ama bir uzantısı olacaktır.

Bu, şu sıralarda, çeviribilim alanında her şeye karşın ara vermediğim araştırmalara ilişkin bilişsel ve "bilimsel" (geniş anlamdaki *insan bilimleri* kapsamında) çalışmanın kuramsal ve felsefi nitelikli uzantısı olacak. Ben en önce çözülmesi gereken "çevrilemezlik itirazı"nı boşa çıkarmaya hazırlandığımda da, yaklaşımımda zaten felsefi boyut yok değildi. Özellikle, çeviribilim her şeyden önce kendi üstüne dönüşlü bir bilim dalıdır. İnsan bilimlerinde genel kural olduğu gibi, dalın bilimkuramı, burada benimseyebildiği araştırma söylemiyle eşyayılımlıdır. Nitekim, çeviribilimin kullanmadan edemeyeceği, çevirinin bilimkuramına ilişkin üstkuramsal söylem, aynı zamanda paradoksal olarak doğrudan doğruya pratiğe yönelik bir söylemdir; demek ki çeviri *üstüne* söylem olan çeviribilim de aynı zamanda "çeviri üstüne söylem üstüne söylem"dir. Daha yalın olarak söylersek: Çeviribilimi ben çoğu kez bir "prakseoloji" olarak, yani bir pratiğin bilimi, pratik *için* bir bilim olarak tanımladım. Kitabımın *Traduire: théorèmes pour la traduction* (Çeviri Yapmak: Çeviri İçin Teoremler) başlığı da buradan kaynaklanır. Şimdi benim çeviribilimin kendi üstüne dönüşlü bir dal olduğu fikrinde direnmem bir çelişki değildir. Paradoksal olarak çeviri pratiğinin kendi üstünde ve ayrıca kendisine ilişkin kesinlikle bildiğimiz her şey üstünde, gözlerimizi kamaştıracak şaşırtıcı bir gücü vardır. Çeviribilim çalışmasının önemli, temel bir bölümü kavramların *anlaşılmazlığını gidermeye* yönelecektir. Burada onlardan yalnız bir örnek vereceğim.

"Çeviri" kavramının kendisi de sorun yaratmaktadır! Çevirinin doğasını oluşturan şeyi kavramaya girişen tanımlamaların çoğu bir bireşim haline getirilse şu türden temel bir sözceye ulaşılır: Çeviri anlamca, biçemce, şiirce, ritimce, kültürce, kullanımca,..., kaynak metne eşdeğer bir erek metin üretir. Üstelik

burada eşdeğerlik fikrini farklılaştıran belirteçlerin sayısını daha da artırabilirdim. Aslında farklı belirteçlerin çoğaltılması burada kavramı açıklamaz, onun çözümsüz bir güçlükte, çelişkili olma özelliğini gizler. Gerçekten de, **eşdeğerlik** kavramı sonuç olarak burada **çeviri** kavramının eşanlamlısıdır; öyle ki, bu tür bir tanımlama gereksiz yinelemeli özelliktedir, yani bize çevirinin yalnızca bir çeviri olduğunu öğretir!

Şimdi, çevirilere ilişkin bilimsel nitelikli tartışmalara dönersek, genel kural olarak bir çeviriye eleştiri yöneltenler, bu işi, çevirmeni, özgün metinden uzaklaştığı için kınayarak yaparlar: Sanki çeviri, bilinçsiz olarak *özdeşlik* bağıntısına göre tanımlanırmış gibi. Ama eğer durum böyle olsaydı, o zaman "çevirinin kaynak metinsel ütopyası" diye eleştirmiş olduğum şeyin içine düşülürdü; bunun da akıl almaz mantığı, "çeviri, özgün metnin yinelenmesidir" olmalıdır! Hepimizin en azıdan okul sıralarında denemiş olduğu ve bize hiç sorun çıkarmayan şu son derece yaygın çeviri etkinliği, işte bakın şimdi tanımlamakta bize güçlük çıkarıyor. Çeviri bir *tanımlanamaz* olamaz mı dersiniz, tıpkı bir belitsel dizgedeki [aksiyomatik] "önermesel işlevler"in tanımladığı birinci öğeler gibi? Burada beklenmedik ve tam anlamıyla paradoksal olan, ama göz önünde tutulması gereken bir şey vardır.

Bundan dolayı, çevirinin özünü *içlem* olarak kavramak anlayışına dayalı tanımlardan vazgeçip konusunu *kaplam* olarak belirleyen "gerçek tanımlar"a yönelmekten başka yapacak bir şey kalmaz geriye. Gideon Toury'nin yaptığı da budur zaten. Toury çeviriyi "ampirik bir olgu" olarak tanımlar, yani ona göre: Belli bir kültürde, belli bir dönemde çeviri olarak ortaya çıkan ve böyle olduğu kabul edilen şey çeviridir. Ne var ki, burada da gereksiz bir yinelemeyle karşı karşıya kalmaz mıyız? Kuşkusuz bu, bir üniversite hocasının kendi terimlerini akıl yürütmeler yoluyla "tanımlamak" gerekliğini karşılamanın bir biçimi olabilir. Ama daha başka bir tanımlamaya gerek vardır. Bu nedenle bize de yalnızca en kısa çözümü getiren şu türden (dördüncü) bir tanımlamayı yapmak kalır: Tıpkı çocukların çok sık kullandığı "Neye yarar?" deyişine başvurarak ben de "Çeviri nedir? sorusunu sorup, bu soruya " Bizi, özgün metni okumadan bağışık tutmaya yarar" diye yanıt vereceğim.

Çeviribilimin kendi üstüne dönüşlü, düşüncesini kendi üstüne yönelten bir dal olduğunu kesin olarak söylediğimde, demek ki ben önce tam anlamıyla kavramsal bir dönüşlülüğü düşünüyorum; ama aynı zamanda bir öncekiyle doğrudan süreklilik içinde olan bir ruhsal dönüşlülük olarak adlandıracağım şeyi de düşünüyorum. Aslında, burada bir bakıma, yukarıda, felsefe ile çeviri arasındaki ilişkide görmüş olduğumuz ters yüz oluşun aynısıyla karşılaşırız: Freud'un Fransızca'daki yeniden çevirileriyle ilgili tartışmalar vardı, psikanalizin çevirisi vardı, işte şimdi de çevirinin psikanalizini dikkate almak, yani çeviren öznenin kendi üstüne gerçekleştirdiği ruhbilimsel çalışmayı göz önünde bulundurmak gerekir. Şu soruya da bu açıdan bir yanıt aramak doğru olacaktır: Çeviribilim neye yarar? Çok sayıda ve çoğu kez çelişkili zorlamaları hesaba katmak durumundaki çevirmende, giderek gerçek ruhsal blokajlar doğuracak çeviri güçlüklerine çare bulmaya yarayabilir. İki hatta çok sayıda zorlamayla karşılaşan çevirmen, yüz yüze geldiği sorunu dışavurmak, onu kavramsallaştırmak hatta sadece dilselleştirmek gereğini duyacaktır, bu işi de, bir çözüm bulacağı, yani "kesin bir çözüme getireceği" noktaya kadar götürecektir. Benim "üretici" çeviribilim olarak adlandırdığım şeye, yani günümüz çeviribilimine verdiğim işlev de en azından budur.

Burada çevirinin çeşitli özellikleri üstüne bütün bir bilgiyi üretmek ve yığmaktan çok bir *çeviribilim kültürü* söylemini yerine oturtmak söz konusudur; çeviribilim kültürü sayesinde, çeviri yapan kişi, o kendine dönüşlü, içebakışlı çalışmayı gerçekleştirebilir güçte olacaktır; bir kez daha söyleyeyim, kavramsal dönüşlülük ruhsal dönüşlülük ile aynı derecededir. İşte bu nedenle de çeviribilimsel söylemde, bir "iyileştirici söylem"e (tedavi edici söylem) [Fr. *discours thérapeutique*] ait bir özellik vardır: Bunun işlevi de, benim, psikanalizi örnek alarak, bir "çeviribilimsel alan" dediğim şeyi kurmaktır ve bu alanda sözün " çalışma"sı (dilselleştirmek) ile düşünmenin " çalışma"sı (kavramsallaştırmak) sayesinde, sözünü ettiğim ruhsal blokajlar ele alınabilir, ortadan kaldırılabilir.

Traduire... adlı kitap pratiğin bu süreçlerini karşılamaya

özen göstermiştir, buradaki paradoks da (daha önce de belirtmiştik) bu işin kuramsal bir söylem havasına uygun olarak yapıldığıdır. Kullandığım kuramsal söylemde, çeviri örneklerini sorunsallaştırmama olanak veren düşünsel araçları özellikle dilbilimden aldığım görülecektir. Ama yaptığım çeviribilimsel çalışma ufkunun ruhbilimsel nitelikte olduğu da anlaşılacaktır. Özellikle de şimdi artık sorunun özünün felsefi bir dönüşlülüğe dayanıp dayanmadığı kuşkusunu aşacağız. Dilbilim, ruhbilim ve felsefe arasındaki çeviribilimsel söylemin temelini belirten bilim dalları arası üçgende, hiç kuşkusuz "ipin ucu"nu tutanın felsefe olduğu tahmin edilecektir, ve yine felsefe bu ilişkide, biraz da, Walter Benjamin'in teolojiyle karşılaştırdığı ve kendini göstermeye cesaret edemeyen ama en son kertede politikayı belirleyen "kambur cüce" gibidir...

Paris, 23 Mayıs 1994.

Antoine Berman

ÇEVİRİBİLİM VE ÇEVİRİBİLİMİN GÖREVLERİ

Aşağıda sunduğumuz metin A. Berman'ın (1942-1991) 1989'de *Meta* dergisinde yayımladığı "La traduction et ses discours" adlı incelemesinin Türkçe çevirisinden alıntılanmıştır: Bkz. A. Berman, "Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler", *Çeviri(bilim) Nedir?- Başkasının Bakışı* (haz. M. Rifat), İstanbul, Dünya Kitapları, *a.g.y.*, s.13-29. Söz konusu incelemenin burada yalnızca son iki bölümüne yer verildiği için, yazının başlığı olarak iki bölüm başlığı alınmış ve ayrıca dipnotlar da çıkartılmıştır.

(...)

Çeviribilim.

Çeviri edimi açısından, kendi üstüne düşünce üretme öğesini gözler önüne sermek bambaşka bir söyleme düşer. Bu söylem için *çeviribilim* [Fr. *traductologie*] terimini kullanmayı öneriyorum; kimilerinin bu terimi çeviriye ilişkin nesnel bilgiyi belirtmek için kullanıyor olmaları benim açımdan durumu değiştirmez.

Çeviribilim, çevirme eyleminin kendi deneyim özelliğinden hareket ederek kendi üstüne düşünce üretmedir. Şimdi bu tanımı açmaya çalışalım. *Düşünme* ve *deneyim*, felsefenin Kant, Fichte, Hegel, Husserl, Benjamin, Heidegger ile birlikte, üstünde sürekli olarak düşünce ürettiği kategorilerdir. Özellikle birliği üstüne sürekli düşünce ürettiği kategorilerdir bunlar. Çünkü deneyim kendi kendini kavramak ve tam anlamıyla "deneyim" haline gelmek için *kendi üstüne döndüğünde* düşünme durumuna gelir. Daha kesin belirtmek gerekirse, düşünme, doğal dilin aracılığında gerçekleşen kendi üstüne dönüşten başka bir şey değildir. Felsefenin sorguladığı "spekülatif" yapı da budur. Ama bu alandaki sorgulamayı yapan yalnızca felsefe değildir: Romantiklerden bu yana yazın da aynı sorgulamayı sürdürmektedir. Nitekim Proust anımsama (bellek) olarak yazı konusunda şöyle der: Bu tür bir yazı anlayışında "düşünme gücü her şeydir". Kuşkusuz Proust romancı olarak, bir tek bireye özgü tikel deneyimlerden kalkar gibi görünür ama, yazı'nın ürettiği kendine dönük düşünce aracılığıyla bu deneyimler tümelleşir (evrenselleşir). Proust bu konuda "yazar yalnızca genel olanı anımsar" der. Bu açıklamayı da yazma edimini çeviri olarak tanımladığı *Le temps retrouvé*'nin (Yakalanan Zaman) aynı bölümünde yapar. Ona göre, yapıtın *düşünürlüğü* ile *çeviriselliği* birbirine bağlıdır.

Demek ki çeviribilim, *çeviri deneyiminin düşünsel olarak yeniden kendini ele almasıdır*; yoksa gelip de çeviri deneyimini betimleyecek, çözümleyecek ve gerektiğinde yönlendirecek bir kuram değildir.

Çeviri alanındaki deneyimin *üç* boyutu vardır.

Birinci boyutta, çevirmen dillerin *farklılığı* ve *benzerliği* konusunda bir deneyim yaşar; bu, dilbilim ile filolojinin görgül olarak bu konuda saptayacaklarını aşan bir düzeyde gerçekle-

şir, çünkü bu farklılık ve benzerlik doğrudan doğruya çeviri ediminin *içinde* kendini gösterir.

İkinci boyutta, çevirmen *yapıtların çevrilebilirliği* ve *çevrilemezliğ*ini yaşar.

Çevirmen üçüncü boyutta, *doğrudan doğruya çeviri deneyiminin kendisini* yaşar; bu deneyimin belirgin özelliği de birbirine *karşıt* iki olasılık içermesidir: *Anlamın yeniden oluşturulması* ya da *sözün yeniden yazımı* olma. Görüldüğü gibi, her boyutta, bir uyuşmazlık yapısı karşımıza çıkıyor. Çeviri ediminin "sorunsal" özelliği konusundaki bitmez tükenmez tartışmaların kaynağında da bu uyuşmazlık yatıyor. Çeviribilim çeviri deneyiminin bu üç boyutunu dizgeli bir düşünce içinde yeniden ele almak ister. Böylece, geleneksel söylemi, durmuş olduğu yerden, yani dizgesellik eşiğinden alıp sürdürür.

Burada artık çeviri üstüne bir söylem değil, üç boyuttaki uyuşmazlık deneyiminin içine yerleşmiş bir söylem söz konusudur. Ne "bilimsel" ne de "yazınsal"dır bu söylem. Dilbilimin, göstergebilimin, karşılaştırmalı yazın'ın, vb'nin yerine geçmez. Daha çok bu bilgi alanlarının yanında durur. Yazın'ın kendi üstüne yarattığı eleştirel söylemin çeviri açısından eşdeğerlisidir. Musil, eleştirinin yazına "bağlı olarak örüldüğünü" söylerdi. Çeviribilimsel söylem de çeviri edimine yönelik olan ve ondan *kaynaklanan düşünme* üstünde yükselir.

Çevirilerin alanı kapalı değil de parçalanmış ve "aralıklı" olduğu için, çeviribilim de gerçeğin herhangi bir alanını göz önüne alacak kadar kapalı bir söylem değildir: Çünkü çevirinin yayılım alanı, matematiksel bilimlerde (fende) geçerli olduğu bçimiyle bir "alan" değildir.

Buna karşılık, çeviribilim, daha işin başında çeviri ediminin topyekün ve bir tek kuramı olmayı reddeder. Böyle bir kuram ancak anlamın yeniden oluşturulmasına ilişkin görüş alanı içinde olanaklıdır. Oysa bu boyut çevirilerin gerçek ama ikincil boyutudur. Kuşkusuz bütün çevirilerin tek ortak noktasıdır bu ama, aynı zamanda da en sorunsal olanıdır, çünkü çok daha temel olan boyutu yani *söz üstüne çalışma*yı örter. Oysa çeviri, tarihin akışı içinde, ancak *söz üstüne çalışma* olarak etik, şiirsel, kültürel ve hatta dinsel bir rol oynamıştır.

Çeviribilimin Görevleri.

Şimdi de çeviribilimin olası görevlerinin ne olduğuna bakalım.

Birinci görevi, olumsuz bir görevdir. Steiner'in dediği gibi çevirilerin yüzde 80'i "hatalı" olduğundan, çeviri ediminde etkisini duyuran ve bu edimin salt amacına ulaşmasını engelleyen bozucu etkenleri çözümlenmesi gerekir. Bir **yetersizlik analitiğinin** ve bir **yıkılış analitiğinin** görevi de işte budur.

Yetersizlik analitiği, Freud'un ruhsal yaşam için "çeviri kusuru" diye adlandırdığı şeyi dikkate alır: Yani, çeviri ediminin, bu edimin *olanaklı olduğu durumda bile* asla (tam olarak) gerçekleşmemesi olgusunu göz önünde bulundurur. "Çeviri kusuru" değişik biçimlere bürünür ama her çevirinin özünde yer alır.

Yıkılış analitiği ise, çeviri ediminin, anlamın yeniden oluşturulması olarak (her zaman da böyledir) yapıtların *söz*ünün bir bozulma süreci olduğu gerçeğini dikkate alır. Burada da bu süreç çeviri sırasında etkisini duyuran bozucu eğilimler dizisi olarak kendini gösterir (çevirmenin böyle bir şeyi isteyip istememesi, kültürel, yazınsal, ahlaksal, vb. normlara uyup uymaması durumu değiştirmez). Böyle bir yıkılış yalnızca olumsuz değildir. Hatta zorunluluğu bile vardır. Çünkü insanın yapıtlarıyla olan bağıntılarından biri kuşkusuz yıkımdır. Açıklama ve çeviri, Montaigne'in de sezmiş oluğu gibi **ikonakırıcı**dır.

Çeviribilimin *ikinci görevi*, çeviride içeriklerin iletilmesi ile anlamın yeniden oluşturulmasının dışındaki olgulardan kaynaklanan şeyi ortaya çıkarmaktır: Yani söz üstüne çalışmayı. Bu da bir **çeviri etiği** ve bir **çeviri poetikası** alanı demektir; kuşkusuz etik ile şiirin ancak söze duyulan saygıyla (*söz*ün kurallarına uyulmasıyla) varolabilmesi ölçüsünde, böyle bir alan geçerli olacaktır.

Üçüncü görev, çeviri edimlerinin zamansallığı ile *tarihselliğ*ine bağlıdır. Çevirilerin kendilerine özgü bir zamansallığı vardır; yapıtların, dillerin ve kültürlerin zamansallığına bağlı olarak. Çeviri ediminin zamanı üstüne olan bu düşünce, "tarihsel" özellikli bir incelemeye açılır: Çevirinin tarihini yazmak; bunu da, dillerin ve yazınların kurucu temel etkenlerinden birini

oluşturmuş olduğu (çeviri bu özelliğiyle de pek ele alınmaz) bölgelerde yapmak. Böyle bir tarihsel çalışma da –Michel Foucault'nun yaptığı çalışma gibi– çeviri ile yazı'nın, her yerde ve her zaman bir temel birlik oluşturduğunu ortaya çıkaracaktır. Bir çeviri tarihi çalışmasının ana paradoksu ise, belki de tarihin kendisinin de çeviriyle başlıyor olmasıdır.

Dördüncü görev, çevirilerin o çoğul alanını çözümlemek ama bunu yaparken de böyle bir çalışmayı, ne kadar geliştirilmiş olursa olsun bir "tipoloji"nin kurulmasıyla karıştırmamak gerekir. Bu alana tamamıyla ayrışık eksenler açısından yaklaşılabilir. Bir çocuk kitabının çevirisi, yetişkinler için yazılmış bir kitapla aynı "kurallar"a uymaz; bir teknik metnin çevirisi bir bilim, hukuk, reklam, ticaret ve elbette " yazın" metni çevirisinden farklıdır. "Yazınsal"ın alanı da her şeyden önce ayrışıktır ve –özellikle– "yapıt" diye adlandırılan ürünler ile "yazınsal" olmakla birlikte "yapıt" oluşturmayan ürünlere bölünmüştür. Bir lehçeyle yazılmış metin ortak dille yazılmış bir metin gibi çevrilmez; bir yabancının yazdığı Fransızca bir metin bir Fransız tarafından Fransızca olarak yazılmış bir metin gibi çevrilmez; bir ilk çeviri bir "yeniden-çeviri"nin okunduğu gibi okunamaz; kendi kendini çevirme sonucu ortaya çıkan metin ile başkasını çevirme sonucu ortaya çıkan metin, ve "uzak" bir dilin çevirisi ile "yakın" bir dilin çevirisi, vb. aynı biçimde okunamaz. Bütün bunlar tek bir bütün haline getirilemez.

Beşinci görev, **çevirmen** üstüne bir düşünce geliştirmektir; çünkü çevirmen, çeviri üstüne söylemlerde en çok unutulmuş olandır. Bu söylemler açısından, çevirmen derinliği olmayan, "anlaşılmakta güçlük çekilmeyen" ("saydam"), "kendini göstermeyen" ("silik") [çevirmenlerin kendileri hakkında belirtmekten hoşlandıkları gibi] bir varlıktır. Hem zaten, ister "teknik metin" çevirsin, ister "yazın metni", çevirmenler de kendilerini böyle görürler ve böyle yaşarlar. Oysa, hiç de öyle değildir. Burada Amyot, A. W. Schlegel, Armand Robin gibi çevirmenlerin "yaşamöyküler"ini; çevirmenin yazıyla, ana diliyle ve öteki dillerle olan bağıntısının aydınlandığı **çeviri-yaşamları** üstüne incelemeleri düşünebiliriz. Böyle bir **çevirmen analitiği**, bildiğim kadarıyla, gerçekte yok. Aynı düşünce doğrultusun-

da, yazın'da çevirmen ile çevirinin nasıl ortaya çıktıkları incelenebilir; aslında pek az ortaya çıkarlar ama bu ortaya çıkış da, her seferinde, son derece anlamlıdır.

Altıncı görev, çevirinin ister söz üstüne çalışma ister anlamın yeniden özgürce oluşturulması olsun, neden her zaman için *görünmez*, marjinalleştirilmiş ve değeri düşürülen bir etkinlik olduğunu incelemektir.

Yedinci görev, sözcük yerindeyse, **çevirinin sınırlarını** araştırmaktır. Bunu da iki eksende yapmak gerekir.

"Yatay" sınırlarında, çeviri edimi alanı başka sınırlara değer: okuma alanı; "yorumlamalar" alanını; yazınsal, sanatsal, bilimsel, vb. türden bütün aktarma ve değiştirim alanları. Burada, "sınırlandırılmış çeviri" ile öteki "aktarma" biçimlerini kucaklayacak bir "genelleştirilmiş çeviri" kuramı oluşturmaya duyulan büyük bir istek vardır. Nitekim Alman romantizmi, Steiner, Michel Serres ve Fransa'daki *Change* dergisi bu isteğe boyun eğmiştir. Oysa çeviribilimin amacı daha çok bütün bu dönüş(tür)üm alanlarını, birbiriyle karıştırmadan eklemleyebilmektir.

"Dikey" sınırları üstündeyse, çeviri, söz, yazı, düşünce ve hatta varoluş edimlerinin özünü belirtmede kullanıldığında, **eğretilemeli** bir anlam değişimi geçirir. Çeviri "kavram"ının bu tür eğretilemeli kullanımı gündelik dilde de yoğundur ama birçok yazar tarafından en azından XVIII.yy'dan bu yana, daha köklü bir hale getirilmiştir.

Hamann:
"Konuşmak, bir melekler dilini bir insan diline çevirmektir."

Marina Tsvetayeva:
Çevirmek "otların anında örteceği izlere bakarak yolu yeniden açmaktır, ama aynı zamanda da (...) başka şey demektir. Yalnızca bir dilin başka bir dile (sözgelimi Rusça'ya) geçirilmesi söz konusu olamaz, aynı zamanda ırmak da geçilir. Rilke'yi Rusça'ya geçirdiğim gibi, o da beni bir gün öteki dünyaya geçirecektir."

Proust:
"Dünyanın eksiksiz çevirisi yapılabilseydi, bizler de herhalde ebedi olurduk."

Ros Bastos:
"Bir kitabın tek cildi vardır. Bir insanın ölmesi, bu bölümün Kitabın sayfalarından sökülüp atılacağı anlamına gelmez. Onun daha yetkin bir dile çevrildiğini gösterir. Her bölüm de işte böyle çevrilmiştir."

Burada çevirinin, göz ardı edilmemesi gereken bir dikey eğretileme dizgesi vardır: Dolayısıyla sınırlı çeviri kavramı içine onun en gizli çekirdeği olarak saklanan bir **öteki çeviri**den söz edebiliriz.

Çeviribilimin *sekizinci* görevi "çeviri-işlem aklının eleştirisi"ni yapmak, yani onun geçerlilik sınırlarını tanımlamaktır. Dilin zorunlu olarak teknolojikleştirilmesi hareketi içinde ele alındığında, çeviri-işlem kendi açısından vazgeçilmez olan bilimkuramsal, kültürel ve hatta siyasal sınırlarını kendi kendine belirleyemez. Böyle bir şey günümüzde son derece gereklidir çünkü, çeviri "siyasetçiler"in (ve siyasal olanın) alanına da girmiştir.

Dokuzuncu görev, çeviri üstüne söylem anlamındaki çeviribilim ile, yapıtlarla kurulan öteki iki temel bağıntı (**yorum** ve **eleştiri**) biçimi arasındaki ilişkileri tanımlamaktır. Bu oldukça önemli bir görevdir, çünkü çeviri çoğu kez eleştirel bir etkinlik (Pound'un **criticism by translation** [çeviri yoluyla eleştiri] dediği şeydir bu) olarak tanımlanmış ya da eleştirel etkinliğe bağlanmıştır (Alman romantizminden Steiner'a kadar); öte yandan, yorum ile çeviri de, XX.yy'daki felsefi, dinsel ve psikanalitik düşüncelerin kanıtladığı gibi, sıkı ilişkiler içindedir.

Çeviribilimin *onuncu görevi*, **bağımsız bilgi** olarak kendi kurumlaşmasının koşullarını tanımlamaktır. Burada bir öğretimin ve bir araştırmanın koşullarını belirlemek söz konusudur. Çevirinin bizler için zorunlu olduğunu, hepimizi ilgilendirdiğini, insan yazgısının ("Babil") bir çeviri yazgısı olduğunu ve böyle kalacağını kabul edersek, o zaman çeviribilim gibi bir şe-

yin kurulmuş bilgi olarak varolması gerekir: Böyle bir bilgi bir bilime, bir *Übersetzungwissenschaft*'a ulaşmasa da bu böyledir. **Çeviriye-alıştırma-eğitimi** diye adlandırabileceğimiz olay da bu kurumlaştırmanın parçasını oluşturur (bu kurumlaştırmanın somut koşulları da belirgin kılınmalıdır). Böyle bir eğitimin, böyle bir çeviri öğretiminin uygulamaya konmasıyla da, kültürümüzdeki çevirinin satüsü, çevirmenin durumu, ve elbette, günümüzde, çevirinin "pratik" öğretimi olmayı amaçlayan her şey ileri ye doğru, değişikliğe uğramalıdır.

Çeviribilimin *onbirinci görevi*, çeviri üstüne her çeşit düşüncenin, çevirinin içinde yer aldığı **çeviri geleneği**yle kurduğu bağlantıyla ilgilidir: "Evrensel" bir söylem oluşturma tutkusu taşıması durumu değiştirmez. Çeviri sorunsalının ortaya çıkış biçimi Fransız geleneği ile Alman, Anglosakson, Rus, İspanyol, ya da öncelikle Uzakdoğu geleneklerinde aynı değildir. Öte yandan çeviri sorunsalının ortaya çıkış biçimi, konuşulan dilin yalnızca ulusal dil olduğu "küçük" bir ülke ile, konuşulan dilin ulusötesi olduğu ve topraklarında genellikle çokdilliliğin geçerli olduğu "büyük" bir ülkede, vb. aynı değildir.

Demek ki, çeviribilime, kendini tarihsel ve kültürel açıdan konumlandırmış bir söylem olarak düzenlemek ve bu konumdan –**kendi** konumundan– kalkarak çeviri üstüne öteki söylemleri incelemek düşmektedir. Nitekim, Nida'nın kuramlarının gerisinde Anglosakson uzamına özgü bir çeviri sorunsalı; Efim Etkind'in bir yazısının gerisinde Rus uzamına özgü bir sorunsal; Yebra'nın düşüncelerinin gerisinde, İspanyol uzamına özgü bir sorunsal; Octavio Paz ile Haroldo de Campos'un kuramsal ve uygulamalı kurgularının gerisinde, çevirinin bir Latin Amerika sorunsalı görülmektedir; vb. Bu da gösteriyor ki, çeviribilim, her zaman, içinde yer aldığı dil ve kültür açısına bağlıdır. Kuşkusuz burada önerdiğimiz büyük düşünce eksenleri de, karşı çıkıp eleştirmek söz konusu olduğunda bile, çevirinin Fransız geleneği içinde yer alırlar. Ama böyle bir durum, çeviribilimin evrenselliğinden bir şey eksiltmez; tersine, çeviri üstüne farklı düşünce gelenekleri arasında bir diyalogun gerekli olduğu görüşüne açılır. Aslında aynı şey yazın, düşünce, tiyatro ya da psikanaliz için de geçerlidir.

• edimbilim

Oswald Ducrot

EDİMBİLİM

Fransız dilbilimcisi O. Ducrot (doğ. 1930) École normale supérieure'de öğrenim gördü, 1954'te felsefe agregasyonunu verdi, 1963-1973 yılları arasında C.N.R.S.'de (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi) araştırma görevlisi olarak çalıştı ve André Martinet'nin École pratique des hautes études'deki seminer çalışmalarına katıldı. 1968'de, araştırma yöneticisi olarak École des hautes études en sciences sociales'deki Doğal Dillerin Anlambilimi Bölümü'nün başına getirildi. 1985'te üniversite profesörü olma yetkisi de kazandıran, bilimsel araştırmaları yönetme yeterliğinin [Fr. *habilitation*] savunmasını yaptı. Uzun süre dilbilim tarihi ve dil ile mantık arasındaki ilişkiler konusunda araştırmalar yapan O. Ducrot, özellikle son yirmi yıldır, **edimbilim** ve **sözceleme** kuramları alanındaki yoğun çalışmalarıyla tanınır. Bugün artık Fransız dilbilim kuramcıları arasında tartışılmaz bir yeri bulunan O. Ducrot'nun, aşağıda **edimbilimi** [Fr. *pragmatique*] değişik tanımlarıyla tartışan bir metninin çevirisini sunuyoruz. Bkz.: O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* (Paris, Seuil, 1995, s. 111-114). Çevirisini verdiğimiz parça, O. Ducrot'nun bu ansiklopedik sözlükte yer alan "Composants de la description linguistique" ("Dilbilimsel Betimlemenin Bileşenleri") başlıklı yazısından (s. 101-114) alınmıştır.

(...)

Günümüzdeki birçok tartışma, dilbilimsel betimleme içine bir edimbilimsel bileşenin de katılması gerektiği konusuyla ilgilidir. Ancak edimbilim terimine çok sayıda anlam yüklenmesi nedeniyle de söz konusu tartışmalara gölge düşmektedir. Biz

işi yalına indirgeyerek, burada iki anlam ayırt edebiliriz: Birinci anlamıyla edimbilim (...), bir sözcenin anlamında, sözcenin kullanıldığı durumla ilgili olan her şeyi inceler; kullanılan tümcenin yalnızca dilsel yapısıyla ilgili şeyleri değil. Aşağı yukarı bütün araştırmacılar, 1960'tan beri, bu incelemenin son derece geniş alanı üstünde ısrarla durmaktadırlar ve anlamın, kullanılan dilsel gereçle belirlenmesinin ne ölçüde yetersiz olduğunu göstermektedirler. Dilsel sözcenin üretildiği durumu bilmek, sözgelimi bir adılın belirttiği göndergeyi (*Biz gideceğiz*'deki *biz* kimi belirtmektedir?), gerçekleştirilen dil edimini (*[Ben] geleceğim* derken konuşucu bir bilgi mi vermekte, bir söz mü vermekte, yoksa bir tehditte mi bulunmaktadır?), nicelendirme alanlarını (*Yalnız Pierre gelecek* derken, gelmeyeceğini belirttiğimiz kişilerin toplam sayısı nedir?), hedeflenen sonuçları (*Pierre'i göreceğim ama Jean da orada olacak mı*?'da birbirine *ama* ile bağlanan iki önermenin karşıtlaştırılmasına olanak veren hangi olası sonuçtur?) belirlemek açısından gereklidir.

Bu birinci anlamıyla edimbilim, dilin tümcelerine dışarıdan eklenen şeyle ilgili olduğu için, tanımı gereği, dilbilime yabancı bir araştırma alanı olarak düşünülebilir. Ama yorum için duruma başvurmanın çoğunlukla dilsel gereç tarafından öngörüldüğü ve düzenlendiği de olur. Sözgelimi, *biz* adılı, kendi öz anlamında, göndergenin araştırılması için bilgiler içeriyor gibidir: Konuşucunun bağlı olduğunu açıkladığı bir topluluğa ait kişiler söz konusu olmalıdır burada. Aynı biçimde, *ama* bağlacı, dinleyiciden, sözceyi anlayabilmesi için, üçüncü bir önerme düşünmesini ister: Bu üçüncü önerme, konuşucuya, konuştuğu anda mal edilen düşünme biçimi dikkate alındığında, *ama*'dan önce gelen önermeyle doğrulanır gibi olacak, ancak daha sonraki önerme göz önüne alındığında bu üçüncü önerme sürdürülemeyecektir (yukarıda verilen örnekte, sözgelimi Pierre ile bir konuşma olasılığı bulunabilir ama Jean'ın oradaki varlığı, böyle bir konuşmayı olanaksız kılacaktır). Bu türden çözümlemeler, dilbilimsel betimlemeye, birinci anlamıyla edimbilimsel bilgiler katmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu tür bilgiler, bir tümce söz konusu olduğunda, ve bu tümcenin gerçekleşmiş biçimlerinden herhangi birinin yorumuna giriştiğimiz-

de, söylem durumunun içinde yapılacak soruşturu biçimini de belirler.

Ama bilinmesi gereken bir şey vardır: Söz konusu bilgiler bağımsız bir anlambilimsel [ya da anlamsal] bileşene eklenmiş edimbilimsel [ya da edimsel] bileşenle mi üretilmelidir, yoksa, bu bilgiler, anlambilimsel bileşenin doğrudan doğruya kendisini oluşturmaz mı? Sözgelimi, tümcelere, üretici dilbilgisi uzmanlarının yaptığı gibi bir "mantıksal biçim" verdiğimizde, birinci çözümü seçmiş oluruz: Böylece, burada, duruma iletmeyen ama, durumdan çekip çıkarılmış katkılarla zenginleştirilebilen temel bir anlam düzeyi bulunduğunu kabul etmiş oluruz. Böyle bir seçim, anlambilimsel bileşenin büyük ölçüde yalınlaştırılmasını sağlar ve böylece mantıksal dizgelerdeki biçimselleştirilmiş gösterimlere çok yakın gösterimler üretilmiş olur; ayrıca edimbilimsel bileşene de, anlambilimsel bileşenden sapan her şeyi, **anlam etkileri** olarak açıklama görevi verilebilir (bkz. B. de Cornulier)[1]. Eğer tümcelerin anlamı, söylem durumundan yararlanmak için başvurulan stratejinin basit bilgisi olarak kabul edilirse, ikinci çözüm yolu seçilmiş olur. Olası durumların sonsuzluğu göz önüne alındığında, bu yaklaşım, özellikle, bir tümcenin anlamının, söz konusu durumların bir tipolojisini içerdiği görüşünü de kapsar; bu tipoloji de durumların sınırlı sayıda kategoriler içine oturtulmasını sağlar: Tümcenin gerçekleşmiş herhangi bir biçimini yorumlamak için sürdürülecek soruşturunun tanımlanması da bu genel kategorilere göre yapılabilir.

İkinci anlamıyla edimbilim, durumun, söz (konuşma) üstüne etkisiyle değil de sözün durum üstüne etkisiyle ilgilidir. Ürettiğimiz sözcelerin çoğu, dünya hakkında bilgiler verdiği gibi, söyleme katılanlar arasında, gerçekleştirilen söz edimine göre (örneğin bir soru ya da bir emrin söz konusu olmasına göre), ya da ayrıca seçilen söylem düzeyine göre (konuşmanın saygılı ya da senli benli olmasına göre) farklılaşan özel bir ilişkiler türü kurar ya da kurduğunu ileri sürer. Öte yandan, ürettiğimiz sözceler, konuşucunun, konuştuğu andaki belli bir görünümünü sunar (bir olumlama tümcesinde, konuşucu, söyle-

1 O. Ducrot burada B. de Cornulier'nin *Effets de sens* (Paris, Minuit, 1985) adlı kitabına gönderme yapmaktadır. (Ç.N.)

diği şeyden *uzak duruyormuş* gibi gösterebilir kendini; ama bu, ünlem tümcesiyle bağdaştırılamaz, çünkü ünlem tümcesinde konuşucu, kendini, söylediklerine bağımlı kılmıştır). Ürettiğimiz sözceler, aynı zamanda, dinleyiciye, kendi kendisinin bir görünümünü de sunar; bunu da dinleyiciye seslenildiği anda, ona herhangi bir tavır yükleyerek yapar: *Pierre burada değil* gibi bir olumsuzluk tümcesi, dinleyiciyi, Pierre'in burada bulunduğuna inanmış ya da bulunacağını düşünen biri olarak canlandırır; önvarsayımsal içerikler taşıyan bir sözce (*Pierre sigara içmeyi bıraktı* gibi bir sözce Pierre'in daha önce sigara içmekte olduğunu varsayar), dinleyicinin durumdan haberi olduğunu belirtiyormuş gibi yapar (sanki dinleyici Pierre'in eskiden sigara içtiğini biliyordur); bir kanıtsal zincirleniş (*Hava sıcak, öyleyse dışarı çıkabilirsin*), dinleyicinin, hava ancak sıcak olduğu zaman dışarı çıkılabileceğini belirten genel bir ilkeyi benimsediğini gösterir. İşte ikinci anlamıyla edimbilim, söylemin üretildiği çevrenin, *söylemin kendisi tarafından* dönüştürülmesiyle ilgilidir (bu dönüşüm *sözde* bir dönüşüm bile olsa, daha sonraki söylem üstünde, her zaman tam bir etki yapar).

Birinci anlamıyla edimbilimde olduğu gibi, ikinci anlamıyla edimbilimde de şu sorunların bilinmesine çalışılır: a. söz konusu olgular bir dilin betimlemesi içine katılmalı mıdır?; b. bu olguların anlambilimle olan bağıntıları nedir? Birinci noktada, ve yukarıda verdiğimiz örneklere göre, konuşmanın etkisinin, ya da *sözde* etkisinin, bir bölümüyle de olsa, söylenen tümcenin sözcükleriyle ve yapısıyla belirlendiğini yadsımak güçtür. Üstelik, bu etkileme biçimleri de dilden dile değişir: Dil edimleri her dilde aynı değildir, belirtilme biçimleri de büyük ölçüde değişiklik gösterir. Aynı durum, dinleyici ile arasına mesafe koyan konuşucunun belirtme biçimi için de geçerlidir: İngilizce'de ve Arapça'da *sen* ve *siz* ayrımı yoktur ve bu ayrım Almanca'daki *du* ile *Sie* arasındaki ayrıma da tam olarak denk düşmez; Japonca ya da Korece gibi dillerse, konuşucuları birbirine göre konumlandırabilmek için, çok daha ince ayrımlı yollara başvururlar (bu dillerde, kişi kendi yazmış olduğu kitap ile, toplumsal açıdan daha üst konumda bulunan, konuştuğu kişinin ya da üçüncü bir kişinin yazmış olduğu kitabı aynı söz-

cükle belirtmez). İkinci sorun daha çok tartışılmıştır. Üretici dilbilgisi uzmanları gibi bazı araştırmacılar, ikinci anlamıyla her türlü edimbilimsel [edimsel] düzeyden bağımsız bir anlambilimsel [anlamsal] düzey belirleyebileceklerine ve bu düzeyin de yalnızca, doğru ve yanlış olabilecek, gerçeklik görünümleri sağlayabileceğine inanırlar: "Mantıksal biçim" deyişi de işte bunu belirtir. Ama o zaman da şeylerin gösteriminin [temsil edilmesinin] söylemdeki kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesinden geçip geçmediği, ve dilin de dünyanın bir tür kavranışını [tasarlanışını] sözlerle sunup sunmadığı sorusu sorulabilir. Bu durumda, anlambilimsel-edimbilimsel bir bileşenden ya da anlambilimin içine katılmış bir edimbilimden söz etmek durumunda kalırız. (...)

GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

Göstergebilim Kuramlarına
Genel Bir Yaklaşım

Çağdaş Göstergebilimin Öncüleri: Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure.

Charles Sanders Peirce

GÖSTERGELER KURAMI: GÖSTERGEBİLİM

A.B.D.'li felsefeci ve mantıkçı Ch. S. Peirce (1839-1914), göstergebilimin kendi kendisine yeten bağımsız bir bilim dalı olmasını sağlamış, değişik dergilerde çıkan ve göstergeleri üçlü bir düzene göre sınıflandıran yazılarıyla, çağdaş göstergebilimin öncülerinden biri olmuştur. Ch. S. Peirce'ün yoğun terimsel önerilerle dolu yazıları, ölümünden çok sonra *Collected Papers* (Toplu Yazılar) [Harvard University Press, cilt I-VI, 1931-1935; cilt VII-VIII, 1958] adıyla yayımlanmış ve felsefecinin göstergebilimsel açıdan gerçek değeri, ancak bu toplu yayından sonra anlaşılmıştır. Aşağıda sunduğumuz seçme parçalar, söz konusu yazıların Fransızca çevirisinden dilimize aktarılmıştır. Bkz. Ch. S. Peirce, *Écrits sur le signe* (derleyen, Fransızca'ya çeviren ve açıklayan: G. Deledalle) [Paris, Seuil, 1978].

Matematik, ahlak, metafizik, genel çekim, termodinamik,

[optik, kimya, karşılaştırmalı anatomi, gökbilim, ruhbilim][1], sesbilgisi, iktisat, bilimler tarihi, whist[2], erkekler ve kadınlar, şarap, ölçü ve tartı bilimi, ne olursa olsun her şeyi ancak göstergebilimsel olarak incelemişimdir (Fr. çeviri, s. 212) [Lady Welby'ye yazdığı bir mektuptan].

I. Gösterge.

(2. 227) Genel anlamıyla mantık, daha önce de açıkladığım gibi, göstergelerin hemen hemen zorunlu ya da biçimsel öğretisi olan göstergebilimin (*semeiotike*) bir başka adıdır. Bu öğretiyi "hemen hemen zorunlu" ya da "biçimsel" diye betimlemekle şunu demek istiyorum: Bildiğimiz göstergelerin özelliklerini gözlemleriz ve bu gözlemden kalkarak, soyutlama diye adlandırılmasına karşı çıkmayacağım bir süreç yoluyla, "bilimsel" bir zekânın, yani, deneyim yoluyla öğrenebilen zekânın kullandığı bütün göstergelerin özelliklerinin ne *olması gerektiği*yle ilgili sözcelere ulaşırız. Son derece yanılabilen, dolayısıyla da, bir bakıma hiç de zorunlu olmayan sözcelerdir bunlar. Bu soyutlama süresine gelince, o da bir çeşit gözlemdir. Soyutlayıcı gözlem diye adlandırdığım yetenek, sıradan kişilerin çok iyi bildikleri ama, kimi kez, felsefecilerin kuramlarında yer almayan bir yetenektir (Fr. çeviri, s. 120).

(2. 228) Bir **gösterge** [İng. *sign*] ya da **representamen**, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle, bir kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yarattığı bu göstergeyi, ben, birinci göstergenin **yorumlayanı** [İng. *interpretant*] diye adlandırıyorum. Bu gösterge, bir şeyin yerini tutar: **nesne**sinin [İng. *object*] yerini. Söz konusu gösterge, bu nesnenin yerini, her ba-

1 Sıralamanın köşeli ayraç içinde verdiğimiz bölümü, kaynak olarak belirttiğimiz Fransızca yapıtta yer almamaktadır; biz bu bölümü bir başka kitaptan alarak buraya ekliyoruz. Bkz.: O. Ducrot ve J.-M. Schaeffer, *Nouveau dictionnaire des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1995, s. 180. (Ç.N.)

2 Briç oyununun atası sayılan bir kâğıt oyunu. (Ç.N.)

kımdan değil de, benim, kimi kez, representamen'in **temeli** diye adlandırdığım bir çeşit düşünceye iletme bakımından tutar. Buradaki "düşünce" sözcüğünü, gündelik dilde yaygın olan bir tür Platon'cu anlam açısından ele almak gerekir (Fr. çeviri, s. 121).

(2. 229) Her representamen'in üç şeye (**temel, nesne** ve **yorumlayan**) bağlı olması nedeniyle göstergebilimin üç dalı vardır. Birincisi Duns Scott'un **grammatica speculativa** dediği şeydir. Biz bunu **salt dilbilgisi** olarak adlandırabiliriz. Amacı, her bilimsel zekânın kullandığı representamen'in, bir anlam kazanması için gerçeğe uygun (doğru) olması gereken yanını ortaya çıkarmaktır. İkincisi, gerçek anlamıyla **mantık**tır. Mantık, bilimsel zekâya ilişkin representamen'lerin herhangi bir nesne açısından geçerli olmaları, yani gerçeğe uygun (doğru) olmaları için gereken hemen hemen zorunlu doğruluk durumunun bilimidir. Gerçek anlamıyla mantığın, gösterimlerin gerçekliğe uygunluk (doğruluk) koşullarının biçimsel bilimi olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncüsünü, Kant'ın yeni kavramları adlandırmak için eski sözcük bağdaştırmalarını tutması yöntemini izleyerek, ben de **salt sözbilim [retorik]** diye adlandırıyorum. Bu dalın amacı, her bilimsel zekâda, bir göstergenin bir başkasını doğurmasını ve özellikle de bir düşüncenin bir başka düşünceyi üretmesini sağlayan kuralları ortaya çıkarmaktır (Fr. çeviri, s. 121-122).

(...)

III. Göstergelerin üçlüklere göre sınıflandırılması.

(2. 243) Göstergeler üç ayrı üçlüğe göre bölümlenebilir: Birinci bölümleme, göstergenin, kendisinin yalın bir nitelik, gerçek bir varlık ya da genel bir kural olmasına göre yapılır. İkinci bölümleme, bu gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki, ya göstergenin kendi başına bir özellik taşımasına, ya nesnesiyle varoluşsal bir ilişki kurmasına ya da yorumlayanıyla ilişki kurmasına göre gerçekleştirilir. Üçüncü bölümleme, yorumlayanın göstergeyi ya bir olasılık göstergesi ya bir gerçek gösterge ya da bir mantık göstergesi biçiminde canlandırmasına göre yapılır.

(2. 244) Birinci üçlüğe göre, bir gösterge, **nitel gösterge** [İng. *qualisign*], **tek(il) gösterge** [İng. *sinsign*] ya da **kural gösterge** [İng. *legisign*] olarak adlandırılabilir. **Nitel gösterge**, gösterge olan bir niteliktir. Somutlaşmadan önce, gerçekten bir gösterge olarak iş göremez; ama, bu somutlaşmanın, onun gösterge olma özelliğiyle hiçbir ilgisi yoktur.

(2. 245) **Tek(il) gösterge** (...) gösterge olan bir şey ya da var olan gerçek bir olgudur. Ancak nitelikleriyle var olabildiği için, bir ya da birçok nitel göstergeyi de içerir.

(2. 246) **Kural gösterge**, gösterge olan bir kuraldır (yasadır). Bu kural, genellikle insanlar tarafından konmuştur. Her uzlaşmalı gösterge, bir kural göstergedir (ama, bunun tersi düşünülemez). Kural gösterge, tekil bir nesne değil, genel bir tiptir ve anlam belirtmesi konusunda bir uzlaşmaya varılmıştır. (...)

(2. 247) İkinci üçlüğe göre, bir gösterge, **görüntüsel gösterge** [İng. *icon*], **belirti** [İng. *index*] ya da **simge** [İng. *symbol*] olarak adlandırılabilir.

(2. 304) (...) Bir **görüntüsel gösterge**, belirttiği nesne var olmasa bile, kendisini anlamlı kılan özelliği taşıyacak bir göstergedir. Sözgelimi: geometrik bir çizgiyi canlandıran, kurşunkalemle çizilmiş çizgi. Bir **belirti**, göstergesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek bir göstergedir. Sözgelimi: içinde, ateş edilmiş olabileceğini gösteren bir kurşun deliğinin bulunduğu bir mulaj. Eğer ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı; ama burada bir delik var, herhangi biri bunu ateş edilmiş olmasına bağlayabilir ya da bağlamayabilir. Bir **simge**, yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek bir göstergedir. Sözgelimi: belirttiği şeyi, yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olan her söz.

(2. 250) Üçüncü üçlüğe göre, bir gösterge **terim** [İng. *rheme*], **önerme** [İng. *dicent* ya da *dicisign*] ve **kanıt** [ing. *argument*] olarak adlandırılabilir. Bir **terim** [ya da **sözcebirim**] yorumlayanı açısından nitel bir olasılık göstergesidir; bir başka deyişle, herhangi bir olası nesneyi canlandıran [gösterge] olarak kavranabilir. Bir terim, herhangi bir bilgi sağlayabilir; ama herhangi bir bilgi sağlayıcı olarak yorumlanamaz.

(2. 251) Bir önerme, yorumlayanı açısından gerçek bir varoluş göstergesi olan bir göstergedir. (...)

(2. 252) Bir **kanıt** [ya da **çıkarım**] yorumlayanı açısından, bir kural göstergedir. Bir başka deyişle, bir terim, nesnesini yalnızca özellikleri açısından temsil eden bir gösterge olarak; bir önerme nesnesini gerçek varoluşa göre temsil eden bir gösterge olarak; bir kanıt da, nesnesini gösterge özelliği içinde temsil eden gösterge olarak kavranabilir (Fr. çeviri, s. 138-142).

Ferdinand de Saussure

DİLİN İNSAN OLGULARI İÇİNDEKİ YERİ. GÖSTERGEBİLİM

Çağdaş göstergebilimin Avrupa'daki öncüsü İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'dür (1857-1913). *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] adlı yapıtında, tasarladığı göstergebilimin [Fr. *sémiologie*] tanımını yapar. Aşağıdaki metinde bu tanımlamayı bulacaksınız. Bkz.: F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot, 1972 (1982), T. de Mauro'nun eleştirili basımı, s. 32-34 (Giriş, Bölüm III, 3. altbölüm).

(...)

Yukarıda, dilin toplumsal bir kurum olduğunu gördük; ama dil birçok özelliğiyle öteki siyasal, hukuksal, vb. kurumlardan ayrılır. Dilin özel niteliğini anlamak için yeni bir olgular düzenine başvurmak gerekir.

Dil kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; bu özelliğiyle de yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, simgesel törenlerle, incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kullandığı işaretlerle, vb., vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil, bu dizgelerin en önemlisidir.

Demek ki, *göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek*

bir bilim tasarlanabilir; bu bilim toplumsal ruhbilimin, dolayısıyla genel ruhbilimin bir bölümünü oluşturacaktır; biz bu bilimi **göstergebilim** (Fr. *sémiologie;* "gösterge" anlamındaki Yun. *semeion*'dan) olarak adlandıracağız. Göstergebilim bize göstergelerin ne gibi özellikler içerdiğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir. Henüz böyle bir bilim var olmadığından, onun nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz ama kurulması gereklidir, yeri de önceden belirlenmiştir. Dilbilim, bu genel bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir; göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek ve dilbilim, böylece, insanla ilgili olgular bütünü içinde iyice belirlenmiş bir alana bağlanmış olacaktır.

Göstergebilimin kesin yerini belirlemek de ruhbilimciye düşer; dilbilimcinin görevi, göstergesel olgular bütünü içinde dili özel bir dizge yapan şeyin ne olduğunu tanımlamaktır. (...) Eğer dilbilime ilk kez bilimler arasında bir yer verebilmişsek, bunun nedeni, dilbilimi göstergebilime bağlamış olmamızdır.

Açıklama: F. de Saussure'ün *Cours de linguistique générale*'inde yer alan kavramların tanımlarını içeren seçme parçalar için bkz.: yukarıda **Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet** bölümü.

Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure'den hemen sonra gelişen göstergebilim etkinlikleri ve göstergebilimin evrimiyle yakından bağlantılı yazınbilim, anlatı çözümlemesi, felsefe, insanbilim, biçembilim, yazınsal eleştiri, vb. çalışmaları.

Charles William Morris

GÖSTERGELER, DİL VE DAVRANIŞ

A.B.D.'li göstergebilimci Ch. W. Morris'in (1901-1979) 1964'te yayımlanan *Signs, Language and Behaviour* (Göstergeler, Dil ve Davranış) adlı kitabından üç kesit sunuyoruz (s. 217, 220, 233). Seçme parçaları Türkçe'ye aktarmada yararlandığımız Fransızca çeviri için bkz.: A. Jacob (seçen ve sunan), *100 points de vue sur le langage*, Paris, Klincksieck, 1969, 71. Bölüm: "Logique et langage: la théorie des signes" ("Mantık ve Dil: Göstergeler Kuramı").

"Foundations of the theory of signs"da ("Göstergeler Kuramının Temelleri") [s. 6], söz konusu üç terim tanımlanmıştı: **edimbilim** [*İng. pragmatics*]: "göstergeler ile yorumlayanları arasındaki ilişkiler"in incelenmesi; **anlambilim** [İng. *semantics*]: "göstergeler ile bunların uygulanabildiği nesneler arasındaki ilişkiler"in incelenmesi; **sözdizim** [İng. *syntactics*]: "göstergelerin kendi aralarındaki biçimsel ilişkiler"in incelenmesi. Sonradan yaptığımız çözümlemeler, bu tanımların daha açık seçik kılınması gerektiğini gösterdi. Bu tanımları gösterge türlerinin sınıflandırılmasında aynen kullanmanın hiçbir güvencesi yoktur ("edimsel göstergeler", "anlamsal göstergeler", "sözdizimsel göstergeler"). Anlamlarındaki bu genişleme tartışma götürür, çünkü değişik anlam belirtme biçimlerine göre tasarlanmış göstergeler ile, göstergebilimin üç bölümü olarak tasarlanan edim-

bilim, anlambilim ve sözdizimin alanına giren özel göstergeler arasındaki ayrımı anlaşılmaz hale getirebilir. Bu nedenle, "sözdizimsel gösterge" deyişini kullanmayacağız, çünkü bu deyişin bir gösterge türünü mü (sözgelimi oluşturucu göstergeler) yoksa göstergebilimin sözdizim diye adlandırılan bölümüne ait bir göstergeyi mi belirttiğine karar veremeyebiliriz. Ne olursa olsun, "edimbilim", "anlambilim" ve "sözdizim" terimleri, göstergebilim alanının bazı özellikleriyle kısıtlandırıldıklarında bile aydınlatılmayı beklemektedirler. (...)

Göstergeler ve hatta dil göstergeleri konusundaki tartışmamız dikkati çeken bir özellik de sunar: Biz, bu tartışmamızda, dilbilimde yaygın olarak kullanılan "özne", "nesne", "yüklem", "ad", "eylem", "sözcük", "tümce", "değişim", "çatı", "sesbilim", "biçimbilim" terimlerine başvurmadık; bu terimlerden bilinçli olarak kaçındık. Ama bunu profesyonel dilbilimcinin çalışmasını yermek amacıyla değil de (çünkü bu çalışma, dilin bilimsel incelemesini, her türlü incelemenin ilerisine götürmüştür), dilbilimin göstergebilimle olan ilişkilerine belirgin bir biçim verebilmek ve dilbilimcinin terimlerini, göstergebilimin temel terimleri üstüne dayandırmayı sağlayacak bir program önermek için yaptık. Böyle bir programı yalnızca dilbilimcinin kendisi yerine getirebilir. (...)

Göstergebilimin alanının ne olduğunu yeterince gösterdik. Göstergebilim, hayvanlarla ya da insanlarla ilgili, konuşulan ya da konuşulmayan, doğru ya da yanlış, yeterli ya da yetersiz, canlı ya da yozlaşmış bütün göstergelerin bilimidir. Geriye, bu bilim dalının kuram ve uygulama açısından taşıdığı önemi incelemek kalıyor. Kuramsal önemi, göstergebilimin, bilginin birleştirilmesinde oynadığı rol, özellikle de bu birleşme içinde ruhbilimle, klasik incelemelerle ve felsefeyle bağıntıları açısından oynadığı rol ele alındığında tartışılacaktır. Göstergebilimin uygulama bakımından önemiyse, bireyin yönelişiyle, toplumsal düzenle ve eğitimle ilgili sorunlarla bağıntısı açısından tartışılacaktır.

Göstergebilim bir bilim dalı olarak, her bilimin sahip olduğu öneme sahiptir. Geliştikçe, anlam belirten süreçlerle ilgili gitgide daha kesin bilgiler sunacaktır. İnsanlar, bu bilgileri çok

sayıda kültürde, yüzyıllar süresince, değişik biçimlerde edinmeye çalıştılar. Bu alanda gerçekleştirilecek bilimsel bir yaklaşım, gökbilim, kimya, tıp, toplumbilim, ruhbilim, vb. bütün bilimlere özgü gelişmeyi sürdürmekten başka bir şey yapmaz. Bir göstergebilim insana ilgi duyan alanlardaki bilimsel tekniklerin yeni bir yayılımı demektir, en azından. (...)

Açıklama: Ch. S. Peirce ve F. de Saussure'den hemen sonra gelişen göstergebilim, yazınbilim ve anlatı çözümlemesine ilişkin öteki çalışmalar için ayrıca bkz.: yukarıda **Dilbilim Kuramları**'nda R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevski, L. Hjelmslev, E. Sapir, É. Benveniste'in metinleri; ileride Rus biçimcileri (R. Jakobson, B. Eyhenbaum, V. Şklovski), V. Propp ve M. Bahtin'in metinleri. J. Mukarovsky, É. Buyssens, R. Ingarden, L. Spitzer, E. Auerbach, vb. için bkz. 1. cilt, s. 123-139.

1960'lı yıllardan günümüze göstergebilimsel yaklaşımlar.

• Fransa'da

Luis J. Prieto

BİLDİRİŞİM GÖSTERGEBİLİMİ VE ANLAMLAMA GÖSTERGEBİLİMİ

Aşağıda sunduğumuz metin, **bildirişim göstergebilimi**nin kuramcılarından L. J. Prieto'nun (1926-1996) *Études de linguistique et de sémiologie générales* (Genel Dilbilim ve Göstergebilim İncelemeleri) [Cenevre-Paris, Droz, 1975] adlı yapıtındaki **dilbilim, bildirişim göstergebilimi** ve **anlamlama göstergebilimi**nin tanımlarını içeren bölümden ("Sémiologie de la communication et sémiologie de la signification") kısaltılarak çevrilmiştir. Etkinliklerini Avrupa'da sürdürmüş olan Arjantinli L. J. Prieto'nun bildirişim göstergebilimine ilişkin öbür yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: *Messages et signaux* (Bildiriler ve Belirtkeler) [Paris, P.U.F., 1966]; "La sémiologie" ("Göstergebilim") [A. Martinet'nin yönetiminde hazırlanan *Le langage*'da, Paris, Gallimard, 1968].

F. de Saussure tarafından *Cours de linguistique générale*'de (*Genel Dilbilim Dersleri*) "sémiologie" ("göstergebilim") olarak adlandırılan genel bir göstergeler bilimi tasarısını (dilbilim de göstergebilimin bir bölümü olacaktır) gerçekleştirmek için yapılmış girişimlerin sonucunda ortaya çıkan başlıca iki eğilim, bilim dalı konusunu "belirtiler" [Fr. *indices*] alanı içine, yani kendilerinin tanınması ötesinde bir bilgiyi de taşıyabilecek olgular alanı içine yerleştirdikleri için birbiriyle çakışır. Ama, bu konunun sınırlandırılmasına gelince de, birbirinden ayrılır. *Les langages et le discours*[1] (Diller ve Söylem) adlı yapıtıyla 1943'te "Saussure'ün isteğini ilk kez gerçekleştirmeyi deneyen" Éric Buyssens'e göre, göstergebilim konusunun sınırları, "bildirişim" olarak adlandırdığı şeyin sınırlarıdır. Sözü geçen eğilimlerden ikincisinin başlıca temsilcisi R. Barthes ise, *Communications*'un 4. sayısındaki "Présentation" ("Sunuş") bölümünde, "bildirişim" ile "anlamlama"nın birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirtir ve anlamlamada göstergebilimin konusunun ayırıcı özelliğini bulur. Eğer, bu iki eğilimi iyice belirtmek istiyorsak, her şeyden önce "bildirişim" ve "anlamlama" kavramlarını belirlememiz gerekir.

Dar bir anlamda, sözgelimi dil aracılığıyla bildirişim kurarız dediğimiz anlamda "bildirişim" kavramı kanımca, iki kişi arasında toplumsal bir bağıntının kurulması olarak tanımlanmalıdır. Bu toplumsal bağıntı kişilerden birinin ürettiği bir belirtiyle kurulur; bu kişi söz konusu belirti aracılığıyla öbür kişiye, kurulan toplumsal bağıntıyla ilgili bir şey gösterir. Böylece kurulabilen bir toplumsal bağıntı kesinlikle ya bir "bilgi iletme" (yani, bir kişinin bir başkasına bir şey **bildirme**ye çalıştığı zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı), ya bir "buyurma" (yani, bir kişinin bir başkasına bir şey **yaptırma**ya çalıştığı zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı), ya da bir "soru" (yani, bir kişinin bir başkasından bir bilgi ya da bir buyruk almak istediği zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı) olabilir. Görülüyor ki, her üç durumda da, kişilerden birinin etken, öbürününse edilgen bir işlev üstlendikleri, bakışımsız bir bağıntı söz konusu-

1 Brüksel, Office de Publicité. Bu yapıt, 1967 yılında *La communication et l'articulation linguistique* (Brüksel-Paris, P.U.B. ve P.U.F.) adıyla yeniden yayımlanmıştır.

dur. Kişilerden ilki, yani belirtiyi üreten kişi, bildirişim ediminin ya da "anlamsal edim"in "vericisi"dir; öteki, yani belirtiyi yorumlayan kişi de "alıcı" olarak adlandırılır. Bilgi iletme, buyurma ya da soru biçiminde ortaya çıkan toplumsal bağıntı "bildiri"dir; vericinin ürettiği ve bildiriyi "aktaran" belirti de, belirtkedir [Fr. *signal*]. Buyssens'in tasarladığı ve bildirişim olgularını incelemeyi amaçlayan göstergebilim ("bildirişim göstergebilimi" olarak adlandıracağım bunu) demek ki yalnızca **belirtkeler**[2] olan belirtiler[3]'in bildirişim olgularıyla ilgilenir.

Buyssens, doğal ya da kendiliğinden belirtiler ile istemli belirtileri birbirinden ayırt eder ve belirtkeleri istemli belirtilerle özdeş tutar. (...)

Yağmur sesinin oluşturduğu bir belirti (...) "doğal" diye adlandıracağımız bir belirtidir: Doğal bir belirti, belirtilen şey ile kurduğu bağıntı, dolayısıyla da belirti olma yeteneği doğal olarak verilmiş bir belirtidir. Buna karşılık, başka durumlarda, belirti, belirti olma yeteneğini belli bir toplum içinde *kazanır*, çünkü belirti ile belirttiği şey arasındaki bağlantıyı kuran, toplumun kendisidir: Bu durumlarda, belirtinin "uzlaşmalı" olduğu söylenecektir. Bunu şimdilik kolay anlaşılır bir örnekle açıklayalım: Yaya kaldırımında, birlikte yürüyen iki kişinin görece olarak kapladıkları konum (cadde tarafı ya da yapıların tarafı, sağ taraf ya da sol taraf, vb.), sözgelimi, bu kişiler arasındaki aşamalı bir bağıntının belirtisi olabilir ve bu da söz konusu görece durum ile aşamalı bağıntı arasında bir ilişki bulunmasından kaynaklanır; bununla birlikte, bu ilişkinin doğal olarak verilmediği, ama toplumsal olarak kurulduğu apaçık ortadadır. "Anlamlama"yı (...) bir belirti ile belirttiği şey arasında var olan bağıntı olarak tanımlayabileceğimizi sanıyoruz. Bu bağıntı doğal değildir, toplumsal bir grup tarafından kurulmuştur. Bu eğilimin savunucuları tarafından tasarlanan göstergebilimi de

2 **Belirtke:** Bildirişim kurmak amacıyla, isteyerek düzenlenmiş belirtilere verilen ad. Sözgelimi, trafik işaretleri, denizcilerin kullandıkları işaretler. Belirtkeler L. J. Prieto'ya göre, daha geniş kapsamlı olan **belirtiler** içinde yer alır. (Ç.N.)

3 **Belirti**: Bir başka şey üstüne bize bilgi veren ve doğrudan doğruya algılayabileceğimiz olgu. Sözgelimi, bir hastalığın belirtileri, kendi kendilerinin değil ama, bir hastalığın belirtileridir; yine, barometrenin düşmesi barometrenin kendisiyle değil ama hava koşullarıyla ilgili bilgi verir. (Ç.N.)

"anlamlama göstergebilimi" olarak adlandıracağız. Konusunu anlamlama belirlediğine göre, bu göstergebilim de uzlaşmalı belirtilerle yani belli bir toplum içinde belirti olma yeteneklerini kazanmış belirtilerle ilgilenmelidir. (...)

Önerdiğimiz tanımlara göre, **dilbilim, bildirişim göstergebilimi** ve **anlamlama göstergebilimi**, demek ki, üç ayrı bilim dalı oluşturacaktır; bunların konuları da, belirtildikleri düzen içinde, birbirleri içine geçecektir: Bildirişim göstergebilimi, dilbilimin incelediği bütün olguları inceler, yani, dilsel belirtkeleri, ama aynı zamanda da dilbilimin incelemediği dilsel olmayan belirtkeleri de inceler; anlamlama göstergebilimi, bildirişim göstergebiliminin incelemediği belirtke olmayan uzlaşmalı belirtileri inceler. (...)

Julia Kristeva

GÖSTERGEÇÖZÜM

Bulgar asıllı Fransız göstergebilimcisi ve psikanalizcisi J. Kristeva (doğ. 1941) kendine özgü çözümleme yöntemiyle adını duyurmuştur: **göstergeçözüm** ya da **anlamçözüm** (Fr. *sémanalyse*). Aşağıdaki metin, J. Kristeva'nın **göstergeçözümü** tanımladığı ve uyguladığı "Quelques problèmes de sémiotique littéraire à propos d'un texte de Mallarmé: *Un coup de dés*" ("Mallarmé'nin Bir Metniyle [*Un coup de dés*] İlgili Olarak Yazınsal Göstergebilimin Birkaç Sorunu") başlıklı yazısının giriş bölümünden alınmıştır. Bkz.: A. J. Greimas ve başkaları, *Essais de sémiotique poétique* (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri) [Paris, Larousse, 1972; s. 208-234].

(...)

I.2. (...) Bize göre yazınsal diye adlandırılan göstergebilim klasik sözbilimin [klasik retoriğin] modern terimlere aktarılması değil, *gösteren üstünde çalışmanın çözümlenmesi*dir: Bu çözümleme **metin** kavramının yerine oturtulmasıyla başlar ve her özel metindeki anlam belirten işlemleri ortaya çıkarmayı amaç

edinir; söz konusu işlemlerin özelliği bir **söylensel [mitsel] dizgeye** ya da **bilim**in bir evresine ulaşmaları ve böylece **söylensel** ve **bilimsel** dönüşümleri dilin dokusu içine, dilyetisi içine, yani son aşamada da derin ve bilinçdışı bir gelişme gösterebilen **toplum tarihi** içine aktarmalarıdır. "Yazınsal" sözcüğünü yadsımakla söylemimizin estetik bir sapmayla sınırlandırılmasına karşı çıkıyoruz ve **metinler**i tarih içindeki anlamlılığın **billurları** olarak ele alıyoruz. Böyle bir göstergebilime biz **göstergeçözüm** diyoruz: Bir metnin çözümlenmesi yalnızca yazın denen şu temsil etme olgusuna değil ama dinsel, siyasal, söylensel, vb. diye adlandırılabilmiş bütün metinlere uygulanabilir.

Sözgelimi bir söylen [mit] ile bu söylenin yirmi yüzyıl sonra yeniden şiirsel olarak canlandırılmış metnini aynı kategoriye koymamak için de ikinci bir aşamada **metinler tipolojisi** düzenlenebilir.

Metin incelemesinin **göstergeçözüm**ün yetki alanına girdiğini söylemek anlamlı kılgıların incelemesini "gösterge" içine sıkıştırmak değil ama metni ayrıştırmak ve onun **içeri**sinde yeni bir **dışarı** açmaktır, yani "içi dışına çevrilebilir ve birleştirilebilir **alanlar**ın yeni bir uzamını açmaktır: Günümüz yazınının bulunmak istediği yer de burasıdır" (Sollers). Göstergeçözüm metnin bir göstergeler dizgesi sunduğunu unutmaksızın, bir dizge içinde bir başka **sahne** açar: Yapının ekranının gizlediği sahnedir bu. (...)

I.3. Neden **göstergeçözüm**? Göstergebilim [Fr. *sémiologie*] anlam taşıyan değişik dizgelerin mantığını önermeye çalışır; bu çabasında da mantıksal, dilbilimsel, matematiksel yöntemlerden ve anlam belirten edim üstüne gerçekleştirilmiş felsefi düşünceden yararlanır, ama anlamın **işlenme**si, **üretilme**si sorunsalını, **Freud'cu** bakışın açtığı yolda ortaya çıkan gösteren kavramına dayanarak kavrayabilmiştir ancak. Gerçekten de Freud, düş'ün işleyişini incelerken **bilinçaltı sahnesi**ni özgül yasalarıyla birlikte ortaya koymuştur; bildirişim dilinin yasalarına indirgenemeyecek yasalardır bunlar. Böylece Freud, anlamlılığın oluşturduğu ve iki işlemin rol oynadığı bir **başka sahne** açmıştır: Bir dizi **yer değiş(tir)meler** ve **yoğunlaş(tır)malar** yoluyla gerçekleşen **üretim** ve **dönüş(tür)üm** işlemleri.

Tzvetan Todorov

YAZINSAL SÖYLEMLERİN BİLİMİ İÇİN

Aşağıda, Bulgar asıllı Fransız yazınbilimcisi ve denemecisi T. Todorov'un (doğ. 1939), H. Mitterand'ın düzenlediği "Dilbilim ve Yazın" konulu tartışmanın bir parçası olan ve 20 Nisan 1967'de *Les Lettres françaises* dergisinde (sayı 4) yayımlanan metninden bir kesit sunuyoruz. Ayrıca bkz.: P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 1975, s. 53.

Yazınsal incelemeler, bana göre, dilbilimin basit bir bölümü değildir asla. Ama bunu söylemek yetmez. Hemen ardından bir başka şeyi de belirtmek gerekir: Dilbilim durmaksızın dönüşüm geçirmektedir ve yarın, belki de, yazınla gitgide daha fazla ilgilenebilecektir; ama yineliyorum, yazın'ın ortaya koyduğu bütün sorunları da tümükapsayıcı biçimde yanıtlayamayacaktır. İleride bir gün, dilbilimin, söylemler bilimi gibi bir altbölümü olacak. Çünkü şu ana kadar, dilbilim dilin bilimi olmuştur, söylemlerin bilimi değil. **Sözbilim (retorik)** diye adlandırabileceğimiz bu bilimin bir bölümü de yazınsal söylemi ele alacaktır. Ama dilbilimden esinlenerek kurulacak bu bilim yapıtlarla ilgilenemeyecektir. Ve dilbilimciler, ya da, izin verirseniz, ben daha çok yazınbilimciler diyeceğim (çünkü, söz konusu bilimi yazınbilim diye adlandırabiliriz) yazınsal söylemin özelliklerini betimleyeceklerdir. Gerçekleşmiş olan özelliklerinden çok gücül özelliklerini, gerçekleşmiş yapıttan çok yazınsal yapıtın olabileceklerini betimleyeceklerdir. Gerçekleşmiş yapıt, yazın tarihine ya da eleştirisine bağlanan bir tür betimlemenin ilgi alanına girer. Şimdi artık, dilbilim ile yazın arasında bunundışında başka geçişler de vardır. Az önce bunlara dolaylı olarak değinildi. Günümüzde, pek iyi bilindiği gibi, dilbilimin öbür insan bilimleri üstünde oldukça güçlü bir etkisi vardır. Bu insan bilimleri, çoğu kez, dilbilimde geliştirilmiş olan mantıksal düzeni, ya da bazı teknikleri [bazı yordamları, bazı yöntemleri] kendi alanlarına aktarırlar, ancak burada tamamıyla yöntembilimsel düzeyde bir aktarma söz konusudur. (...)

Açıklama: T. Todorov'un dilimize çevrilmiş başka metinleri ve kitapları için özellikle bkz.: T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995 (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), s. 17-27; gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005, s.17-28; *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* (Çev. N. Öztokat), İstanbul, Metis Yay., 2004.

Gérard Genette

YAZINSAL DİL

Fransız anlatıbilimcisi G. Genette'in (doğ. 1930), *Figures* (Paris, Seuil, 1966) adlı kitabında, **yazınsal dil** (ya da **şiirsel dil**) ile bu dile bakan çözümleme yönteminin özelliklerine değindiği bir metnin (s. 149 ve ötesi) çevirisini veriyoruz aşağıda. Ayrıca bkz.: P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 1975, s. 69-70.

Yazın, dil işi olduğu, yapısalcılık da en iyi dilbilimsel yöntem olduğu için, bunların en olası rastlaşması hiç kuşkusuz dilsel gereç alanında gerçekleşmeliydi: Sesler, biçimler, sözcükler ve tümceler dilbilimci ile filoloğun ortak konusunu oluşturur; o kadar ki, Rus biçimci hareketinin ilk etkinliklerinde yazın basit bir lehçe olarak tanımlanabilmiş, yazın incelemesi de genel lehçebilimin bir eklentisi diye düşünülebilmiştir. Haklı olarak yapısal dilbilimin temel kalıplarından biri gibi görülen Rus biçimciliği de, başlangıçta eleştirmenler ile dilbilimcilerin **yazınsal (şiirsel) dil** alanındaki bir rastlaşmasından başka bir şey olmamıştır. Yazın'ın lehçeyle bu biçimde bir tutulması, tartışılamayacak kadar kesin itirazlara yol açar. Eğer lehçe var olsaydı, dil ötesi bir lehçe söz konusu olurdu ve bu bütün diller üstünde, tekniklerinde farklı ama işlevlerinde benzer olan belli sayıda dönüşümler gerçekleştirirdi; bu durum biraz da çeşitli argoların asalak olarak farklı dillerde farklı biçimlerde yaşamaları ama asalak olma işlevleri bakımından benzeşmeleri gibidir; lehçeler konusundaysa buna benzer hiçbir şey ileri sürülemez,

özellikle de, "yazınsal dil"i ortak dilden ayıran farklılık, araçlardan çok amaçlarda bulunur: Birkaç sapma dışında, yazar öbür kullanıcılarla aynı dili kullanır, ama bu kullanımı ne aynı tarzda ne de aynı amaçla gerçekleştirir. Gereçte özdeş, işlevde uyumsuz olan bu durum lehçenin durumunun tam olarak tersidir. Ama, biçimciliğin daha başka "aşırılıklar"ı gibi bunun da bir **katarsis** [arınma] değeri vardı: İçeriğin bir süre için unutulması, yazın'ın "yazınsal varlığı"nın geçici olarak dilsel varlığına indirgenmesi, yazınsal söylemin "gerçekliği"ne ilişkin herkesçe bilinen eski birkaç kesin görüşün bir daha gözden geçirilmesine ve yazınsal söyleme ilişkin uzlaşmalar dizgesini daha yakından incelemeye olanak vermeliydi. Yazın'a uzun bir süre kodsuz bir bildiri olarak bakıldığı için onu bir an olsun bildirisiz bir kod olarak görme gereği doğmuştur.

Yapısalcı yöntem, kodun içinde bildiriye rastlandığı anda oluşur; bildiri dışarıdan ideolojik önyargılarla zorla benimsetilerek değil de, içkin yapıların çözümlenmesiyle ortaya çıkar. Bu an pek fazla gecikemez çünkü göstergenin, bütün düzeylerdeki varoluşu biçim ile anlamın ilişkisi üstünde yer alır. Roman Jakobson da Çek şiiri üstüne yaptığı 1923 tarihli incelemede bir sessel özelliğin bürünsel [prozodik] değeri ile onun anlam belirtici değeri arasındaki bir ilişkiyi böyle bulmuştur; her dil, anlam düzlemindeki en belirgin karşıtlıklar dizgesine en büyük bürünsel önemi vermeye yönelir: sözgelimi Rusça'daki ses yeğinliği farkı, Yunanca'daki ses süresi farkı, Sırpça-Hırvatça'daki ses yüksekliği farkı. Sesbilgisinden [fonetik] sesbirimbilime [fonematik] bu geçiş, yani ilk biçimci esinlere özgü salt sessel tözden bu tözün anlamlı (ya da en azından anlam belirtmeye elverişli) dizge biçiminde düzenlenmesine geçiş yalnızca ölçü dizgesinin incelenmesini ilgilendiren bir şey değildir, çünkü, burada haklı olarak sesbilim yönteminin öncelenmesi söz konusudur. Yapısalcılığın, yazınsal biçimbilim incelemeleri (yazınbilimsel incelemeler, biçembilimsel incelemeler, düzenleyimle ilgili incelemeler) bütününe katkısının ne olabileceğini yeterince iyi gösterir bu geçiş. Yazınsal "biçimler"i anlamsız olduğu için sonuçta biçimden yoksun sessel bir gerece indirgeyen katışıksız biçimcilik ile her biçime özerk ve tözsel bir "anla-

tımsal" değer yükleyen klasik gerçekçilik arasında yapısal çözümleme, bir biçimler dizgesi ile bir anlamlar dizgesi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına olanak vermelidir, bunu da benzerliklerin öğesi öğesine araştırılmasının yerine türdeşliklerin topluca araştırılmasını koyarak yapar.

ANLATI TÜRLERİ

Aşağıdaki metin, G. Genette'in *Figures III* (Paris, Seuil, 1972) adlı kitabından (s. 252-253) dilimize aktarılmıştır. **Yadöyküsel, benöyküsel, özöyküsel** anlatıların ayrımının yapıldığı bu metne, biz " Anlatı Türleri" başlığını vermeyi uygun gördük.

(...) Romancının yaptığı seçim, iki dilbilgisel biçim arasında değil de iki anlatısal tutum (bunların dilbilgisel biçimleri mekanik bir sonuçtan başka bir şey değildir) arasındadır: Romancı öyküyü kendi "anlatı kişileri"nden birine, ya da bu öyküye yabancı bir anlatıcıya anlattırır. Bir anlatı metninde, birinci kişinin çekim ekini taşıyan fiilerin bulunması çok farklı iki duruma iletir; dilbilgisi bunları birbirine karıştırır ama anlatı çözümlemesi ayırt etmek zorundadır. Söz konusu iki durum şudur: Anlatıcının, kendisi tarafından anlatıcı olarak adlandırılması (tıpkı Vergilius'un "Arma virumque *cano*..." demesi gibi) ve anlatıcı ile öyküdeki kişilerden birinin arasındaki özdeşlik (tıpkı Crusoe'nun "1632'de *ben* York'ta doğdum..." demesi gibi). "Birinci kişinin ağzından" terimi hiç kuşkusuz bu durumlardan ancak ikinciye uygun düşer ve bu bakışımsızlık söz konusu terimin yerinde olmadığını doğrular. Anlatıcı, anlatıda her an, bu *niteliğiyle* işin içine karışabildiği ölçüde, her öyküleme, tanımı gereği, gücül olarak birinci kişinin ağzından yapılmıştır (Stendhal'in tumturaklı anlatımıyla " *İtiraf edelim* ki... *biz* kahramanı*mızın* öyküsünü anlatmaya başladık..." dediği gibi olsa bile). Asıl sorun, anlatıcının *kişilerden birini* belirtmek için birinci kişinin ağzından konuşma fırsatını bulup bulmadığını bilmektir. Bu durumda biz burada iki tür anlatı ayırt edeceğiz.

Birinde, anlatıcı anlattığı öyküde yer almaz (sözgelimi: *İliada*'da Homeros ve *Duygusal Eğitim*'de Flaubert); öbüründe, anlatıcı anlattığı öyküde kişi olarak yer alır (sözgelimi *Gil Blas*, ya da *Wuthering Heights*). Bunlardan birinci tür anlatıyı ben kesin nedenlerden dolayı **yadöyküsel** [Fr. *hétérodiégétique*], ikinciyi de **özöyküsel** [Fr. *homodiégétique*] olarak adlandırıyorum.

Ancak seçtiğimiz örnekler daha şimdiden bu iki türün durumunda hiç kuşkusuz bir bakışımsızlığı ortaya çıkarmaktadır: Homeros da Flaubert de söz konusu anlatıda tamamıyla ve dolayısıyla *aynı ölçüde* yokturlar.; buna karşılık, Gil Blas ve Lockwood, kendi anlatılarında aynı ölçüde yer alır diyemeyiz: Gil Blas, hiç kuşkusuz anlattığı öykünün kahramanıdır, Lockwood'un durumuysa hiç kuşkusuz böyle değildir (...) Var olmama kesindir, ama var olma da derecelidir. Özöyküsel tür içinde en azından iki çeşit ayırt edilebilir: Birinde anlatıcı anlatısının kahramanıdır (*Gil Blas*), öbüründeyse ancak ikincil bir rol oynar, bu rol sanki her zaman için bir gözlemci, bir tanık rolüdür. Yukarıda adından söz ettiğimiz Lockwood, *Louis Lambert*'deki anonim anlatıcı, *Moby Dick*'teki Ismahel, *Lord Jim*'deki Marlow, *Great Gatsby*'deki Carraway, *Doktor Faustus*'taki Zeitblom'un durumu böyledir – bu arada Conan Doyle'un en ünlü ve en tipik olan, saydam (ama patavatsız) Dr. Watson'ını unutmamak gerekir. Her şey, sanki anlatıcı kendi anlatısı içinde sıradan, önemsiz biri olamazmış gibi olup biter: Anlatıcı ya en önemli kişi ya da bir izleyici olmak zorundadır. Birinci çeşit (bu bir bakıma özöyküselin güçlü derecesini temsil eder) için biz **benöyküsel** [Fr. *autodiégétique*] terimini kullanacağız.

(...)

Lucien Goldmann

TOPLUMBİLİMSEL ELEŞTİRİNİN TEMEL İLKELERİNDEN

György (Georg) Lukács'ın (1885-1971) görüşlerini özellikle yöntemsel açıdan geliştirmiş olan Fransız toplumbilimcisi ve eleştiri kuramcısı Lucien Goldmann (1913-1970) kendi eleştirel yaklaşımını "oluşsal (genetik) yapısalcılık" olarak adlandırır. Yönteminin temelinde yazınsal yapıt ile bu yapıtın doğuşuna yön veren toplumsal-ekonomik bağlam arasındaki ilişkiler üstüne düşünmek, bu ilişkileri değerlendirmek yatar. Bir yazınsal yapıt ona göre, toplumsal koşulların ya da bir topluluk bilincinin basit bir yansıması değil, o topluluğu oluşturan öğelerden biridir. Bu nedenle, yazınsal yapıtın iç tutarlılığını daha geniş bir tutarlılıklar ağıyla (tarihsel ve toplumsal bir ağ) anlamaya (yorumlamaya) ve açıklamaya çalışır. Aşağıda L. Goldmann'dan çeşitli yapıtlarından dilimize aktardığımız seçme parçaları "Toplumbilimsel Eleştirinin Temel İlkelerinden" başlığıyla sunuyoruz.

Bir düşünce, bir yapıt gerçek anlamını ancak bir yaşamın, bir davranışın bütünlüğü içine oturtulduğunda kazanır. Üstelik, yapıtı anlamayı sağlayan davranış da yazarın değil, bir toplumsal grubun davranışıdır çoğunlukla (yazar bu gruba bağlı olmayabilir de). (L. Goldmann, *Le Dieu caché*, Paris, Gallimard, 1955, s. 16; ayrıca bkz. R. Fayolle, *La critique*, Paris, Armand Colin, 1978, s. 198.)

* * *

Bizim için yazın, sanat, felsefe ve büyük ölçüde dinsel pratik her şeyden önce birer **dil**dir (**dilyetisi**dir), insanın kendi çağdaşları olabilecek kişilerle, gelecek kuşaklarla, Tanrı'yla ya da hayali okurlarla iletişim kurmasını sağlayan araçlardır. Ama bu diller, insanların kullandıkları çok sayıdaki iletişim ve anlatım biçimleri arasında, ancak belirli ve sınırlı bir anlatım araçları öbeği oluşturur. Ortaya çıkacak ilk sorunlardan biri, bu dille-

rin "özgül" niteliğinin ne olduğunu saptayabilmektir. Bu nitelik her ne kadar öncelikle söz konusu dillerin kendi biçimleri içinde yatmaktaysa da, yazın, sanat ya da felsefe dili içinde her şeyi de açıklayabileceğimizi söyleyemeyiz.

Bu "diller" bazı özel içerikleri anlatmaya ve iletmeye uygundurlar ve biz bu içeriklerin kesinlikle **dünya görüşleri** olduğu varsayımından hareket ediyoruz (böyle bir varsayım da yalnızca somut çözümlemelerle kanıtlanabilir). (...)

Racine'in trajedileri (*Andromaque*'tan *Phèdre*'e) "tek bir anda" oynanır: "İnsan"ın dünyayı ve yaşamı *reddederek* gerçekten trajik duruma düştüğü andır bu. Racine'in bütün trajedi kahramanlarının dilinden kesin sonuca götürecek anda dökülen bir söz vardır: Trajedinin "zaman"ını belirtir bu söz. Kahramanın yaşadığı dünyada hâlâ sevdiği kişiyle olan ilişkisinin " son olarak kurulduğu" andır bu. (...) Lukács'ın da belirttiği gibi, bir trajedide daha perde açıldığı anda, gelecek, ezelden beri orada bulunmaktadır. (L. Goldmann, *Le Dieu caché*, *a.g.y.*, XVII. Bölüm); ayrıca bkz. *Période contemporaine. Supplément au XXe siècle*, Paris, Bordas, 1973, s. 697.)

* * *

Yazınsal bir yapıttaki canlı varlıklar bütününün de iç tutarlılığı vardır tıpkı bir kavramsal dizgenin iç tutarlılığının bulunması gibi. İşte onlar bu tutarlılık sayesinde, parçaları hem birbirlerine hem de özellikle genel yapıya göre kavranabilecek bütünlükler oluştururlar. (L. Goldmann, *Recherches dialectiques*, 1959, s. 50; ayrıca bkz. R. Fayolle, *La critique*, *a.g.y.*, s. 198.)

* * *

Pascal'ın *Düşünceler*'inin iç tutarlılığını incelediğimde, bu yapıtı kesinlikle zihinsel bir etkinlik yardımıyla anlarım. Ama aynı *Düşünceler*'i aşırılık yanlısı Jansenius'çuluk ya da genel olarak Jansenius'çuluk içine oturtursam, o zaman Jansenius'çuluğu anlamış ve *Düşünceler*'in doğuşunu açıklamış olurum. Aynı biçimde, Jansenius'çuluğu XVII. yy Fransa'sındaki sınıfsal ilişkiler içine ya da aynı dönemin yüksek görevlere gelerek ulaşılan soylular sınıfına yerleştirirsem, o zaman bu soylu sınıfın evrimini anlamış ve Jansenius'çuluğun doğuşunu açıklamış olurum. (L. Goldmann, "Le sujet de la création intellectuelle",

Critique sociologique et critique psychanalytique, Colloque de Royaumont, 1965, Institut de sociologie, Brüksel, 1970, s. 202; ayrıca bkz. R. Fayolle, *La critique, a.g.y.*, s. 199.)

* * *

"Örnek büyük yazarlar, bir sınıfın en yüksek derecedeki olası bilincine denk düşen bir dünya görüşünü az çok tutarlı biçimde açıklayan yazarlardır. (L. Goldmann, *Sciences humaines et philosophie*, 1952, 1952, s. 60; ayrıca bkz. R. Fayolle, *La critique, a.g. y.*, s. 199.)

* * *

Bir roman toplumbiliminin ele alması gereken ilk sorun, **roman biçimi** ile bu biçimin içinde geliştiği toplumsal ortamın yapısı arasındaki ilişkidir. (L. Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, Paris, Gallimard, 1964.; ayrıca bkz. H. Lemaître, *Littérature française et francophone*, Paris, Bordas, 1985, s. 565.)

* * *

Roman biçimi, bize göre, piyasa için üretimden doğmuş bireyselci toplumdaki gündelik yaşamın yazınsal düzleme aktarılmasıdır. (L. Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, 1964; ayrıca bkz. H. Lemaître, *Littérature française et francophone, a.g.y.*, s. 565.)

* * *

Büyük yazar, belli bir alanda, yazınsal yapıt alanında (resimsel, kavramsal, müziksel, vb. yapıtlarda da aynı şey geçerlidir), imgesel, tutarlı ya da aşağı yukarı kesin bir tutarlılığı olan ve yapısı bütün topluluğun yöneldiği yapıya denk düşen bir evren yaratabilmiş olağandışı bir kişidir kesinlikle. (L. Goldmann, *Pour une sociologie du roman, a.g.y.*; ayrıca bkz. J.-Y. Tadié, *La critique littéraire au XXe siècle*, Paris, Belfond, 1987, s. 167-168.)

Paul Ricœur

YORUMLAMA

Aşağıda, göstergebilimle özellikle de Paris Göstergebilim Okulu'yla yakın ilgisi bulunan Fransız felsefecisi ve yorumbilimcisi P. Ricœur'ün (1913-2005) ilkin 1989'da yayımladığı "Interprétation" ("Yorumlama") başlıklı yazısından bölümler sunuyoruz. Bkz.: P. Ricœur, *Lectures* 2 (Okumalar 2), Paris, Seuil, 1992, s. 451-456.

(...) [Fransızca'daki] *interprétation* [yorumlama] terimi, Almanca ve Fransızca arasında çeviri güçlüklerine yol açmadığı gibi kullanımla ilgili yanlış anlaşılmalara da neden olmaz. Almanca'da sağlam ve değişmez bir gelenek, *verstehen-auslegen* (anlamak-açıklamak, yorumlamak) çiftini (belirteceğimiz nüansla birlikte) zorla kabul ettirmiştir; öte yandan, *Auslegung* ve *Interpretation* aslında bütün bağlamlarda birbirinin yerine geçebilir; son olarak *Hermeneutik, Auslegung-Interpretation*'a bilimsellik statüsü olmasa bile bir kesinlik statüsü vermeyi amaçlayan bir bilim dalını belirtmede kendini kabul ettirmiştir. Bu temel terimlere, sözgelimi gerçek anlamda yorumbilimsel bir kullanım ile daha geniş bir anlam(lama) *(Bedeutung)* anlayışı arasında geçişi sağlayan birkaç sözcük eklemek gerekir; Freud'un atmış olduğu ünlü başlık *Traumdeutung*'daki *Deutung* gibi; ya da yaygın kullanımda neredeyse eşanlamlı olma durumundan *verstehen*'in karşıtanlamlısının yerini almaya yönelen *erklären* gibi. Fransızca'daki *comprendre-interpréter* [anlamak-yorumlamak] çifti kolayca *verstehen-auslegen* çiftini karşılar. Her ne kadar Freud'un *Traumdeutung*'u hiç duraksanmadan [Fransızca'ya] *Interprétation du rêve* (ya da *des rêves*) [Düşün (ya da Düşlerin) Yorumu] olarak çevrilmişse de çevirmenler için yalnızca *Deutung* terimi bir güçlük yaratabilir. Anlam alanları düzeyindeki neredeyse yetkin denebilecek bu örtüşme, yorumbilimin, her şeyden önce, bir yandan zengin bir gelenek içine iyi-

œ yerleştirilmiş, öte yandan da önemli yapıtlarda sergilenmiş bir Alman bilim dalı olmasıyla açıklanır.

Kalkış noktası olarak alıp oradan geçmişe ya da günümüze doğru yönelebileceğimiz iyi bir başvuru metnini, Dilthey'ın 1900 tarihli ünlü makalesi "Die Entstehung der Hermeneutik" ("Yorumbilimin Doğuşu") oluşturur. Dilthey girişimini, düşünceye bağlı iki isteğin rastlaşmasına dayandırır; bu rastlaşma gerçekten de yalnızca Almanya'da olmuştur. İçimizde bir yandan, insan yaşamının, bireysellikleri içinde ele alınan önemli biçimlerini anlama kaygısı vardır: Dilthey'ın "insan dünyasının bireyleşmesi" olarak adlandırdığı şeydir bu. Öte yandan da, içimizde bu kaygıya bilimsel bir biçim verme tutkusu vardır. Birinci istek, Alman romantizmine derinlemesine kök salmıştır; bu romantizmin Fransa'da benzer bir karşılığı yoktur. İkinci istek ise doğalcılığın [natüralizmin] ve pozitivizmin yükselmesine karşı koyar; bunların karşısına da *Geisteswissenschaften*'a ilişkin bir özgüllük düşüncesini çıkarır. Bu iki isteğin birleşmesini, klasik filolojinin ve Kutsal Kitap yorumunun eleştirel gelişmesi kolaylaştırmıştır. Klasik filoloji ve Kutsal Kitap yorumu, bireyleşme eğilimine ve bilimsellik isteğine, etkinlik gösterecekleri karma bir alan sunuyordu: **Yazı** alanıydı bu. O zaman da yorumbilimin görevi, adı geçen uzmanlaşmış bilim dallarına felsefi bir art-alan sağlamaktı. Söz konusu art-alan, yazılı belgelerin yorumlanmasından çok daha geniş çaplı bir anlama kuramının art-alanıydı. Anlama, gerçekten de yabancı bir ruhsal yaşamın bütün dış göstergelerine yöneliktir. Dolayısıyla, anlatım değeri olan her şey *(Ausdruck)*, yani bir dışarının içinde bir içerinin nesnelleş(tiril)me değeri olan her şey anlama eyleminin uygulama noktasıdır. Buradan başlayarak anlama, bireysel üretimlere, bunların nesnelleş(tiril)miş göstergelerinin temelinden hareket ederek ulaşmayı amaçlar. Bu tasarının önsel olarak bir bilimsellik isteyebilmesi üç kanıta dayanır: İlkin, göstergeler, üstünde doğa bilimlerinin kurulduğu olgularla eşit hakka sahip olgulardır; sonra, bu göstergeler dağınık halde değil de, yaşama ilişkin nesnelleş(tir)melere bir dizge biçimi veren art arda sıralanmalarda *(Zusammenhänge)* kendilerini gösterirler; son olarak, insan dünyasının bireyleşmesi yazı (ve benzer öbür yapıtlar) yoluyla saptanmada üst düzeyde bir nesnellik

bulmuştur. Anlamak ve yorumlamak arasındaki süreklilik ve kopukluk da işte burada aynı zamanda yer alır: "Kalıcı biçimde saptanmış olan yaşamsal belirtileri anlama sanatını biz [Fransızca'da] *exé-gèse* [yorumlama, açımlama, tefsir, şerh] (Alm. *Auslegung*) ya da [yine Fransızca'da] *interprétation* [yorumlama] (Alm. *Interpretation*) olarak adlandırıyoruz."

Eğer şimdi, Dilthey'ın yorumbiliminden geriye doğru gidilirse, onun getirdiği büyük yeniliğin, doğa bilimlerininkine eşit düzeydeki bir **bilimsellik** savında yattığı görülür. Dilthey'dan önce, tutku önemsizdir. Dilthey'dan sonraysa derin bir anlaşmazlık konusu haline gelir.

Dilthey'dan Schleiermacher'e doğru uzanırsak, klasik filolojinin ve Kutsal Kitap yorumlamasının ortak kurallarını *Kunstlehre* olarak adlandırılan tek bir bilim dalı altında toplama düşüncesiyle karşılaşırız. Ama, kesin bir sanat olarak kabul edilen bu genel yorumbilim arayışı ile bilimsellik isteği arasında büyük fark vardır. Kuşkusuz Schleiermacher'in yorumbilimi, kuralların ve usullerin bağımlılığı doğrultusunda son derece ileri gitmiştir; ondan öncekilerin yorumlama sanatı bu kurallar ve usuller arasında dağınık biçimde yer alır. Bir genel yorumbilim tasarısı, yorumlama kurallarını (aralarında en tanınmış olanı, bütünün anlaşılması ile parçaların anlaşılması arasındaki çevrimsel bağıntıdır) metinlerin çeşitliliğine değil de temel anlama işlemine katmak için Kant'ın gerçekleştirdiği Copernicus benzeri altüst edişe dayanabilirdi. Dilthey, Kant'çı eleştiri anlayışı ile romantizm anlayışının (yapıtlarda yaratıcılık dehasını yeniden bulmaya özen gösterir) biraraya gelmiş olduğunu Schleiermacher'de görmüştür. İşte Dilthey asıl bu birleşmenin mirasçısı olmuştur. Ama onunla Schleiermacher arasına, Alman tarihsel okulunun bilimsel olayyazarlığı ve bu okulun felsefi izleri olan tarihselcilik ile göreceliğe özgü kuşku girdiği gibi, bir de doğa bilimlerindeki büyük gelişme ile bunun felsefi nitelikli önvarsayımları olan pozitivizm ve maddecilik girer. Çok geniş çaplı bu kültür olguları, Dilthey'ın, kendine özgü olan yorumlamaya, öbür doğa bilimleriyle eşit olarak bilim statüsü verme tutkusunu açıklamaktadır. Tinsel bilimler ile yorumlama arasındaki anlaşma da işte böyle kurulmuştur.

İşte, Heidegger'den kaynaklanan yorumbilim, özellikle bu bilimsellik savını yeniden tartışma konusu yapmıştır. Bunu da, daha üst düzeyde bir bilimkuramı adına değil de bir varlıkbilim adına yapar: Tin kavramının *(Geist)* yerine Hegel'ci yankılar taşıyan *Dasein* kavramını koyan bir varlıkbilimdir bu. (...)

Bu bir tür ikinci Copernicus devrimi, anlatımını, *Sein und Zeit*'ta (Varlık ve Zaman) [1927] geçen *verstehen* ve *auslegen* terimlerinin yeni kullanımında bulur. Anlamak, bir tanıma biçimini belirtme eyleminden önce bir var olma biçimidir. (...). Temel durum ve anlama eyleminden sonra üçüncü konumda, yorumlama yer alır. Bu da anlamanın açıkça bildirilmesinden, geliştirilmesinden oluşur. (...)

Gadamer de işte burada devreye girer: Anlamanın sonluluğu, onu Heidegger'e bağlayan varlıkbilim tema'sıdır; ama onun sorunu yorumbilimsel deneyim ile yabancılaştırıcı uzaklaştırma *(Verfremdung)* çeşidi arasındaki çatışmadır; ona göre bu, doğa bilimlerine göre ayarlanan insan bilimlerinin önvarsayımıdır. Dilthey'ın sorunu yeniden ele alınmıştır, ama bu kez Hei-degger'cilik sonrası bir bakış açısından. Sorun üç alanda sınamadan geçirilmiştir: sanat alanında (...); tarih alanında (...); dil alanında. Dil alanında, insan deneyiminin evrensel nitelikli dilsel özelliği, her türlü dilbilim, göstergebilim ya da anlambilim yönteminden önce gelir. *Sprachlichkeit*'ın *Schriftlichkeit* olması durumunda, bir başka deyişle, dil yoluyla aracılık metinler yoluyla aracılık durumuna geldiğinde, söylenmiş şeyin konuşucular üstündeki egemenliği ön plana geçer. Bir yorumlama kuramının koşulları yeniden biraraya getirilmiştir, ama "gerçek" sorununun (...) yöntem sorunlarından önce gelmesi ve onları kucaklaması koşuluyla. Buradan da büyük yapıtın başlığı doğmuştur: *Wahrheit und Methode* (Gerçek ve Yöntem).

Yorumlama kuramı Almanya'da gösterdiği gelişmeyi Fransa'da yaşamamıştır. Bunun pek çok nedeni vardır. İlkin, Schleiermacher'in girişiminin kökeninde görülen Kant'çılık ile romantizm arasındaki birleşmenin Fransa'da bir koşutu yoktur. Felsefi nitelikli bir anlama kuramı üstünde temellenen genel bir yorumlama kuramı Fransız dilinde hemen hemen hiç yoktur; bunun yerini, adı geçen Alman yazarlarından yapılmış eşsiz çe-

viriler tutar. Buna karşılık, yorumlama kavramı, Fransız dilinde özgül bir gelişme göstermiş olan bilim dallarıyla (ister Lévi-Strauss'un kültür budunbilimi olsun, ister Greimas göstergebilimi olsun, ya da isterse yapısalcılığın çeşitli dalları olsun) birbirine bağlanmıştır. Bir yorumlama kuramı artık doğa bilimlerinin insan bilimleri alanına taşmasıyla değil ama her türlü doğabilimci örnekçeden bağımsız olan gösterge bilimleriyle ilgilenecektir. Sorun, o andan başlayarak, tinsel yaşamın nesnelleştirilmiş biçimlerinden kalkıp bu yaşamın asıl üretimselliğine doğru gitmek değil de, yeni göstergeler bilimi ve onun yapısalcı biçimi ile bu gündelik yaşamdaki ve yaygın dildeki yapıları anlamamızı özgün bir biçimde birleştirmekti. Açıklamak-anlamak-yorumlamak üçgeninin bir başka biçimi kendini ortaya koyuyordu: Yorumlama bu noktada, yapısal açıklama ile varoluşsal anlamanın çatışacağı kapsayıcı nitelikli bilim dalını belirtecekti. Yaratıcılığa dönüşe karşı duyulan romantik nitelikli özleme daha az bağlı ama yeni insan bilimlerinin katkılarına karşı daha dikkatli olan bir yorumlama anlayışı, eylem kuramı, metin kuramı ya da tarih kuramı gibi son derece farklı alanlarda kendini dile getiriyordu: Bu alanların her biri de anlamak ve açıklamak arasındaki diyalektiği, Alman yorumbiliminin ikili doğrultusuna karşıt olarak, kendine göre sunuyordu. (...)

Christian Metz

SİNEMA: DİL Mİ, DİLYETİSİ Mİ?

Fransız göstergebilimcisi Ch. Metz'in (1931-1993) 1964'te *Communications* dergisinin 4. sayısında yayımlanan "Le cinéma: langue ou langage?" ("Sinema: Dil mi, Dilyetisi mi?") başlıklı yazısından (s. 52-90) bir kesit sunuyoruz (s. 71-75). Söz konusu yazı, sonradan Ch. Metz'in *Essais sur la signification au cinéma* (Sinemada Anlam[lama] Üstüne Denemeler) [Paris, Klincksieck, 1968) adlı kitabında yer almıştır.

(...)

Çoköğeli kavram: sinemanın özgüllüğü.

Sinema, Rossellini'nin dediği gibi, özgül bir iletim aracı olmaktan çok sanatsal bir dilyetisidir. Daha önceden var olmuş ve kendi öz kurallarını tümüyle yitirmemiş çok sayıda anlatım biçiminin (görüntü, söz, müzik ve hatta gürültüler) birleşmesinden doğan sinema, hemen, bir *düzenleyime gitmek* zorundadır. Sinema, daha baştan, bir sanattır, yoksa hiçbir şey değildir. Gücü ya da zayıflığı, daha önceki anlatımsallıkları kapsamaktadır: Bu anlatımsallıkların bazıları bütünüyle dilyetileridir (dilsel öğe), öbürleriyse az çok mecaz anlamlarda dilyetileridir (müzik, görüntü, gürültüler).

Ama, bütün bu "dilyetileri", sinemanın karşısında, aynı düzlemde yer almazlar: Film, sözü, gürültüyü, müziği sonradan kendine katmıştır; doğarken, kendisiyle birlikte **görüntülü söylem**i getirmiştir. Bu nedenle, "sinemanın özgüllüğü"nün gerçek tanımı ancak iki düzeyde yapılabilir: film söylemi, görüntülü söylem. (...)

Sinemanın "özgüllük"ü, dilyetisi olmak isteyen bir sanatın bağrında sanat olmak isteyen bir dilyetisinin var oluşudur.

Demek ki iki şey var. Üç şey değil. Çünkü burada bir de dil söz konusu olacaktır. Ama görüntülü söylem de film söylemi de dil değildir. İster dilyetisi olsun, ister sanat, görüntülü söylem, açık bir dizgedir; ayrık olmayan birimleri [Fr. *unités non discrètes*], fazlasıyla doğal anlaşılırlığı, gösteren ile gösterilen arasında uzaklık yokluğu nedeniyle güçlükle kodlanabilir bir dizgedir. İster sanat olsun ister dilyetisi, düzenlenmiş film, bize doğrudan doğruya sunduğu eksiksiz anlam düzeyleriyle daha da açık bir dizgedir.

(...)

Sinema ve dilbilim.

(...)

Bir sinema göstergebilimini "film dilbilimi" olarak adlandırmak bize oldukça doğal gelmektedir. (...)

(...) Böylece, ilk aşamada, filmin dokuduğu görüntülü söylemin çok geniş çaplı özellikleri, eğer onları dille olan *ayrımları bakımından* ele alırsak, anlaşılır duruma gelirler ya da en azından daha anlaşılır olurlar. Filmin ne olmadığını anlamak, onun ne olduğunu kavrama çabasında zaman kaybetmek değil de zaman kazanmaktır. Bu sonuncu amaç, sinema incelemesinin ikinci aşamasını tanımlar. Uygulamada, iki aşama birbirinden ayrılamaz, her an biri öbürüne iletir; ikisinden birini "birinci" diye adlandırmamızın nedeni, bunun dilbilimin edinimlerini sahiplenmesidir; dolayısıyla, içimizde ondan başlamak isteği uyanır. "İkincisi"yse tam anlamıyla göstergebilimsel özelliklidir, dilbilim ötesi nitelikler taşır. (...)

Burada birkaç örnek vermek gerekir.

Dile göre görüntülü söylem; sinema sözdizimi sorunu.

İkinci eklemlilik.[1] Sinemanın, eğretilemeli bile olsa, ikinci eklemliliğe denk düşen bir yanı yoktur. Bu eklemlilik gösterilen düzleminde değil de gösteren düzleminde gerçekleşir: sesbirim ve zorunlu olarak "belirgin özellik", kendine özgü anlamı olmayan ayırıcı birimlerdir. Bu ayırıcı birimlerin yalnızca var olmaları bile, "içerik" ve "anlatım" arasında büyük bir **uzaklık** gerektirir. Sinemada bu **uzaklık** çok kısadır. Gösteren bir görüntüdür, gösterilen ise görüntünün-temsil-ettiği-şey'dir. Üstelik, fotoğrafa özgü gerçeğe bağlılık, burada, görüntünün özellikle gerçeğe benzer olmasına yol açar, ünlü "gerçeklik izlenimi"ni sağlayan ruhsal katılım düzenekleri gösteren ile gösterilen arasındaki uzaklığın kısaltılmasını tamamlar: O andan başlayarak da gösterileni eşbiçimli parçalara ayırmadan göstereni parçalara ayırmak olanaksızlaşır: İkinci eklemliliğin olanaksızlığı da buradan kaynaklanır. (...)

Birinci eklemlilik. Sinemada sesbirimler bulunmadığı gibi (...) "sözcükler" de yoktur. Sinema –bazı anlar dışında ve bir bakıma da rastlantı dışında– birinci eklemliliğe de uymaz. Sine-

1 **İkinci eklemlilik** ile ilerideki **birinci eklemlilik** kavramları için bkz. 1. ciltte ve 2. ciltte **André Martinet ve İşlevsel Dilbilim** bölümü. (Ç.N.)

ma "sözdizimler"inin içine girdiği engeller büyük ölçüde, işin başındaki şu karışıklıktan kaynaklanır: Görüntü burada sözcük olarak tanımlanır, kesit [sekans] de bir tümce olarak. Oysa, görüntü (en azından sinemadaki görüntü) bir ya da birçok tümceye denk düşer, kesit ise karmaşık bir sözcedir. Kuşkusuz "tümce" terimi, burada (...) dilbilgicilerin yazılı tümcesine (iki belirgin noktalama işareti arasında yer alan çoğul önesürümlerin oluşturduğu karmaşık sözce) değil sözlü tümceyi belirtir. Dilbilimcilerin tümcesi söz konusudur burada. Bu iki tümceyi birbirinden ayırt etmek amacıyla, J. Vendryes[2], verdiği ünlü [Fransızca] sözce örneğinde beş tümcenin bulunduğunu kabul eder: "Vous voyez bien cet homme /là-bas/il est assis sur le sable/eh bien, je l'ai rencontré hier/il était à la gare." ("şu adamı görüyorsunuz ya/ orada / kumsalda oturmuş/ işte ben ona dün rastladım / gardaydı.") Aynı içeriği konu alan bir film kesitinin tıpatıp bu beş tümceyi (bu beş "çekim"i [planı]) içerdiğini ileri sürmek söz konusu olamaz. Sinema görüntüsü yazılı tümcenin değil sözlü tümcenin bir tür "eşdeğer"idir.

(...)

Açıklama: 1960'lı yıllardan günümüze Fransa'daki göstergebilimsel araştırmalara yön vermiş öteki bilim adamlarının ve yazarların çalışmaları için bkz. ileride: **R. Barthes**'ın metinleri ile **A. J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu**'nun (J.-C. Coquet, J. Courtés, M. Arrivé, É. Landowski, J. Fontanille) metinleri.

2 Bkz. *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Renaissance du livre, 1921.

• A.B.D'nde

Thomas A. Sebeok

GÖSTERGEBİLİME GİRİŞ

A.B.D.'li göstergebilimci T. A. Sebeok'un (1920-2001) aşağıdaki yazısının alındığı kaynak için bkz.: T. A. Sebeok, "Chronique des préventions", *Le champ sémiologique* (A. Helbo yönetiminde), Brüksel, Complexe, 1979, s. B6-B48 (çevirisini yaptığımız bölüm "Introduction à la sémiotique", B19-B21). T. A. Sebeok'un söz konusu Fransızca kitapta yer alan yazısı, *Bulletin of Literary Semiotics*'te yayımlanmış olan "The semiotic web: a chronicle of prejudices" başlıklı İngilizce incelemesinden Fransızca'ya aktarılmıştır.

Bana göre ve tamamıyla kişisel bir bakış açısından, iki dünya savaşı arasında göstergebilim üstüne yazılmış olan ve (mini-) klasik diyebileceğimiz iki genel inceleme kitabı vardır yalnızca (her biri Atlas Okyanusu'nun ayrı bir ucunda yayımlanmıştır): Peirce'ü izleyen kuşakta yer alan Morris'in "Foundations of the theory of signs"ı ("Göstergeler Kuramının Temelleri") [1938-1971] (Morris, Peirce'ün çalışması için "göstergebilimde, eşdeğerde başka bir çalışma yoktur" der) ile Saussure'ü izleyen kuşakta yer alan Buyssens'in *Les langages et le discours*'u (Dilyetileri ve Söylem) [1943-1967] (Buyssens bu denemesinde Saussure'ün "dileği"ni yerine getirmeyi ister). Küçük oylumlu bu iki yapıtın birbirinden çok farklı yazgıları olmuştur. Morris'in monografisi, hak ettiği bir biçimde, üstün düzeyde bir beğeniyle karşılanmış, ve kendini bugün de belli eden bir etki yaratmıştır. Buna karşılık, Buyssens'in incelemesi, Hjelmslev'in bu çalışmadan "bütün gösterge dizgelerine ilişkin genel bir sunuş girişimi" olarak söz etmiş olmasına (1953) karşın, belki de Belçika'daki ilk yayın tarihinin talihsiz bir zamana denk düşmesi nedeniyle pek dikkati çekmemiş; ama bu arada, Fransızca'da

göstergebilimle ilgili olarak yapılmış birçok inceleme üstünde, sınırlı ama yararlı bir etkisi olmuştur (sözgelimi J. Pohl'un *Symboles et langages 1: le symbole, clef de l'humain*'i, 1968). Göstergebilimi öğrenmeye yeni başlayıp da bu işin içine kolayca nasıl girilebileceğini soranlara şu zorunlu ikiz anahtarları gösteriyorum: Morris ile Buyssens. Her ikisi de, yaklaşımlarındaki yalınlık, anlatımlarındaki anlaşılırlık, büyük bir eleştirel zekâ, ve konularına duydukları büyüleyici ilgiyle dikkati çeker.

Morris'in *Signs, Language and Behaviour* (Göstergeler, Dil ve Davranış) [1946] adlı kitabı dışında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne kadar, Amerikalı ya da İngilizce konuşan hiçbir göstergebilimci, giriş niteliğinde ya da daha ileri düzeyde bir "bireşim kitabı" üretmemiştir. Göstergebilim alanında, A.B.D'nde ve yabancı ülkelerde, etkinlikler, önce 1960'lı yıllarda yoğunlaşma yoluna girmiş, bu da tek tek araştırmacıların yaratıcı atılımından çok, akademi dünyasının ortak işbirliğinden kaynaklanmıştır. Söz konusu işbirliği, çoğu uluslararası ve bilim dalları arası özellikteki kolokyumlar, konferanslar, seminerler ve daha başka türden toplantılar biçiminde gelişmiştir. 1974'te yapılan Kongre'yle doruk noktasına ulaşmış olan bu etkinlikler, kuşkusuz Kongre'den sonra da sürdürülmüştür, ve görünüşe bakılırsa sonsuza dek sürdürülecektir.

Batı'da Barthes'ın, temel öğeleri işleyiş biçimiyle büyüleyici ve kavrayıcı özellikteki uzun denemesi (*Éléments de sémiologie* [Göstergebilim İlkeleri], 1964) yeni bir arayışın ve yeni bir tartışmanın temelini atmış, hem de bunu son derece kişisel bir anlatımla yapmıştır (göstergebilimsel süslerin Pandora kutusu yeniden açılmıştır da denilebilir). Barthes, 1956'da Saussure'ü okuduktan sonra, "Göstergebilimsel Serüven" ("L'aventure sémiologique") diye adlandırdığı yola adamıştır kendini; "aventure" ("serüven") sözcüğü burada belirsiz bir eğretilemeli anlamda kullanılmamış, kökeni bakımından seçilmiş, böyle bir seçim de açıkça *siyasal* nedenlere dayandırılarak, özellikle bir ideolojik manevra amacıyla yapılmıştır. Her ne kadar L.-J. Calvet, Barthes'ın *Göstergebilim İlkeleri* adlı elkitabının "kullanışlı bir kitap, bir giriş kitabı, sanki bir anahtar kitap" olmak üzere hazırlandığını ileri sürse de, bu metin bundan çok ileri gider.

Barthes, haklı olarak, göstergeler biliminin neden Saussure'den bu yana çok az bir gelişme gösterdiğini anlamaya çalışır yapıtında. Bu konudaki arayışı da onu Saussure'ün önerisini bir paradoks biçiminde tersyüz etmeye ve göstergebilimin, dilbilimin bir bölümü olduğu sonucunu çıkarmaya yöneltir: "Söylemin anlamlı büyük birimlerini üstlenecek olan da kesin olarak bu bölümdür" der. Kendiliklerin alışılmış aşama sırasını altüst eden Barthes, bu davranışıyla, değişik alanlarda sürdürülen araştırmalardaki ortak bir öğeyi ortaya çıkarabilecek güçte bir araç elde eder: **Anlamlama** kavramıdır bu ve Barthes'ın, Morris'le paylaştığı amaçlardan biridir. Katı Saussure yanlıları Barthes'ın görüşlerini ve çıkardığı sonuçları değişik biçimlerde, ama bana göre daha çok anlamsız gözlemlere dayanarak eleştirmişlerdir (sözgelimi, Buyssens, Mounin, Prieto). Benim ısrarla sürdürdüğüm eleştirimse, Barthes'ın söz (konuşma) ile donatılmamış yaratıklara özgü gösterge sürecini, göstergeler evreninden tamamıyla dışlamış olmasıdır. Bu, bir insanmerkezci anlayıştır ve bana göre, yapıtının o parlak yanını büyük ölçüde azaltmaktadır.

1960'lı yıllar, aynı zamanda sözde "Marx'çı göstergebilim"in yükseliş yıllarıydı. Zorlu bir bireşim olan bu yaklaşımın en ilginç yanı, Sovyetler Birliği'ndeki okullar tarafından tümüyle bir yana itilmiş olması ve Demokratik Alman Cumhuriyeti dışında, Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünde de dikkati çekmemiş olmasıdır. Bu doğrultuda yazılmış ve bilimkuramsal bir bakış açısının habercisi olan yapıtlar, Klaus, Resnikov ve Albrecht'in yapıtlarıdır. (...)

Avrupa'da, yaklaşık on yıldır, göstergebilim elkitapları ya da elkitapları yayımlamak amacıyla kurulmuş diziler giderek artan bir hızla yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle, söz konusu dönemin yayın üretimi içinde, göstergebilime yeni başlayan herkesin incelemesi gereken yapıtlardan bir seçme vermek istiyorum:

İngilizce'de: Eco (*A Theory of Semiotics*, 1976); Guiraud (*Semiology*, 1975); ve benim iki antolojim (*Current Trends in Linguistics*, cilt 12, *Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, 1974, s. 209-626; *The Tell-Tale Sign: A Survey of Semiotics*, 1975).

Fransızca'da: Prieto (*Messages et signaux*, 1966) Mounin (*Introduction à la sémiologie*, 1970), Guiraud (*La sémiologie*, 1971), J. Martinet (*Clefs pour la sémiologie*, 1973).

İtalyanca'da: Eco (*La struttura assente*, 1968; *Il segno*, 1973).

Rusça'da: Stepanov (*Semiotika*, 1971).

İspanyolca'da: Gutiérrez López (*Estructura de lenguaje y conocimiento: Sobre la epistemologia de la semiotica*, 1975).

İsveççe'de: Malmberg (*Teckenlära: En introduktion till teknens och symbolernas problematik*, 1973).

(...)

Michael Riffaterre

YAZINSAL BİÇEM ÇÖZÜMLEMESİ SORUNLARI

A.B.D.'li yazınbilimci M. Riffaterre (doğ. 1924), öncelikle biçembilime (Fr. *stylistique*) ilişkin çalışmalarıyla dikkati çekmiştir. Aşağıda, yazınsal biçemin çözümlemesiyle ilgili yazısından bir kesit sunuyoruz: M. Riffaterre, "Problèmes d'analyse du style littéraire", *Romance philology*, 14, 1961. Ayrıca bkz.: P. Guiraud ve P. Kuentz, *La stylistique*, Paris, Klincksieck, 1975, s. 94-96.

Her ne kadar dilbilgisel betimleme yazın alanındaki bireysel kullanımın tam bir dizelgesini oluşturmamıza olanak veriyorsa da (...), bireysel kullanım öğeleriyle bunları etkileyen biçemsel değerler arasındaki bağıntılar konusunda bizi bilgilendiremez. Bir dilbilgisinin yalnızca dil olguları üretebileceği açıkça ortadadır: Dilbilgisi bu olguların işlevlerini biçem çözümlemesi açısından uygun olanları ayırt edemeden belirtecektir; ve bireysel kullanımın bütün öğelerini betimleyecek ama yansız olanları biçemsel işlevi olanlardan ayıramayacaktır.

Çözümleme dilbilgisine dayandırıldığında (...) dilsel öğeye (bağlamı dikkate almadan) sürekli bir biçemsel değer yükleme

tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Sözgelimi sıfatların üstünlük derecelerini her zaman anlatımsal olarak kabul etmek hoşa gidebilir, ancak üstünlük dereceleriyle dolup taşan bir bağlamda, bu kez sıfatın yalın biçimi anlatımsal olacaktır; herhangi bir dil olgusu biçemsel bir rol oynayabilir ama bu rol sürekli değildir. Bir başka tehlike de, hiç farkına varmadan betimleyici dilbilgisinden kuralcı dilbilgisine, ardından da dilbilgisel kuraldan bir estetik kurala geçme tehlikesidir: **Dilbilgisel düzeltme→biçemsel arılık, dilbilgisel artık-bilgi→biçemsel artık-bilgi** gibi anlamsal kaymalar olur, buradan da zamansız değer yargıları doğar.

Öte yandan, dilbilgisi terimlerindeki örtük sınıflandırma her türlü biçemsel sınıflandırmayı olanaksız kılar. Biçemsel karşıtlıklar, gerçekten de, dilsel kesitlemeyle ender olarak çakışan söylem kesitlerinde işlev görürler: Sözgelimi, bir yineleme dizisi (ve buna denk düşen tonlama) sözcük öbeklerinin ya da tümcelerin sınırları ötesine gider. Bundan da, bireysel kullanımın dilbilgisinin özdeş ya da benzer biçem olgularını yaydığı sonucu çıkar. (...)

Bana göre, belirgin özellik, eski sözcüğün, bağlam içinde temsil edilen dil durumundan önceki bir dil durumuna ait olarak algılanmasıdır. Eski sözcüğün, çağdaş bir eşanlamlısının yerine konması, tümce kodunun çözülmesinde belli ölçüde bir kestirilemezliğe yol açar; buradan da etki yaratan bir aykırılık doğar. Gerçek anlamda biçemsel bir sınıflandırmada bu özgül nitelik, eski sözcüğü, yeni sözcüğü, yabancı dillerden ya da teknik dillerden aktarma sözcükleri aynı sınıfta toplamayı sağlar.

Buna karşılık, dilbilgisel sınıflandırma, aynı başlık altında biçeme ilişkin farklı olguları biraraya toplar. (...)

Dilbilgisel betimleme, demek ki, biçem yapısının özgül niteliklerini gizleyebilir ancak. Ama, biçemin yapısı, dilsel yapıyla aynı kesitlemeyi kabul etseydi, dilbilgisel betimleme (dilsel ölçütlere dayanan her türlü betimleme biçimi) etkisiz kalırdı, çünkü bir dil olgusu ile onun yol açabileceği biçemsel etkiler arasında gerekli bağ, organik bütünlük yoktur. Bir biçem etkisi, ortaya çıkmasına yol açan uyaran'ı [stimulus] konumlandırmaya olanak verir, başka bir şey yapmaz: Uyaran'ın dilbilimsel

betimlenmesi, öğelerinden hangisinin onun biçemsel gizil gücünü bütünlediğini ya da bu öğenin başka yerde anlatımsal olup olmayacağını söyleyemez. Bu koşullarda biçemsel bir yorumun betimlemeyle üst üste gelmesi, keyfî bir "ussallaştırma"dan başka bir şey olamaz; yani, bu, bir öğenin geçici özelliklerinin bağlı olduğu sınıfın bütününe kanıtlanamaz biçimde yayılması demektir. Söz konusu ussallaştırma yalnızca dilbilgisel görünüm altında değil "metin açıklamaları"nda da gerçekleşir; burada çözümleme gizlenir ve yerini, biçem olgusunun doğuşuyla ilgili (amaç eleştirisi) ruhbilimsel ve estetik nitelikli ustaca varsayımlara bırakır.

Biçemin doğuşunun incelenmesi ile yapının betimlenmesini birbirinden kesinlikle ayırmak gerekir. Okur yalnızca son ve kesin biçimi algılar, onun oluşum evrelerini değil (...), biçemin doğuşunun incelenmesini ortadan kaldırmanın, çözümlemecinin kişisel etki gücünü azaltma üstünlüğü de vardır. Yazınsal sanat yapıtının kendisine verdiği zevk, çözümlemeciyi çoğu kez betimlemeyi övgüye dönüştürmeye, yazarın yapmak istediği şeyi başardığını göstermeye sürükler: Bu kusur, değişkelerin incelenmesinde açıkça görülür. (...)

Çözümlemelerin ortak bir özelliğinin bulunduğunu belirtmek gerekir: Çözümlemeler, biçemsel olmaları istense de, aslında üstbiçemseldirler, çünkü biçem olgusuyla değil de onun yol açtığı tepkilerle ilgilidirler. **Neden**i (dilsel nitelikli) konumlandırmak ve tanımak yerine, **etki**yi (ruhbilimsel nitelikli) yorumlarlar. Tek ve hiç değişmeyen bir biçimi belirtmek yerine bu biçimin zamanlara, kültürlere, okurlara göre değişen olası birkaç algılanışını açıklarlar. Dil olgusunda, onu biçemsel olarak etkin kılan (ona biçemsel bir yapı içinde belirginlik kazandıran) biçimsel etkeni ortaya çıkarması gereken betimleme, ilk tepkiyi doğrulamak, başlattığı ussallaştırmaları kesin olarak sağlamak, kısacası izlenimciliği benimsemek için, bir filoloji alıştırması haline gelir. Bu koşullarda biçembilimci bir virtüoz niteliği kazanır: Metnin bir ayrıntısı içinde, kendi kişiliğinin ona gösterdiği şeyi doğrulayacak ya da gerçeğebenzer kılacak ince, kesin açıklamayı arar. Yapacağı açıklamayı doğru bulsa bile, bu açıklama ancak bir tek bağlam içinde geçerlidir ve genelleştirilme-

ye elverişli değildir; onu bir dizge kurmakta kullanamaz. (...)

(...) Çözümlemenin son evresi, elde edilmiş öğeleri, benzerliklerine, bağımlılık ilişkilerine, birbirinin yerine geçebilmelerine ve dağılım durumlarına göre sınıflandırmaktır. Böylece elde edilen biçemsel yapı, tıpkı her dilsel olgu için geçerli olduğu gibi karşıtlık bağıntılarıyla tanımlanacak, genelleştirme de bundan sonra gerçekleşebilir duruma gelecektir: Bağıntıların bilinmesi (...) biçemsel etkilerin önceden kestirilmesine ve bunların nesnel (biçimsel ve niceliksel) bir çözümlemesinin yapılmasına olanak verecektir.

Paul de Man

GÖSTERGEBİLİM VE SÖZBİLİM

Aşağıdaki metin, A.B.D'li yazın kuramcısı ve eleştirmeni P. de Man'ın (1919-1983) *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust* (Okumanın Alegorileri. Rousseau, Nietzsche, Rilke ve Proust'ta Mecazlı Dil) [1979] adlı kitabının Fransızca çevirisinden ("Sémiologie et rhétorique" bölümünden) aktarılmıştır. Bkz.: P. de Man, *Allégories de la lecture. Le langage figuré chez Rousseau, Nietzsche, Rilke et Proust*, Paris, Galilée, 1989, s. 26-28.

(...)

Bu [yeni] gelişmeler arasında en çok tartışma konusu olanlardan biri, yazınbilimin [poetika] ya da Alman terminolojisiyle belirtecek olursak genel göstergebilimin bir dalı olarak görülen **poetoloji**nin yeni bir yaklaşımına denk düşer. Fransa'da, Fransızlara özgü o canlı yazın ruhu ile biçim kategorisinin uzun süre gecikmiş ama patlamaya iyice hazır buluşması, bir yazın göstergebiliminin doğmasına neden oldu. Göstergebilim, anlambilimin karşıtı olma niteliğiyle, göstergelerin gösterenler olarak bilimi ya da incelenmesidir; sözcüklerin neyi belirttiklerini değil de nasıl belirttiklerini sorgular. Amerika'daki Yeni

Eleştiri'nin (bu akımda biçimin içselleştirilmesi, yaptıklarının son derece bilincinde olan modern yazarların uygulamasından kaynaklanıyordu) tersine, Fransız göstergebilimi örnekçe [model] açısından dilbilime başvurmuş ve kendine usta olarak Valéry'yi ya da Proust'u değil de Saussure'ü ve Jakobson'u seçmiştir. (...)

Günümüzde Fransa'da ve başka yerlerde uygulandığı biçimiyle yazınsal göstergebilimin en çarpıcı özelliklerinden biri, dilbilgisel (özellikle de sözdizimsel) yapılar ile sözbilimsel [retorik] yapıların, aralarında olası bir ayrımı belirgin biçimde göz önünde bulundurmadan, birarada kullanmaktır. Yazınsal nitelikli çözümlemelerinde Barthes, Genette, Todorov, Greimas ve tilmizleri dilbilgisinin ve sözbilimin [retoriğin] tam bir süreklilik içinde işlev görmesine olanak vermişler ve dilbilgisel yapılardan sözbilimsel yapılara [retorik yapılarına] kolayca ve kesintisiz olarak geçmişlerdir. Böylece işi basite indirgemişler ve hepsi Jakobson'a göre geri gitmişlerdir. Dilbilgisel yapıların incelenmesi, üretici, dönüşümsel ve dağılımsal dilbilgilerinin çağdaş kuramları içinde geliştiği ölçüde, mecazların [söz sanatlarının] incelenmesi (sözbilim [retorik] terimini de bu anlamda kullanıyoruz [...]) de gerçekten dilbilgisi örnekçelerinin basit bir genişlemesine, sözdizimsel bağıntıların özgül bir alt-bütününe dönüşmüştür. (...)

Mecazlı anlatımın, dilbilgisine indirgenmesinin uygun olup olmadığını sorabiliriz. Yazınsal metinlerde tümcenin birliği içinde ve ötesinde, dilbilgisel yapıların varlığı yadsınamaz, bu yapıların betimlenmesi ve sınıflandırılması zorunludur. Ama geriye söz sanatlarının bu tür bir sınıflandırma içinde yer alıp almayacağını ve nasıl yer alabileceğini bilmek kalır. Bu sorun, çağdaş yazınbilimde, günümüzde yaşanmakta olan tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Görünüşte birbiriyle bağlantısız büyük bir çeşitlilik içinde sürdürülen bir tartışmadır bu. (...)

• S.S.C.B'nde (dağılmadan önce) ve Rusya'da

Mihail Mihailoviç Bahtin

METİNLERARASI İLİŞKİLER [DİYALOJİZM]

Aşağıda Rus yazın kuramcısı, eleştirmeni ve toplumbilimcisi Mihail Mihailoviç Bahtin'in (1895-1975) **diyalojizm** kuramı konusundaki görüşlerini yansıtan, değişik yazılarından alınmış parçalar sunuyoruz. Batı dünyasına, özellikle de Fransa'ya J. Kristeva ve T. Todorov'un katkılarıyla tanıtılan M. Bahtin'e özgü **diyalojizm** kavramının Fransızca'daki karşılığı *intertextualité*'dir (Fransızca'da bu terim, J. Kristeva tarafından önerilmiştir). Biz de buna dayanarak Türkçe'de **metinlerarası ilişkiler** kavramını kullanıyoruz. Aşağıda okuyacağınız seçme parçalar, T. Todorov'un M. Bahtin üstüne yaptığı çalışmanın "Intertextualité" bölümünde yer alan Fransızca çevirilerden dilimize aktarılmıştır. Bkz.: T. Todorov, *Mikhaïl Bakhtine, le principe dialogique* suivi de *Écrits du Cercle de Bakhtine* (Mihail Bahtin. Diyalojizm İlkesi. Bahtin Çevresi'nin Yazılarıyla Birlikte) [Paris, Seuil, 1981, s. 95-103]. Bu kitaptan çevirdiğimiz metinlerin ana kaynaklarını yine T. Todorov'un açıklamalarına (s. 173-176) dayanarak dipnotlarda belirttik. Her parçanın bitiminde yer alan ayraçta, birinci rakam ana kaynağı belirten dipnota iletmekte, ikinci rakam ise, dipnotta açıklanan ana kaynağın sayfa numarasını göstermektedir. Bu arada, Rusça kitap ve yazı adlarını da Türkçe karşılıklarıyla verdiğimizi vurgulayalım.

[Başkasının söylemi ile ben'in söylemi arasındaki] bu ilişkiler bir diyalogun replikleri arasındaki ilişkilere benzer (ama kuşkusuz onlarla aynı değildir) (1, 273).

1 "Söylemsel Türlerin Sorunu", *Dilsel Yaratımın Estetiği*, Moskova, 1979. (Fransızca çevirisi: *Esthétique de la création verbale*, Paris, Gallimard, 1984.)

* * *

Yan yana konmuş iki dilsel yapıt, iki sözce bir tür özel anlamsal ilişkiler içine girer; biz bunları diyalojik ilişkiler diye adlandırıyoruz (2, 297). Diyalojik ilişkiler dilsel bildirişimde yer alan bütün sözceler arasındaki anlamsal ilişkilerdir (3, 296).

* * *

Bu [diyalojik] ilişkiler son derece özgül nitelik taşır ve mantıksal, dilbilimsel, ruhbilimsel, mekanik ilişkilere ya da başka türden doğal ilişkilere indirgenemez. Diyalojik ilişkiler **anlamsal** ilişkilerin özel bir türüdür; bu ilişkilerin öğeleri yalnızca **eksiksiz sözceler** (ya da eksiksiz kabul edilen veya gücül olarak eksiksiz kabul edilen sözceler) olmak zorundadır; arkalarında da, bu sözceler içinde kendilerini dile getiren gerçek ya da gücül konuşan özneler, bu sözcelerin yaratıcıları yer alır (4, 303).

* * *

Mantıksal ilişkiler ile nesneye yönelik anlamsal ilişkilerin, diyalojik ilişkilere dönüşebilmeleri için, daha önce de belirttiğimiz gibi, somutlaşmaları gerekir. Yani bir başka varoluş alanı içine girmeleri, **söyleme**, sözceye dönüşmeleri ve bir **yaratıcı** (sözcenin yaratıcısı) edinmeleri gerekir. Sözce de bu yaratıcının konumunu dile getirir. Bu açıdan her sözcenin bir yaratıcısı vardır, biz onu sözcenin içinde bu sözcenin yaratıcısı olarak yorumlarız. (...) Diyalojik tepki, tepki gösterdiği sözceyi kişileştirir (5, 246).

* * *

Yazınsal yaratım sürecinde anadili ile yabancı dilin [yapıt buna başvurduğunda] karşılıklı olarak birbirlerini aydınlatmaları, her iki dilin de "dünya görüşü"nü, iç biçimlerini, kendilerine özgü değerler dizgesini kesin biçimde vurgular ve yansıtır. Yazınsal yapıtı yaratan bilinç açısından, yabancı dilin aydınlattığı alan içinde ortaya çıkan şeyler, elbette anadilinin sesbilgisel dizgesi, biçimbilimsel özellikleri, soyut sözcük dağarcığı değil de, dili ke-

2 "Dilbilimde, Filolojide ve Öteki İnsan Bilimlerinde Metin Sorunu. Felsefi Çözümleme Denemesi", *Dilsel Yaratımın Estetiği*, *a.g.y.*

3 *ay.y.*

4 *ay.y.*.

5 *Dostoyevski'nin Poetikasının Sorunları*, Moskova, 1963. (Fransızca çevirisi: *La poétique de Dostoïevski*, Paris, Seuil, 1970.)

sinlikle somut ve çevirisi yapılamaz bir dünya görüşü kılan şeydir; bir başka deyişle, *bütünlük olarak dilin biçemi*dir (6, 427).

* * *

(...) Otantik nitelikli romanda, her sözcenin gerisinde toplumsal dillerin öz niteliğini kendi iç mantıkları ve iç gerekliliklerivle birlikte hissederiz. (...) Böyle bir dilin roman içindeki imgesi, söylemle, dille kaynaşmış olan toplumsal ufkun, toplumsal ideoloji biriminin imgesidir (7, 167, 169).

* * *

Diyalojizme yönelme, kuşkusuz, her söylemin belirgin bir özelliğidir. Yaşayan her söylemin doğal hedefidir. Bir söylem, kendisini amacına (konusuna) ileten bütün yollarda başkasının söylemiyle karşılaşır, ama onunla canlı, yoğun bir etkileşime giremez (8, 92).

* * *

Dostoyevski'den sonra, çokseslilik bütün dünya yazınına iyice girmiştir. (...) Diyalojizm içinde (...), Dostoyevski, bir tür eşikten geçer ve kendi diyalojizmi yeni bir nitelik, üstün bir nitelik kazanır (9, 291).

* * *

Dar anlamıyla şiirsel imgede (...) her çeşit eylem –imgenin devimselliği– sözcük (bütün özellikleriyle) ile nesne (bütün karmaşıklığı içinde) arasında gerçekleşir. Sözcük nesnenin tüketilemez zenginliği ve çelişkili çeşitliliği içine, nesnenin "el değmemiş" ve henüz "adlandırılmamış" yapısı içine dalar; bu nedenle bağlam çerçevesi (bunun içinde kuşkusuz dilin hazineleri de yer alır) dışında hiçbir şeyi önceden var saymaz. Sözcük, nesnesine ilişkin çelişkili bilinçlenmenin tarihini de bu bilincin yapı benzerliği göstermeyen şimdiki zamanını da unutur. Buna karşılık düzyazı sanatçısı için, nesne her şeyden önce kendisiy-

6 "Roman Söyleminin Prehistoryası", *Yazın ve Estetik Sorunları*, Moskova, 1975. (Fransızca çevirisi: *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard, 1978.)

7 "Romandaki Söylem", *Yazın ve Estetik Sorunları*, *a.g.y.*

8 *a.y.y.*

9 "Dilbilimde, Filolojide ve Öteki İnsan Bilimlerinde Metin Sorunu. Felsefi Çözümleme Denemesi", *Dilsel Yaratımın Estetiği*, *a.g.y.*

le ilgili adlandırmaların, tanımlamaların ve değerlendirmelerin toplumsal ve yapı benzerliği sunmayan çeşitliliğini ortaya çıkarır kesinlikle (10, 91).

* * *

Sözcüğün dar anlamıyla şiirsel türlerin çoğunda, söylemin içindeki diyalojizm, sanatsal olarak işlenmemiştir, yapıtın "estetik amacı" içine girmez; alışılmış olarak şiirsel söylem içinde eriyip gider. Romandaysa diyalojizm düzyazı biçeminin en temel özelliklerinden biri durumuna gelir ve özgül bir sanatsal işlemden geçirilir (11, 97).

* * *

Şairin dili kendisine özgü bir dildir; şair her biçimi, her sözcüğü, her deyişi dosdoğru ulaşacağı yöne göre, yani tasarısının katışıksız ve dolaysız anlatımı olarak kullanırken, bu dil içinde kendini mutlak ve bölünmez bir biçimde bulur (12, 98). Her sözcük şairin tasarısını hemen ve doğrudan doğruya açıklamak zorundadır; şair ile söylemi arasında hiçbir mesafe bulunmamalıdır (13, 109). [Buna karşılık, düzyazı sanatçısı] kendisinden az çok uzaklaştığı dili konuşmaz, az çok yoğunlaşmış, nesnelleşmiş, dudaklarından uzaklaşmış dilin sanki içinden konuşur (14, 112).

* * *

İç diyalojizm olgusu daha önce de belirttiğimiz gibi yaşayan söylemin bütün alanlarında az çok vardır. Her ne kadar yazın dışı düzyazıda (teklifsiz ilişkilerde, belagatta ve bilimdeki düzyazı), diyalojizm genellikle tek ve özel bir edimle kendini sınırlar ve dolaysız bir diyalog içine, ya da düzenleyim açısından iyice belirgin olan başka biçimler içine yerleşirse de (bu biçimler başkasının söylemine sınırlama getirir ve onunla bir tartışmanın başlatılmasına yol açar) yazınsal düzyazıda özellikle de romanda diyalojizm, söylemin, konusunu kavramsallaştırma biçimini içeriden sarar ve söylemin hem anlamsal dizgesini hem de sözdizimsel yapısını dönüştürerek anlatım düzlemini bile etkiler (15, 97).

10 "Romandaki Söylem", *Yazın ve Estetik Sorunları*, *a.g.y.*
11 *ay.y.*
12 *ay.y*
13 *ay.y*
14 *ay.y*
15 *ay.y.*

STENDHAL, BALZAC, FLAUBERT'DE ZAMAN VE UZAM İLİŞKİLERİ

M. Bahtin, Rabelais'den Dostoyevski'ye kadar uzanan roman türüne özgü içerik ve biçim araştırmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Yazılarında özellikle bir diyalojizm kuramı (bkz. yukarıdaki metin) geliştirmiş, ayrıca parodi kuramı, romanlarda uzam ve zaman sorunları, vb. üstünde durmuştur. Romancıların olay, kişi, zaman ve yer arasında yarattıkları organik ilişkileri açıklayabilmek amacıyla "kronotop" (zamansal uzam) kavramını yaratmış ve her çağın, roman türünün tarihi içinde kendi "kronotop"larını (şato, yol, meydan, salon, vb.) yarattığını göstermiştir. Aşağıda "kronotop" sorununu işlediği araştırmasından bir bölüm sunuyoruz. Metnin başlığını aşağıda belirttiğimiz ikinci kaynaktan (H. Mitterand'ın yönetimindeki yapıt) yararlanarak koyduk. Bkz.: Mikhaïl Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman*, Fransızca çeviri, Paris, Gallimard, 1978; "Formes du temps et du chronotope" ["Zamanın ve Kronotop'un Biçimleri"] başlıklı bölümden; ayrıca yine bkz. H. Mitterand yönetiminde, *Littérature-XXe siècle: textes et documents*, Paris, Nathan, 1989, s. 709.

Stendhal ile Balzac'ın romanlarında olayların yeni ve dikkati çeken bir yerle sınırlandırıldığı görülür: Sözcüğün geniş anlamıyla "salon"dur bu. Kuşkusuz salondan ilk söz edenler onlar değildir ama salon, romanın uzamsal ve zamansal dizilişlerinin kesiştiği yer olarak tam ve eksiksiz anlamına bu iki yazarda kavuşmuştur. Konu ve düzenleyim [kompozisyon] açısından, böyle bir yerde gerçekleşen karşılaşmaların, artık "yolda" ya da "bilinmeyen bir çevrede" gerçekleşen o eski rastlantısal karşılaşmalarla ilgisi kalmamıştır. Olayların düğümü artık salonlarda atılır, bozuşmalar çoğunlukla salonlarda yaşanır. Daha da önemlisi, romanda çok özel bir anlam taşıyan "diyaloglar" buralarda gerçekleşir, kişilerin karakterleri, " düşünceler"i ve "tutkular"ı buralarda ortaya çıkar.

Konukların ağırlandığı salonların konu ve düzenleyim açı-

sından taşıdığı anlam tam olarak anlaşılabilir durumdadır: Restorasyon ve Temmuz Monarşisi sırasında, hem siyasal yaşamın hem de iş dünyasının barometresidir salonlar. Siyaset, bankacılık, toplum ve yazın alanlarındaki şan şöhret buralarda kazanılır ya da yok edilir; meslek yaşamlarının temelleri buralarda atılır ya da çöker; yüksek siyaset ile para işlerinin yazgısı buralarda belirlenir; bir yasa tasarısının, bir kitabın, bir tiyatro oyununun, bir bakanın, bir kibar fahişenin başarısına ya da başarısızlığına burada karar verilir. Yeni toplumsal hiyerarşinin basamakları burada yeterince temsil edilmektedir (ve aynı yerde, aynı anda bir araya getirilmişlerdir). Ayrıca bir de, yaşamın yeni efendisinin, yani paranın her yerde var olan gücü somut ve görünür biçimleriyle burada ortaya çıkar!

Ama burada asıl önemli olan şey, tarihsel, toplumsal, kamusal olanın özel ve hatta tamamıyla kişisel olanla bir arada bulunması; kişisel, her günkü olayların siyasal ve parasal olaylarla, devlet sırrının da aşk sırlarıyla bir araya gelmesi; tarihsel bir kesitin, töre ve yaşamöyküsü kesitleriyle kaynaşmasıdır. Bir tarihsel zamanın, bir yaşamöyküsü zamanının ya da bir gündelik zamanın belirtileri, salonlarda koyulaşmış, yoğunlaşmış, açık seçik ve görünür bir hale getirilmiş olarak bulunur; aynı zamanda bütün bu özellikler çağın belirtileri içinde kaynaştırılıp eritilmiştir; çağ da bir konu olarak somut bir biçimde algılanır. (...)

Uzam-zaman dizilişlerinin kesişmesiyle ilgili bir başka örneğe daha bakalım: *Madame Bovary*'de olaylar "küçük bir taşra kenti"nde geçer. (...) Böyle bir kent, gündelik yaşamın çevrimsel zamanına uygun düşen bir yerdir. Burada "sıradan" olanın yinelenmesi dışında hiçbir olay yaşanmaz. Zaman, ilerleyen tarihsel akışından yoksundur ve dar çevrimler biçiminde geçer: Günün, haftanın, ayın, bütün bir yaşamın çevrimi. Bir gün asla bir gün değildir, bir yıl asla bir yıl değildir, yaşam da bir yaşam değildir. Her gün hep aynı alışılmış davranışlar, hep aynı konuşma konuları, aynı sözcükler yinelenir durur... Böyle bir zaman içinde, insanlar yiyip içerler, uyurlar; karıları, metresleri olur (romantik, romansı yanı da yoktur bunun); sıradan olaylar yaşarlar, dükkanlarında ya da işyerlerinde otururlar, iskambil

oynarlar, dedikodu yaparlar. Alışılagelmiş, sıradan gündelik yaşamın çevrimsel zamanı işte budur... Bize hiç de yabancı değildir; çünkü değişik biçimleriyle Gogol'de, Turgenyev'de, Gleb Uspenski'de, Şçedrin'de ve Çehov'da karşılaşırız. Yalın, basit ve somut belirtileri yerel özelliklerle, küçük kentin küçük evleri ve ufacık odalarıyla, hareketsiz sokaklarıyla, tozuyla, sinekleriyle, kulüpleriyle, bilardo salonlarıyla, vb'yle sıkı sıkıya kenetlenmiştir. Zaman içinde yaşanan hiçbir olay yoktur ve zaman sanki durmuş gibidir. Ne "karşılaşmalar" ne de "ayrılıklar" vardır. Koyu, güçlükle akan, uzamda yayılan bir zamandır bu; dolayısıyla da romanın asıl zamanı olmayı başaramaz. Romancı ona ikinci planda gelen bir zaman olarak başvurabilir. Böyle bir zaman çevrimsel olmayan başka kesitlerle karışır ya da onlarla kesişir. Çoğunlukla da, enerji dolu olan ve yapısında olay barındıran kesitlerle çelişen bir temel olarak kullanılır.

Yuri Mihayloviç Lotman

KÜLTÜR DİZGESİNDEKİ İKİ BİLDİRİŞİM ÖRNEKÇESİ ÜSTÜNE

Tartu Okulu'nun önde gelen temsilcisi Y. M. Lotman'ın (1922-1993) aşağıdaki metni, Rusça'dan Fransızca'ya "Sur deux modèles de communication dans le système de la culture" başlığıyla çevrilmiş yazısının girişinden alınmıştır. Bkz.: Viktor Grigoriyev'in derleyip sunduğu Rusça kitabın Fransızca çevirisi olan *Linguistique et poétique* (Dilbilim ve Yazınbilim) [Moskova, Éditions du Progrès, 1981; s. 205-224].

Modern kültürbilimin temellerinden biri, kültür ile bildirişim arasındaki organik bağdır. Bu nedenle, [kitle] bildirişimiyle ilgili kurama özgü örnekçelerin [modellerin] ve terimlerin kültür alanına aktarıldığını görmek şaşırtıcı gelmez. R. Jakobson'un geliştirdiği ana örnekçenin kullanılması, dilin, sanatın

ve daha genel olarak da kültürün incelenmesiyle ilgili geniş sorunlar bütününün bildirişim dizgeleri kuramına bağlanmasını sağlamıştır. R. Jakobson'un önerdiği örnekçe, bilindiği gibi, şöyle bir görünüm sunar[1]:

BAĞLAM

KONUŞUCU..... BİLDİRİ..... DİNLEYİCİ

BAĞLANTI

KOD

Bildirişim durumlarıyla ilgili tek bir örnekçenin geliştirilmesi gösterge çevriminin bilimine önemli bir katkı yapmış ve birçok inceleme ile araştırmayı etkilemiştir. Bununla birlikte, belirlenmiş kavramları kültür alanına otomatik olarak aktarmaya kalktığımızda birçok sorun çıkar ortaya. Bu sorunların en önemlisi de, kültürün işleyiş düzeneği içinde, bildirişimin iki farklı kanalla gerçekleşmesidir.

Kültürün tek düzeneği içinde dilsel ve figüratif bağların zorunlu olarak var olduğuna ve bu bağların da bilginin aktarılmasıyla ilgili iki değişik kanal olarak kabul edilebileceği konusuna daha önce de dikkati çekmiştim. Bu kanallar yine de R. Jakobson'un örnekçesine bağlanır ve aynı türdendir. Ancak, daha soyut düzeyde bir kültür örnekçesi oluşturmak istediğimizde **iki tür bildirişim kanalı** ayırt edebiliriz: Bunlardan da yalnızca biri, şu ana kadar uygulanan klasik örnekçeyle betimlenebilir. Dolayısıyla, bildirinin aktarılmasıyla ilgili iki yönelişin belirlenmesi zorunludur: En belirgin örnek de "BEN-O" ilişkisidir: Burada "BEN", aktarımın öznesidir, bilgiye sahip olan kişidir; "O" ise nesnedir, bilginin iletildiği kişidir, alıcıdır. Bildirişimin başında, "BEN"in, "O" tarafından bilinmeyen belli bir bilgiye sahip olduğu varsayılır.

Alışık olduğumuz bir kültür içinde, bu türden bildirişimlerin ağır basması, genel çizgileriyle "BEN-BEN" olarak göstere-

1 R. Jakobson: "Linguistique et poétique", *Essais de linguistique générale*, Paris, 1970, s. 214. (Bu yazıdan dilimize aktarılmış ilgili bölüm için bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü. Ç.N.)

bileceğimiz bir başka değiş tokuş yönelişini gölgede bırakmıştır: Öznenin kendi kendisine (yani bildiriyi daha önceden bilene) bir bildiri aktardığı durumdur bu. Aykırı gibi gelir ama, o kadar da ender rastlanan bir durum değildir ve kültürün genel dizgesi içinde hiç de savsaklanmayacak bir rol oynar.

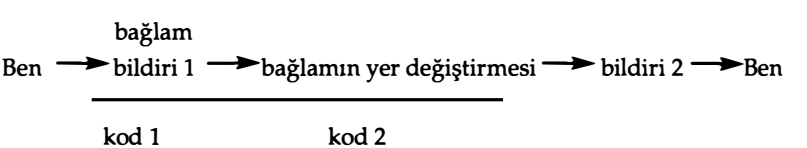
(...)

İnsanın kendi kendisiyle **bildirişim** kurmasının (özbildirişim), kültür dizgesi içinde göründüğünden daha önemli bir yer tuttuğunu göstermeye çalışacağız.

İnsan böylesine tuhaf bir olguya nasıl ulaşabilmekte, "BEN-BEN" dizgesi içinde aktarılan bir bildiri, nasıl olup da yinelenen bir artık-bilgiyi taşımak yerine ek ve söylenmemiş bir bilgiyi edinebilmektedir? "BEN-O" dizgesi içinde, örnekçenin iki uç öğesi değişmekte (dinleyici konuşucunun yerine geçmekte), kod ile bildiri değişmeden, aynı kalmaktadır. Bildiri ve taşıdığı bilgi değişmeden kalırken, yalnızca bilginin taşıyıcısı değişmektedir.

"BEN-BEN" dizgesindeyse, bilginin taşıyıcısı değişmez, ama bildiri yeniden dile getirilir ve bildirişim sırasında yeni bir anlam edinir. Bu durum da, işin içine ikinci bir ek kodun katılmış olmasından ve kalkıştaki bildirinin, yapısındaki birimlerle yeniden kodlanmış olmasından kaynaklanır.

O zaman da bildirişim taslağı şu görünümü alır:

Ancak belirli ve değişmez bir bildiriyi aktaran "BEN-O" bildirişim dizgesinin tersine, "BEN-BEN" kanalı, bilginin niteliksel dönüşümüne ve bu yolla da "BEN"in yeniden düzenlenmesine yol açmaktadır. Birinci bildirişim durumunda, konuşucu bildiriyi bir başka kişiye, dinleyiciye aktarmakta, kendisi bu aktarma eylemi sırasında değişmeden kalmaktadır. İkinci bildirişim durumundaysa, konuşucu kendine seslenir ve böylece içerden bir değişim geçirir. (...)

• İtalya'da

Umberto Eco

ALIMLAMA GÖSTERGEBİLİMİ ÜSTÜNE NOTLAR

İtalyan göstergebilimcisi U. Eco (doğ. 1932), hem alımlama estetiği hem de göstergebilim alanında sürdürülen çalışmaları bir bakıma kaynaştıran **alımlama göstergebilimi** konusundaki görüşlerini ilkin 1985'te Mantova'da verdiği bir konferansta sunmuş, bu konferans metni de 1986'da İtalyanca olarak *Carte semiotiche* (sayı 2) dergisinde çıkmıştı: "Appunti sulla semiotica della ricezione". Söz konusu metin 1987'de Paris Göstergebilim Okulu'nun temsilcilerinden É. Landowski tarafından Fransızca'ya çevrilerek, söz konusu topluluğun yayın organı *Actes sémiotiques*'te (*Documents* IX, 81, 1987, Paris, E.H.E.S.S. - C.N.R.S.) yayımlandı: "Notes sur la sémiotique de la réception" ("Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar"). Göstergebilim tarihi açısından önem taşıyan bu metin, İtalyanca aslı da dikkate alınarak Fransızca'dan Türkçe'ye Sema Rifat tarafından aktarıldı: U. Eco, "Alımlama Göstergebilimi Üstüne Notlar", *Alımlama Göstergebilimi* (İstanbul, Düzlem Yay., 1991). Aşağıda, bu Türkçe çeviriden bazı bölümler bulacaksınız. (U. Eco, söz konusu yazısının değişik bir biçimini *I limiti dell'interpretazione* (1990) adlı kitabında da yayımlamıştır: Kitabın Fransızca çevirisi için bkz.: *Les limites de l'interprétation*, Paris, Grasset ve Fasquelle 1992; biblio essais dizisi, 1994.)

Geçen yıl bu kongrenin konusu olarak "alımlama göstergebilimi"ni ben mi önerdim anımsamıyorum. Özür dilerim ama, ne olursa olsun bugün sizlere eksiksiz bir sunuş değil de birçok kişiye henüz tutarsız gibi gelebilecek notlar sunacağım. Tembellikten değil ama! Bu deneme, benim daha önce yazmış ve

yayımlamış olduğum bir iki şey ile, geçen yıl bir dizi konferansta, kendi bakış açılarım arasında bağlantı kurarak ve düzeltmeler yaparak yazıp sunduğum pek çok şeyi biraraya getiriyor. Bugün burada kararsızlıklarımın, kafamı kurcalayan soruların ne durumda olduğunu açıklayacağım. Bu işi de, konuyla ilgili olanlar karşısında yapacağım; biz, yatıştırıcı yanıtlar aramak için değil de tartışma yapmak için burada bulunuyoruz.

1. Okurun saati.

J. M. Castillet'nin otuz yıldan daha uzun bir süre önce yayımlanmış olan bir denemesinin başlığını burada kullanmama izin verin. Geride bıraktığımız son on yıl içinde, daha önceki eleştiri tartışmalarına göre bir paradigma değişikliği olduğu söylenir. Yapısalcılık ortamında, metnin, az çok kesin bir biçimcilik yardımıyla betimlenebilen, kendine özgü yapısal niteliklerle donatılmış nesne olarak çözümlenmesine önem veriliyordu; daha sonra tartışma bir okuma pragmatiğine yöneltildi. 1960'lı yılların başlarından bu yana Okur-Yazar ikilisiyle ilgili kuramların sayısı giderek arttı; öyle ki, günümüzde artık anlatan ve anlatılan kategorilerinden başka, bir yandan göstergebilimsel anlatıcılar, kurmaca anlatıcılar ve başkaları, sözceye dönüş(türül)müş sözcelemenin özneleri, odaklayıcılar, üstanlatıcılar, vb., öte yandan da bir o kadar gücül okur, ideal okur, örnek okur, üstün okur, oluşturulmuş okur, bilgilendirilmiş okur, üstokur (çoğulokur), örtük okur, metaokur vb. ile ilgilenmeye başladık. Dolayısıyla alımlama estetiğinden tutun da yorumbilime, ideal okurla ya da örnek okurla ilgili göstergebilim kuramlarına, okura yönelik eleştiri (*"reader oriented criticism"*) diye adlandırılan eleştiri anlayışına ve yapıbozma akımına kadar değişik yönelişler benimsenmiş, araştırma konusu olarak, yalnızca gerçek anlamda **okuma**yla ilgili deneyimsel girişimler (bu bir alımlama toplumbilimi konusu olabilir) değil, metnin yapıkurma –ya da yapıbozma– işlevi seçilmiştir (bu işlev, metnin metin olarak kendi gerçekleşme sürecinde, etkili ve gerekli koşul olarak, okuma edimi tarafından yerine getirilir).

Bütün bu eğilimlerin her birinin altında yatan sav şudur: Herhangi bir metnin (dilsel olmayan bir metin de olabilir) işleyişi, üretilme anının yanı sıra (ya da üretilme anı yerine) bu metnin anlaşılması, gerçekleşmesi, yorumlanması açısından hem alıcısının [gönderilenin] oynadığı rol, hem de metnin bu tür katılım biçimlerini nasıl öngördüğü göz önüne alındığında açıklanabilir.

Okurun sorumluluğunu üstlenen yazar kavramından (*"implied author carrying the reader with him"*) ilk olarak açıkça söz eden, 1961'deki *The Rhetoric of Fiction* (Kurmacanın Retoriği) adlı yapıtıyla Wayne Booth oldu. Ama daha sonra, birbirinden habersiz olarak, bir yandan göstergebilimsel-yapısal bir doğrultu, öte yandan da yorumbilimsel bir doğrultu gelişti. Bunlardan ilki özellikle *Communications* dergisinin 8. sayısında (1966) biraraya getirilmiş olan denemelerden kaynaklanır: Bu dergide Roland Barthes "anlatan"la birbirine karıştırılmayacak olan (somut, gerçek) bir "yazar"dan söz eder; Tzvetan Todorov "anlatan imgesi" ile "yazar imgesi" çiftini anımsatır ve Jean Pouillon'un 1946'da, değişik bakış açıları arasında yapmış olduğu ayrımları yeniden ele alıp söz konusu eder (ancak J. Pouillon'un gerisinde Percy Lubbock, E. M. Forster ve Henry James'in çalışmaları vardır); Gérard Genette de, 1972'den sonra anlatanlar ve odaklaştırma kuramına dönüşecek olan kendi kuramını tasarlamaya başlar. Buradan hareketle Julia Kristeva'nın "metnin üretimselliği" üstüne çeşitli açıklamalarından, Y. Lotman'ın bazı çalışmalarından, M. Riffaterre'in henüz deneyimsel nitelikteki *üstokur* "arşiokur" kavramından ve E. D. Hirsch'in eleştirili bakış açısından geçerek Maria Corti'nin ve Seymour Chatman'ın geliştirdikleri örtük okur ve örtük yazar kavramına (her ikisinin de düşünceleri doğrudan doğruya W. Booth'tan kaynaklanır) ve son olarak da bana ait olan Örnek Okur (Lettore Modello) kavramına varılır. Örnek Okur kavramında bir kipler mantığı çerçevesi içinde Teun A. Van Dijk, Siegfried Schmidt ve Harald Weinrich tarafından geliştirilen anlatısallık yaklaşımının yanı sıra kuşkusuz Luigi Pareyson'un düşüncesinin de büyük payı vardır. Bu düşünce, yazarın, yapıtın içinde yer alan soyutlaştırılmış bir yapı, bir kendilik

olarak oluşturulma biçimini içerir. Ancak Maria Corti yazar konusuyla ilgili olarak, Michel Foucault'nun daha 1969'da yayımlanmış olan bir metninde, yapısalcılık sonrası bir çerçeve içinde, yazar sorununun, "söylemin var olma biçimi", kavramsal tutarlılık alanı, biçem bütünlüğü, yazma birliği ilkesi olarak ortaya konduğunu anımsatır.

Öte yandan bir de Wolfgang Iser'in önerisi vardır. Iser, Booth'un terimlerini kullanmakla birlikte ondan tümüyle farklı bir geleneğe (Ingarden, Gadamer, Mukarovsky, Jauss; ama aynı zamanda Joyce eleştirisi ve anlatısallık alanında çalışan Anglosakson kuramcılara) dayanır; Iser daha sonra Jakobson'a, Lotman'a, Hirsch'e, Riffaterre'e ve benim 1960'lı yıllardaki bazı kısa açıklamalarıma başvurarak *Der Akt des Lesens*'te (Okuma Edimi) iki geleneğin birbirine yaklaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

Okumanın, yorumlamanın, alıcının işbirliğinin ya da katkısının gerçekleştiği "an" üstünde artık takınak denebilecek derecedeki bu ısrarlı duruş, *Zeitgeist*'ın (yüzyılın anlayışı) dolambaçlı tarihinde ilginç bir evre oluşturur. Sözünü ettiğimiz bütün bu yayınlardan habersiz olarak çalışan, üretici anlambilim incelemelerinden ve Yapay Zekâ araştırmalarından hareket eden Charles Fillmore'un İdeal Okur ve Gerçek Okur sorunu (*"ideal readers and real readers"*) üstüne (kuşkusuz yazınsal değil de gündelik metinler düzeyinde) 1981'de bir deneme yazmış olduğunu belirtmek gerekir.

Bu kuramlar karşısında, şimdi bizim yeni bir yönelişin söz konusu olup olmadığını ve eğer varsa, hangi doğrultuda olduğunu kendi kendimize sormamız gerekir.

Sorunun birinci bölümünde, estetik tarihinin, bir yorumlama kuramları tarihi ya da yapıtın alıcıda uyandırdığı etkinin tarihi biçiminde özetlenebileceğini kabul etmek gerekir. Aristoteles'in katarsis [arınma] estetiği, yanlış olarak Longinus'a mal edilen yapıttaki "yüce" estetiği kavramı, Ortaçağ'a özgü görme estetikleri, Aristoteles estetiğinin Rönesans'taki yeniden okunuşları, XVIII. yy'a özgü "yüce" estetikleri, Kant estetiği, pek çok çağdaş estetik (fenomenoloji, yorumbilim, toplumbilimsel estetik, Pareyson'un yorumlama estetiği) hep yorumsal doğrultudadır.

Alımlama kuramıyla ilgili son kitabında Robert Holub, Konstanz Okulu'nun sürdürdüğü araştırmaların geçmişteki örneklerini biçimcilere özgü yazınsal teknik, farklılaştırma (yabancılaştırma) ve egemen öğe kavramlarında bulur; yine aynı biçimde Roman Ingarden'e özgü olan, yapıtın, alıcının yorumuyla bütünlenecek bir taslak ya da bir iskelet olduğu veya alıcının, aralarında bir seçim yapacağı bir profiller bütünü olduğu görüşünde bulur; yine Prag yapısalcılığı kökenli estetik kuramlarında, özellikle de Mukarovsky'de bulur; Gadamer'in yorumbiliminde bulur; yazın toplumbiliminde bulur. Bu arada bu sorunun biçimci kökenleri konusunda da son günlerde Donatello Ferrari Bravo çok ilginç şeyler söylemiştir. Göstergebilim geleneğine gelince, Charles Morris'in daha "Foundations of the theory of signs"da ("Göstergeler Kuramının Temelleri") bile, klasik göstergebilimlerde de her zaman için yorumcuya başvurunun bulunduğunu saptadığını anımsıyorum (söz konusu klasik göstergebilimler Yunan ve Latin retoriği, sofistlerin pragmatiği, Aristoteles retoriği, Augustinus göstergebilimi [anlamlama sürecini, göstergenin, yorumcunun zihninde yarattığı düşünceye başvurarak açıklar], vb.'dir).

Ayrıca kitle bildirişim göstergebilimi alanında çalışan İtalyan araştırmacıların, 1965'teki Perugia kolokyumunda televizyon ve izleyicisi arasındaki bağıntılar konusunda katkısını da anımsıyorum. Orada Paolo Fabbri, ben ve başkaları, televizyon bildirisini ve etkilerini tanımlamak için, bildirinin, yalnızca kendi vericilerinin kodlarına uygun olarak, ne anlama geldiğinin incelenmesinin yeterli olmayacağını belirtmiş, bunun için ayrıca, kendi alıcılarının kodlarına bağlı olarak, ne söylediğinin ya da ne söyleyebileceğinin de incelenmesi gerektiğini vurgulamıştık.

Alımlamayla ilgili göstergebilimsel kuramlar, 1960'lı yıllarda şu olgulara karşı bir tepki olarak doğmuştur: a) sanat yapıtını ya da metni dilsel nesne olarak kendi nesnelliği içinde açıklayabileceklerini ileri süren bazı yapısal yöntemlerin esnekliğini yitirmesi olgusu; b) göstergelerin ya da sözcelerin, içinde verildikleri bağlama, kullanım koşuluna, duruma hiçbir başvuruyu göz önünde bulundurmamayı ileri süren Anglosakson kö-

kenli bazı biçimsel anlambilimlerin (sözlük olarak anlambilim ve ansiklopedi olarak anlambilim arasındaki tartışmaydı bu) doğal katılığı olgusu; c) bazı toplumbilimsel yaklaşımların deneyimciliği olgusu.

Elbette burada karşınızda konuşan kişi –bunu, söz konusu arkeolojik yeniden yapılanmanın duygusal nedenlerini anlatmak için söylüyoruz– *Opera aperta*'nın (Açık Yapıt) yani 1958 ile 1962 yılları arasında, henüz gelişmemiş araçlarla yazılmış olan bir kitabın yazarıdır; bu kitap sanat yapıtının işleyişinin tam temeline, yapıtı yorumlayıcısına bağlayan bağıntıyı yerleştiriyordu; söz konusu bağıntı, yapıtın *buyurucu bir biçimde* kurduğu bağıntıydı, ama aynı zamanda *özgür ve önceden kestirilemez* bir bağıntıydı; elbette böyle çelişkili gibi görünen anlatım ne kadar geçerliyse.

Burada söz konusu olan sorun, yapıtın, alıcı açısından bir psikolojik, kültürel ve tarihsel beklentiler dizgesini öngörmekle birlikte, James Joyce'un *Finnegans Wake*'te bir "ideal okur" ("*ideal reader*") olarak adlandırdığı şeyi, nasıl kurmaya çalıştığını anlamaktı. Doğal olarak, o dönemde açık yapıttan söz ederken, beni en çok ilgilendiren şey, bu İdeal Okur'un, doğrudan doğruya metnin stratejisinden kaynaklanan –yine Joyce'un terimleriyle– "ideal bir uykusuzluk" çekmek zorunda kaldığı olgusuydu (bu strateji de ideal okurun yapıtı kesinlikle sonsuz bir sorgulamaya sürüklemesi için tasarlanmıştı). Bununla birlikte onun, kendi kişisel itkilerini değil, bir "bağlılık ve özgürlük" diyalektiği içinde, *bu yapıtı* sorgulaması gerektiği konusunda ısrar ediyordum; burada yine Pareyson'un yorumlama estetiğinden esinlenmiştim (böylece, geçenlerde de söylemiş olduğum gibi, bu estetiğin bir bakıma "yeni ve özgür" bir örneğini hazırlıyordum).

Ama, yorumlama özgürlüğüne çağrının da yapıtın biçimsel yapısına bağımlı olduğunu savunmakla, yapıtın kendi okurunu nasıl öngörebildiği ve nasıl öngörmesi gerektiği sorununu da ortaya atmış oluyordum.

2. *Üç tür amaç.*

Şimdi de günümüzdeki duruma gelelim. **Üretici** yaklaşım (yol açtığı etkilerden bağımsız olarak, betimlenebilir kabul edilen metinsel nesnenin üretim kurallarını öngörür) ile **yorumlayıcı** yaklaşım arasındaki karşıtlık, yorumbilim çalışmaları çevresinde yaygın olan ve üçlü biçiminde eklemlenen başka tip bir karşıtlıkla türdeş değildir: Bu üçlü, **yaratıcının amacının** (*intentio auctoris*) araştırılması olarak yorum, **yapıtın amacının** (*intentio operis*) araştırılması olarak yorum ve son olarak da **okurun amacının** (*intentio lectoris*) verilişi olarak yorum arasındaki ayrımdır.

Her ne kadar son zamanlarda okurun girişimine (metnin tanımlanmasının tek ve biricik ölçütü olarak) tanınan ayrıcalık, son derece belirginleşmişse de, gerçekte klasik tartışma her şeyden önce şu iki program arasındaki karşıtlık çevresinde eklemleniyordu:

– metinde, *yazarın* ne söylemek istediğini aramak gerekir;

– metinde, *metnin* ne söylediğini (yazarının amaçlarından bağımsız olarak) aramak gerekir.

Ve aşağıdaki karşıtlık da ancak bu karşıtlığın ikinci öğesi benimsendiğinde sağlanabilirdi:

– metinde, *metnin ne söylediğini*, metnin kendi bağlamsal tutarlılığına ve gönderdiği anlamlama dizgelerinin durumuna başvurarak araştırmak gerekir;

– metinde, *alıcının orada ne bulduğunu*, alıcının kendi anlamlama dizgilerine ve/ya da arzularına, itkilerine, isteklerine başvurarak araştırmak gerekir.

Ancak, sorun, bu biçimde ortaya konduğunda, üretici yaklaşım ile yorumlayıcı yaklaşım arasındaki söz konusu tartışmanın öğeleriyle örtüşemez. Gerçekten de, bir metin, nesnel olduğu benimsenen özellikleri bakımından göz önünde bulundurularak –ve aynı zamanda onu açıklayan üretici taslağın, yazarın amaçlarını yeniden üretme yolunda olmadığı kabul edilerek– üretimsel açıdan betimlenebilir. Çünkü, içinde, dilin metinler biçiminde düzenlendiği soyut dinamiğin, kendine özgü yasaları vardır ve bu soyut dinamik, sözceleyen kişinin isteğinden bağımsız olarak anlam üretir.

Aynı biçimde, yorumbilimsel bir bakış açısı da benimsenebilir. Buna göre, yorumlamanın amacının, yazarın gerçekten ne söylemek istediğinin, ya da Varlık'ın dil yoluyla ne söylediğinin araştırılması olduğu kabul edilir, ama Varlık'ın sözünün, alıcının itkilerine dayanılarak tanımlanabileceği kabul edilmez.

Demek ki, üretme ve yorumlama arasındaki seçim ile yazarın, yapıtın ya da okurun amacı arasındaki seçimin birleşmesinden doğan geniş tipolojiyi yakından incelemek gerekir. Bu tipoloji, yalnızca soyut birleşke açısından birbirinden son derece farklı en azından altı gücül eleştiri kuram ve yönteminin tanınmasına yol açacaktır.

(...)

Bir metnin sonsuz sayıda yoruma açık olabileceği düşüncesini benimsemek, yorumların sonsuzluğunun yazarın mı, yapıtın mı, yoksa okurun mu amacına bağlı olduğuna henüz karar vermiş olmak demek değildir. (..)

(...) Yorumlamanın yazarın amacına bağımlılığını ilke olarak öne süren bir göstergebilimle uyum içinde olan sanatsal metinlerin sonsuz yorumlanabilirliğine ilişkin bir estetiğin varlığından söz edilebilir; öte yandan, yazarın amacına bağlılığı yadsıyan ve daha çok yapıtın amacına hak tanıyan, metnin tekanlamlı yorumuna ilişkin bir göstergebilim de var olabilir. Gerçekten de, yazarının kesinlikle tekanlamlı olarak tasarladığı bir metin, sonsuz kez yorumlanabilir bir biçimde okunabilir. (...)

Öte yandan yapıtın amacına göre kesinlikle tekanlamlı olan bir metin, göz önüne alınan türün uzlaşmalarına uygun davranıldığında, sonsuz kez yorumlanabilir bir biçimde okunabilir: Sözgelimi "yarın, 21 Salı, sabah 10.15'te geliyorum" diyen bir telgraf, tehdit edici olduğu kadar umut verici imalarla yüklü olabilir.

Ne var ki, iş bu kadarla kalmaz. Herhangi bir kişi, yazarının sonsuz kez yorumlanabilir olmasını istediği bir metni tekanlamlı olarak okuyabilir. (...) Son olarak, gerçekte yapıtın amacı açısından çeşitli yorumlara açık olan bir metin, en azından, dilin kurallarına uyulduğunda, tekanlamlı bir metin gibi okunabilir: Sözgelimi *Kral Oidipus*'u, yapıttaki en ilginç şeyin

suçluyu bulmak olduğu polisiye bir roman gibi okuyacak birinin okuması da böyle bir okuma olacaktır.

(...) Sözgelimi yazın toplumbilimi, bir bireyin ya da bir topluluğun metinleri kullanış biçimine ayrıcalık tanır ve bu açıdan, gerçekte toplumun metinleri kullanış biçimlerini kaydettiği için, değişik "amaçlar" arasındaki seçimleri göz önünde tutmaz. Buna karşılık, alımlama estetiği, yapıtın, yüzyıllar boyunca kendisine getirilen yorumlarla zenginleştiğini öne süren yorumbilim ilkesini benimser; yapıtın toplumsal etkisi ile, tarihsel olarak yerlerini almış alıcıların beklenti ufku arasındaki bağıntının var olduğunu göz önünde tutar. Ama metne getirilen yorumların, metnin derin *amacı*nın özniteliğiyle ilgili bir varsayımla bağıntılı olması gerektiğini de yadsımaz. Bir yorumlama göstergebilimi (örnek okur kuramı ile ortak çalışma edimi olarak okuma kuramı) genelikle metnin içinde, *yapılanma halindeki* okur figürünü arar ve dolayısıyla okurun amacına özgü belirtilerin değerlendirilmesini sağlayan ölçütü (o da yapıtın amacı içinde) arar.

Buna karşılık, değişik "yapıbozma" uygulamaları, alıcının girişimini ve metnin giderilemeyen anlam belirsizliğini vurgular; öyle ki metin bu yolla yorumsal sapmayı başlatan katışıksız bir uyarı olup çıkar. Ama söz konusu yapıbozmanın bir eleştiri kuramı değil de daha çok, değişik tutumların iç içe geçtiği bir "yamalı bohça" olduğu konusunda söylenmesi gereken en önemli şeyi Maurizio Ferraris söylemiştir.

Açıklama: U. Eco'nun, Türkçe'ye çevrilmiş, göstergebilimle ilgili öbür yapıtları için ayrıca bkz.: U. Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (çeviren: K. Atakay), İstanbul, Can Yay., 1995; *Yorum ve Aşırı Yorum* (çeviren: K. Atakay), İstanbul, Can Yay., 1996; *Açık Yapıt* (çeviren: N. U. Dalay), İstanbul, Can Yay., 2000.

• Almanya'da

Hans Robert Jauss

ALIMLAMA ESTETİĞİ

Alman yazın kuramcısı H. R. Jauss (1921-1997), Konstanz Okulu'nun çevresinde oluşan **alımlama estetiğine** ilişkin kuramsal yaklaşımlarıyla tanınır. *Literaturgeschichte als Provokation* (Frankfurt, Suhrkamp, 1970,1974) adlı çalışmasında alımlama estetiğinin temel özelliklerini açıkladığı gibi, yazın tarihinin, bu estetik anlayışına göre ve yeni bir yöntemsel yaklaşımla günümüzde nasıl yeniden yazılabileceğini yedi sav çerçevesinde tartışarak açıklar. Bu yapıt, kuramcının başka metinleriyle birlikte Fransızca'ya çevrilerek *Pour une esthétique de la réception* (Bir Alımlama Estetiği İçin) [Paris, Gallimard, Tel dizisi, 1978] adlı kitapta yayımlanmıştır. Söz konusu metin bu Fransızca çeviride "L'histoire de la littérature: un défi à la théorie littéraire" ("Yazın Tarihi: Yazın Kuramına Bir Meydan Okuma") başlığıyla yer alır. Aşağıda Fransızca çeviriye dayanarak alımlama estetiğinin özelliklerini vurgulayan bir kesit (s. 43-45) aktarıyoruz dilimize.

(...)

Tarihsel bilgi ile estetik bilgi, tarih ile yazın arasındaki uçurumu kapatabilmek için her iki okulun [biçimcilik ve Marx'çılık] durmuş olduğu sınırdan yeniden yola çıkabilirim. Bu iki okulun yöntemleri **yazınsal olgu**yu bir üretme ve temsil etme estetiğinin kapalı devresi içinde ele alır. Bunu yaparken de yazını, estetik olma niteliğine ve toplumsal işlevine zorunlu olarak bağlı bir boyuttan yoksun bırakır: bir yapıt ile, bu yapıtın "alımlanması" sırasında okurların, dinleyicilerin, izleyicilerin ona yüklediği anlamın yarattığı etki (*Wirkung*). Okurlar, dinleyiciler, izleyiciler, özgül etken olarak her iki okulun kuramlarında da son derece küçük bir rol oynar. Geleneğe bağlı Marx'çı estetik, okuru bütünüyle tanımazlıktan gelmediğinde, onu tıpkı yazarı ele aldığı gibi değerlen-

dirir. Ya toplumsal durumu hakkında bilgi edinir ya da yapıtların temsil ettiği aşamalanmış toplum düzeni içinde bir yere oturtmaya çalışır onu. Biçimci okul ise, okura, ancak metnin kışkırtmalarına uyarak, biçimi ayırt edecek ya da teknik yöntemi görecek algılama öznesi olarak gereksinim duyar. Okuru, sanatın tekniklerini bildiği için, onların üstüne düşünce üretebilecek yetenekteki "filolog"un kuramsal kavrayış gücüyle donatır; aynı biçimde Marx'çı okul da, okurun kendiliğinden olan [spontane] deneyimini yazınsal yapıtta üstyapı ile altyapı arasındaki bağıntıları bulmaya çalışan tarihsel maddeciliğin bilimsel ilgisiyle özdeş tutar yalnızca. Oysa Walter Bulst'un açıklamasıyla belirtecek olursak "hiçbir metin filologlar tarafından filolojik açıdan okunmak ve yorumlanmak üzere yazılmamıştır"; buna ben de hiçbir metnin, tarihçinin bakış açısıyla tarihçiler tarafından okunmak ve yorumlanmak üzere yazılmadığını ekleyebilirim. Her iki yöntem de estetik ve tarihsel bilgisi kesinlikle hesaba katılması gereken okuru ve işlevini görmezlikten gelir: Oysa yazınsal yapıt öncelikle okura seslenir. Çünkü, yeni bir yayını değerlendiren eleştirmen de, daha önceden yazılmış bir yapıtın olumlu ya da olumsuz örneğine göre kendi yapıtını tasarlayan yazar da, bir yapıtı zamanın içine ve kaynaklandığı geleneğin içine oturtup tarihsel açıdan yorumlayan yazın tarihçisi de öncelikle birer okurdur. Bu kişiler yazınla aralarında düşünce boyutundaki bir karşılıklılık ilişkisini daha sonraki bir aşamada kurarlar ve bu ilişki de ardından üretici nitelik kazanır. Yazar, yapıt ve okurun (dinleyicinin, izleyicinin) oluşturduğu üçlemede, okur tepki göstermekten başka bir şey yapmayan basit bir öğe değildir; o da sırası geldiğinde tarihin yaratılmasına katkıda bulunan bir enerji geliştirir. Yazınsal yapıtın tarih içindeki yaşamı, yönelik olduğu kişilerin etkin katılımı olmadan düşünülemez. Yapıtı yazınsal deneyimin hareketli sürekliliği içine sokan özellik, okurların işin içine katılmasıdır; bu hareketli süreklilik içinde ufuk durmadan değişir, edilgen alımlamadan etkin alımlamaya, basit okumadan eleştirel kavrayışa, benimsenmiş estetik kuraldan bu kuralın yeni bir üretimle aşılmasına geçiş de sürekli burada gerçekleşir. Yazın'ın tarihselliği ve bildirişim kurma özelliği geleneksel yapıt, okur (dinleyici, izleyici) ve yeni yapıt arasında bir değiş tokuş ve evrim bağıntısını içerir: Bildiri ve alıcı,

soru ve yanıt, sorun ve çözüm gibi kategoriler yardımıyla kavrayabileceğimiz bir bağıntıdır bu. Yazınsal araştırma yönteminin bugüne kadar içine kapanmış olduğu üretme ve temsil etme estetiğine ilişkin bu kapalı devrenin artık açılması ve bir alımlama estetiği ile yaratılan etki estetiğine açılması gerekir: Eğer yapıtların birbirini izlemesinin tutarlı bir yazınsal tarih biçiminde nasıl düzenlendiğini daha iyi anlamak istiyorsak.

Alımlama estetiğinin bu bakış açısı yalnızca edilgen tüketim ile etkin kavrayış arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmakla ve yazınsal kuralların oluşturucu deneyiminden yeni yapıtların üretimine geçişi sağlamakla kalmaz. Eğer yazın tarihini yapıt ile okur arasındaki diyalogun yarattığı bu süreklilik açısından ele alırsak, estetik özellik ile tarihsel özellik arasındaki ikiliği de aşmış oluruz, böylece geçmişteki yapıtların tarihselliği ile günümüzdeki yazınsal deneyim arasındaki kopmuş olan bağ da yeniden kurulur. Gerçekten de yapıt ile okur arasındaki bağıntı ikili bir özellik sunar: estetik özellik ve tarihsel özellik. Bir yapıtın, daha ilk okurları tarafından alımlanışı, daha önce okunmuş başka yapıtlara dayandırılan estetik bir değer yargısı içerir. Yapıtın bu ilk kavranışı da sonradan kuşaktan kuşağa gelişip zenginleşebilir ve tarih içinde hem yapıtın tarihsel önemine karar verecek hem de estetik aşama sırası içindeki yerini ortaya çıkaracak bir "alımlamalar zinciri" oluşturur.

Wolfgang Iser

ESTETİK ETKİNİN KURAMINA GİRİŞ

Konstanz Okulu'nun temsilcilerinden ve **alımlama estetiğ**inin kurucularından Alman yazın kuramcısı W. Iser (1926-2007), *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung* (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı) [Münih, Wilhelm Fink, 1976] adlı yapıtıyla tanınır. Aşağıda, söz konusu yapıtın Fransızca çevirisine dayanarak, okur ile metin arasındaki etkileşimin özelliklerini sergileyen ikinci bölümden ("Estetik Etkinin Kuramına Giriş Niteliğinde Düşünceler") bir

kesit sunuyoruz. Bkz.: W. Iser, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique* (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı) [Brüksel, Pierre Mardaga, 1985; s. 48-50].

(...)

Her türlü yazınsal yapıt için temel bir özellik olan, yapıtın yapısı ile alıcısı arasındaki etkileşim, okuma sırasında gerçekleşir. Bu nedenle, sanat görüngübilimi şu olgu üstüne dikkati çekmiştir: Yazınsal yapıtın incelenmesi, metni, biçimi ötesinde kavramayı amaçlamalıdır. Ingarden de yazınsal yapıtın katmanlarının üst üste binmesine bir alternatif olarak yazınsal yapıtın somutlaştırılması biçimlerini öneriyordu. Metin, metin olarak, yapıtın nesnesinin oluşabileceği birçok "şemalaşmış görünüm" sunar, gerçek anlamıyla üretim ise bir somutlaştırma edimine dönüşür. Dolayısıyla yazınsal yapıtın iki kutbu olduğu söylenebilir: Sanatsal kutup ve estetik kutup. Sanatsal kutup, yazarın ürettiği metne gönderir, estetik kutupsa okurun gerçekleştirdiği somutlaştırma edimine ilişkindir. (...) Yazınsal yapıtın yeri, demek ki, metin ile okurun karşılaştığı yerdir, metnin gerçekliğine de okurun öznel eğilimlerine de indirgenemediği için kaçınılmaz olarak gücül bir özellik taşır.

Yapıtın bu gücüllüğünden, onun dinamiği fışkırır. Bu dinamik de yapıtın yarattığı etkinin koşuludur. Dolayısıyla metin ancak kendini alımlayan bir bilincin kurma edimiyle var olur ve yapıt özel bir süreç olma niteliğini ancak okuma sırasında edinir. Bundan böyle yapıttan ancak, okur metnin içinde bir kurma süreci oluşturduğunda söz edilebilir. Demek ki, yapıt, metnin okurun bilincinde kurulmasıdır.

Metin ile okur arasındaki ilişkinin temelinde yatan eğer yapıtın gücül yeriyse, bu durumda, söz konusu ilişki özellikle ilgi çekici bir görünüm kazanır. Bu ilişki göz ardı edilemeyeceğinden yapıtın çözümlenmesi de herhangi bir durum üstünde yoğunlaşmaz. Yapıtı soyutlayarak ele almak demek, onu metni sunma tekniğine ya da okurun psikolojisine indirgemek ve incelenmesi gereken süreci gölgelemek demektir. Bileşenler çözümlemesinin bilimsel buluş açısından gerekliliği tartışılmaz; ama bunun her ağır basışında da yapıtın gücül yerinin ortadan kalktığını unutmamak gerekir. Yapıtın kurucu bölümlerine ay-

rıştırılması ve bunların tek tek ele alınarak çözümlenmesinin hiçbir sorun yaratmaması için, metin ile okur arasındaki ilişkinin, bilgi kuramındaki verici ile alıcı arasında bulunan bağıntıya tıpatıp uyması gerekir. Bu da, içeriği kesin olarak tanımlanmış bildirinin alımlanmasını sağlayan ortak bir kod gerektirir (bildirişim, tek yönlü olarak vericiden alıcıya doğru dolaşıma girer girmez). Oysa yazınsal bir yapıt söz konusu olduğunda, bir etkileşim oluşur: Okur metnin anlamını, onun oluşması ölçüsünde "alımlar". İçeriği belirli hiçbir düzgü önceden var olmaz, anlamın kurulması sırasında, yani bildirinin alımlanmasına anlamın kurulması eşlik ettiği sırada oluşur. Eğer durumun böyle olduğu kabul edilirse, bu tür bir etkileşime özgü başlıca koşulların metnin yapıları içinde yer alması olgusundan hareket etmek gerekir. Bu yapılar özel niteliktedir. Her ne kadar söz konusu yapılar metne ilişkinseler de işlevlerini metin içinde değil de, okurun duyarlık düzeyinde üstlenirler. Hemen hemen her kurmaca metnin yapısı şu çift özelliği, yani aynı zamanda dilsel yapı ve duygusal yapı olma özelliğini sunar. Dilsel yapı tepkiyi yönetir, onu her türlü olumsallıktan uzaklaştırır; duygusal yapı, metnin içinde önyapılanmış olan şeyi gerçekleştirir. Bu iki özellik etkileşiminin betimlenmesi, metnin eylem yapısını olduğu kadar okurun tepki yapısını da aydınlatmaya girişir. Bunu basıt bir örnekle açıklayabiliriz: Dilsel bir kesitin ritmini incelediğimizde her zaman ruhsal gerçekliklerle karşılaşırız. Ama dilin ritmini işlevsel bir tepki yaratmak amacıyla değişik biçimlerde oluşan bir olgu olarak incelersek tamamıyla nesnel etkenlerden yola çıkarak estetik tepkinin bazı özelliklerini yeniden üretmiş oluruz. Böyle üretilmiş bir estetik tepkinin de tümüyle nesnel olabileceği kesindir. Bir başka deyişle, belli bir kişiden kaynaklanmaz ve en somut biçimiyle, bireye özgü ruhsal bir süreci yansıtmaz. (...)

Bu nedenle metin ile okur arasındaki etkileşimin betimlenmesi her şeyden önce kurma sürecine bağlıdır; bu süreç sırasında, metin, okunduğu için yaşanmış olur. Bu tür bir deneyim yapıta bir anlam yüklenmesi eyleminden önce gelir, çünkü anlam yükleme eyleminin temelinde yer alır. (...)

Rus Biçimcileri ve Vladimir Propp

Rus biçimcilerinin önde gelenlerinin metinleri ile araştırmaları yöntemsel açıdan bu akımın içinde yer alan ve hem göstergebilimin hem de anlatı çözümlemesinin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmuş olan V. Propp'un metinlerinden bir seçme sunuyoruz. Yararlanılan kaynaklar için bkz. T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri* (çeviren: M. Rifat - S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995, gözden geçirilmiş 2. baskı 2005; V. Propp, *Masalın Biçimbilimi* (çeviren: M. Rifat - S. Rifat), İstanbul, BFS Yay., 1985; genişletilmiş yeni baskı, İstanbul, İş Kültür Yay., 2008; R. Jakobson, *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973.

Roman Jakobson

YAZIN BİLİMİNİN KONUSU

R. Jakobson'un (1896-1982) yazın biliminin konusunu belirlediği ve **yazınsallık** (Rusça *literaturnost*) kavramını ortaya attığı *Yeni Rus Şiiri* (1921) adlı kitabının Fransızca'ya aktarılmış bölümlerinden bir parça yer alıyor aşağıda. Fransızca kaynak için bkz.: R. Jakobson, "Fragments de 'La nouvelle poésie russe'. Esquisse première: Vélimir Khlebnikov", *Questions de poétique*, Paris, Seuil, 1973, s. 15.

(...)

Yazın biliminin konusu yazın değil, **yazınsallık**tır, yani belli bir yapıtı yazınsal yapıt kılan şeydir. Ne var ki, günümüze kadar gelmiş olan yazın tarihçileri, birini tutuklamak isteyip de o kişinin odasında bulduğu her şeyi alıp götüren ve hatta yan sokaktan geçen insanları da yakalayıp götüren polise benziyorlardı daha çok. Gerçekten de yazın tarihçileri her şeyden yararlanıyorlardı: kişinin yaşamından, ruhbilimden, siyasetten, felsefeden. Böylece bir yazın bilimi yerine, tam oluşmamış zanaatsal araştırmaların bir yığışımı meydana getiriliyordu. Bu nesnelerin [konuların] her birinin ayrı bir bilim dalına, felsefe tarihine, kültür tarihine, ruhbilime, vb'ne bağlandığı, ve bu dalların da yazınsal anıtları, pekâlâ, ikinci dereceden yetersiz belgeler olarak kullanabilecekleri unutulmuştu sanki. Eğer yazınsal incelemeler, bilim olmak istiyorlarsa, **tekniki** [yordam, yöntem] üstünde duracakları yegâne "kişi" olarak tanımalıdırlar. Ardından gelen temel sorun ise tekniğin uygulanması ve doğrulanmasıdır.

(...)

BİR ŞİİR SANATI BİLİMİNE DOĞRU

R. Jakobson, Fransa'da T. Todorov'un hazırladığı *Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes* (1965) adlı derlemeye "Vers une science de l'art poétique" başlıklı bir "Önsöz" göndermişti. Aşağıda bu yazının Türkçe çevirisinden bir parça yer alıyor. Metnin alıntılandığı kaynak için bkz. T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri, a.g.y.*, gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005, s. 13-14.

Sanatlarda ve bilimlerde genç deneycilerin dönemiydi. 1914-1915 kışında, birkaç üniversite öğrencisi, Bilimler Akademisi'nin desteğiyle, Moskova Dilbilim Çevresi'ni kurdu; bu Çevre'nin düzenleyicileri tarafından, Akademi'nin sekreteri ünlü dilbilimci Şahmatov'a sunulan programda, Moskova Dilbilim Çevresi'nin, dilbilim ile yazınbilimi geliştirmesi bekleniyordu. Şiir kuramıyla ilgili incelemeleri içeren ilk ortak derlemenin yayımlanması (Petrograd, 1916) ve ardından 1917'nin başlarında

yeni "Şiir Dilini İnceleme Derneği"nin kurulması, bir genç araştırmacılar topluluğu tarafından desteklenen O. Brik'in girişimiyle olmuştur; ileride Opoyaz kısaltmasıyla anılacak olan bu dernek Moskova Çevresi'yle de yakın işbirliğine girişecektir.

Şiirin dilsel niteliği bütün bu girişimlerde bilinçli olarak belirtilmiştir. O dönemde, dil araştırmalarında, yeni yollar ortaya çıkarılmaya başlanıyordu ve bu tür araştırmalara en elverişli olan da şiir diliydi; çünkü geleneksel dilbilimin önemsememiş olduğu bu alan, Yeni-dilbilgicilerin izlediği eski yoldan ayrılma olanağını sağlıyordu. Üstelik de, amaçlar ve araçlar arasındaki bağıntılar olduğu kadar bütün ile parçalar arasındaki bağıntılar, sözün kısası, yapısal yasalar ile dilin yaratıcı görünümü, şiirsel söylemde, gözlemci açısından, gündelik konuşmadakinden çok daha kolay ulaşılabilecek bir düzeyde bulunuyordu. Öte yandan, yazın'ın ortak paydası, bir başka deyişle, yazın'ın dilsel yapısındaki şiirsel işlevin izi, yazınsal değerler bütününde belirgin bir egemen öğe sağlıyordu: Böylelikle yazın tarihi bir ipucu edinmiş oluyor ve kural koyucu bilimlere ulaşması olanaklı görünüyordu.

Eski Yunanca'da *poiesis* (şiir) teriminin başlıca anlamı "yaratı"dır; eski Çin geleneğinde de "şiir, dilsel sanat" olan *shih* ile "ereklik, niyet, amaç" anlamındaki *chih* birbirine sıkı sıkıya bağlı iki ad ve kavramdır. İşte genç Rusların dikkatle incelemeye çalıştıkları şey, şiirsel dilin bu açıkça yaratıcı ve erekçi özelliğidir.

Dilin şiirsel işlevine ilişkin her türlü incelemeyi kınamak için, karaçalıcılar tarafından ortaya atılmış, belirsiz ve şaşırtıcı bir etiket olan 'biçimcilik', tekbiçimli ve yetkin bir dogma aldatmacası yarattı. Bununla birlikte, B. Eyhenbaum'un da yinelemekten hiç bıkmadığı gibi, her yazınsal ya da bilimsel hareket, her şeyden önce, üretilmiş yapıta dayanılarak değerlendirilmelidir, bildirgelerindeki parlak sözlere göre değil. Oysa ne yazık ki, "biçimci" okulun gerçekleştirdikleri tartışılırken, bu okulu müjdeleyenlerin iddialı ve naif sloganları ile yine bu okula bağlı bilimsel araştırmacıların yenilikçi çözümlemelerini ve yöntemlerini birbirine karıştırma eğilimi gösterilir.

Açıklama: R. Jakobson'un öbür metinleri için bkz. yukarıda **Roman Jakobson** bölümü.

Boris Eyhenbaum

"BİÇİMSEL YÖNTEM"İN KURAMI

Rus biçimcilerinin önde gelen temsilcilerinden B. Eyhenbaum'un (1886-1959) 1927'de yayımlanan ve "biçimcilerin 1916-1925 yılları arasında yaptıkları çalışmanın bir dökümünü sunan" "Teoriya formalnovo metoda " adlı önemli Rusça incelemesi 1965'te T. Todorov tarafından Fransızca'ya çevrilmişti: " La théorie de la 'méthode formelle' " (*Théorie de la littérature. Textes des formalistes russes, a.g.y.*). Aşağıda, bu yazının Türkçe çevirisinden parçalar veriyoruz. Metnin alıntılandığı kaynak için bkz.: T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri, a.g.y.*, gözden geçirilmiş 2 baskı, 2005, s. 34-37.

I.

(...) Biçimcilerin çalışmalarında, genel olarak yazın biliminin ve estetiğin ilk bakışta değişmez görünen gelenekleriyle ve belitleriyle [aksiyomlarıyla] çelişen bazı ilkeler beliriyordu açıkça. İlkelerdeki bu belirginlik sayesinde de yazın biliminin özel sorunları ile estetiğin genel sorunlarını ayıran fark büyük ölçüde aza indirgendi. Biçimcilerin geliştirip incelemelerine temel aldıkları kavramlar ve ilkeler, kendi somut özelliklerini korumakla birlikte genel sanat kuramını da hedefliyorlardı. O sıralarda tamamıyla gündemden kalkmış olan poetika [şiirbilim, yazınbilim], yalnızca bazı özel sorunları yeniden ele almakla yetinmeyen sanat konusundaki incelemeler alanını bütünüyle kaplayacak biçimde yeniden doğdu. Bu durum bir dizi tarihsel olayın sonucuydu; bu olayların en önemlileri de felsefi estetikteki bunalım ile sanatta gözlemlenen ve Rusya'da kendine şiiri seçmiş olan ani yön değiştirmeydi. Estetik, gözler önüne serilmişti, sanat ise isteyerek yalın bir biçime bürünmüştü ve artık yalnızca en ilkel uzlaşmalara uyuyordu. Biçimsel yöntem ile fütürizm böylece tarihsel açıdan birbirine bağlanmış oluyordu.

(...)

II.

(...)

Eskiden de bugün de temel sav olarak ortaya attığımız şey şuydu: Yazın biliminin konusu, yazınsal nesneleri bütün öbür nesnelerden ayırt eden özgül nitelikleri incelemek olmalıdır; bu da söz konusu yazınsal nesnenin ikincil nitelikli özellikleri bakımından öbür bilimler tarafından yardımcı bir inceleme konusu yapılabilme bahanesi ve hakkı gibi bir gerçeğe bağımlı kalınmadan sürdürülmelidir.

(...)

Bu özgülleştirme ilkesini kuramsal [spekülatif] bir estetiğe başvurmadan gerçekleştirmek ve sağlamlaştırmak için yazınsal diziyi, bir başka olgular dizisiyle karşı karşıya getirmek, bunu yapmak için var olan çok sayıdaki dizi arasından yazınsal diziyle örtüşen ama farklı bir işlev içeren diziyi seçmek gerekiyordu. Şiir dilinin gündelik dille karşı karşıya getirilmesi, söz konusu yöntembilimsel tekniği aydınlatıyordu. Bu karşılaştırma, Opoyaz'ın ilk denemelerinde (L. Yakubinski'nin yazıları) geliştirildi ve biçimcilerin yazınbilimin temel sorunları konusunda yaptıkları çalışmalar bakımından bir kalkış noktası oluşturdu. Geleneksel yazın adamları incelemelerini kültür tarihine ya da toplumsal yaşam tarihine, ruhbilime ya da estetiğe, vb'ne yöneltmek gibi bir alışkanlığı edinmişken, biçimciler onları dilbilime yönlendirmişlerdi. Dilbilim, inceleme konusu bakımından yazınbilimle örtüşen bir bilim olarak görünüyordu ama konusunu başka ilkelere dayanarak ve başka amaçlar benimseyerek ele alıyordu. Öte yandan, dilbilimciler biçimsel yönteme de ilgi duyuyorlardı: Bu ilgi de, şiir diline ilişkin olguları, dil olguları olarak görmelerinden ve bunları bütünüyle dilbilimsel alanlar çerçevesinde değerlendirmelerinden kaynaklanıyordu. (...)

Yakubinski, "Şiir Dilinin Sesleri Üstüne" (Şiir Dilinin Kuramı Üstüne Derlemeler, fasikül 1, Petrograd, 1916) başlıklı ilk yazısında, şiir dili ile gündelik dilin karşı karşıya getirilmesi olayını genel biçimi içinde gerçekleştirmiş ve aralarındaki ayrımı şöyle açıklamıştı: "Dilsel olgular, her özel durumda, konuşan kişinin ulaşmaya çalıştığı amaca göre sınıflandırılmalıdır. Eğer konuşucu bu olguları yalnızca bildirişim kurma amacıyla

kullanıyorsa, o zaman **pratik** dilin (dilsel düşüncenin) dizgesi söz konusudur; bu dizgede de dilsel simgelerin (sesler, biçimbilimsel öğeler, vb.) özerk bir değeri yoktur, yalnızca bir bildirişim **aracıdır** bunlar. Ama pratik amacın bütünüyle ortadan kalkmamakla birlikte ikinci plana itildiği, dolayısıyla dilsel simgelerin de bir **özerk değer** kazandığı başka dilsel dizgeler de düşünülebilir (bu türden dizgeler de vardır gerçekte)."

Böyle bir ayrımın saptanması yalnızca bir yazınbilimin oluşturulması için değil, aynı zamanda fütüristlerin "akılötesi" ("transrasyonel") bir dilin yaratılması eğilimlerini anlamak bakımından da önemliydi: Sözcüklerin özerk değerinin bütünüyle açığa çıkarılması olan bu olgu bir bölümüyle çocukların dilinde, bazı mezhep üyelerinin glosolali'sinde[1], vb'nde gözlemlenmiştir. Fütüristlerin akılötesi şiir denemeleri, simgeci kuramlara karşı bir kanıt olarak belirmeye başladıkları andan itibaren büyük önem kazandılar, çünkü bu simgeci kuramlar anlama eşlik eden ses uyumu kavramından öteye gitmeye cesaret edemiyorlar ve buna bağlı olarak şiir dilindeki seslere özgü işlevin değerini azaltıyorlardı. Bizler şiirde sesler sorununa özel bir önem verdik: İşte bu noktada fütürislerle birleşen biçimciler de, simgeciliğin kuramcılarına doğrudan doğruya karşı çıktılar. Biçimcilerin ilk mücadelelerini bu alanda başlatmış olmaları doğaldı: Simgecilerin felsefi ve estetik eğilimlerine kesin gözlemlerden oluşan bir dizgeyle karşı çıkabilmek ve buradan bilimsel sonuçlar elde edebilmek için, her şeyden önce sesler sorununu yeniden ele almak gerekiyordu. Böylece, tümüyle, şiirdeki ses sorunlarını ve akılötesi dil sorununu işleyen ilk derleme meydana getirilmiş oldu.

(...)

1 Glosolali (Fr. *glossolalie*): Uydurulmuş sözcükler ile bozuk bir sözdizimden oluşan dil. (T.Ç.N.)

DÜZYAZI KURAMI

Bir yazın tarihi uzamanı olan B. Eyhenbaum, hem lirik şiirle hem de düzyazı kuramıyla yakından ilgilenmişti. Aşağıda yine 1927'de yayımlamış olduğu "O. Henry ve Öykü kuramı" başlıklı yazısının II. Bölümünden bir parça sunuyoruz. Romanın kuruluşu ile öykünün kuruluşunun karşılaştırıldığı önemli bir yazıdır bu. Metnin alıntılandığı kaynak için bkz.: T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri, a.g.y.*, gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005, s. 190-192.

(...)

II.

Roman ve öykü türdeş değil, tersine birbirine son derece yabancı biçimlerdir. Bu nedenle, aynı yazın içinde, ne aynı zamanda ne de aynı yoğunlukta gelişme gösterirler. Roman bağdaştırıcı (senkretik) bir biçimdir (doğrudan doğruya öykü derlemelerinden gelişmiş olması ya da töre betimlemelerini kendi içine katarak karmaşıklaşmış olması hiç önemli değildir); öykü, temel, ilk biçimdir (bu, ilkel olduğu anlamına gelmez). Roman tarihten, gezi anlatılarından gelir, öyküyse masaldan, fıkradan [anekdottan]. Aslında, burada, yapıtın uzunluğuyla belirlenen bir ilke ayrılığı söz konusudur. Çeşitli yazarlar ve değişik yazınlar ya romanı ya da öyküyü işlerler.

Öykü bir çelişki, bir uyum eksikliği, bir yanlışlık, bir karşıtlık, vb. üstüne kurulur. Ama yeterli değildir bu. Öyküde her şey, tıpkı fıkradaki gibi, sonuca doğru yönelir. Öykü, nişanlanan hedefi tam ucuyla ve bütün gücüyle vurması için uçaktan atılan bir mermi gibi, büyük bir hızla atılım yapmalıdır. Kuşkusuz burada yalnızca olay örgüsü bulunan öyküyü ele alıyorum; Rus yazınının özelliği olan betimleme-öykü ile "dolaysız-öykü"yü bir yana bırakıyorum. *Short-story* [kısa öykü], içinde her zaman bir hikâyeyi barındıran bir terimdir ve iki koşulu yerine getirmesi gerekir: Boyutların indirgenmiş olması ve sonucun vurgulanması. Bu koşullar da, amaçları ve

teknikleri bakımından romanın biçiminden tümüyle farklı bir biçim yaratır.

Romanda temel işlevi başka etkenler üstlenir: Olayı yavaşlatmak ve türdeş olmayan öğeleri birleştirip kaynaştırmak için kullanılan teknik; bölümleri geliştirmekte ve bağlamakta, farklı ilgi merkezleri yaratmakta, koşut olay örgüleri sürdürmekte, vb'nde görülen ustalık. Bu kuruluş, romanın sonunun bir güçlenme değil de bir zayıflama anı olmasını gerektirir; temel olayın doruk noktası, sona gelmeden önce bir yerlerde bulunmalıdır. Romanın belirgin özelliği, bir sondeyiş içermesidir: Bu, sözde bir sonuçtur, bir bakış açısı veren ya da okura başlıca kişilerin *Nachgeschichte*'sini anlatan bir dökümdür (bkz. Turgenyev'in *Rudin*'i, *Savaş ve Barış*). İşte bu nedenle de romanda beklenmedik bir sona çok ender olarak rastlanması doğaldır (eğer böyle bir beklenmedik son varsa, bu, yalnızca öykünün etkisinin bulunduğunu gösterir): Boyutların büyüklüğü ve bölümlerin çeşitliliği bu tür bir kuruluşu engeller; oysa öykü, daha önce anlatılanların doruk noktasına ulaştığı, beklenmedik bir sonuca doğru yönelir kesinlikle. Romanda, doruk noktasından hemen sonra belli bir eğimin gelmesi gerekirken, öyküde ulaşılmış olan dorukta kalmak çok daha doğaldır. Roman, değişik yerler dolaşılarak yapılan ve sakin bir dönüşle bitecek olan bir gezintiye benzetilebilir, öyküyse, bir tepeye tırmanmaya benzer, amacı da bu yükseklikte ortaya çıkacak manzarayı bize göstermektir.

Tolstoy, *Anna Karenina*'yı Anna'nın ölümüyle bitirememiş, roman Anna'nın yazgısı üstüne dayalı olduğu için çok zor da olsa, ek bir bölüm yazmak zorunda hissetmişti kendini. Roman biçiminin mantığı bir uzatmayı gerektiriyordu; yoksa, tamamıyla gereksiz kişiler ve bölümler içeren sulandırılmış bir öyküyü andırabilirdi, roman. Böyle bir kuruluşu gerçekleştirebilmek bir ustalık gerektirir: Çünkü, asıl kişi, öteki kişilerin yazgısı belirlenmeden öldürülmektedir. Kahramanların ölüme iyice yaklaştıktan sonra genellikle kurtulup (ölenler yalnızca kahramanın arkadaşlarıdır) romanın sonuna ulaşmaları bir rastlantı değildir. Tolstoy'un işini kolaylaştıran, kuruluştaki koşutluk oldu: Daha baştan itibaren, Levin, ön sırayı Anna'nın elinden almaya çalışır. Öte yandan, *Biyelkin'in Hikâyeleri*'nde, Puşkin bek-

lenmedik bir çözüm etkisi elde edebilmek için, öykünün sonucunu olay örgüsünün doruk noktasıyla denk düşürmeye çalışır kesinlikle (bkz. *Fırtına, Tabutçu*).

Öykü tekbilinmeyenli bir denklem kurmaya benzer; roman ise çokbilinmeyenli denklemler dizgesi yardımıyla çözülen ve ara kuruluşların son yanıttan daha önemli olduğu, çeşitli kuralları olan bir problemi andırır. Öykü bir gizdir [muamma]; roman ise bir tür bilmece ya da bulmacadır.

(...)

Viktor Şklovski

TEKNİK OLARAK SANAT

Yazın eleştirmeni, romancı ve biçimcilik akımının temelinde yer alan Opoyaz'ın (Şiir Dilini İnceleme Derneği) kurucusu V. Şklovski'nin (1893-1984) aşağıda sunduğumuz metninin alıntılandığı kaynak için bkz.: T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri, a.g.y.*, gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005, s. 71-75.

"Sanat, imgelerle düşünmedir." Bir lise mezununun söyleyebileceği bir tümcedir bu ama aynı zamanda bir filoloji bilgininin herhangi bir yazın kuramının başlangıç noktası olarak ortaya attığı bir tümce de olabilir. Bu düşünce çok kişinin bilincinde kök salmıştır. Yaratıcıları arasında da Potebnia'nın zorunlu olarak sayılması gerekir: "İmgesiz sanat, özellikle de imgesiz şiir olmaz" der Potebnia (*Yazın Kuramı Üstüne Notlar*, s. 83). Bir başka yerde de şöyle yazar: "Şiir tıpkı düzyazı gibi, her şeyden önce ve de özellikle belli bir düşünme ve tanıma biçimidir." (*a.g.y.*, s. 97)

Şiir özel bir düşünme biçimidir, yani imgelerle düşünmedir. Böyle bir biçim, zihinsel güçlere, belli bir tutumluluk, bir "görece kolaylık duygusu" getirir; estetik duygu da bu tutumluluğun yansımasından başka bir şey değildir. Akademisyen

Ovsianiko-Kulikovski, herhalde dikkatle okumuş olduğu ustasının kitaplarındaki düşünceleri kuşkusuz onlara bağlı kalarak işte böyle anlamış ve özetlemişti. Potebnia ve birçok tilmizi, şiirde, düşünmenin özel bir biçimini, imgeler yardımıyla düşünme biçimini görürler. Onlara göre, imgelerin birbirinden farklı nesneler ile eylemleri biraraya getirmeyi sağlamak ve bilinmeyeni bilinenle açıklamaktan başka bir işlevi yoktur. Ya da aynen Potebnia'nın sözcükleriyle belirtecek olursak: "İmge ile açıkladığı şey arasındaki bağıntı şöyle tanımlanabilir: a) imge değişebilir konular için değişmez bir yüklem, değişken kavrayışlar için değişmez bir çekim yoludur; b) imge, açıkladığı şeyden çok daha yalın, çok daha açık seçiktir" (s. 314), yani "imgenin amacı, taşıdığı anlamı kavramamıza yardım etmek olduğuna göre, ve bu niteliği olmayınca da anlamdan yoksun kalacağına göre, imge açıkladığı şeyden daha yakın olmak zorundadır bize." (s. 291)

Bu yasayı Tiyuçev'in şafak ile sağır-dilsiz şeytanlar ya da Gogol'ün gökyüzü ile Tanrı'nın ayin kaftanları arasında yaptığı karşılaştırmaya uygulamak ilginç olacaktır.

"İmgesiz sanat olmaz." "Sanat, imgelerle düşünmedir." Bu tanımlamalar adına, sonunda korkunç saptırmalara gidilmiş, müzik, mimarlık ve lirik şiir bile imgelerle düşünme olarak kavranmaya çalışılmıştır. Çeyrek yüzyıllık bir çabadan sonra, akademisyen Ovsianiko-Kulikovski, lirik şiiri, mimarlığı ve müziği ayırmak, bunları sanatın özel bir biçimi yani imgesiz sanatlar olarak görmek ve doğrudan doğruya duygulara yönelik lirik sanatlar olarak tanımlamak zorunda kalmıştır. Böylece, sanatın büyük bir alanı, bir düşünme biçimi niteliğinde olmayan büyük bir alanı ortaya çıktı. Ama bu alanda yer alan sanatlardan lirik şiir (sözcüğün dar anlamında) ise, imgelerle (görüntülerle) yapılan sanatla (görsel sanat) tam bir benzerlik sunuyordu yine de. Lirik şiir de sözcükleri aynı tarzda kullanıyor ve böylece imgelerle (görüntülerle) yapılan sanattan (görsel sanat) imgeden (görüntüden) yoksun sanata farkında olmadan geçiliyordu: Bu iki sanatı algılama biçimimiz aynıydı.

Ama "sanat imgelerle düşünmedir" tanımı, burada ara halkalarını atlayacağım o herkesçe bilinen denklemlerin ardından

sonunda şuna ulaşmıştı: "Sanat her şeyden önce simgelerin yaratıcısıdır." İşte bu tanım direndi ve üzerinde yükselmiş olduğu kuramın çökmesinden sonra da yaşadı. Daha çok da simgeci akımda yaşam buldu. Özellikle de bu akımın kuramcılarında.

Demek ki, birçok kimse hâlâ imgelerle düşünmenin ("yollar ve gölgeler", "karıklar ve sınırlar") şiirin başlıca özelliği olduğu kanısındadır. Bu nedenle söz konusu insanların kendi deyişleriyle, imgelerle yapılan bu sanatın tarihinin imgenin değişim tarihi olmasını beklemeleri gerekirdi. Ama, imgeler neredeyse değişmeden kalırlar; yüzyıldan yüzyıla, ülkeden ülkeye, şairden şaire hiç değişmeden geçerler. İmgeler hiç kimsenin malı değildir, onlar Tanrı'ya aittir. Bir çağı aydınlattıkça, bir şairin yaratımı diye kabul ettiğimiz imgelerin hemen hemen hiç değiştirilmeden bir başka şairden alındığını görürsünüz. Şiir okullarının yaptığı bütün iş, dilsel gereci düzenleyip işlemek amacıyla yeni teknikleri biriktirip ortaya koymaktan başka bir şey değildir. İmgeleri yaratmaktan çok, imgeleri düzenlemektir söz konusu olan. İmgeler verilmiştir, bellidir, ve şiirde imgelerle düşünmekten çok imgeleri anımsamak söz konusudur.

İmgelerle düşünme, ne olursa olsun, sanatın ya da hatta yazınsal sanatın bütün dallarını birleştiren bağ değildir; imgelerin değişimi şiirsel gelişmenin özünü oluşturmaz.

Bilindiği gibi bazı söyleyiş biçimleri, estetik bir etki bırakmak amacıyla yaratılmış şiirsel olgular olarak benimsenirler çoğunlukla; oysa bunlar, hiç de böyle algılanacakları düşünülmeden yaratılmışlardır. Sözgelimi Annenski, Slav diline özellikle şiirsel bir nitelik yüklerken durum böyleydi. Aynı olay, Andrey Bieli XVIII. yy. Rus şairlerinde sıfatları adlardan sonra kullanma tekniğine hayran kaldığında da geçerlidir. Bieli, bu teknikte sanatsal bir değer bulunduğunu söylüyor ya da daha doğrusu bu tekniği sanatsal bir olgu olarak kabul ederek ona bu amaçla yaratılmış olma özelliğini yüklüyordu; oysa gerçekte Kilise dili olarak Slavonca'nın etkisinden ileri gelen, dilin genel bir özelliğinden başka bir şey değildi bu. Demek ki bir yapıt: 1. Düzyazı olarak yaratılıp şiirsel olarak algılanabilir; 2. Şiirsel olarak yaratılıp düzyazı olarak da algılanabilir. Bu da, bir yapıtın estetik özelliğinin, onu şiire bağlayabilme hakkının, algılama biçimi-

mizin bir sonucu olduğunu belirtir. Biz, amacı estetik bir algılama sağlamak olan özel tekniklerle yaratılmış yapıtları, sözcüğün gerçek anlamıyla estetik yapıt olarak adlandıracağız.

Potebnia'nın vardığı, "şiir=imge" biçiminde bir denkleme indirgenebilecek bir sonuç, "imge=simge,=imgenin farklı konular için değişmez bir yüklem olma yeteneği" olduğunu ileri süren kuramın temelinde yer aldı. Bu sonuç, düşüncelerine yakınlığı nedeniyle Andrey Bieli, Merejkovski (*Ebedi Arkadaşlar*'ıyla) gibi simgecilerin hoşuna gitti ve simgeci kuramın temelini oluşturdu. Potebnia'yı bu sonuca götüren nedenlerden biri, şiir dilini düzyazı dilinden ayırt etmemesiydi. Bundan ötürü de iki çeşit imgenin var olduğunu fark edemedi: pratik bir düşünme yolu, nesneleri biraraya getirme aracı olarak imge ile izlenimi güçlendirme aracı olarak şiirsel imge. Sözlerimi bir örnekle açıklayayım: Yolda giderken, önümde yürüyen şapkalı adamın bir paket düşürdüğünü görüyorum. Ve ona şöyle sesleniyorum: "Hey, sen, 'şapka', paketini kaybettin." Tamamıyla düzyazıya özgü bir imge ya da mecaz örneğidir bu. Bir başka örnek: Askerler sıraya dizilmiş durumda. Takım çavuşu, askerlerden birinin duruşunun iyi olmadığını görünce ona şöyle der: "Hey, 'gevşek' herif, bu ne duruş böyle?"[1] Bu imge şiirsel bir mecazdır.

(Birinci durumda, "şapka" anlamına gelen Rusça'daki *şliyapa* sözcüğü bir düzdeğişmece; ikinci durumdaysa, "gevşek" anlamına gelen aynı Rusça sözcük bir eğretilemedir. Ama benim için önemli olan bu ayrım değildir.) Şiirsel imge en fazla etkiyi yaratmanın araçlarından biridir. Bir araç olarak, işlevi açısından, şiir dilindeki öteki tekniklerin dengidir, yalın ve olumsuz koşutluğun dengidir, karşılaştırmanın, yinelemenin, bakışımlılığın, abartmanın dengidir, mecaz olarak adlandırılan her şeyin dengidir, bir nesnenin (bir yapıtta, sözcükler ve hatta sesler de nesneler olabilir) yarattığı duyguyu güçlendirmeye yarayan bütün o araçların dengidir. Ama şiirsel imgenin masal-imge, düşünce-imge ile ancak dıştan bir benzerliği vardır. Bunun bir örneğini de topuna "küçük karpuz" diyen kız çocuğu

1 T. Todorov, iki örnekte yer alan *şapka ve gevşek* sözcükleri için Rusça'da her iki anlamı da içeren *şliyapa* sözcüğünün kullanıldığını belirtir. (Ç.N.)

verir (Ovsianiko-Kulikovski, *Dil ve Sanat*). Şiirsel imge, şiir dilinin araçlarından biridir. Düzyazı imgesi bir soyutlama aracıdır. Küre yerine karpuz ya da baş yerine karpuz denilmesi, nesnenin bir niteliğinin soyutlanmasından başka bir şey değildir ve baş=top, karpuz=top'tan hiçbir bakımdan ayrılmaz. Bu bir düşünme biçimidir ama şiirle hiçbir ilişkisi yoktur.

(...)

Vladimir Propp

MASALIN BİÇİMBİLİMİ

V. Propp (1895-1970). Metnin alıntılandığı kaynak için bkz.: V. Propp, *Masalın Biçimbilimi*, İstanbul, İş Kültür Yay., 2008, s. 3-4, 22-25, 28-65, 80-81.

Giriş.

(...)

Biçimbilim [morfoloji] sözcüğü, biçimlerin incelenmesi anlamına gelir. Bitkibilimde, biçimbilim, bir bitkiyi oluşturan bölümlerin, ve bu bölümlerin hem birbirleriyle, hem de bütünle kurdukları bağıntıların incelenmesini kapsar; bir başka deyişle, bir bitkinin yapısının incelenmesidir biçimbilim.

Masalın biçimbilimi kavramının ve teriminin var olabileceğini hiç kimse düşünmemiştir. Oysa, halk masalı alanında, biçimlerin incelenmesi ve yapıyı düzenleyen kuralların ortaya konması olanaklıdır; hem de organik oluşumları inceleyen biçimbiliminki kadar bir kesinlikle.

Bu sav, terimin yaygın anlamıyla, genel olarak masallara uygulanamasa da, ne olursa olsun olağanüstü masallar diye adlandırılan "gerçek anlamdaki" masallara uygulanabilir. İşte bu yapıt da, yalnızca bu tür masallara yöneliktir.

(...)

2. *Yöntem ve gereç.*

(...)

Önce amacımızı saptamaya çalışacağız.

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, bu yapıt **olağanüstü** masalları ele almaktadır. Olağanüstü masalların özel bir kategori olması kaçınılmaz bir çalışma varsayımı olarak benimsenecektir. Olağanüstü masallar teriminden de Aarne ve Thompson'ın dizininde 300. ile 749. numaralar arasında sınıflandırılmış masalları anlıyoruz. (...)

Masalların doğru bir betimlemesinin yapılmasını sağlayacak yöntemler nelerdir?

Bunun için, aşağıdaki durumları birbirleriyle karşılaştıralım:

1. Kral, bir yiğite, bir kartal verir. Kartal, yiğiti, başka bir krallığa götürür (171).

2. Büyükbaba, Suçenko'ya bir at verir. At, Suçenko'yu başka bir krallığa götürür (132).

3. Bir büyücü, İvan'a bir kayık verir. Kayık, İvan'ı başka bir krallığa götürür (138).

4. Kraliçe, İvan'a bir yüzük verir. Yüzükten çıkan iri yarı adamlar İvan'ı başka bir krallığa götürürler (156), vb.

Bu saydığımız durumlarda, değişmez değerler ile değişken değerlere rastlarız. Değişen, kişi adları ve aynı zamanda kişilerin nitelikleridir; değişmeyen ise, kişilerin eylemleri ya da **işlevleri**dir. Buradan, masalın, çoğunlukla, aynı eylemleri değişik kişilere yaptırttığı sonucu çıkarılabilir. Bu da, masalları, *kişilerin işlevlerinden kalkarak* incelememizi sağlar.

Söz konusu işlevlerin, masalın değişmez, yinelenen değerlerini gerçekten ne ölçüde temsil ettiğini belirlememiz gerekecektir. Bütün öbür sorunlar, şu ilk soruya verilecek yanıta bağlıdır: Masalda kaç işlev vardır?

Yaptığımız inceleme, işlevlerin şaşırtıcı bir biçimde yinelendiklerini göstermektedir. Nitekim, üvey kızı sınayacak ve ödüllendirecek kişiler arasında Baba Yaga'ya olduğu kadar, Morozko'ya, ayıya, orman perisine ya da kısrak başına rastlarız. Bu araştırmaları sürdürecek olursak, birbirlerinden ne ka-

dar değişik olurlarsa olsunlar, masal kişilerinin çoğunlukla aynı eylemleri yerine getirdiklerini ortaya koyabiliriz. Bir işlevin gerçekleşmesini sağlayan yolun kendisi de değişebilir: Burada, değişken bir değer söz konusudur. (...)

(...) Şunu önceden söyleyebiliriz ki, işlevler son derece az, kişiler ise son derece çoktur. Bu da, olağanüstü masalın şu çift özelliğini açıklayan bir şeydir: Bir yanda, olağanüstü çeşitliliği, son derece renkli görünümü, öbür yanda, olağanüstü sayılabilecek tekbiçimliliği, tekdüzeliği.

Demek ki, kişilerin işlevleri masalın temel bölümlerini göstermektedir ve öncelikle ayırt etmemiz gerekenler de bu işlevlerdir.

Bunun için de, işlevleri tanımlamak gerekir. Tanımlama, iki konu üstüne düşünüldükten sonra yapılmalıdır. İlkin, tanımlamada hiçbir zaman gerçekleştirici-kişi göz önünde bulundurulmamalıdır. Durumların büyük çoğunluğunda, tanım, eylemi açıklayan bir adla (yasaklama, sorgulama, kaçış, vb.) belirtilecektir. İkinci olarak da, eylem, anlatı akışındaki konumu dışında betimlenemez. Olay örgüsünün akışı içindeki bir işlevin taşıdığı anlam göz önüne alınmalıdır.

İvan'ın prensesle evlenmesiyle, bir babanın, iki kız anası bir dulla evlenmesi bambaşka şeylerdir. Bir örnek daha verelim: İlk durumda, kahraman babasından yüz ruble alır ve bu parayla da kendisine kâhin bir kedi satın alır; bir başka durumdaysa, kahraman yaptığı büyük iş karşılığında ödül olarak para alır ve masal da böyle biter. Burada eylem aynı (para verme) olduğu halde, biçimbilimsel açıdan değişik öğelerle karşılaşmaktayız. Demek ki, aynı (özdeş) edimler değişik anlamlar taşıyabileceği gibi, bunun tersi de geçerlidir. *İşlev sözcüğünden, bir kişinin eylemini, olay örgüsünün akışı içinde taşıdığı anlam açısından tanımlanmış eylemini anlıyoruz.*

Sunduğumuz gözlemler kısaca şu biçimde belirtilebilir:

1. *Kişiler kim olursa olsun ve işlevler nasıl gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, masalın değişmez, sürekli öğeleri, kişilerin işlevleridir. İşlevler masalın temel oluşturucu bölümleridir.*

2. *Olağanüstü masalın içerdiği işlevlerin sayısı sınırlıdır.*

(...)

3. *İşlevlerin dizilişi her zaman aynıdır.*

(...)

4. *Bütün olağanüstü masallar yapıları açısından aynı türe bağlanırlar.*

(...)

3. Kişilerin işlevleri.

Bu bölümde kişilerin işlevlerini, masallardaki düzene uygun olarak sıralayacağız.

Her işlev için de şunları belirteceğiz: 1. İşlevin gösterdiği eylemin kısa bir betimlemesi; 2. Olabildiğince kısa bir tanım; 3. Bu işlevi belirtmek için kullandığımız saymaca bir simge (simgeler, daha sonra, masalların yapısı üstüne şematik karşılaştırmalar yapmayı sağlar). Ardından da örnekler gelecek.[1] (...) Daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün işlevler tek ve kesintisiz bir anlatı biçiminde sıralanır. Bizim işlevler dizelgemiz, genel olarak olağanüstü masalların biçimbilimsel temelini gösterir.

Masalların girişinde genellikle bir başlangıç durumu sunulur. Ailenin üyeleri sayılır ya da geleceğin kahramanı (sözgelimi, bir asker) yalnızca, adıyla ya da durumunun betimlenmesiyle belirtilir. Her ne kadar, bu başlangıç durumu, bir işlev değilse de, yine önemli bir biçimbilimsel öğe niteliği taşır. Masalların açılış türleri, ancak yapıtın sonunda incelenecektir. Bu öğeyi, başlangıç durumu olarak tanımlıyor ve α ile belirtiyoruz.

Açılışı şu işlevler izler.

I. *Aileden biri evden uzaklaşır* (tanımı: **uzaklaşma**, simgesi *β*).

II. *Kahraman bir yasakla karşılaşır* (tanımı: **yasaklama**, simgesi *γ*).

III. *Yasak çiğnenir* (tanımı: **yasağı çiğneme**, simgesi δ).

IV. *Saldırgan bilgi edinmeye çalışır* (tanımı: **soruşturma**, simgesi *ε*).

1 Biz burada, örnekleri alıntılamadan, yalnızca otuz bir işlevin sıralamasını veriyoruz. (Ç.N.)

V. *Saldırgan kurbanıyla ilgili bilgi toplar* (tanımı: **bilgi toplama**, simgesi ξ).

VI. *Saldırgan, kurbanını ya da servetini ele geçirmek için, onu aldatmayı dener* (tanımı: **aldatma**, simgesi η).

VII. *Kurban aldanır ve böylece istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur* (tanımı: **suça katılma**, simgesi θ).

VIII. *Saldırgan aileden birine zarar verir* (tanımı: **kötülük**, simgesi *A*).

VIIIa. *Aileden birinin bir eksikliği vardır; aileden biri bir şeyi elde etmek ister* (tanımı: **eksiklik,** simgesi *a*).

IX. *Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gitmesine izin verirlir* (tanımı: **aracılık, geçiş anı**, simgesi *B*).

X. *Arayıcı kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir* (tanımı: **karşıt eylemin başlangıcı**, simgesi *C*).

XI. *Kahraman evinden ayrılır* (tanımı: **gidiş**, simgesi ↑).

XII. *Kahraman büyülü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, sorgulama, saldırı, vb. ile karşılaşır* (tanımı: **bağışçının ilk işlevi**, simgesi *D*).

XIII. *Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin (bağışçının) eylemlerine tepki gösterir* (tanımı: **kahramanın tepkisi**, simgesi *E*).

XIV. *Büyülü nesne kahramana verilir* (tanımı: **büyülü nesnenin alınması**, simgesi *F*).

XV. *Kahraman, aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da yol gösterilir* (tanımı: **iki krallık arasında yolculuk, bir kılavuz eşliğinde yolculuk**, simgesi *G*).

XVI. *Kahraman ve saldırgan, bir çatışmada karşı karşıya gelir* (tanımı: **çatışma**, simgesi *H*).

XVII. *Kahraman özel bir işaret edinir* (tanımı: **özel işaret**, simgesi *I*).

XVIII. *Saldırgan yenik düşer* (tanımı: **zafer**, simgesi *J*).

XIX. *Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır* (tanımı: **giderme**, simgesi *K*).

XX. Kahraman geri döner (tanımı: **geri dönüş**, simgesi ↓).

XXI. *Kahraman izlenir* (tanımı: **izleme**, simgesi *Pr*).

XXII. *Kahramanın yardımına koşulur* (tanımı: **yardım**, simgesi *Rs*).

XXIII. *Kahraman kimliğini gizleyerek kendi evine döner ya da bir başka ülkeye gider* (tanımı: **kimliğini gizleyerek gelme**, simgesi *O*).

XXIV. *Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer* (tanımı: asılsız savlar, simgesi *L*).

XXV. *Kahramana güç bir iş önerilir* (tanımı: **güç iş**, simgesi *M*).

XXVI. *Güç iş yerine getirilir* (tanımı: **güç işi yerine getirme**, simgesi *N*).

XXVII. *Kahraman tanınır* (tanımı: **tanı(n)ma**, simgesi *Q*).

XXVIII. *Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün gerçek kimliği ortaya çıkar* (tanımı: **ortaya çıkarma**, simgesi *Ex*).

XXIX. *Kahraman yeni bir görünüm kazanır* (tanımı: **biçim değiştirme**, simgesi *T*).

XXX. *Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır* (tanımı: **cezalandırma**, simgesi *U*).

XXXI. *Kahraman evlenir ve tahta çıkar* (tanımı: **evlenme**, simgesi W°_{o}).

(...)

İşlevlerin sayısının, gerçekten de çok sınırlı olduğunu görüyoruz: Yalnızca otuz bir işlev saptayabildik. Bütüncemizde bulunan tüm masallardaki ve çok değişik uluslara özgü başka birçok masaldaki olay örgüsü, bu işlevlerin sınırları içinde gelişmektedir. Bütün işlevleri art arda okursak, her işlevin kendisinden önceki işlevden nasıl bir mantıksal ve estetik gereklilikle doğduğunu görürüz. Gerçekten de, hiçbir işlev öbürünü dışlamaz. Bu işlevlerin tümü, yukarıda da belirttiğimiz gibi, birçok değil, bir tek eksene bağlıdır.

(...)

6. İşlevlerin kişiler arasındaki dağılımı.

Burada işlevleri yerine getiren kişileri ve bunlardan etkilenen nesneleri değil de yalnızca işlevleri incelemekteyiz ama şu sorunu da aynı ölçüde ele almak zorundayız: İşlevler kişiler

arasında nasıl bölüştürülmüştür?

Bu soruyu ayrıntılı bir biçimde yanıtlamadan önce, çok sayıdaki işlevin mantıksal olarak bazı **alanlar**a göre kümelendiklerini belirtebiliriz. Bu **alanlar**, işlevleri yerine getiren kişilere uygun düşen eylem alanlarıdır. Masalda, şu eylem alanlarıyla karşılaşılır:

1. SALDIRGAN'ın (ya da **kötü kişi**nin) eylem alanı. Şu işlevleri kapsar: Kötülük (*A*), çatışma ve kahramana karşı sürdürülen öbür kavga biçimleri (*H*), izleme (*Pr*).

2. BAĞIŞÇI'nın (ya da **sağlayıcı**nın) eylem alanı. Şu işlevleri kapsar: Büyülü nesnenin aktarılmasının hazırlanması (*D*), büyülü nesnenin kahramana verilmesi (*F*).

3. YARDIMCI'nın eylem alanı. Şu işlevleri kapsar: Kahramanın uzamda yer değiştirmesi (*G*), kötülüğün ya da eksikliğin giderilmesi (*K*), izle(n)me sırasında yardım (*Rs*), güç işleri yerine getirme (*N*), kahramanın biçim değiştirmesi (*T*).

4. PRENSES'in (**aranılan kişi**nin) ve BABASI'nın eylem alanı. Şu işlevleri kapsar: Güç işleri yerine getirme isteği (*M*), bir özel işaretin zorla benimsettirilmesi (*J*), düzmece kahramanın ortaya çıkarılması (*Ex*), gerçek kahramanın tanınması (*Q*), ikinci saldırganın cezalandırılması (*U*), evlenme (*W*). Prensesin işlevleri ile babasının işlevleri arasındaki ayrım çok kesin olamaz. Güç işleri öneren, çoğunlukla babadır; bu davranış, nişanlı erkeğe karşı düşmanca bir tutumdan kaynaklanır. Öte yandan, düzmece kahramanı cezalandıran ya da cezalandırılmasını buyuran da çoğunlukla babadır.

5. GÖNDEREN'in eylem alanı. Yalnızca kahramanın gönderilmesi işlevini (geçiş anı, *B*) kapsar.

6. KAHRAMAN'ın eylem alanı. Şu işlevleri kapsar: Arayış amacıyla gidiş (*C*↑), bağışçının isteklerine tepki (*E*), evlenme (*W*). İlk işlev (*C*↑) arayıcı kahramanı niteler, kurban kahraman ise yalnızca öbür işlevleri yerine getirir.

7. DÜZMECE KAHRAMAN'ın eylem alanı da, arayış amacıyla gidişi (*C*↑), bağışçının isteklerine karşı gösterilen ve her zaman olumsuz olan tepkiyi (*olumsuz E*), özgül bir işlev olarak da asılsız savları (*L*) kapsar.

Demek ki, masalda [işlevleri yerine getiren] yedi kişi var-

dır. Hazırlayıcı bölümün işlevleri (α, β, γ, δ, ε, ξ, η, θ) de, bu kişiler arasında bölüştürülmüştür ama, bu bölüştürme düzenli bir biçimde olmadığından kişileri tanımlamada kullanılamaz. Ayrıca, bağıntılar için de özel kişiler (şikâyetçiler, muhbirler, karaçalıcılar) bulunduğu gibi ξ işlevi (elde edilen bilgi) için de özel bilgi vericiler vardır: Ayna, keski, süpürge, saldırganın aradığı kurbanın nerede bulunduğunu gösterirler. Tekgöz, Çiftgöz, Üçgöz gibi kişiler de burada yer alır.

İşlevlerin dağılımı sorunu, eylem **alanlarının** kişiler arasında dağılımı sorunu düzeyinde çözümlenebilir.

(...)

Açıklama: Rus biçimcilerinin öbür temsilcilerinden Osip Brik (1888-1945), Yuri Tinyanov (1894-1943), Boris Tomaşevski (1890-1957) ve Viktor Vinogradov'un (1895-1969) metinleri için bkz.: T. Todorov, *Yazın Kuramı. Rus Biçimcilerinin Metinleri*, *a.g.y.*, gözden geçirilmiş 2. baskı, 2005.

Roland Barthes

GÖSTERGEBİLİM İLKELERİ

Çağdaş göstergebilimin kurulmasına, geliştirilmesine, değişik alanlara uygulanmasına ve daha geniş kitlelere yayılmasına "benzersiz" anlatımıyla büyük katkıda bulunan Fransız düşünürü ve yazarı R. Barthes (1915-1980) "Éléments de sémiologie" ("Göstergebilim İlkeleri") adlı çalışmasını ilk olarak 1964'te *Communications* dergisinin 4. sayısında yayımlamış, aynı metni gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olarak 1965'te *Le degré zéro de l'écriture* (Yazının Sıfır Derecesi) ile birlikte bastırmıştı. Söz konusu kuramsal metin, yazarın ölümünden sonra *L'aventure sémiologique*'te (Göstergebilimsel Serüven) [Paris, Seuil, 1985] yer aldı. Daha sonra da, öbür yazılarıyla birlikte *Œuvres complètes*'ine (Bütün Yapıtları) [Paris, Seuil, 3 cilt, 1993-1995] girdi. Aşağıda Roland Barhes'ın *Göstergebilimsel Serüven* adlı kitabında yer alan "Göstergebilim İlkeleri"nden bazı kesitler sunuyoruz. Bkz. R. Barthes, "Göstergebilim İlkeleri", *Göstergebilimsel Serüven* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005, s. 23-100.

Giriş.

İlk olarak 1916'da yayımlanan *Cours de linguistique générale*'inde (Genel Dilbilim Dersleri) Saussure, genel bir göstergeler biliminin ya da **Göstergebilim**in [Fr. *Sémiologie*] varlığını ilke

olarak ileri sürüyordu; dilbilim bunun ancak bir bölümünü oluşturacaktı. Demek ki, geleceğe yönelik olarak, göstergebilimin konusu, tözü ne olursa olsun, sınırları ne olursa olsun, her türlü göstergeler dizgesidir: Görüntüler, el kol baş hareketleri, ezgili sesler, nesneler ve törenlerde, protokollerde ya da gösterilerde görülen bu tözlerin karmaşaları, "diller" oluşturmasalar da, en azından anlamlama dizgeleri oluştururlar. Kitle bildirişimlerinin gelişmesinin, günümüzde bu uçsuz bucaksız anlamlama alanına çok büyük bir güncellik kazandırdığı kesindir; bu da, dilbilim, bildirişim kuramı, biçimsel mantık ve yapısal insanbilim gibi bilim dallarının başarısının anlambilim çözümlemesine yeni olanaklar sağladığı bir anda gerçekleşmiştir. Günümüzde, birkaç araştırmacının hevesinden değil de modern dünyanın tarihinden kaynaklanan, göstergebilime yönelik ısrarlı bir istek vardır.

Bununla birlikte, her ne kadar Saussure'ün düşüncesi büyük gelişmeler göstermişse de, göstergebilim, kimliğini yavaş yavaş bulmaya çalışmaktadır. Bunun nedeni belki de basittir. Başlıca göstergebilimciler tarafından yeniden ele alınan Saussure, dilbilimin, genel göstergeler biliminin ancak bir bölümü olduğunu düşünüyordu. Oysa zamanımızın toplumsal yaşamında, insan dilinin dışında, belli bir genişlikte olan gösterge dizgelerinin bulunduğu hiç de kesin değildir. Göstergebilim şimdiye kadar yalnızca trafik kuralları (ulaşım kodu) gibi inceleme açısından pek fazla ilgi çekmeyen düzgüleri ele almıştır; gerçek bir toplumbilimsel derinliği olan bütünlere geçildiğindeyse, yeniden dille karşılaşılır. Kuşkusuz, nesneler, görüntüler, davranışlar anlam taşıyabilirler ve bunu çok sık olarak yaparlar, ama hiçbir zaman bağımsız bir biçimde olamaz bu; her gösterge dizgesi dille karışır. Sözgelimi görsel töz, kendini dilsel bir bildiriyle destekleyerek anlamlarını pekiştirir (sinema, reklam, çizgi resimler, basın fotoğrafları, vb'nde durum böyledir); öyle ki, görüntüsel bildirinin hiç değilse bir bölümü, dil dizgesiyle yapısal bir yineleme ya da yerini alma bağıntısı içindedir. Nesne bütünlerine (giysi, besin) gelince, bunlar dizge durumuna ancak dil aracılığıyla ulaşırlar. Dil bunların gösterenlerini dizelgeler biçiminde bölümler, gösterilenlerini de kullanımlarına ya da nedenlerine göre adlandırır: Biz, eskisinden çok daha fazla, ve görün-

tülerin her yanı sarmasına karşın, bir yazı uygarlığıyız. Son olarak çok daha genel bir biçimde, gösterilenleri dil dışında var olabilecek bir görüntüler ya da nesneler dizgesi tasarlamak giderek daha da güç gibi görünmektedir. Bir tözün ne anlama geldiğini algılamak, zorunlu olarak dilin bölümlenmesine başvurmak demektir: Yalnızca adlandırılmış anlam vardır; gösterilenler dünyasıysa dilin dünyasından başka bir şey değildir.

Böylece göstergebilimci başlangıçta her ne kadar dildışı tözler üstünde çalışırsa da, ilerlediği yol üstünde, er geç, dili ("gerçek anlamda dil"i) bulacaktır; bu dil de yalnızca örnekçe olarak değil de bileşen, aracı ya da gösterilen olarak kendini ortaya koyacaktır. Bununla birlikte, böyle bir dil, artık tam anlamıyla dilbilimcilerin dili de değildir: İkinci bir dildir bu; birimleri de, anlambirimler ya da sesbirimler değil ama söylemin daha büyük parçalarıdır; bunlar, dilin *altında* anlam taşıyan ama hiçbir zaman onsuz olamayan nesnelere ya da küçük küçük olaylara gönderir. Demek ki, göstergebilim belki de bir **öte-dilbilim**in içinde yerini alacaktır; bu öte-dilbilimin gereçleri de kimi zaman söylen (mit), anlatı, gazete yazısı olacak, kimi zaman da *konuşuldukları* kadarıyla (basında, tanıtma ilanlarında, görüşmede, konuşmada ve hatta belki de düşsel türden iç dilde) uygarlığımızın nesneleri olacaktır. Kısacası Saussure'ün önerisinin günün birinde altüst edileceğini daha şimdiden kabul etmek gerekir: Dilbilim, ayrıcalıklı da olsa, genel göstergeler biliminin bir bölümü değil, göstergebilim dilbilimin bir bölümüdür. Söylemin **anlamlı büyük birimler**ini üstlenecek olan da kesin olarak bu bölümdür; günümüzde insanbilim, toplumbilim, psikanaliz ve biçembilimde anlamlama kavramı çevresinde sürdürülen araştırmaların birliği de böylece ortaya çıkacaktır.

Kuşkusuz bir gün dönüşüm geçirmek zorunda kalacak olan göstergebilim, yine de, öncelikle, kurulmasa da, en azından *kendini denemeli*, olanaklarını –ve olanaksızlıklarını– araştırmalıdır. Bu da ancak hazırlayıcı bir araştırmadan kalkılarak gerçekleştirilebilir. Ama bu araştırmanın hem çekingen, hem de gözüpek bir nitelik taşıdığını önceden benimsemek gerekir: Çekingendir, çünkü göstergebilimsel bilgi, günümüzde dilbilimsel bilginin ancak bir öyküntüsü olabilir; gözüpektir, çünkü

bu bilgi, en azından tasarı olarak, dildışı konulara daha şimdiden uygulanmak zorundadır.

Burada sunulan *İlkeler*'in, dilbilime dayanarak çözümsel kavramlar ortaya koymaktan başka bir amacı yoktur: *Önsel* olarak bunların göstergebilimsel araştırmayı başlatabilecek ölçüde genel nitelikli olduklarını düşünüyoruz. Söz konusu kavramları biraraya getirirken, bunların araştırma boyunca olduğu gibi kalacağı görüşünden yola çıkmadığımız gibi, göstergebilimin dilbilimsel örnekçeyi her zaman yakından izlemek zorunda olduğunu da söylemek istemiyoruz: Bir terimler bütünü önerip açıklamakla yetiniyor ve bu terimlerin, anlam aktarıcı olguların oluşturduğu karışık yığına -geçici de olsa- bir ilk düzen getirmesini diliyoruz. Kısacası burada sorunları sınıflandırmaya ilişkin bir ilke söz konusudur.

Bu Göstergebilim İlkeleri'ni, yapısal dilbilimden kaynaklanan dört büyük başlık altında toplayacağız: I. *Dil ve Söz*; II. *Gösterilen ve Gösteren*; III. *Dizim ve Dizge*; IV. *Düzanlam ve Yananlam.* Görüldüğü gibi bu başlıklar ikili karşıtlıklar biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kavramların ikili karşıtlıklar biçiminde sınıflandırılmasına yapısal düşüncede sık rastlandığı söylenebilir: Sanki, dilbilimcinin üstdili, betimlediği dizgenin ikili yapısını değişik bir düzleme indirgeyerek yansıtıyormuş gibi. Bu arada çağdaş insan bilimlerindeki söylemde, ikili sınıflandırmanın üstünlüğünü incelemenin de, kuşkusuz çok öğretici olacağını belirtelim: Bu bilimlerdeki sınıflandırma iyi bilindiğinde, çağımızın düşünsel imgeler evreni diye adlandırabileceğimiz şeyin kavranmasını kesinlikle sağlayacaktır.

(...)

I. Dil ve söz.

(...)

I.2. Göstergebilimsel bakış açıları.

(...)

I.2.2. **Dil** ile **Söz** arasındaki ayrımın, dilbilimsel incelemenin temelini oluşturduğunu gördük. Demek ki, bu ayrımı, an-

lambilimsel açıdan henüz incelenmemiş nesne, görüntü ya da davranış dizgeleri için hemen önermek yerinde olmaz. Yalnız, bu varsayımsal dizgelerin kimilerinde, bazı olgu kümelerinin Dil kategorisine, daha başkalarının da Söz kategorisine bağlanması öngörülebilir. Ama, bu göstergebilimsel geçişte, Saussure'ün yaptığı ayrımın değişimlere uğrayabileceğini de hemen vurgulamak, bunların neler olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Sözgelimi giysiyi ele alalım; kuşkusuz burada, bildirişimde söz konusu olan töze göre üç değişik dizge ayırt etmek gerekir. *Yazılı* giyside, bir başka deyişle bir Moda dergisinde eklemli dil aracılığıyla betimlenen giyside, "söz" neredeyse yoktur: "Betimlenen" giysi, hiçbir zaman, Moda kurallarının bireysel bir uygulamasına denk düşmez; dizgeli bir göstergeler ve kurallar bütünüdür: Katışıksız bir Dildir bu. Saussure'ün taslağına göre, sözsüz bir dil olanaksızdır; burada bunu olanaklı kılan, bir yandan Moda dilinin "konuşan kitle"den değil, kodu isteyerek oluşturan karar verici bir topluluktan kaynaklanması, bir yandan da, her türden Dilin içerdiği soyutlamanın burada yazılı dil biçiminde somutlaşmasıdır: Yazılı moda giysisi, giyimsel bildirişim düzleminde Dildir, dilsel bildirişim düzlemindeyse Sözdür. *Fotoğrafı çekilmiş* giysideyse (sorunu yalınlaştırmak için dilsel bir betimlemenin görüntüye eşlik etmediğini varsayıyoruz) Dil her zaman karar verici çevrede *(fashion-group)* oluşturulur, ama bu aşamada bile soyutluğu içinde sunulmaz, çünkü fotoğrafı çekilmiş giysi, her zaman bireysel olarak bir kadın üstündedir. Moda fotoğrafının sunduğu, giysinin yarı dizgeli bir durumudur; çünkü, bir yandan moda Dili, sözde gerçek bir giysiden çıkarsanacaktır ve bir yandan da giysiyi giyen (fotoğrafı çekilmiş manken) neredeyse, kurallara uygun genelliği dolayısıyla seçilmiş, bu nedenle de her türlü birleşimsel özgürlükten yoksun, donmuş bir sözü yansıtan bir kural-birey'dir. *Giyilen* (ya da gerçek) giysideyse, Trubetskoy'un da belirttiği gibi, Dil ile Söz arasındaki geleneksel ayrımla karşılaşılır. Giyim dili şunlardan oluşur: 1) Parçaların, üstparçaların ya da "ayrıntılar"ın karşıtlıkları; bunlardaki değişiklikler anlamda bir değişmeye yol açar (bir bere ya da melon şapka giymek aynı anlama gelmez); 2) Parçaların, aralarında yukarıdan aşağıya ya da üst

üste birleşmesini düzenleyen kurallar; giyim Sözü bütün düzensiz yapım olgularını (toplumumuzda artık bu türlü olgulara pek rastlanmaz) ya da bireysel giyinme olgularını (giysinin boyu, temizlik, eskilik derecesi, kişisel düşkünlükler, parçaların özgür birleşimleri) içerir. Burada giyim (Dil) ile giyinmeyi (Söz) birleştiren diyalektiğe gelince, bu dilyetisininkine benzemez. Kuşkusuz giyinme her zaman giyimden kaynaklanır (yadırgatıcı biçimde giyinme bunun dışında kalır, kaldı ki, bu türlü giyinmenin de kendine özgü göstergeleri vardır). Ama, hiç değilse günümüzde, giyim, giyinme'den *önce gelir*; çünkü, "hazır giyim"den, bir başka deyişle, bir azınlıktan kaynaklanır (bu azınlığın Büyük Terziler'den daha az tanınmış olması durumu değiştirmez).

I.2.3. Şimdi de bir başka anlamlama dizgesini, besini ele alalım. Saussure'ün yaptığı ayrım bu düzlemde de kolayca bulunur. Besin dili şunlardan oluşur: 1) Yasaklama kuralları (yiyecek yasakları); 2) Belirlenmesi gereken birimlerin anlam aktarıcı karşıtlıkları (sözgelimi, *tuzlu/şekerli*); 3) Zamandaş (tek yemek) ya da ardışık (art arda yenen yemekler dizisi, mönü) birleşim kuralları; 4) Belki de bir tür besinsel **söz sanatı (retorik)** işlevi yerine getiren yaygın kurallar. Çok zengin olan besin "söz"üyse, her türlü kişisel (ya da ailesel) yemek hazırlama ve birleştirme türlerini kapsar (bir ailenin, belli sayıda alışkanlıkların etkisi altındaki mutfağı, dilin bireysel kullanımı olarak ele alınabilir). Sözgelimi, aynı sofrada art arda yenen yemekler dizisi *(mönü)* Dil ile Sözün işleyişini çok iyi açıklar. Her yemek dizisi bir yapıya (ulusal ya da bölgesel ve toplumsal) uyar, ama bu yapı tıpkı bir dilsel "biçim"in, konuşucunun özel bir bildiri için gereksinim duyduğu özgür değişim ve birleşimlerle dolması gibi, gününe ve kullananlara göre değişik biçimlerde dolar. Burada Dil ile Söz arasındaki bağıntı, dilyetisi düzleminde rastlanan bağıntıya oldukça yakındır: Kısaca belirtmek gerekirse, besin dilini oluşturan, kullanımdır, yani sözlerin bir tür çökelmesidir. Bununla birlikte, bireysel yenileme olguları (yeni oluşturulmuş yemek tarifleri) kuramsal bir değer de kazanabilir; her ne olursa olsun, burada, giysi dizgesine de karşıt olarak,

eksik olan şey *karar verici çevre*nin eylemidir: Besin dili, yalnız ve yalnız geniş ölçüde toplumsal nitelikli bir kullanımdan ya da salt bireysel bir "söz"den kaynaklanarak oluşur.

I.2.4. Dil/Söz ayrımına bağlı bakış açılarıyla ilgili gözlemlerimize son verirken (aslında daha birçok örnek sıralanabilir) kuşkusuz birbirinden çok ayrı olan ama bir karar verici (üretici) çevreye bağımlı oldukları için ortak bir yanları bulunan iki nesne dizgesiyle, otomobil ve mobilyayla ilgili birkaç öneride bulunacağız. Otomobil alanında, "dil" bir biçimler ve "ayrıntılar" bütününden oluşur; bunların yapısı, üretilen ilkörneklerin [Fr. *prototypes*] karşılaştırılmasıyla ("örnek"lerin [Fr. *copies*] sayısından bağımsız olarak) ayrımsal bir biçimde ortaya çıkar. "Söz" çok sınırlı kalır, çünkü, eşit koşullarda, modele ilişkin seçme özgürlüğü son derece sınırlıdır: Bu özgürlük ancak iki, üç "model"e, aynı model içinde de renk ya da süse ilişkin olabilir. Ama burada, belki de otomobil **nesne**si kavramını, otomobil **olgu**su kavramına dönüştürmek gerekir. Bu durumda, otomobil *sürme* eyleminde, genellikle söz düzlemini oluşturan, nesnenin kullanımına ilişkin değişikliklerle karşılaşırız. Gerçekten de, kullanıcı, burada, doğrudan doğruya "model" üstünde etkide bulunarak onun birimlerini değişik biçimlerde birleştiremez. Gerçekleştirme özgürlüğü zaman içinde gelişmiş bir kullanıma ilişkindir ve bu kullanım çerçevesinde, dilden kaynaklanan "biçimler" gerçekleşebilmek için kimi uygulamaların aracılığından yararlanmak zorundadır. Değinmek istediğimiz son dizge olan *mobilya*ya gelince, bu da anlamsal bir nesnedir; "dil", hem işlevsel açıdan özdeş olan (iki tür dolap, iki tür karyola, vb.) ve her biri, "üslup"una göre ayrı bir anlama gönderen mobilya karşıtlıklarından, hem de oda düzleminde değişik birimlerin birleşim kurallarından ("mobilya takımı") oluşur. Burada "söz", ya kullanıcının bir birime getirebileceği anlamsız değişiklikler (sözgelimi, bir öğeye ilişkin küçük düzenlemeler, onarımlar), ya da mobilyaları kendi aralarında değişik biçimlerde yerleştirme özgürlüklerinden oluşur.

(...)

III. Dizim ve Dizge

(...)

III.1.3. Jakobson'un eğretilemenin egemen olduğu söylemlerle düzdeğişmecenin egemen olduğu söylemlere yönelmesi, dilbilimden göstergebilime bir geçiş başlatmıştır. Gerçekten de, eklemli dildeki iki düzlemin dil dışındaki öbür anlamlama dizgelerinde de bulunması gerekir. Bir bölümleme işleminin ürünü olan dizim birimleriyle, bir sınıflandırma sonucu elde edilen karşıtık dizgeleri her ne kadar *önsel olarak* değil de, ancak, gösterenler ile gösterilenlere ilişkin genel bir değiştirim sınamasıyla tanımlanabilirlerse de, dizimsel birimlerin, dolayısıyla da bunların yol açtığı dizisel değişimlerin ne olduğu konusunda

	Dizge	Dizim
Giysi	Bedenin aynı noktasında, aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel bir anlam değişmesine yol açan parçalar, ek parçalar ya da ayrıntılar öbeği: *Takke / bere/ şapka*, vb.	Aynı kıyafette değişik öğelerin yanyana bulunması: *Etek, bluz, ceket.*
Besin	Bir yemeğin, belli bir anlamla ilişkili olarak seçildiği, benzerlik ve ayrılıklar sunan yiyecekler öbeği: Giriş yemeği, kızartma ya da soğukluk türleri.	Yemek boyunca seçilen yemeklerin gerçek zincirlenişi: Bu, mönüdür.
	Lokantadaki "mönü" her iki düzlemi de gerçekleştirir: Sözgelimi giriş yemeklerinin yatay okunuşu dizgeye, mönünün dikey okunuşuysa dizime denk düşer.	
Mobilya	Aynı mobilyanın (bir yatak) üslup değişikliklerinin oluşturduğu öbek.	Değişik mobilyaların aynı uzamda yan yana getirilmesi (yatak, dolap, masa, vb.)
Mimarlık	Bir yapıdaki öğelerden birinin üslup bakımından gösterdiği çeşitlilik; değişik dam, balkon, giriş, vb. biçimleri.	Yapının bütünü içinde ayrıntıların birbirine bağlanışı.

önceden bir yargıya varmadan, birtakım gösterge dizgeleri için dizim düzlemi ile dizge düzlemi belirtilebilir (bkz. *çizelge*). İşte bunlar dilin iki eksenidir ve göstergebilimsel çözümlemenin özü de, dökümü yapılmış olguların dağılımını bu iki eksene göre belirlemektir. İşe, dizimsel bölümlemeyle başlamak mantıksaldır, çünkü dizisel olarak da sınıflandırmak zorunda olduğumuz birimleri ilkece bize sağlayan, dizimsel bölümlemedir; bununla birlikte, bilinmeyen bir dizge karşısında da, deneyimsel olarak saptanmış birkaç dizisel öğeden kalkarak dizimden önce dizgeyi incelemek daha yerinde olacaktır. Ama burada, Kuramsal İlkeler söz konusu olduğundan, dizimden dizgeye uzanan mantıksal düzene uyacağız.

ANLATILARIN YAPISAL ÇÖZÜMLEMESİNE GİRİŞ

R. Barthes'ın "göstergebilimsel serüven"inde önemli bir yer tutan "Introduction à l'analyse structurale des récits" ("Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş") 1966'da *Communications* dergisinin 8. sayısında yayımlandıktan sonra, *Poétique du récit* (Paris, Seuil, Points dizisi, 1977) adlı ortak yapıtta, *Communications* dergisinin 8. sayısının tıpkıbasımı olan ve yine Points dizisinden çıkan kitapta (1981), yazarın ölümünden sonra da *L'aventure sémiologique*'te (*a.g.y*, 1985) basıldı. Aynı yazı daha sonra yazarın öbür yazılarıyla birlikte *Œuvres complètes*'inde (Paris, Seuil, 3 cilt, 1993-1995) yer aldı. Aşağıdaki parça, Türkçe'ye *Göstergebilimsel Serüven* (*a.g.y.*, gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005, s. 86-122) başlığıyla çevirdiğimiz kitapta yer alan metnin (s. 101-144) girişinden (s. 101-103) alınmıştır.

Dünyada sayılamayacak kadar anlatı var. Her şeyden önce şaşılacak sayıda tür söz konusu; bu türler de, sanki her özdek, insanın, anlatılarını güvenip açabilmesine uygunmuş gibi, değişik tözlere dağılmış. Anlatının dayanağı, eklemli dil (sözlü ya

da yazılı), görüntü (durağan ya da devingen), el kol baş hareketi ve bütün bu tözlerin düzenli bir karışımından oluşabilir. Söylende (mitte), efsanede, fablda, masalda, uzun öyküde, destanda, hikâyede, trajedide, dramda, komedide, pantomimde, tabloda (Carpaccio'nun *Azize Orsola*'sını düşünelim), vitrayda, sinemada, çizgi resimlerde, sıradan bir haberde, konuşmada anlatı hep vardır. Üstelik, sonsuz denebilecek sayıdaki bu biçimler altında, anlatı bütün zamanlarda, bütün yerlerde, bütün toplumlarda vardır. Anlatı insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır. Bütün sınıfların, bütün insan topluluklarının anlatıları vardır ve çoğunlukla bu anlatılar değişik, hatta karşıt kültürlerdeki insanlar tarafından ortaklaşa olarak tadılır. İyi yazın olmuş, kötü yazın olmuş anlatının umurunda değildir: İster uluslararası, ister tarihler aşırı, ister kültürler aşırı olsun, anlatı hep vardır, tıpkı yaşam gibi.

Anlatının böyle bir evrenselliği, onun anlamsız olduğu sonucunu mu doğuracaktır? Bu konuda yazın tarihinin kimi kez yaptığı gibi, çok özel bazı anlatı çeşitlerini, alçakgönüllü bir biçimde betimleme dışında başka hiçbir şey söyleyemeyeceğimiz kadar genel midir anlatı? Peki bu anlatı çeşitlerine nasıl egemen olabilir, onları neye göre ayırt edebilir, tanıyabiliriz? Romanı öyküyle, masalı söylenle, dramı trajediyle, binlerce kez yapıldığı gibi, hiçbir ortak örnekçeye [modele] başvurmadan nasıl karşıtlaştırabiliriz? Böyle bir örnekçe, anlatı biçimlerinin en özel, en tarihsel olanı üstüne söylenmiş her söz tarafından içerilir. Demek ki, ortada evrensel bir olgu olduğunu ileri sürerek, anlatıdan söz etme tutkusundan vazgeçmek şöyle dursun, Aristoteles'ten beri dönem dönem anlatı biçimine ilgi duymamız yerinde bir davranıştır. Yapısalcılığın da kuruluş aşamasındayken, bu biçimi kendine başlıca uğraş alanlarından biri olarak seçmesi doğaldır. Yapısalcılık için her zaman, sözlerin sınırsızlığını, bu sözlerin kaynaklandıkları ve üretilebilecekleri "dil"i betimlemeyi başararak denetim altına almak söz konusu değil midir? Anlatıların sınırsızlığı ve bu anlatıların söz edileceği bakış açılarının (tarih, ruhbilim, toplumbilim, budunbilim, estetik, vb. ile ilgili) çokluğu karşısında çözümlemeci, dilin kar-

maşıklığını gören ve bildirilerin görünürdeki kargaşası içinden bir sınıflandırma ilkesi ve bir betimleme odağı çıkarmaya çalışan Saussure'le aşağı yukarı aynı durumdadır. Günümüzde, Rus biçimcileri, Propp ve Lévi-Strauss, şu ikilemin sınırlarını belirgin kılmayı öğrettiler bize: Anlatı, ya olayların sıradan ve anlamsız bir biçimde dile getirilmesidir (bu durumda ancak anlatıcının ya da yazarın sanatına, yeteneğine ya da dehasına güvenerek anlatıdan söz edebiliriz – rastlantıya ilişkin bütün mitsel biçimlerde durum böyledir); ya da başka anlatılarla ortak olan, çözümlemeye açık bir yapı içerir; bunu dile getirmek için çok sabırlı olmak gerekir; çünkü, en karmaşık rastlantısal-olan ile en yalın düzenli-olan arasında bir uçurum vardır ve hiç kimse, birim ve kurallardan oluşmuş örtük bir dizgeye başvurmadan bir anlatıyı düzenleyemez (üretemez).

Öyleyse anlatının yapısını nerede aramalı? Anlatılarda kuşkusuz. *Bütün* anlatılarda mı? Birçok yorumcu, bir anlatı yapısı düşüncesini benimsemiş olmakla birlikte, yazınsal çözümlemeyi deneysel bilimlerin örnekçesinden kalkarak oluşturmayı kabul etmez: Bu yorumcular, anlatma olgusuna salt tümevarımlı bir yöntemin uygulanmasını; bir türe, bir çağa, bir topluma özgü bütün anlatıların incelenmesinden sonra genel bir örnekçenin tasarlanmasına geçilmesini isterler hiç yılmadan. Bu sağduyulu görüş, gerçekleşmesi olanaksız bir görüştür. Karşısında yalnızca üç bin dolayında dil bulunan dilbilim bile işin üstesinden gelememiştir. Sonunda akıllıca davranıp tümdengelimli yaklaşımı benimsemiş ve o tarihten başlayarak da gerçek anlamda kurulup dev adımlarıyla ilerlemiş, hatta o ana kadar ortaya çıkarılmamış olayları bile önceden kestirmeyi başarmıştır. Peki ya milyonlarca anlatı karşısındaki anlatı çözümlemesi için ne demeli? Anlatı çözümlemesi tümdengelimli bir yöntemi benimsemek zorundadır; önce varsayımsal bir betimleme örnekçesi (Amerikalı dilbilimciler bunu "kuram" diye adlandırırlar) tasarlamak, sonra da bu örnekçeden kalkarak, örnekçeye hem uyan hem de ondan ayrılan türlere doğru yavaş yavaş inmek durumundadır. Bir tek betimleme aygıtıyla donanmış anlatı çözümlemesi, ancak bu uygunluklar ve sapmalar düzeyinde anlatıların çokluğunu, tarih, coğrafya, kültür açısından sundukları çeşitliliği bulacaktır.

Demek ki, sonsuz sayıdaki anlatıları betimlemek ve sınıflandırmak için, yukarıda belirttiğimiz pragmatik anlamda bir kuram gerekir; öyleyse önce bu kuram aranmalı, bu kuram tasarlanmalıdır. Daha başlangıçta, ilk öğelerini, ilk ilkelerini sağlayacak bir örnekçeye uyulduğunda, söz konusu kuramın hazırlanışı da büyük ölçüde kolaylaşmış olur. Araştırmaların günümüzdeki durumu açısından, anlatının yapısal çözümlemesine kurucu örnekçe olarak dilbilimi seçmek akıllıca görünmektedir.

(...)

GÖSTERGEBİLİM VE TIP

İlk kez 1972'de yayımlanan (*Les Sciences de la folie*, R, Bastide yönetiminde, Mouton Yay.), "Sémiologie et Médecine" başlıklı yazısının girişinde R. Barthes **semiyoloji, semeiyoloji** ve **semiyotik** terimlerini tartışır. Aşağıdaki metin bu terimsel tartışmayı yansıtmaktadır. Bkz. R. Barthes, *Göstergebilimsel Serüven, a.g.y.*, gözden geçirilmiş 5. baskı, 2005, s. 218-219.

Biliyorsunuz **semiyoloji**[1] (Fr. *sémiologie*) sözcüğü, insan bilimlerindeki anlamıyla, yaklaşık elli yıl kadar önce Saussure tarafından *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) adlı yapıtında göstergelerin genel bilimi olarak önerildi: O sıralarda henüz var olmayan bir bilimdi ve dilbilim ilerde bu bilimin bir bölümünü oluşturacaktı. Saussure tarafından önerilen, o tarihten sonra da başka bilim adamları tarafından geliştirilen **semiyoloji** uluslararası bilimsel toplantıların konusu olmaya başlayınca, semiyoloji sözcüğü de ciddi olarak

1 Türkçe'de **göstergebilim** terimiyle belirttiğimiz bilim dalı Fransızca'da iki terimle karşılanır: *sémiologie* ve *sémiotique*. R. Barthes'ın her iki terimin Fransızca'daki kullanımına ilişkin açıklamalarda bulunduğu her durumda biz de **göstergebilim** terimi yerine bu Fransızca terimleri Türkçe yazılışlarıyla kullandık. Genel olarak "göstergeler bilimi"nden söz ettiğinde de **göstergebilim** dedik. (Ç.N.)

incelendi ve yerine "semiyotik" (Fr. *sémiotique*) sözcüğünün kullanılması önerildi. Bu da burada bizi kesinlikle ilgilendiren bir nedene dayanıyodu: Dilbilimsel kökenli semiyoloji ile tıp semiyolojisinin arasındaki karışıklığı önlemek amacıyla yapılmıştı bu öneri. Bu nedenle tıpla ilgili olmayan semiyolojinin semiyotik terimiyle belirtilmesi istenmişti. Öyle sanıyorum ki, bu bir korkudan ya da biraz boşuna alınmış bir önlemden kaynaklanıyordu, çünkü "semiyoloji" sözcüğü, dilbilim-sonrası anlamıyla düşünsel sözcük dağarcığımıza iyice yerleşmiş durumdaydı; ayrıca dilde yer etmiş sözcüklerin kullanımında dön-geri etmek her zaman tehlikeli ve biraz boşunadır. Littré[2], kendi açısından "semiyoloji"nin tıp terimi olduğunu yazar (bu konuda şunu belirtmeliyim ki, "semeiyoloji" [Fr. *séméiologie*] terimi de kimi hekimler tarafından bazen kullanılmaktadır ama dildeki geleneksel ilkelere uygunluk açısından bu bir hatadır, çünkü *ei* çift seslisi Fransızca'da her zaman *i* ile belitilir; bu nedenle "semeiyoloji" değil de "semiyoloji" demek gerekir). Ona göre, semiyoloji, hastalık belirtilerini (göstergelerini[3]) inceleyen tıp dalıdır. Ama Littré "semiyotik" teriminin de kullanıldığını belirtir. Gerçekten de "semiyotik" terimine XVI. yy. metinlerinde, Ambroise Paré'de, çok daha sonraları da XIX. yy'ın başındaki tıp kitaplarında rastlanır. "Semiyotik" sözcüğünün, Littré'nin döneminde, tıptaki anlamı dışında bir başka anlamı da bulunduğunu belirtmeliyim: Bu terim, o yıllarda, askeri birliklere, yapacakları hareketleri ses ile değil de işaretlerle (göstergelerle) belirterek manevra yaptırma sanatı anlamına da gelebiliyordu; demek ki burada, daha o tarihte, eklemli dilin bilimi olmayan bir göstergeler bilimi söz konusuydu.

Kuşkusuz **genel göstergebilim** [Fr. *sémiologie générale*] ile **tıp göstergebilimi** [Fr. *sémiologie médicale*] arasında yalnızca sözcük benzerliği değil aynı zamanda dizgesel uygunluklar,

2 Ünlü Fransız sözlükçüsü Émile Littré (1801-1881). (Ç.N.)

3 Fransızca'daki *signe* terimini, göstergebilimin inceleme konusu olduğu her alanda, **gösterge** terimiyle karşıladığımız için, tıp alanındaki *signe* kavramını da, bundan sonra, dilimize daha önce girmiş olan **belirti** (hastalık belirtisi) ile değil **gösterge** ile karşılayacağız. (Ç.N.)

dizge ve yapı uygunlukları vardır. Hatta, belki de bizimki gibi bir uygarlık türüne bağlı olarak, gitgide daha çok bir tarihsel kavram biçiminde ortaya çıkan **gösterge** [Fr. *signe*] kavramı çevresinde sözcüğün son derece geniş anlamıyla, ideolojik içermeler açısından da bir benzerlik söz konusudur. (...)

EİFFEL KULESİ

R. Barthes'ın ilk kez 1964'te André Martin'in fotoğraflarıyla birlikte yayımlanan *La Tour Eiffel* (Delpire Yay.) başlıklı metni, 1989'da ikinci kez aynı fotoğraf sanatçısının güncelleştirilmiş çalışmasıyla çıkmış (CND/Seuil Yay.), 1993'teyse öbür yazılarıyla birlikte *Œuvres complètes*'inde (Bütün Yapıtları) [Paris, Seuil, 3 cilt, 1993-1995] yer almıştır. R. Barthes'ın göstergebilimi kurmaya çalıştığı yıllarda kaleme aldığı bu metin, bir göstergebilimcinin yöntemli bakışıyla bir deneme ustasının haz verici anlatımının birleştiği noktada yer alır. Biz aşağıda bu metnin Türkçe çevirisinden bir bölüm aktarıyoruz: *Eiffel Kulesi* (çeviren: M. Rifat - S. Rifat), İstanbul, İyi Şeyler Yay., 1996, s. 9-14.

Hiç sevmediği halde sık sık öğle yemeği yermiş Maupassant Kule'nin lokantasında: *Paris'te onu görmediğim tek yer burası* dermiş. Gerçekten de Paris'te Kule'yi görmemek için bitmez tükenmez önlemler almak gerekir; hangi mevsim olursa olsun, sisler, alacakaranlıklar, bulutlar arasında, yağmurda, güneşte, hangi noktada olursanız olun, sizi ondan ayıran çatıların, kubbelerin ya da yeşil dalların görünümü ne olursa olsun *Kule oradadır*; öylesine girmiştir ki gündelik yaşama, bundan sonra artık Kule için özel bir nitelik yaratmamız olanaksızdır; sadece varlığını sürdürmekte inatçıdır o, taş gibi ya da ırmak gibi; tıpkı anlamı pekâlâ sınırsızca sorgulanabilen ama varlığı tartışılamayan bir olgu gibi gerçektir o. Paris'te hiçbir bakış yoktur ki günün belirli bir anında ona *takılmamış* olsun; ben bu satırları

yazarken ondan söz etmeye başladığım sırada, o, penceremle çerçevelenmiş olarak karşımda durmakta; ocak ayında gecenin onu silikleştirdiği, sanki onu görünmez kılmak, varlığını yalanlamak istermiş gibi olduğu anda bile bakın işte iki küçük ışık yanıyor ve hafifçe göz kırpıyor dönerek tepesinden. Bütün bir gece boyunca da orada kalacak o, Paris'in üstünden, kendisini gördüklerini bildiğim bütün dostlarımın bakışlarına bağlayarak beni: Onunla birlikte biz hepimiz devingen bir figür oluştururuz, o da bu figürün değişmez merkezidir. Dostluk doludur Kule.

Kule bütün dünyada da varlığını korur. Önce Paris'in evrensel simgesi olarak, bu kentin görüntüyle anlatılması gereken her yerde vardır o; Middlewest'ten Avustralya'ya, hiçbir Fransa yolculuğu yoktur ki bir bakıma Kule adına yapılmamış olsun; Fransa üstüne hiçbir ders kitabı, afiş ya da film yoktur ki onu bir halkın ve bir yerin en büyük göstergesi olarak sunmasın: Evrensel yolculuk diline aittir o. Dahası da var: Tam anlamıyla Paris'i dile getirmesinin ötesinde insana özgü en genel düşsellikle ilgilidir o; yalın, kalıpsal biçimi sonsuz bir şifre eğilimi kazandırır ona: Sırasıyla ve hayalgücümüzün çağrılarına göre, Paris'in, modernliğin, bağlantı kurmanın, bilimin ya da XIX. yy'ın simgesidir o; füze, bitki gövdesi, derrick[1], fallus, paratoner ya da böcektir, düşün büyük yolculukları karşısında kaçınılmaz göstergedir o; onunla karşılaşmak zorunda kalmamış olan Parisli bir bakış bulunmadığı gibi, er ya da geç onun biçimini bulmayan ve onunla beslenmeyen bir düş de yoktur; bir kalem alın elinize ve bırakın elinizi, yani düşüncenizi kendi haline, çoğu zaman Kule çıkacaktır ortaya, şu yalın çizgiye, tek mitsel işlevi, şairin deyişiyle *taban* ile *tepe*yi ya da *yer* ile *gök*ü birleştirmek olan şu yalın çizgiye indirgenmiş olarak.

Bu katışıksız –neredeyse boş– göstergeden kaçınmak olanaksızdır, *çünkü her şeyi söylemek ister o*. Eiffel Kulesi'ni yadsımak için (böyle bir şeye ender olarak eğilim duyulur, çünkü bu

1 *Derrick* (İng. sözcük): Petrol kuyularının açılmasında kullanılan delme aygıtını taşıyan madeni yapı kafesi; ya da bayındırlık işlerinde kullanılan kaldırma makinesi. (Ç.N.)

simge bizdeki hiçbir şeye zarar vermez) tıpkı Maupassant gibi yapıp Kule'ye yerleşmek, sanki onunla özdeşleşmek gerekir. İnsanın kendi bakışını yalnız kendisinin bilmemesi gibi Kule de merkezini oluşturduğu eksiksiz optik sistemin tek kör noktasıdır, Paris de bunun çevre çemberini oluşturur. Ama Kule, kendisini sınırlarmış gibi görünen bu devinim içinde yeni bir güç kazanır: Bakıldığında nesnedir, ziyaret edildiğinde bu kez bakış haline gelir, ve az önce kendisine bakmakta olan şu Paris'i ayakları altında hem yayılmış hem de toplanmış bir nesne olarak oluşturur. Kule gören bir nesnedir, görülen bir bakıştır: (...) Kule (onun mitsel güçlerinden biri de işte burada yatar) bu *görmek* ile *görülmek* arasındaki ayrılığı, sıradan karşıtlığı hiçe sayar; her iki işlev arasında büyük bir dolaşımı yerine getirir; sanki bakışın her iki cinsiyetine de sahip eksiksiz bir nesnedir. Algılama düzenindeki bu ışıl ışıl konum, anlama yönelik olağanüstü bir eğilim kazandırır ona: Kule anlamı çeker, tıpkı bir paratonerin yıldırımı çekmesi gibi; bütün anlamlandırma meraklıları için büyüleyici bir rol oynar Kule, katışıksız bir gösterenin rolünü; bir başka deyişle, insanların, hiç durmadan kendi bilgilerinden, düşlerinden, tarihlerinden istedikleri gibi çekip aldıkları **anlamı** yerleştirdikleri bir biçimin rolünü oynar, ama yine de söz konusu anlam bitmez ve sınırlandırılamaz: Yarının insanları için Kule'nin ne olacağını kim söyleyebilir ki? Ama kuşkusuz o her zaman bir şey olacaktır, hem de kendilerinden bir şey. Bakış, nesne, simge: Onun her zaman Eiffel Kulesi'nden apayrı ve ondan çok daha fazla bir şey olmasına olanak veren sonsuz işlevler dolaşımı budur işte.

Kendisini bir tür bütünsel anıt haline getiren düşsel nitelikli bu büyük işlevi karşılamak için, Kule'nin aklın denetiminden kaçıp kurtulması gerekir. Bu başarılı kaçışın ilk koşulu, Kule'nin bütünüyle *yararsız* olmasıdır. Kule'nin yararsızlığı her zaman belli belirsiz biçimde bir skandal olarak, yani değerli ve kabul edilemez bir gerçeklik olarak hissedilmiştir. Daha inşa edilmeden önce bile, yararsız olduğu söyleniyor, bu da Kule'nin mahkûm edilmesi için yeterlidir diye düşünülüyordu o sıralarda. Büyük burjuva girişimlerinin uşculluğuna ve ampirizmine genel olarak bağlı olan bir dönemin anlayışında, yararsız bir nesne

fikrine katlanmaya yer yoktu (meğer ki açıkça bir sanat nesnesi olmasın; böyle bir şeyin de Kule için söz konusu olduğu düşünülemezdi). Bu nedenle Gustave Eiffel, Sanatçıların Bildirisi'ne yanıt olarak projesini kendi savunurken, Kule'nin gelecekteki bütün kullanımlarını özenle bir bir sayar: Bunların tümü de, bir mühendisten bekleneceği gibi, bilimsel kullanımlardır: aerodinamik ölçümler, kullanılmış olan gerecin direncine ilişkin incelemeler, tırmanıcının fizyolojisi, radyoelektrik konusundaki araştırmalar, telekomünikasyon sorunları, meteoroloji gözlemleri, vb. Bu yararlar, tartışma kabul etmez hiç kuşkusuz ama, müthiş Kule mitinin yanında, onun bütün dünyada üstlenmiş olduğu insansı anlamın yanında çok gülünç kalır. Çünkü burada, yararcı nedenler, Bilim miti tarafından ne kadar yüceltilmiş olurlarsa olsunlar, insanların tam anlamıyla insan niteliği taşımalarına yarayan büyük hayal işleviyle karşılaştırıldıklarında bir hiç kalırlar. Ama yine de her zaman olduğu gibi yapıtın nedensiz anlamı hiçbir zaman doğrudan doğruya açıklanmaz: Kullanım başlığı altında usçullaştırılır: Eiffel, Kule'sini ciddi, usa uygun, yararlı bir nesne biçiminde görüyordu; insanlar ise Kule'yi, ona, doğal olarak usdışının sınırlarına varan büyük bir barok düş biçiminde geri gönderirler.

Bu iki yanlı harekette derinlik vardır: Mimarlık her zaman için düş ve işlevdir, bir ütopyanın anlatımı ve bir konforun aracıdır. Kule'nin doğmasından önce bile XIX. yy'da (özellikle Amerika'da ve İngiltere'de) yüksekliği şaşırtıcı olacak binalar düşlenmişti, çünkü bu yüzyılda teknik başarılarla uğraşılmaktaydı ve gökyüzünün fethi de yeniden insanlığın içini kemirip durmaktaydı. 1881'de, Kule'nin yapılmasından kısa süre önce, bir Fransız mimarı bir güneş-kule projesini oldukça ilerletmişti; oysa, demir işçiliğine değil de duvarcılığa başvurduğu için teknik açıdan oldukça çılgınca sayılan bu proje de tümüyle ampirik bir yararlılık güvencesi altındaydı; bir yandan yapının tepesine yerleştirilen bir ateş makinesi, aynalar sistemi (karmaşık bir sistem kuşkusuz!) yardımıyla Paris'in en gizli köşe bucağını aydınlatacaktı; öte yandan da bu güneş-kulenin en son katı (Eiffel Kulesi gibi yaklaşık 1000 ayak) hastaların "dağdaki kadar temiz" bir havadan yararlanacakları bir tür temiz havaye-

ri'ne *(aerium)* ayrılacaktı. Bununla birlikte, Eiffel Kulesi için olduğu gibi, burada da, girişimdeki naif yararcılık düş işlevinden ayrılmaz; son derece güçlü olan bu işlev de, doğrusu girişimin yaratımındaki esin kaynağını oluşturur: Kullanım, anlamı barındırmaktan başka bir şey yapmaz. İşte bu yüzden de, insanlar arasında gerçek bir Babil kompleksinden söz edilebilir: Babil'in, Tanrı ile iletişim kurmaya *yarayacağı* varsayılmıştı, ama yine de Babil, teoloji projesinde görülen derinlikten daha başka birçok derinlikle ilgili bir düştür; ve nasıl ki yararcı nitelikli koruyucudan kurtulmuş olan bu yükselme kökenli düş, en sonunda, ressamların canlandırdığı sayısız Babillerde kalan şeyden ibaret olmuşsa (sanatın işlevi sanki nesnelerin derin yararsızlığını göstermekmiş gibi), Kule de, gerçekleşmesine izin vermiş olan bilimsel gerekçelerden çarçabuk kurtulmuş olarak (burada Kule'nin gerçek anlamda yararlı olması önemli değildir), büyük bir insanlık düşünden hareketle doğmuştur. Bu düş, içinde devingen ve sonsuz anlamların birbirine karıştığı bir düştür: Kule kendisini insanların hayalgücünde yaşatan temel yararsızlığı yeniden ele geçirmiştir. Başlangıçta, boş bir anıt fikri mantığa son derece aykırı olduğundan, Kule bir "Bilim Tapınağı" haline getirilmek istenmişti; ancak burada yalnızca bir eğretilemedir [metafor] söz konusu olan; aslında *hiçbir şey* değildir Kule, anıtın bir tür sıfır derecesini gerçekleştirmektedir o; hiçbir kutsal şeye katılmaz, Sanat'a bile; bir müze gibi gezilemez Kule: Görülecek bir şey yoktur *içinde*. Yine de bu boş anıt her yıl Louvre müzesine gidenlerin iki katına varan, Paris'in de en büyük sinemasından hissedilir derecede daha fazla sayıda olan izleyiciyi kabul eder.

Peki Eiffel Kulesi niye ziyaret edilir ki? Asıl nesnesi olmaktan çok billurlaştırıcısı olduğu bir düşe katılmak için hiç kuşkusuz (zaten özgünlüğü de burada yatmaktadır). Kule seyredilecek sıradan bir görüntü değildir; Kule'ye girmek, tırmanmak, Kule'nin geçitleri çevresinde koşuşmak, hem daha basit bir biçimde hem de derinlemesine olarak bir *görünüm*ün içine girmektir ve bir nesnenin (ama *ajurlu* bir nesnenin) içini keşfetmektir, turistik nitelikli riti, bakışın ve kavrayışın serüvenine dönüştürmektir. Kule'nin sonuncu anlamı olan onun o büyük

simgesel işlevine geçmeden önce, sözümü bitirmek için, şu ikili işlev üstüne birkaç söz söylemek isterim.

Kule Paris'e bakmaktadır. Kule'yi ziyaret etmek demek, Paris'in belli bir özünü algılamak, anlamak ve onun tadını çıkarmak için balkona çıkıp oturmak demektir. Burada da Kule özgün bir anıttır. Genellikle dam köşkleri [cihannümalar] doğaya tepeden bakış noktalarıdır, doğanın öğelerini, sularını, vadilerini, ormanlarını ayakları altında tutarlar; öyle ki "güzel görünüm" turizmi, hiç kuşkusuz doğacı bir mitoloji içerir. Kule'ye gelince, o, doğaya değil de kente bakar; bununla birlikte Kule, ziyaret edilen bakış noktası konumundan dolayı, kenti bir tür doğa haline getirir; insanların karıncalar gibi kaynaşmasından peyzaj oluşturur, çoğunlukla karanlık kent mitine romantik bir boyut, bir uyum, bir hafiflik katar; onun aracılığıyla ve ondan hareketle, kent, kendilerini insanların merakına sunan büyük doğa temalarıyla birleşir: Okyanustur, fırtına, dağ, kar, ırmaklardır bu temalar. Kule'yi ziyaret etmek, şu halde, anıtların pek çoğu için söz konusu olduğu gibi tarihsel bir kutsallıkla bağlantı kurmak değil de daha çok yeni bir doğayla, insan uzamının doğasıyla bağlantı kurmak demektir: Kule bir iz, bir anı, kısacası bir kültür olmaktan çok, onu uzama dönüştüren şu bakış tarafından doğal kılınmış bir insanlığın dolaysız tüketimidir.

(...)

ROLAND BARTHES

R. Barthes, *Roland Barthes* (*par Roland Barthes*) [Paris, Seuil, 1975] adlı kitabında, göstergebilimsel deneyimini, bu kez inceleme konusu olarak gözlemlediği "kendi"sini anlamlandırmada kullanırken, "kendi yazısı"nın "büyü"sünü de "parçalar" tekniğiyle sunuyor. Aşağıda bu kitabın Türkçe çevirisinden dört "parça" yer alıyor: *Roland Barthes* (çeviren: Sema Rifat), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998, s. 112-115, 136-137; 2. baskı 2006.

(...)

Le cercle des fragments ~ Parçalar çemberi

Parçalar halinde yazmak: Bu durumda parçalar, çemberin çevresinde yer alan taşlardır: Halka gibi çepeçevre yayılıyorum: Parça parça olmuş bütün küçük evrenim; ya merkezde ne var?

Onun ilk metni ya da aşağı yukarı ilk metni *(1942)* parçalardan oluşur; bu seçim daha o zaman Gide tarzında gerçekleşmişti "çünkü tutarsızlık, özü değiştiren bir düzenden daha iyidir". Aslında, o zamandan beri kısa yazı yazmayı hep sürdürmüştür O: *Mythologies*'deki ve *L'Empire des signes*'deki küçük tablolar, *Essais critiques*'teki yazılar ve önsözler, *S/Z*'in okuma birimleri, *Michelet*'nin başlık atılmış paragrafları, *Sade II*'nin ve *Le plaisir du texte*'in parçaları.

O, serbest güreşi de daha o zaman bir parçalar dizisi, bir gösteriler toplamı olarak görüyordu, çünkü "serbest güreşte, süre değil de her an'dır anlaşılabilir olan" (*My*, 14); yapısında "kopukluk" ve "caymaca"ya, bir başka deyişle kesilme ve kısa devre figürlerine [değişmeceler] uyan bu spor hilesine şaşkınlık ve yeğlemeyle bakardı O.

Parça yalnızca yanındakilerden kopmakla kalmaz, her parçanın içinde de yan yana sıralanma egemendir. Bu küçük parçaların dizinini yaparsanız çok iyi görürsünüz bunu; aralarından her biri için, göndergeler [Fr. *référents*] topluluğu karmakarışıktır; tıpkı dizeler oluşturulsun diye önceden verilen uyaklarla oynanan oyun gibidir: "şu sözcükler verilmiş olsun: *Parça, çember, Gide, serbest güreş, kopukluk, resim, makale, Zen, intermezzo*; siz şimdi bunları birleştirebilecek bir söylem tasarlayın." İşte bu, yalnızca bu parçanın ta kendisi olur. Bir metnin dizini demek ki, bir gönderme, bir başvuru aracı değildir: kendisi de bir metindir, birincinin *engebe*si (kalıntısı ve girinti çıkıntısı) olan ikinci bir metin: Tümcelerin mantığında çılgınca (kesintili) olan şey.

Resim alanında yalnızca lekeci doğrultuda acemice şeyler yaptığım için, düzenli ve sabırlı bir resim öğrenimine başlamaya karar veriyorum. XVII. yy'a ait bir İran kompozisyonunu ("Ava çıkmış soylu") kopya etmeye çalışıyorum; orantıları, düzenle(n)meyi, yapıyı betimlemeye çalışmak yerine önüne geçil-

mez bir biçimde kopyalıyorum, naif bir tutumla ayrıntısı ayrıntısına birbirine bağlıyorum; böylece beklenmedik "sonuçlar" doğuyor: Süvarinin bacağı gelip atın göğüs kayışının ta(m) tepesine oturuyor, vb. Kısacası taslak yaparak değil de ekleme yaparak çalışıyorum; bende önsel olarak (ilk olarak) ayrıntı, parça, *rush* [acele etme] eğilimi vardır ve bir de onu bir "kompozisyon"a götürme beceriksizliği: "Kütleler"in kopyasını çıkartamam ben.

Başlangıçlar bulmayı, yazmayı sevdiği için O, söz konusu hazzı artırmaya yönelir: İşte bu yüzden parçalar yazar: Ne kadar parça varsa, o kadar başlangıç, o kadar haz vardır (ama sonları sevmez: Retoriğin kapatma öğesi tehlikesi çok fazla büyüktür: *Son söze*, son yanıta dayanamama korkusu.)

Zen, ani, ayrı, kopuk açılma yöntemi olan *torin* Budacılığına aittir (*kien* ise tersine dereceli giriş yöntemidir). Parça (hayku gibi) *torin*'dir; dolaysız bir zevk içerir: Bir söylem fantazmasıdır, bir arzu açılmasıdır. Parçanın filizi, tümce-düşünce biçiminde, nerede olsa gelir size: Kahvede, trende, bir dostla konuşurken (onun söylediği şeye ya da benim söylediğim şeye yandan gelir): İşte o zaman insan not defterini çıkartır, bir "düşünce"yi değil de vuruş gibi bir şeyi, eskiden "dize" denecek olan bir şeyi not etmek için.

Ne yani, parçalar peş peşe konduğunda hiç düzenleme olanağı yok mu dersiniz? Var elbette: Parça, bir çevrimin *(Bonne Chanson, Dichterliebe)* müziksel düşüncesi gibidir: Her parça kendi kendine yeter, ama yine de yanındakilerin aralığından başka bir şey değildir: Yapıt metin-dışı öğelerden oluşmuştur yalnızca. Parçanın estetiğini en iyi anlamış ve uygulamış olan kişi (Webern'den önce) Schumann'dır belki de; parçaya "intermezzo" diyordu; yapıtlarında *intermezzo*'ları çoğaltmıştı: Ürettiği her şey sonunda *araya girmişti*: Ama neyle neyin arasına? Tam anlamıyla bir kesintiler dizisi ne anlama gelir?

Parçanın kendi ideali vardır: Bu ideal, düşüncenin, ya da bilgeliğin, veya gerçeğin ileri derecede yoğunlaşması (Özdeyiş'te olduğu gibi) değil de müziğin yoğunlaşmasıdır: "Gelişme"nin karşıtı "ton" olacaktır, eklemli ve şarkı biçiminde söylenen bir şey, bir okuma ya da söyleyiş biçimi: Burada *tını* ege-

men olmalıdır, ağır basmalıdır. Webern'in *Kısa Parçalar*'ı: Burada kadans yoktur: *Kısa kesme*de ne kadar da ustalık gösterir!

Le fragment comme illusion ~ Yanılsama olarak parça

Konuşmamı kesmekle, kendimle ilgili olarak yaptığım hayalî konuşmaya son verdiğim, aşkınlık tehlikesini hafiflettiğim yanılsamasına kapılırım; ama parça (hayku, özdeyiş, düşünce, günce parçası) en *sonunda* retoriğe ilişkin bir türdür, retorik de, dilin, kendini yorumlamaya en iyi sunan katmanıdır, işte bu yüzden de ben, kendimi dağıttığımı sanırken yaptığım şey, uslu uslu imgeler evrenimin yatağına girmekten öteye gitmez.

Du fragment au journal ~ Parçadan günceye

Uzun bir yazının bozulup darmadağınık olmasıyla en sonunda düzenli olarak parça oluşturma alışkanlığı edinilir; sonra parçadan "günce"ye kayılır. İşte bu noktadan sonra, bütün bunların amacı, insanın kendisine bir "günce" yazma hakkını tanıması değil midir? Ben, günün birinde Gide tarzı "günce" temasını, özgür bir biçimde, yeniden ortaya çıkarmak için bütün yazdıklarımı gizli ve sürekli bir çaba olarak kabul etmekte haklı değil miyim? Bitiş ufkunda kimbilir belki de yalnızca başlangıç metni (Onun gerçek anlamda ilk metninin konusu Gide'in *Günce*'sidir).

Bununla birlikte "günce" (özyaşamöyküsel) yine de günümüzde gözden düşmüştür. Karşılıklı ve aynı anda yer ve durum değiştirme: Güncelerin bıkıp usanmadan yazılmaya başlandığı XVI. yy'da "günce"nin [Fransızca'da] adlandırıldığı sözcük *diaire*'di: *diarrhée* [diyare, ishal] ve *glaire* [sümük zarı salgısı].

Parçalarımın üretimi. Parçalarımın dikkatle ve hayranlıkla incelenmesi (düzeltme, güncelleştirme, vb.). Artıklarımın dikkatle ve hayranlıkla incelenmesi (narsisizm).

(...)

La langue maternelle ~ Anadili

Yabancı dillere karşı neden bu kadar isteksizlik, ve/ya da bu kadar yeteneksizlik niye? İngilizce'yi lisede öğrendi O (Kraliçe Mab, *David Copperfield, She stoops to conquer* sıkıcı geldi Ona). İtalyanca'yı daha çok sevdi, bu dilin ana çizgilerini Ona Milanolu eski bir Protestan papazı (tuhaf bir birleşim) öğretti. Ama O bu dillerden yalnızca, turistik açıdan, o da çok az, yararlandı. Hiçbir zaman bir dilin içine tam olarak girmedi: Yabancı yazınlardan pek zevk almazdı, çeviri konusunda sürekli kötümserdi, çevirmenlerin sorunları karşısında çılgına dönüyordu, çünkü onlar bir sözcüğün anlamının ta kendisi olduğunu sandığım şeyden, yani yananlamdan çoğu kez o kadar habersiz görünüyorlardı ki! Bütün bu tutukluk bir sevginin, anadili (kadınların dili) sevgisinin öbür yüzüdür. Ulusal bir sevgi değildir bu: O bir yandan hiçbir dilin üstünlüğüne inanmaz ve çoğu kez Fransızca'nın korkunç eksikliklerini görür; öte yandan da kendi dilinde kendini hiçbir zaman güvende hissetmez; tehdit edici bölünmeyi fark ettiği durumlar çok fazladır; kimi kez sokakta konuşan Fransızları duyduğunda nasıl olup da onların dilini anladığına, bedeninin bir bölümünü onlarla paylaştığına şaşar kalır. Çünkü Fransız dili Onun için kuşkusuz bir göbekbağı dilinden başka bir şey değildir.

(Aynı zamanda da O, kendisine çok yabancı olan, sözgelimi Japonca gibi dillere ilgi duyar; Japonca'nın yapısı, Onun için *bambaşka* bir konunun düzenlenişini *simgeler* – imge ve uyarı.)

(...)

Açıklama: R. Barthes'ın yukarıda alıntılar yaptığımız yapıtları dışında ayrıca bkz.: *Yazının Sıfır Derecesi* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Metis Yay., 1989; *Çağdaş Söylenler* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1990, 2. baskı, Metis Yay., 1998; *Bir Aşk Söyleminden Parçalar* (çeviren T. Yücel), İstanbul, Metis Yay., 1992; *Göstergeler İmparatorluğu* (çeviren: T. Yücel), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1996; *Romanın Hazırlanışı 1* (çeviren: M. Rifat-S. Rifat), İstanbul, Sel Yay., 2006; "Roland Barthes Dosyası" (hazırlayan: M. Rifat), *Kitap-lık*, 116, s. 68-131.

Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu

Algirdas Julien Greimas

GÖSTERGEBİLİM

Litvanya asıllı Fransız göstergebilimcisi ve Paris Göstergebilim Okulu'nun önderi A. J. Greimas (1917-1992) mantıksal-matematiksel göstergebilimin kurucusudur. Aşağıda *La linguistique* adlı ortak yapıtta (Paris, Larousse, 1977) yer alan "La sémiotique" ("Göstergebilim") başlıklı yazısının (s. 223-229) çevirisini sunuyoruz.

Stoacı ya da Ortaçağ'lı atalarından (**modi significandi** [anlamlama biçimleri] kuramcıları) bağımsız olarak gelişen, buna karşılık, daha yakın dönemlerdeki öncülerden (Avrupa'da Ferdinand de Saussure, A.B.D'nde Charles Sanders Peirce) kesin bir biçimde kaynaklanan **göstergebilim** (semiyotik ya da semiyoloji), 1960'lı yıllarda, önce Fransa'da (Roman Jakobson'un ve daha kesin olarak da Louis Hjelmslev'in etkisiyle), birkaç yıl sonra da Sovyetler Birliği'nde (yine Jakobson'la bağlantılı olarak ve Moskova Okulu'nun yeniden ortaya çıkmasıyla) yenilikçi, bilimsel bir yaklaşım biçiminde kuruldu; kısa bir süre içinde de, hemen hemen bütün dünyada, ender olarak özümsenmesine, daha doğrusu hoşgörüyle karşılanmasına ve çoğunlukla da

üniversitelerde insan bilimleri öğretimi alanına alınmamasına karşın, önemli sayıda çalışma ve araştırmaya yol açan bir bilim dalı ve yöntembilim olarak gelişti.

Fransız yapısalcılığı, iki dünya savaşı arasında yer alan Prag ve Kopenhag Dilbilim Okullarına özgü edinimin bir bakıma gelişmesi ve karşılaştırmalı söylenbilim (Georges Dumézil), insanbilim (Claude Lévi-Strauss), psikanaliz (Jacques Lacan), yazın (Roland Barthes) gibi alanlara yayılmasıdır. Bu yapısalcılık, göstergebilimin, dilbilimsel öngerçekler bütününden kalkarak, o ana dek dağınık bulunan yeni bir bilimsel becerikliliğe ilişkin yorumların ve ortak görüşlerin alanı olarak ortaya çıkmasını sağladı.

Saussure'ün, ileride kurulacak "göstergelerin genel bilimi"ni belirtmek için önerdiği **semiyoloji** terimi, kısa sürede **semiyotik** terimiyle çatıştı. **Semiyotik** terimini kullananlar, gösterge çözümlemesi düzeyinde **belirginlik** kavramına kuşkuyla bakıyorlar ve mantıktaki göstergebilim [**semiyotik**] kavramına yaklaşmaya çalışıyorlardı; mantıktaki göstergebilim, dilyetisi olarak, bir sözdizim ile bir anlambilime ayrılıyordu (Rudolf Carnap).

İlk olarak eksiksiz ve etkili bir göstergebilim kuramı oluşturan L. Hjelmslev'in verdiği tanım (bu tanıma göre, göstergebilim [semiyoloji] özel gösterge dizgelerinin üstkuramıdır) belki herkesi hoşnut edebilecek bir tanımdı; ancak, uluslararası kullanım, giderek yalnızca **semiyotik** terimine yer verdi.

Göstergebilim ile dilbilim arasındaki bağıntılar.

İlk bakışta, göstergebilim ile dilbilim arasındaki bağıntılar, dilbilim göstergebilimsel bir dizge olduğu için, yalın gibi görünür. Bununla birlikte, dilbilimin konusu olan doğal dillerin ayrıcalıklı bir yeri vardır; çünkü, öbür anlamlı dizgeler, doğal dillere aktarılabilir ama bunun tersi olanaksızdır. Doğal dillerin üstün niteliği, kendi yapıları içinde özerk anlam(lama)dizgeleri geliştirme yeteneğiyle de ortaya çıkar: Bunu, ya hukuk, ahlak, din, vb. "doğal" gösterge evrenlerini düzenleyerek ya da "yap-

ma" dillerin oluşturulmasına dayanak ve araç sağlayarak gerçekleştirirler. Yapma diller arasında, bir yandan, bütünüyle bilimler, bir yandan da öbür dilyetilerini açıklamaya (= dilbilgileri) ya da geçerli kılmaya (= mantıklar) çalışan dilyetileri sayılabilir. **Dil(bilim)sel göstergebilim**, böylece, dar anlamdaki dilbilimin uğraş alanını büyük ölçüde aşar.

Dilsel olmayan göstergebilimler.

Göstergebilimsel tasarının dilbilime göre konumunu belirlemedeki zorluk, Saussure'ün **gösteren** ve **gösterilen** ikilisiyle kurtulmaya çalıştığı, dil ile düşünce arasındaki ilişkilere özgü felsefi önvarsayımlardan ileri gelir. Doğal dillerin eklemlenişine ayrılmaz biçimde bağlı olan ruhsallık öngerçeği, dilsel olmayan anlamlı dizgeler için dilsel olarak eklemlenmiş bir gösterilenin aracılığını zorunlu kılıyor ve bunları ikincil ve türev gösterge dizgeleri olarak nitelendiriyordu.

Yüz elli yıl boyunca sürekli ve çelişkisiz etkinlikler göstermiş tek insan bilimi olarak bilinen dilbilimin düzenlediği örnekçelerin [modellerin] değeri, her ne kadar tartışılamazsa da, yayılmacılığı da benimsenemez: Sözgelimi, resim göstergebilimini, yalnızca resim üstüne yazılmış söylemlerin çözümlemesine indirgemek sakıncalıdır. Göstergebilimin görevi, yalnızca dilsel olarak eklemlenmiş anlamsal bütünleri değil, "yaşanmış olan", "hissedilmiş olan", "etkilenilmiş olan" gibi deyişlerin altında yatan dolaysız anlamlamaları da açıklamaktır. Demek ki, dilsel olmayan göstergebilimler, çeşitli güçlükleri aşarak, bu arada hem dilbilimin etkisinden kurtularak hem de biçimcilikten korunarak kurulmaktadır; çünkü biçimcilik, sözgelimi, uzam göstergebilimini ya da müzik göstergebilimini yalnızca gösteren boyutunu ele alan salt betimlemelere dönüştürecektir.

Bildirişim kuramının geliştirdiği inceleme örnekçelerinin yetersizliği, işte bu alanlarda görülmekte ve söz konusu örnekçeler, anlamlama örnekçeleriyle giderek bütünlenmektedir. Böylece, gösterge dizgelerinin incelenmesine eklenen yeni bir araştırma boyutu belirlenmiştir: **Göstergesel kılgıların** (pratik-

lerin) bir başka deyişle, bedensel davranışların ya da el kol baş hareketlerinin araştırılması. (...)

Göstergebilim alanı.

Göstergebilimin çeşitli alanlara yönelik olması ve tutkularındaki büyüklük, edinimlerinin değerlendirilmesini ve hatta düzenlenişindeki başlıca eklemlenişlerin sunulmasını güçleştirir.

Göstergebilim, öncelikle, kendi geliştirdiği yöntemleri ve inceleme örnekçelerini öbür insan bilimlerine sunan yöntembilimsel bir yaklaşımdır. Kimi kez, bazı alanlara doğrudan doğruya el atar ve yeni yöntemler arayan dalları (sözgelimi, yazılı ve sözlü yazın) yeniden düzenlemeye çalışır. Kimi kez de, yeni bilgi alanları oluşturma savındadır (sözgelimi, oyunlar, çizgi resimler, reklam gibi alanlarda). Öte yandan, oluşturulmuş yöntem ve kuramlarla karşılaştığında, bilimkuramsal çatışmalara yol açması, kendi içinde de ideolojik uyumsuzluklara uğraması ve kimi kez aşırı bir dağılma izlenimi verip, gelişme açısından çarpıcı eşitsizlikler göstermesi hiç de şaşılacak bir şey değildir. Onun için, bu gelişme ve yayılma aşamasında, kökleşmiş bir göstergebilimden çok, bir göstergebilimsel tasarıdan söz etmek gerekir.

Göstergebilimsel dizgelerin doyurucu bir sınıflandırmasını önermek olanaksızdır. Bilgi alanları, amaçlanan konulara göre değil de, gelişme yolundaki yöntembilimlere göre oluştuğundan, yalnızca, yapıya özgü ve iç ölçütler bir bilimin bütün düzenini açıklayabilir. Günümüzde, yalnızca bazı göstergebilimsel alanların sınırları belirlidir: kurulmuş olmaları ve belitsel özellikler taşımaları nedeniyle yapma diller, gösteren ile gösterilenin koşut eklemlenişini benimseyen şiir göstergebilimi, vb. Yalnızca söylem göstergebiliminin geniş ve görece olarak kesin bir kavramsal görünümü vardır.

Gösterge dizgeleri, en yaygın olarak, bildirişim kanallarına göre, ya da bir başka deyişle, gösterenin oluşturulmasına yarayan duyumsal düzenlere göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırma da doyurucu olmaktan uzaktır: Sinema, tiyatro, kent uzamı gibi çok geniş anlamlı bütünler, birçok **gerçekleşme dil**inin, an-

lamları topluca üretme amacıyla birbiriyle sıkı sıkıya karışmış yığışma bölgeleri olarak görülür. Bu nedenle, her ne kadar can sıkıcı bir durumsa da, yaygın uygulama, araştırma alanlarını adlandırmakla yetinir: Kutsal Kitap göstergebilimi, uzam göstergebilimi, reklam göstergebilimi, vb.

Söylem göstergebilimi.

Varlığını, inceleme konularındaki çeşitliliğin üstesinden gelen yöntembilimsel tutarlılığa borçlu bir bilgi alanı, göstergebilimsel eylemin etkililiğini ortaya koyarak gerçekleşti: Bu, söylemlerin düzenlenmesi ve sınıflandırılmasıyla ilgili bir alandır ve dilbilimcilerin tümce sözdizimiyle ilgilenmeleri nedeniyle hiç işlenmemiştir; öte yandan, klasik sözbilim [retorik] ve yazınbilimin geçerliğini yitirmiş olarak görülen yöntemlerinin, kapsamsız bir izlenimci biçembilim yararına bırakılmış olması nedeniyle de, elverişli bir alandır.

Söylem göstergebilimi, anlatısal ve **figüratif** özellikler taşıyan metinlerin incelenmesiyle (Dumézil ve Lévi-Strauss söylenbilimsel metinleri, V. Propp ise halkbilimsel metinleri inceledi) gelişebildi. Bir yandan, dizisel [paradigmatik] ve karşılaştırmalı olguları, öbür yandan da dizimsel [sentagmatik] çalışmaları birbirine yaklaştırdı. Ayrıca, söylemleri, iki tür dönüşüm alanı olarak belirledi: birbirleriyle dönüşüm ilişkisi içinde bulunan, ama aynı zamanda da kendi yapılarında içerik dönüşümleri taşıyan bitişik metinler. Bu yaklaşım, çözümsel ve kuramsal alanda birçok yoğun araştırmanın yapılmasına yol açmıştır. Öncelikle, sözlü yazına ilişkin **figüratif** özellikli metinlerin seçilmesi çok yerinde olmuştur; çünkü, böylece, göstergebilimsel araştırmalar sağlam temeller (evrensel özellikte anlatı biçimleri içeren, görece olarak yalın anlatılar) üstüne oturtulmuştur. Bu ilk açıklamaların, yazıya aktarılmış yazınsal metinlere uygulanmasıyla da, **yazınsal göstergebilim** sorunsalı daha zenginleşip, daha karmaşıklaşmıştır. Bununla birlikte, söz konusu uygulamalar, eskiden beri ayrıcalıklı nitelik taşıyan bu kültür alanında ideolojik tartışmalara yol açtığı gibi, göstergebilimi, yenilik üs-

tüne bir tartışma alanı olarak göstermeye kadar gitmiştir. Ama, edinim olumludur: Çünkü, kültürel ve çoğunlukla da insancı etkinliğin başlıca iki alanı (yazınsal söylem ve tarihsel söylem) düzenli bir araştırmanın konusu olmuştur.

Söylemler diye adlandırılan göstergebilimsel konuların son derece karmaşık olduğunun bilinmesi nedeniyle, bunları incelemek için, çeşitli **çözümleme düzeyleri** ayırt etmek gerekmiştir. Nitekim, bir metni kavramaya yarayan soyut yapıların ve bu metindeki dönüşümleri içeren mantıksal-anlamsal işlemlerin belirlediği **derin düzey,** metinlerin sözdizimsel düzenlenişini ortaya koyan **biçimbilimsel-sözdizimsel düzeyden** ayrılır; öte yandan, sözdizimin bir bakıma dünyadaki **figürlerle** (el kol baş hareketleri yapan kişiler ve algılanabilir özelliklerle donatılmış nesneler) somutlaştırıldığı **figüratif düzey** de, çeşitli yapısal görünümlerin herhangi bir doğal dilde gerçekleşmesini sağlayan **metinsel düzeyden** ayırt edilmelidir.

Hemen hemen özerk nitelikli bu çözümleme düzeyleri arasındaki ayrım, yalnızca işlemsel değildir. Nitekim, metinsel ve figüratif düzeylerin ayrımı, doğal dillerin deyimsel özelliğine bağlı olgular ile doğal dilleri aşan göstergebilime özgü olguları birbirinden ayırmaya yol açar. Ayrıca, birbirinden ayrı ama eşdeğerli düzeylerin tanınması, bir yandan figüratif söylemlerin (anlatılar ve öyküler) figüratif olmayan söylemlerle (felsefe söylemleri, öğretici söylemler) karşılaştırılmasına yararken; öte yandan da, aynı biçimsel aygıtın **yazınsal olmayan söylemlerin** (hukuk, toplum, iktisat, vb. ile ilgili söylemler) çözümlenmesinde kullanılmasını da sağlar. Böylece, göstergebilim, daha önce toplumbilim alanında girişilen ama pek inandırıcı olmayan içerik çözümlemesi girişimlerinin yerini alır. Sonuç olarak, eni konu düşünülerek yapılmış bir genelleştirmeyle, dilsel olmayan dizimsel zincirlenişleri (törenler, sirk programları, içinde yaşanan mekânlar) metinler olarak ele alabilir ve daha önce denenmiş inceleme örnekçelerinden yararlanarak bunlara aynı çözümleme yöntemlerini uygulayabiliriz. Böylece, ayrıcalıklı bir araştırma alanında gerçekleştirilmiş yapısal ayrımlar, uygulama alanlarının çokluğuna karşılık birleştirici bir göstergebilimin iç eklemlenişine temel olabilir.

ITALO CALVINO'NUN "KİTAPLARIMDAN BİRİNİ NASIL YAZDIM" BAŞLIKLI METNİ İÇİN ÖNSÖZ

İtalyan romancısı I. Calvino (1923-1985), 1984 yılında A. J. Greimas'ın yönetimindeki Paris Göstergebilim Okulu'nun yayın organı *Actes sémiotiques-Documents*'da (VI, 51) Fransızca olarak "bambaşka" bir metin yayımlamış ("Comment j'ai écrit un de mes livres"), bu metnin önsözünü de A. J. Greimas yazmıştı. Söz konusu metin ve önsöz 1996 yılında Türkçe'ye çevrildi: I. Calvino, *Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım* (çeviren: M. Rifat - S. Rifat), İstanbul, İyi Şeyler Yay. Aşağıda, bu Türkçe çeviride yer alan A. J. Greimas'ın önsözünü ("Okurun Bilgisine") farklı ve açıklayıcı bir başlıkla sunuyoruz.

"Bütün değerlerin yeniden gözden geçirildiği" şu günlerde, **göstergebilim** [semiyotik], haklı olarak, kapalı bir entelektüel güvenlik alanı gibi görülebilir: Göstergebilim, "tam anlamıyla oluşmuş" bir bilim dalı olmaksızın biraz ağır ama güven verici bir **üstdil**, sağlam ve sınırlandırılabilir bir yöntemler kataloğu ile donatılmış bilimsel bir tasarı olduğunu iddia eder.

Şu işe bakın ki, bu sakin alanı "altüstoluşlar" [kuramı] yardımıyla sağlamlaştıran René Thom'un ardından aynı alana, insanı hemen hiç rahat bırakmayan bir yazar, Italo Calvino giriyor. Calvino, *oulipo-greimas* doğrultusundaki bir yazı ile yeni bir yazınsal göstergebilim incelemesi sunuyor. Onun yazılarıyla biraz olsun haşır neşir olmuş herhangi bir kimse, Calvino'cu sınırtanımazlığın belirtisi olan böyle bir incelemenin, ciddilik ve havailiğe ilişkin değerlendirmeler ötesinde, serinkanlılıkla ve dudakta hafif bir gülümsemeyle okunması gerektiğini çok iyi bilir.

Bu nedenle, sözgelimi Calvino'nun metninin dörtgen çizimli sunuluşunu, **göstergebilimsel dörtgen**e ilişkin herhangi bir standart ya da post-standart kuram ile türdeş kılmaya çalışmak kadar yanlış bir şey olamaz. Ama burada yazarın şu örtük

inancını görmemek de yanlış olur: Bu inanç, dünyanın anlaşılabilir bir okunuşu için alfabe sağlayan tek dilin, sayılan ve ölçülen alan olduğu inancıdır.

Şimdi bu noktada her şeyi yerli yerine oturtmaya çalışalım: "Kitaplarımdan Birini Nasıl Yazdım" başlıklı metin, görüleceği gibi burada, *Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu* başlıklı romanı, daha doğrusu kitaptaki on iki "bölüm"ü açıklayan bir üstdil olarak belirir. Her birine, başlanmış ve tamamlanmamış bağımsız bir anlatının eşlik ettiği bu on iki bölüm, "roman" olarak adlandırılan metnin kuramsal kesimini oluşturur. Bu kuramsal bölümler de, bir başka düzlemde devam eden, aynı zamanda da tamamlanmamış öykülerin her birini açıklayan kesintili bir **üstsöylem** oluştururlar. Bu tamamlanmamış öykülerin **dizimsel yapısı** [**sentagmatik düzen**] da, bir yandan bu tür anlatıların estetiğini "kesintili okumaların büyüsü" (bkz. X. bölüm) biçiminde kurarken, öte yandan da kendisi aynı anlatıların başlık nitelikli kesitlerinin sürekliliğiyle sağlanmış olur:

"Bir kış gecesi eğer bir yolcu	(bölüm I)
Malbork'tan uzaklaşırken	(bölüm II)
Sarp yamaçtan aşağıya eğilmiş	(bölüm III)
Başdönmesinden ve rüzgârdan korkmaksızın	(bölüm IV)
Aşağıdaki koyu gölgelere bakar"	(bölüm V).

Ve söz konusu dizimsel yapı bu başlık-kesitlerdeki tutarlılığın bir başka derinlik düzeyinde bulunduğuna işaret eder.

Demek ki, Calvino'nun okuyacağımız metni bir **üst-üstsöylem**dir ve burada onun hakkında söylemeye çalışacağımız her şey de daha şimdiden **dördüncü üstdil** düzeyinde yer alacaktır. Romanın yukarıda saptadığımız dizimsel yapısının aravermeler ve kesilmelerle yıkılışı, böylece, **dizisel yapı** [**paradigmatik düzen**] kaygısıyla, hem **kontrapuntocu** hem de **metapuntocu** bir yazıyla giderilmiş olur: Kuşkusuz her anlam aktarımının aynı zamanda anlam artırımı olduğu durumlarda.

Calvino'nun "buradaki" metni birbirine koşut iki yazınsal biçim kullanır: Her sayfanın solunda dörtgen yazı biçimleri, bunun altında da serbest vezinde yazılmış dörtlükler yer alır.

Kimi kez de bu dörtlüklere kıssadan hisse taşıyan iki dize eşlik eder:

"sen okur bir başka kitabı okumalıydın sen
sen kitap bir başka okur tarafından okunmuş olmalıydın sen".

Calvino'nun bu metninde dörtgenlere ve dörtlüklere, ikili karşılıklı-ilişki ağlarına duyulan eğilimin yanı sıra, yalnızca dörtgenlerin çiziminde değil aynı zamanda anlatı kişilerini belirten (baş)harflerde de görülen düz (doğru) çizgilerin ısrarla kullanıldığını da eklemek gerekir (yalnızca kadın okurların L ve **L**'si eğrilerden oluşmuştur). Ayrıca içindekilerin özetinin verildiği bölümde bakışımlılığın vurgulanmış olduğu da belirtilebilir: Kitabı oluşturan on iki bölümün ilk altısı giderek artan, son altısı da giderek azalan sayıda dörtgenlerle çözümlenmiştir.

Burada bizim ancak olabilirliğini belirttiğimiz bu tür çözümleme, metnin artık kendisiyle değil de "biçimin ideolojisi" diye adlandırılacak şeyle ilgilidir: Bu "biçimin ideolojisi"nin de bir yazarın, bir çağın ya da bir kültürün kendi öz göstergeleri hakkındaki bilinçli ya da bilinçsiz tutumunu açıkladığı kabul edilir.

Ama artık bu ideolojik yükseklikliklerden aşağılara inip, bilgili olmayan okurun en çok dikkatini çeken şeye, yani dörtgenlerin o güzelim yapısının işleyişine bir göz atmanın zamanıdır. Bilindiği gibi her tasarım (gösterim) dili, ya **ayrık öğeler** üstünde durup bunların sayısını artırarak (ilişkilerin sayısını azaltma pahasına) ya da tersine öğeleri azaltıp ilişkiler yelpazesini genişleterek oluşturulabilir. Standart [göstergebilimsel] dörtgenin tersine Calvino'nun kullandığı dörtgen, ilişkilerin ince bir tipolojisine değil de öğelerin tipolojisine dayanır: Bu öğeler de burada **eyleyenler**den ve onların eklemlenmesinden (**eyleyenlerin rolleri** ve **tematik roller**) oluşur.

Sayıları otuz sekiz olan bu **eyleyen-kişiler**in dağılımları kolayca yapılabilir. Aralarından otuz ikisi, gerçekte dört temel eyleyen görüntüsüne indirgenir: Okur, Kadın-Okur, Kitap ve Yazar. Bunların metin içine yayılmış olan alt-eklemlenişleri ve

karşılıklı-ilişkileri "ne-niçin-ve-nasıl-yazmalı" sorununa ilişkin estetiği ortaya koyar. Otuz iki eyleyenden yalnızca ikisi (baş)harflerine (simgelerine) sadık kalmazlar, hatta Fransızca'da "kitap" anlamına gelen *livre* sözcüğünün, küçük l'sini terk ederek büyük S harfleri biçiminde ortaya çıkarlar: S^+ Yücelik'i (Fransızca *le Sublime*) ve S^- Sessizliği (Fransızca *le Silence*) belirtir, yani söz konusu estetiğin sonuna kadar gerilmiş iki ucunu.

Bu bireysel eyleyenlerin yanı sıra ve ardı sıra, Calvino üç toplu (kolektif) eyleyen yerleştirme zorunluluğu duyar: Dünya [Fransızca *le Monde*], Güç [Fransızca *le Pouvoir*], Sansür [Fransızca *la Censure*]. Yoruma gerek yok.

Bir de ayrıca sona saklanan ve "çeşitli eyleyenler" arasında sınıflandırabileceğimiz uçup giden üç küçük eyleyen var:

Önce bir x, yani gizem:

"kadın-okur bir gizem saklar"
"kitap gizemi açıklamaz."

Sonra bir n çifti: Belki de hemen hemen bir hiçliğin (Fransızca *le néant*), bir pozitif hiçliğin simgeleri olan biri büyük biri küçük iki harf:

Büyük N söz sıralamaları yapan, neredeyse lirik bir Calvino'yu ortaya koyar:

"zihninin fon gürültüsü"
"yazarın gerçeği"
"bütün anlatıların çıktığı kaynak"
"mitsel kaynak".

Ve son olarak da küçük n. Son dörtgenin iki okunun, yani okur ile kadın-okura ilişkin okların yöneldiği n harfi:

"kadın-okur ışığı söndürür"
"okur karanlıkta kadın-okura yaklaşır".

Algirdas Julien Greimas
Joseph Courtés

GÖSTERGEBİLİM SÖZLÜĞÜ'NDEN BEŞ KAVRAM

Aşağıda A. J. Greimas ile J. Courtés'in birlikte hazırladıkları *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (Göstergebilim. Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) [Paris, Hachette, cilt 1, 1979] adlı yapıttan "herméneutique" (yorumbilim), "linguistique" (dilbilim), "sémantique" (anlambilim) "sémiotique" (göstergebilim), ve "structuralisme" (yapısalcılık) maddelerinin çevirisini sunuyoruz. Sözlükte "sémiotique" terimi, en uzun, en kapsamlı, en teknik maddelerden birini oluşturuyor: Gerçekten de, "sémiotique" sözcüğü üç değişik anlamıyla (A,B,C bölümlerine ayrılmış bir biçimde) değerlendiriliyor. Biz, "herméneutique", "linguistique" "sémantique" ve "structuralisme" maddelerini kısaltmadan aktarırken, "sémiotique" kavramının yalnızca **göstergebilim kuramı**nın oluşturulmasıyla ilgili bölümünü (C bölümü 3. altbaşlık) çevirdik.

Anlambilim (Fr. *sémantique;* İng. *semantics*).

1.

Kimi kez sesbilgisi-sesbilim ikilisine, kimi kez (özellikle de mantıkta) sözdizime karşı olan **anlambilim**, dilyetisi kuramının (ya da dilbilgisinin) bileşenlerinden biridir.

2.

XIX. yy'da dilbilim özellikle sesbilgisinin ve biçimbilimin oluşturulmasıyla ilgileniyordu. XX. yy'da eğilimlerin tersyüz olması sonucunda, dilbilim her şeyden önce sözdizimi ve anlambilimi geliştirmeyi üstlendi. Gerçekten de, bir artsüremli anlambilimin ilkelerini ancak geçtiğimiz yüzyılın sonunda ilk

kez M. Bréal açıkça ortaya koydu; bu anlambilimin, eski sözbilime (özellikle de değişmecelerin incelenmesine) ve XIX. yy'daki biçembilime özgü araçları doğal dillerin toplumsal boyutuna uyarlayarak sözcüklerin anlam değişikliğini incelemesi isteniyordu.

3.

Araştırmaların artsüremli boyutunu bir yana bırakarak anlamlama olgularının eşsüremli betimlemesine yönelen anlambilim, XX. yy'ın ilk yarısında anlam (ya da kavram) alanlarının belirlenmesi ve çözümlenmesi amacını üstlendi. Kavrambilimsel ve adbilimsel yaklaşımları aynı anda sürdüren J. Trier'in çalışmalarından yola çıkarak sözcükbilim (G. Matoré) adını aldı. Böyle bir **sözcüksel anlambilim**, yine de sözcüğü, çözümlemelerinin temel birimi olarak korudu ve böylece doğal dillerin sözcüksel düzeni dünyayı kategorilere ayırma işlemine ilişkin Sapir-Whorf varsayımıyla birleşti. Bununla birlikte, amacı bir sınıflandırma yapmak olan bu yaklaşım, dilin içkin yapısına ilişkin ölçütler bulunmadığından, ancak, bütünsel olmayan ve sınırlı sonuçlar ortaya koyabildi.

4.

1960'lı yıllarda sesbilimsel örnekçenin kullanılması (dilin iki düzleminin koşutluğunu az çok belirtik biçimde ileri süren öngerçeğe dayanılarak kullanılması) yaygın olarak **yapısal anlambilim** diye adlandırılan bilim dalının doğmasına yol açtı. Bir dilin anlatım düzleminin ayrımsal sapmalardan oluştuğunu ve gösterenin bu sapmalarına gösterilenin sapmalarının (anlamlamanın ayırıcı özellikleri olarak yorumlanabilir bunlar) denk düşmesi gerektiğini düşünen bu yeni yaklaşım burada, açıkça görünen sözcüksel birimleri (biçimbirimler ya da bunlarla bir tutulanlar), açıkça görünmeyen ve anlamsal özellikler ya da anlambirimcikler olan daha küçük (bazen en küçük de denir) birimlere ayrıştırarak bir çözümleme yolu bulur. Bu araştırmayı sürdüren dilbilimcilerin (sıra gözetmeden şu adları belirtelim: U. Weinreich, B. Pottier, A. J. Greimas, Apresyan, Katz ve Fodor) kuramsal önvarsayımlarının ne olduğuna bakmadan,

ayrıca her birinin bireysel olarak elde ettiği az çok doyurucu sonuçları da dikkate almadan yapısal anlambilimin kesin bir aşama oluşturduğunun yadsınamayacağını söyleyebiliriz: Yapısal anlambilimin yöntemsel edinimi, anlamlama kuramı konusunda yeni bir düşünme biçimine olanak vermiş ve göstergebilimin doğmasına yol açmıştır.

5.

Günümüzdeki biçimiyle anlambilim, çok sayıda dilbilimcinin görüşlerini, Bloomfield'in o herkesçe bilinen açıklamasında belirginleşmiş görüşlerini bir yana itmiş gibi görünmektedir; bu açıklamaya göre, anlam vardır; ama yine de onun hakkında usa yatkın bir şey söylenemez. Gerçekten de, her ne kadar gösterenin belli bir "özdekselliği" bilimsel bir betimleme için güvence oluşturuyorsa da, varlığı ancak varsayımsal olarak kabul edilebilen gösterilen düzlemi, pozitif bir yaklaşıma gelmiyordu. Anlambilimin, konudilden söz edebilecek, oluşturulmuş bir dilyetisi biçiminde benimsenebilmesi ve tanınabilmesi için düşüncelerde bir devrim olması gerekti: Bu da, dil "olgularının betimlenmesindeki kesinliklerin yerini, dilbilimin, kavranması iyice güç, doğrudan kavranılamayacak olguları açıklamaya çalışan kuramsal yapılaşmadan başka bir şey olmadığı düşüncesinin almasıyla gerçekleşti. Bununla birlikte, anlambilimin bir üstdil olmasının, anlambilimcileri az çok bilinçli olarak birbirinden ayırdığını da belirtmek gerekir: Bizlerin bağlı olduğu, bilimsel bir üstdil gerektiren tasarının yanında anlambilimsel dil çoğunlukla doğal dille yapılmış basit bir açımlama olarak kabul edilir.

6.

Askıda kalan ve anlambilimin çözmesi istenen sorunlar arasında, önce anlambirimcik üretimi sorununu belirtelim. Bir üretim çekirdeği dizgesinin [**kombinatuvarın**] sınıflandırma temeli olarak kabul edilecek yirmi kadar ikili anlambirimsel kategorinin, ilkece birkaç milyon kadar anlambirimcik bireşimi üretebileceği düşünülebilir; bu sayı ilk bakışta belli bir doğal dille eşyayılımlı olan anlam evrenini kucaklamak için geniş ölçüde

yeterlidir. Böyle bir tümeller temeli düzenlemenin uygulamadaki zorluğunun yanı sıra hiç de daha az güç olmayan bir başka sorun vardır: Bu sorun yalnızca anlambirimcik demetlerinin oluşturulmasını değil, ama aynı zamanda daha geniş dizimsel birimlerin (sözce, söylem) oluşturulmasını da düzenleyen anlamsal bağdaşırlık ve bağdaşmazlık kurallarının belirlenmesi söz konusu olduğu zaman ortaya çıkar. Bundan ötürü, anlambirimcik (ya da bileşen) çözümlemesinin, ancak sınırlı sınıflandırıcı betimlemeler (ama bunlar daha açık anlam alanlarının yapılandırılmasına yayılabilecek yatkınlıkta da olmalıdır) yaptığı zaman doyurucu sonuçlar elde ettiği görülür; ayrıca, yine bundan ötürü, anlambilimsel yorumlama yapabilmek amacıyla, sesbilimin kendi yorumlama işlemi için yaratabileceği kalıpların benzerlerine sahip olabilme düşüncesi de bir yana bırakılmalıdır. Son olarak **dil(bilim)sel anlambilim** (üretici ya da O. Ducrot'nunki gibi mantıksal) yalnızca olası tümelleri belirtmek zorunda kalmıştır. Böylece, 1960'lı yılların büyük hayali (dilbilimin, doğal dillerin içerik düzlemini tümükapsayıcı biçimde çözümleyebilmesi için gereken araçlarla donatılabileceğine inanılıyordu) bir yana bırakılmak zorundaydı çünkü dilbilim bu yolla bütün kültürlerin, hem de insanlık çapında, eksiksiz bir betimlemesini yapmak gibi olağanüstü bir tasarıyı, tam anlamıyla farkında olmadan benimsemişti.

7.

Göstergebilim-Dilbilim Araştırma Topluluğu çerçevesinde kurmaya çalıştığımız biçimiyle anlambilimin, burada kısaca belirttiğimiz gelişme evresini aşmak için, en azından şu üç temel koşulu yerine getirmek zorunda olduğunu düşünüyoruz:

a. Anlambilim **üretici** olmak zorundadır: Bu amaçla, giderek artan içerik yükle(n)mesi biçiminde tasarlanmıştır. Bu da birbirini izleyen ve en soyut olandan en somut ve figüratif olana doğru uzanan basamaklar biçiminde düzenlenmiştir. Böylece basamakların her birinin belirtik bir üstdille tasarlanması sağlanır.

b. Anlambilim **dizimsel** olmak zorundadır (yalnızca sınıflandırma yapmakla yetinmemelidir): Böylece özel sözlüksel bi-

rimleri değil, söylemlerin üretimini ve kavranmasını açıklamaya çalışmalıdır. Anlambirimcik demetlerinin oluşturulması bakımından bağlamsal anlambirimciklere verilen önem bu noktada bizi şu varsayımı ortaya atmaya götürür: En derin anlamsal yükle(n)meler, boyutları en büyük olan dizimsel birimlere denk düşer ve söylemsel yerdeşliklerin [izotopilerin] düzenlenmesine temel oluşturur. Böylece yeni anlam yüklenme katmanları, içerik belirlemelerine yol açarken söylemi daha küçük dizimsel birimlere ayrıştırıp sonuçta anlambirimcik birleşimlerine ulaşırlar.

c. Anlambilim **genel** olmak zorundadır: Doğal diller, tıpkı doğal dünyalar gibi çok sayıda gösterge dizgesinin ortaya çıkma ve üretilme alanı olduğundan anlamın tekliğini öngerçek olarak ortaya atmak ve bunun değişik gösterge dizgeleriyle ya da aynı anda birçok gösterge dizgesiyle (sözgelimi gösteri sanatlarında olduğu gibi) gerçekleşebileceğini kabul etmek gerekir: Bu nedenle, anlambilim genel bir anlamlama kuramından kaynaklanır.

8.

Göstergebilimsel dilbilgisinde (tasarladığımız biçimiyle), iki derinlik düzeyinde birbirine eklemlenen iki tümleyici bileşen ayırt edeceğiz: Sözdizimsel bileşen ve anlamsal bileşen. Böylece söylemin üretici süreci, göstergebilimsel ya da anlatısal düzeyde iki anlamsal aşama içerir: Soyut, mantıksal bir tasarımla donatılmış **temel anlam dizgesi** ve edindiği anlamsal yükler yüzeysel anlatı sözdiziminin kalıpları içinde yer alan **anlatısal anlam dizgesi.** Bundan kaynaklanan anlamsal-sözdizimsel tasarım, göstergebilimsel yapıların tasarımıdır; bu yapılar da söylemin üretilmesi amacıyla, sözceleme aşamasınca üstlenilir.

Dilbilim (Fr. *linguistique*; İng. *linguistics*).

1.

Dilbilim, dilyetisinin ve doğal dillerin bilimsel incelemesi

olarak tanımlanabilir; bu konudaki kuramsal düşünce (bu düşünce daha genel olan göstergebilim kuramı içine yerleştirilmelidir) doğal dillerin öz niteliği, işleyişi ve bu dilleri betimleme yöntemleri üstünde odaklanmıştır; aynı zamanda da doğal dillerin çözümlemesiyle ortaya çıkan sonuçlarla beslenir.

2.

Günümüzdeki dilbilim uzun bir tarihsel sürecin sonucudur; bilimsel işlem ve kuralları da bu alandaki iki devrimle belirginleşmiştir:

a. İlk devrim yazı'nın bulunmasıdır (hiç olmazsa bazı dillerin örtük biçimde sesbirimlere ayrıştırılması olgusunu içerir); böylece dil felsefesi dönemi diye adlandırılabileceğimiz (genelleştirerek yapılan bir adlandırmadır bu) tarihsel bir dönem başlamıştır;

b. İkinci devrimse, XIX. yy'ın başlarında karşılaştırmalı dilbilgisinin (sözcüğün biçimbirimlere ayrıştırılabileceğini varsayar) kurulmasına yol açmıştır: Bu dönem, dilbilimsel hesaplamanın hazırlanması olarak nitelendirilebilir. **Karşılaştırmalı dilbilim**in bireşimini yapan (eskiden karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilgisi diye adlandırılan bu bilim dalı XIX. yy'da gelişmiştir) ve **yapısal dilbilim**in kuramsal temellerini atan F. de Saussure, dilbilimin bir kuram ve işlemsel bir uygulamayla donanmış bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dal, toplumsal bilimler arasında, bilim adını alabilecek tek daldır (C. Lévi-Strauss).

3.

Saussure'ün ortaya attığı az sayıdaki genel öngerçeklere dayanan **yapısal dilbilim**, inceleme konusunun bağımsızlığını, biçimsel niteliğini ileri sürerek ve yine inceleme nesnesini açıklamaya elverişli biçimsel yöntemler düzenleyerek kurulabilmiştir. Bununla birlikte, mantıktan şu özelliğiyle ayrılır: Yapısal dilbilimin düzenlediği **üstdil** kendi başına bir amaç değildir; bu üstdil, biçimsel konular (ya da anlamlı dilsel biçimler) olan doğal dilleri betimlemeye yarar. Yapısal dilbilim Avrupa'nın (Prag ve Kopenhag Okulları) yanı sıra A.B.D'nde de (L. Bloom-

field ve Z. S. Harris'in dağılımcılığı) gelişmiştir. Amerikan yapısalcılığına karşı çıkan üretici ve dönüşümsel dilbilgisi de, dilbilimin (artık yapısal diye eklememize gerek yok, çünkü tanımı gereği yapısaldır dilbilim) uzantısında yer alan bir eğilim ya da özel bir kuramsal tutumdur. Aynı durum, **tümce dilbilimine** karşı çıkmakla birlikte yapısal kalıtımı yadsımayan **söylem dilbilimi** için de geçerlidir.

4.

Bilimkuramsal ve yöntembilimsel çabalar ilk aşamada **genel dilbilime** bırakılabilirse de, bu görev **uygulamalı dilbilim**, ya da dilbilimin giderek daha çok alana uygulanması bir yana, **ruhdilbilim, toplumdilbilim** gibi geniş ve bağımsız etkinlik alanlarının gelişmesi nedeniyle gitgide güçleşmektedir. Böylece, dilyetisi üstüne kuramsal düşünce, Saussure'ün "göstergelerin genel kuramı" diye adlandırdığı göstergebilimle [Fr. *sémio-logie*] birleşir.

Göstergebilim (Fr. *sémiotique;* İng. *semiotics).*

(...)

C. 3.

Göstergebilim kuramı öncelikle, bir **anlamlama kuramı** olarak ortaya çıkmalıdır. Demek ki, birinci kaygısı, anlamı kavrama ve üretme koşullarını kavramsal bir kuruluş biçiminde ortaya koymaktır. Böylece, Saussure-Hjelmslev geleneği içine (bu geleneğe göre, anlamlama "ayrılıklar"ın yaratılması ve/ya da kavranmasıdır) yerleşen göstergebilim kuramı, anlamlamanın temel yapısını tanımlayabilmek için gereken bütün kavramları (kaldı ki bu kavramların kendileri de tanımlanamayan kavramlardır) biraraya getirmek zorundadır. Kavramsal açıdan yapılan bu belirleme, göstergebilimi, eldeki kavramlara bir **biçimsel anlatım** vermeye yöneltir: Yapıyı bir bağıntılar ağı olarak gören bu kuram, her şeyden önce bağıntılar sınıflandırması (önvarsayım, çelişiklik, vb.) biçiminde görünen bir belitsel dizge [aksiyomatik] oluşturmalıdır. Bu belitsel dizge, göstergebi-

lim kuramının kendine bir biçimsel tanımlar birikimi kurmasını sağlar: Sözgelimi, anlamsal kategorinin (en küçük birim) ve göstergebilimsel dizgenin (en büyük birim) tanımı gibi. Göstergebilimsel dizge Hjelmslev'in yaklaşımına uygun olarak **dizge** ("ya bu ya da şu" bağıntısı) ve **oluşun** ("bu ve şu" bağıntısı); **içerik** ve **anlatımın**; **biçim** ve **tözün**, vb'nin mantıksal tanımlamalarını da içerir.

İkinci evre, en küçük bir **biçimsel dil**in düzenlenmesidir: Durum belirten bağıntılarla (sözgelimi çelişiklik bağıntısı) işlem belirten bağıntılar (sözgelimi değilleme) arasındaki ayrım, göstergebilim kuramının simgesel öğeler ile işlemsel öğeleri birer öngerçek olarak ortaya atmasını sağlar; böylece, sözcelerin hesaplanması yolu açılmış olur. Göstergebilim kuramı ancak bundan sonra, **gösterim dizgeleri**nin seçimiyle ilgilenebilir. Bu gösterim dizgeleri içinde de yöntemleri ve örnekçeleri (sözgelimi, göstergebilimsel dörtgen ya da temel sözce) biçimsel olarak sunar.

(...)

Yapısalcılık (Fr. *structuralisme*; İng. *structuralism*).

1.

Yapısalcılık, ya Amerika'daki anlamıyla, Bloomfield Okulu'nun sonuçlarını, ya da Avrupa'daki anlamıyla F. de Saussure'ün ilkelerine dayanan Prag ve Kopenhag Okullarına özgü kuramsal çabanın uzantılarını belirtir. Bu iki görüş açısı arasındaki temel uyuşmazlık, anlam sorununu ele alış biçiminden kaynaklanır. Bloomfield'e göre, sözdizim yalnız sesbilimin uzantısıdır (sesbirimler biçimbirimleri, biçimbirimler de tümceleri oluşturur) ve anlam hiçbir aşamada işe karışmaz; oysa, Avrupa yapısalcılığı, Saussure'ün ardından, gösteren ve gösterilen düzlemlerini ayırt eder; bu iki düzlemin birleşmesi (**semiosis**) gerçekleşme düzlemini yaratır. Bu açıdan, N. Chomsky'nin, sözgelimi biçimciliğe yönelttiği eleştirilerin Avrupa'daki yapısalcılık anlayışına yönelik olmadığı anlaşılmaktadır.

2.

Yapısalcılık özellikle (belki de haksız olarak) bir sınıflandırma biçiminde ortaya çıkar; N. Chomsky sınıflandırma işleminin dilbilimde çoktan aşıldığını ileri sürer: Bununla birlikte, sınıflandırma temellerinin üretici dilbilgisinde yetersiz olduğu da apaçık ortadadır.

3.

Fransız yapısalcılığı adı altında, genellikle, 1960 yıllarında gerçekleştirilmiş ve insan bilimlerinin çeşitli alanlarına yönelik olan dilbilimsel kaynaklı araştırmalar yer alır. Bu yapısalcılık, başarılarından ötürü, ne yazık ki, çok kısa sürede bir çeşit moda felsefeye dönüşmüştür; bu yanıyla da, tekelcilikle, durağanlıkla, indirgemecilikle, vb. suçlanmıştır.

4.

Ama yapısalcılık, bilimsel davranış olarak değerini korumaktadır. Bu açıdan, içkin yapıları araştırmaya ya da kuramsal örnekçeler oluşturmaya yönelmesiyle dikkati çeker: Her iki durumda da, benimsediği ilke, amaçlanan bilgi nesnesinin (konusunun) öğeler ya da sınıflar değil, bağıntı (ya da yapı) olduğudur. Yapısalcılığın bilimsel buluş değeri sarsılmamıştır ve ona özelliğini kazandıran davranış, sözgelimi doğa bilimlerine canlılık veren davranışın tıpatıp benzeridir. – Göstergebilim, dilbilimin çok dar çerçevesini aştığı sıralarda, yapısalcı akımından kalkarak kurulmuştur.

Yorumbilim (Fr. *herméneutique*; İng. *hermeneutics*).

Yorumbilim genel olarak felsefi ve dinsel metinlerin yorumlanmasını belirtir (buradaki yorumlama terimi yaygın anlamıyla kullanılmıştır, göstergebilimsel anlamda değil). Göstergebilime görece olarak yakın bir bilim dalı söz konusudur. P. Ricœur'ün de belirttiği gibi, genel bir anlam kuramı ile genel bir metin kuramını eklemlediği ölçüde, göstergebilimden çoğunlukla birçok öğe alır. Bununla birlkte, yorumbilimin uygu-

lama alanı son derece özgüldür; öte yandan metin ile gönderge arasındaki bağıntıyı bir sorun olarak ortaya koyar; bu amaçla da özellikle söylemlerin dildışı verilerini ve söylemlerin üretilmesi ile okunması koşullarını dikkate alır. **Sözcelemenin** [Fr. *énonciation*] yalnızca metinden hareketle mantıksal-anlamsal bir **benzer-taslaka** [Fr. *simulacre*] göre yeniden oluşturulabileceğini kabul eden göstergebilimsel yaklaşımdan farklı olarak, yorumbilim işin içine toplumsal-tarihsel bağlamı, güncel kavrayış bağlamını katar ve bu karmaşık çabayla alımlanabilecek anlamları ortaya çıkarmaya çalışır: Yorumbilim böylece değerlendirme ölçütü olarak felsefi bir gönderme konumunu varsayım olarak kabul eder.

Algirdas Julien Greimas
Éric Landowski

GÖSTERGEBİLİMİN İZLEDİĞİ DOĞRULTU

Paris Göstergebilim Okulu, 1979 yılında, toplumsal bilimlerdeki metinlerin anlamsal yapısını inceleyen ortak bir yapıt yayımladı: *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales* (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş). A. J. Greimas ve É. Landowski'nin yönetiminde hazırlanan bu kitapta, S. Alexandrescu, J.-F. Bordron, J.-C. Coquet, J. Courtés, I. Darrault, J.-M. Floch, J. Geninasca, P. Geoltrain, J.-C. Giroud ve L. Panier'nin çözümlemeleri yer alıyordu. Yapıtta sırasıyla G. Dumézil, C. Lévi-Strauss, M. Mauss, A. Siegfried, L. Febvre, G. Bachelard, M. Merleau-Ponty, P. Ricœur, P. Francastel, R. Barthes'tan seçilmiş metinler göstergebilimsel açıdan incelenmektedir. Göstergebilim tarihi açısından önemli bir aşamayı gerçekleştiren bu yapıtın "Giriş" yazısından, göstergebilimin evrimini gösteren kısa bir bölüm sunuyoruz (bkz. *a.g.y.*, s. 5).

Yapısal dilbilim ile folklor ve mitoloji incelemelerinden kaynaklanan göstergebilim, 1960'lı yıllardan başlayarak örnek bir bilim dalı oluşturabileceğini kanıtladı: Göstergebilim artık hem anlamların üretilmesi ve kavranılması koşulları üstüne genel bir düşünce biçimi, hem de anlamlı bütünlerin somut çözümlemesine uygulanabilecek yöntemler bütünüydü. Göstergebilimin kuramsal ve yöntemsel açıdan bir dereceye kadar hızla gelişmesi, ilk inceleme alanını oluşturan mitoloji ve folklor dışındaki birçok alana da el atmasını sağladı. Bu genişleme her ne kadar önce yazın ve şiir alanları doğrultusunda gerçekleştiyse de, araştırmalar kısa sürede din, felsefe, hukuk, toplum ve siyaset alanlarındaki metinler gibi yazınsal olmayan söylemlere yayıldı; öte yandan, dilsel olmayan anlamlama dizgelerinin incelenmesine de özen gösterildi. Böylece araştırma alanını, birbirine hiç benzemeyen metin ya da kültür gerçekliklerine yayan göstergebilim, kendi belirginlik ilkeleri çerçevesinde, toplumdaki anlam üretim biçimlerinin en geniş yelpazesini açıklayabilecek güçte bir kuram (ve bir yöntembilim) olduğunu, örtük bir biçimde ileri sürüyordu. Budunsal yazın'ın [Fr. *ethno-littérature*] görece olarak yalın ve figüratif özellikli biçimlerinin incelenmesiyle başlayan araştırma süreci, göstergebilimcileri yavaş yavaş daha karmaşık ve daha soyut anlam düzenlenişleriyle ilgilenmeye yöneltti. Günümüzde, **toplumsal bilimler** alanında olsa bile **bilimsel söylem** incelemesine girişirken bu sürecin önemli bir evresini aşıyoruz.

(...)

Jean-Claude Coquet

PARİS GÖSTERGEBİLİM OKULU

Paris Göstergebilim Okulu'nun A. J. Greimas'tan sonraki en büyük temsilcisi J.-C. Coquet'dir (doğ. 1928). Aşağıda çevirisini sunduğumuz parça, bu bilim adamının yönetiminde hazırlanan *Sémiotique, L'École de Paris* (Göstergebilim. Paris Okulu) [Paris, Hachette, 1982] adlı yapıtın "Giriş" bölümünden alınmıştır. Söz konusu bölümde J.-C. Coquet, Paris Göstergebilim Okulu'nun doğuşunu anlatmakta, öncelikle de A. J. Greimas çevresinde ortaya çıkan bu göstergebilim kuramına neden Paris Okulu adını verdiğini açıklamaktadır. Bu yapıtta yer alan öbür incelemeler şu araştırmacılar tarafından yazılmıştır: M. Arrivé, C. Calame, C. Chabrol, J. Delorme, J.-M. Floch, C. Geninasca, P. Geoltrain, É. Landowski.

Seçtiğimiz *Paris Okulu* başlığı bazılarını şaşırtabilir. Aslında, bir isteği karşılamaktadır bu başlık. Göstergebilim, artık çok yaygın bir bilim dalı olmuştur. Paris'te 1973 yılında düzenlenen **Uzam Göstergebilimi** konulu ilk kollokyumda, A. J. Greimas, göstergebilimin belki de bir moda sorunu olduğunu açıklıyor ve üç yıl sonra adından bile söz edilmeyebileceğini söylüyordu. Ama günümüzde tam tersine, göstergebilimden çok söz edilmektedir, hem de gelişigüzel bir biçimde. Bu konuda pek bilgili olmayan bir okurun da, toplumsal bilimler alanında çalışan bir araştırmacı gibi ortada ne tür bir bilim dalının söz konusu olduğunu sormaya hakkı vardır. Her şeyden önce, en azından, tanımların değiştiğinin bilinmesi gerekir. U. Eco'nun *La struttura assente* (Var Olmayan Yapı) adlı kitabı üstüne yapılan bir konuşma şu tanımla başlıyordu: "Göstergebilim göstergeler bilimidir." *Le Petit Robert* sözlüğü de birinci baskısında aynı şeyi söylüyor: "Göstergelerin genel kuramı." *Paris Okulu* içinse, göstergebilimin tanımı başka. Bu okula göre, göstergebilimin tasa-

rısı, anlamlama dizgelerinin genel bir kuramını oluşturmaktır. Bazı göstergebilimlere göre, gösterge, her şeyden önce gözlemlenebilen bir şeydir: Paris Okulu'nun bakış açısına göreyse, gösterge oluşturulmuş bir nesnedir. Okur, bu kalkış noktalarının seçilmesinin, kuram ve uygulama açısından ağır sonuçlar doğuracağını kolayca anlar. Yaptığımız adlandırma hiç değilse okuru uyarmaya yarar. Çünkü, birçok dilbilim okulu bulunduğu gibi, birçok da göstergebilim okulu vardır.

Şimdi bir an için yeniden yukarıda sözünü ettiğimiz konuşmaya dönelim. U. Eco'ya, *La struttura assente*'nin son bölümünün "Fransız Okulu açısından oldukça tartışmaya açık" olduğu söylenir. Peki ama hangi okul bu? Göstergebilimsel araştırma akımlarını tek akıma bağlamak için insanın kör olması gerekmez mi? Bu indirgemeci yaklaşımın biraz uzakta olan bir gözlemci için şaşırtıcı bir yanı yoktur. Elinizdeki bu yapıtta bile, M. Arrivé, daha fazla bir kesinleme yapma zorunluluğu duymadan "önemli bir İtalyan göstergebilim okulu"ndan söz etmektedir. Bir başka örnek daha verelim:Bochum Üniversitesi profesörü H. U. Gumbrecht 1978 yılında École des hautes études en sciences sociales'deki (Paris) bir seminer çerçevesinde yaptığı konuşmanın konumunu belirlemek için, "Fransız Göstergebilim Okulu araştırmaları"ndan söz etmişti. Böylece seminer yöneticisi A. J. Greimas'a duyduğu saygıyı belirtmiş oluyordu. Bununla birlikte, bağlı olduğu Konstanz Okulu'nun özgünlüğünü vurgulamak istediğinden, savunduğu "Textpragmatik" kavramının "Paris Göstergebilimi'nden türemiş" bir kavram olarak görülmemesi gerektiğini de eklemişti hemen.

Bu örneklerin, okurun bizimle şu üç noktada anlaşabilmesi için yeterli olduğunu sanıyoruz:

1. **Okul** kavramı. Bu kavram bir araştırma evreninin bölümlenmesini sağlar.

2. Belirlemeyi kolaylaştıran bir **yer** adının eklenmesi. Böylece, sözünü ettiğimiz Konstanz Okulu'yla "Textpragmatik"i; yorumbilimle Frankfurt Okulu'nu birleştirebiliriz; B. Malmberg'le ya da L. Hjelmslev'le birlikte, Prag Çevresi de denilen Prag Okulu'nun "yanlışlar"ını belirtebilir; mantıkta Varşova

Okulu'nun ya da Göttingen Okulu'nun önemini vurgulayabiliriz, vb. Bu dizelge daha da uzatılabilir.

3. Son olarak da bilim dalının adlandırılması. 1970'ten beri genel olarak **semiyotik** terimi kullanılmaktadır. Paris Okulu'nun yayımladığı çalışmaların başlığında bu terim ad ya da sıfat olarak geçer.

Bu çalışmalar arasında şunları sayabiliriz;

1970: A. J. Greimas, *Du Sens. Essais sémiotiques* (Anlam Üstüne. Göstergebilimsel Denemeler), Seuil.
1971: C. Chabrol ve L. Marin, *Sémiotique narrative: récits bibliques* (Anlatısal Göstergebilim: Kutsal Kitap Anlatıları), *Langages* 22, Larousse.
1972: A. J. Greimas, *Essais de sémiotique poétique* (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri), Larousse.
1972: M. Arrivé, *Les langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire* (Jarry'nin Dilyetileri. Yazınsal Göstergebilim Denemesi), Klincksieck.
1973: J.-C. Coquet, *Sémiotique littéraire* (Yazınsal Göstergebilim), Mame–J.-P. Delarge.
1973: M. Arrivé, ve J.-C. Coquet, *Sémiotiques textuelles* (Metinsel Göstergebilimler), *Langages* 31, Larousse.
1973: C. Chabrol, *Sémiotique narrative et textuelle* (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim), Larousse.
1973: F. Rastier, *Essais de sémiotique discursive* (Söylemsel Göstergebilim Denemeleri), Mame.
1976: A. J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales* (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler), Seuil.
1976: A. J. Greimas, *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*, (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları), Seuil.
1976: J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive* (Anlatısal ve Söylemsel Göstergebilime Giriş), Hachette.
1977: Groupe d'Entrevernes, *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique* (Göstergeler ve Meseller. Göstergebilim ve İncil Metni), Seuil.

1979: A. Hénault, *Les enjeux de la sémiotique*, P.U.F.
1979: Groupe d'Entrevernes, *Analyse sémiotique des textes* (Metinlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi), P.U.L.
1979: A. J. Greimas ve J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (Göstergebilim. Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü), Hachette.

Bu kısa dizelgeye Lyon'daki Dinsel Söylem Çözümlemesi Merkezi'nin yayımladığı *Sémiotique et Bible* (Göstergebilim ve Kutsal Kitap) dergisinin başlığını da eklersek hem göstergebilim teriminin kullanım sıklığını kısaca vermiş oluruz, hem de bundan böyle Paris Okulu diye adlandıracağımız okulun sürdürdüğü araştırmalara özellikle başvuran (bütünüyle ya da yer yer) bir üretimin bolluğunu belirtmiş oluruz. (...)

Michel Arrivé

YAZINSAL GÖSTERGEBİLİM

Aşağıdaki yazı, Paris Göstergebilim Okulu'nun önde gelen araştırmacılarından M. Arrivé'nin (doğ. 1936) *Sémiotique. L'École de Paris* (Göstergebilim. Paris Okulu) [J.-C. Coquet yönetiminde; Paris, Hachette, 1982], adlı ortak yapıtta yer alan "La sémiotique littéraire" ("Yazınsal Göstergebilim") başlıklı yazısının "Le discours structuraliste" ("Yapısalcı Söylem") bölümünden aktarılmıştır (s. 139-143).

Yapısalcı söylem.

Yapısalcılar, doğal olarak, değişik doğrultularda yer alan Saussure, Hjelmslev, Tesnière, Jakobson, Benveniste ve dilbilimci olmayan yapısalcı Lévi-Strauss'tan esinlendiler. Yapısalcıların yakından ya da uzaktan Algirdas Julien Greimas'ın okuluna bağlandıklarını söylemek aşırıya kaçmak olmaz. Bunların arasında, herkesi belirtme kaygısına düşmeden, Jean-Claude Coquet'yi,

Joseph Courtés'i, Thomas Pavel'i, François Rastier'yi, *Essais de sémiotique poétique*'in (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri) bazı yazarlarını[1] ve *Sémiotique narrative et textuelle*'e (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim) katkıda bulunanların[2] çoğunu sayabiliriz. Anlatı çözümlemesi alanındaki birçok Fransız uzmanı da (Claude Bremond, Claude Chabrol, Gérard Genot, Paul Larivaille, Tzvetan Todorov, vb.) çeşitli biçimlerde, kesin ve yoğun olarak, Greimas'ın etkisinde kalmıştır. Öte yandan, en tanınmış Fransız göstergebilimcisi Roland Barthes da yapısal göstergebilim alanındaki en ünlü çalışmalardan birkaçını yayımladıktan sonra (özellikle "Éléments de sémiologie" ["Göstergebilim İlkeleri"], 1964) yapısalcılık sonrası bir göstergebilim doğrultusuna yöneldi; bu tutumunu da özellikle 1973'te yayımlanan *Encyclopaedia Universalis*'in "Texte (Théorie du)" ["Metin Kuramı"] maddesinde açıkça ortaya koydu. R. Barthes bu iki tarih arasında, birçok yazınsal göstergebilim denemesi yayımlamıştı: *Essais critiques* (Eleştiri Denemeleri) [1964], *Critique et vérité* (Eleştiri ve Gerçek) [1966], *S/Z* (1970), *Sade, Fourier, Loyola* (1971), *Le plaisir du texte* (Metnin Verdiği Haz) [1974]. Bu çalışmaların uzantısı, yapısalcılık ile bir çeşit karşı-yapısalcılık arasındaki çoğunlukla zarif ve verimli iniş çıkışları ve bir evrimi anlamlı biçimde ortaya koyar.

Yapısalcı okula bağlı göstergebilimcilere göre, metin (yazınsal ya da yazınsal olmayan) bir göstergeler dizgesinin ya da bir anlamlama dizgesinin söylemsel olarak gerçekleşmesi biçiminde tanımlanır. Bu dizgenin birimleri doğal dilin birimleriyle karıştırılamaz ama, bu birimlerle aynı yapıda olduğu için de dilbilimdekine benzer yöntemlerle betimlenir. (...) Bu okulun göstergebilimcileri arasında var olan kaçınılmaz kuramsal ve yöntemsel ayrılıkları etkisizleştirmeyi kabul edersek, göstergebilimcilere Jean-Claude Coquet'nin şu iyice belirgin tutumunu temel öngerçek olarak benimsettirebiliriz:

1 A. J. Greimas yönetiminde hazırlanan bu ortak yapıtta (Paris, Larousse, 1972) şu araştırmacıların yazıları yer almaktadır: A. J. Greimas, M. Arrivé, J.-C. Coquet, J.-P. Dumont, J. Geninasca, N. Gueunier, J.-L. Houdebine, J. Kristeva, F. Rastier, T. A. Van Dijk, C. Zilberberg. (Ç.N.)

2 C. Chabrol yönetiminde hazırlanan bu ortak yapıtta (Paris, Larousse 1973) şu araştırmacıların yazıları yer almaktadır: S. Alexandrescu, R. Barthes, C. Bremond, C. Chabrol, A. J. Greimas, P. Marenda, S. J. Schmidt, T. A. Van Dijk. (Ç.N.)

"Bir yapıtın doğru değerlendirilmesinde, metnin öncesinin ve sonrasının önemi ne olursa olsun, betimleyici kişi, metin sanki daha önce dilsel açıdan kodlanmamış gibi davranamaz. Demek ki, göstergebilimci öncelikle bu düzgülemenin niteliğini bulmalı ve birincil olan "dilsel anlam"ın durumunu çözümlemelidir; siyasal, iktisadi ve toplumsal yerlemlerin incelenmesinden, bilinçaltı öğesi (...) üstüne yapılan araştırmadan (S. Leclaire) ya da estetik ve felsefe değerlendirmelerinden kaynaklanan her zaman için ikincil anlamların sonsuzluğuna ancak bundan sonra geçebilir." (*Sémiotique littéraire*, Mame, 1973, s. 26)

Yazınsal göstergebilimin inceleme konusunun nasıl oluştuğunu görmekteyiz. "Yapıt"ın içinde bir yandan "metin öncesi ve sonrası", bir yandan da "metnin" kendisi ayırt edilmektedir. Yalnızca "metin", göstergebilimin inceleme konusudur. Bu konu, "dilsel olarak düzgülenmiştir" ve bu dilsel düzgülenme, "her zaman ikincil" olan öbür belirlemelere göre aşamalanma açısından daha ağır basar. Böylece, metin kavramıyla Saussure'ün ve/ya da Hjelmslev'in önerdiği gösterge kavramı arasında sıkı bir ilişki bulunur:

"Belli bir metni, sözgelimi bir masalı ele alalım. Burada herhangi bir doğal dille açıklanmış bir 'öykü' vardır; bir **anlamlı bütün** (ya da dilsel **gösterge**), yani bir **gösteren** (= dilsel biçim) ile bir **gösterilen**in (= bu gösterilende anlatılan öykü) kaynaşmasından oluşmuş bir **anlamlı bütün** söz konusudur" (J. Courtés, *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, Hachette, 1976, s. 38).

Şunu önceden kestirebiliriz: Yukarıda sözü edildiği biçimde oluşmuş bir "anlamlı bütün" olsa bile **metin** ile doğal dilin (...) birimi olan **gösterge** arasında bir özdeşlik yoktur. Başlıca ayrım, gösteren (ya da anlatım) düzlemi ile gösterilen düzlemi (ya da içerik) arasındaki ilişkilerde görülür. Doğal dillerde, anlatım düzlemindeki birimler ile içerik düzlemindeki birimler arasında belli bir uygunluk[3] vardır. Bu uygunluk, metnin oluşturduğu anlamlı bütündeyse hiç görülmez:

3 Ama bu uygunluk ne tamdır, ne de değişmezdir. Bundan dolayı, dar anlamıyla dilbilimde bile, **glosematik** kuramı, anlatım düzleminin incelenmesini içerik düzleminin incelenmesinden ayırt eder.

"Gösteren ve gösterilen (F. de Saussure'ün terimleri) ya da daha geniş olarak **anlatım** ve **içerik** (L. Hjelmslev'in deyişi) ayrımı pragmatik bir temele dayanır: Sözgelimi, bu öykü (içerik) tözsel açıdan büyük bir değişikliğe uğramadan çeşitli doğal dillerde anlatılabilir." (*a.g.y.*)

Metin ile gösterge arasındaki bu yapı ayrılığı, sonuç olarak göstergebilim ile dilbilim arasında bir yöntem ayrılığına yol açar. Dilbilimde içerik düzlemini çözümlemek için anlatım düzleminin getirdiği sınırlamalardan yararlanmak olasıysa da –yine de sakınımlı davranmak gerekir– göstergebilimde kesinlikle aynı şey söz konusu olamaz: Çünkü metnin gerçekleşme düzeyi (...) içerik düzlemindeki birimlerin sınırlandırılması ve yapılaşması üstüne hiçbir geçerli bilgi vermez.

İçerik incelemesini tasarlamanın yollarından biri, iki düzlem arasında **eşbiçimlilik** bulunduğunu bir öngerçek olarak ileri sürmektir. Gerçekten de, iki düzlemdeki birimlerin birbirine tek tek uymadığı kesinse de, her iki düzlemin de benzer biçimde düzenlendiğini yani eşbiçimli olduğunu ileri sürmemizi hiçbir şey engellemez.

"İki düzlem arasındaki eşbiçimlilik varsayımı, anlamsal yapıyı, anlam evreninin en küçük anlamlama birimleri (ya da anlambirimcikler) biçiminde **eklemlenişi** olarak görmemizi sağlar; bu anlamlı birimler de anlatım düzlemindeki ayırıcı özelliklere (ya da sesbirimlere) denk düşer. Söz konusu anlamlı birimler, anlatım düzlemindeki ayırıcı özelliklerin kuruluşu gibi, **ikili anlambirimcik kategorileri** biçiminde oluşmuşlardır (ikilik, bir kuruluş kuralı olarak benimsenmiştir; yoksa öğelerin varoluş biçimini belirleyen bir ilke olarak değil)" (A. J. Greimas, "La structure sémantique", *Du Sens*, Seuil, 1970, s. 40).

Eşbiçimlilik varsayımı burada **biçimbilim** düzeyine uygulanmıştır. Ama sözdizimsel bileşene de aktarılabilir. Greimas'ın ve "Greimas'çılar"ın bir yandan anlamlamanın temel yapısıyla ilgili bir örnekçe, öte yandan da bir eyleyenler örnekçesi geliştirmiş olmaları da bunun sonucudur.

Kuşkusuz bu her iki örnekçe de, inceleme konusu olarak seçtikleri metinsel bütüncenin az ya da çok "yazınsal olması"yla hiç ilgilenmezler. Sözgelimi, göstergebilim açısından, bir

halk masalının herhangi bir değişkesi olan *Kül Kedisi* ile Perrault'nun bir "yazınsal" metin olarak yayımladığı *Kül Kedisi* arasında karşıtlık yoktur. (...) Göstergebilimcilerin daha başlangıçta karşılaştıkları güçlük, söylemsel içeriğin kesitlenmesinden kaynaklanmaktadır.

S/Z adlı yapıtında R. Barthes okuma birimlerinin kesitlenişindeki rastlantısallığı şöyle açıklar:

"(...) Gösteren, birbirine bitişik kısa parçalar dizisi biçiminde kesitlere ayrılacaktır; biz bunları okuma birimleri oldukları için **sözcük öbekleri** diye adlandıracağız. (...) Bu kesitleme hiçbir yöntemsel sorumluluk içermeyecektir, çünkü gösterene ilişkindir, oysa çözümleme yalnızca gösterilene yöneliktir" (s. 20).

Öte yandan, A. J. Greimas, *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques* (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları) [Seuil, 1976] adlı yapıtında, uzamsal-zamansal ayırıcılar ile mantıksal ayırıcılar arasındaki farkın üstünde durur:

"Başlangıçta, uzamsal-zamansal kesitleme ölçütlerine başvurulur; bu ölçütlerin her çeşit edimsel söylemde, bir başka deyişle, 'olay' ya da 'olgu' dizilerini anlatan söylemde hiçbir değişiklik göstermeden var olma üstünlüğü söz konusudur; olay ya da olgu dizileri de zorunlu olarak bu uzamsal-zamansal yerlemlerin oluşturduğu dizge içinde yer alır. Uzamsal-zamansal kesitlemenin evrensel olduğunu ve özellikle aşama sırası bakımından üstünlüğünü kabul etmemekle birlikte –ileride yapacağımız çözümlemede mantıksal ayırıcıların bazen bu kesitlemede üstün geldiğini göreceğiz– yöntemimizin açık seçik olması bakımından uzamsal-zamansal kesitlemeyi çözümlenecek metne öncelikle uygulamanın yerinde olacağını sanıyoruz" (s. 19-20).

Yapısalcı göstergebilimden kaynaklanan çalışmalar arasında, metin çözümlemelerini **yananlam** kavramı üstüne dayandıranlara özel bir yer ayırmamız gerekir.

Yananlam kavramının kullanılmasıyla ortaya çıkan çeşitli sorunlar arasında şunları sayabiliriz;

1. Greimas'ın kendisi tarafından içerik düzleminden anla-

tım düzlemine kaydırılan **yerdeşlik**[4] kavramı, yananlam düzeyine yerleştirilebilir mi? Bir başka deyişle, **yananlamsal yerdeşlik**ten söz etmek uygun mudur ve bunun işlemsel bir değeri var mıdır?

2. Yananlam kavramı söylem düzleminden anlatı düzlemine aktarılabilir mi? Bir başka deyişle, **yananlamlı anlatı**dan, **yananlamlı eyleyen yapı**sından söz edilebilir mi?

3. Düzanlam düzlemi ile yananlam düzlemi arasındaki aşamalanma sorunu nasıl ortaya çıkar? Bir başka deyişle, yananlamlı olanın aşamalanma açısından düzanlamlı olana bağlı olduğunu, Barthes'la birlikte ileri sürmek yerinde olur muş İki kavram arasındaki karşılıklı önvarsayım bağıntısı (...) aralarındaki herhangi bir aşamalanmanın kavranmasını engeller gibidir.

Kesinlikle kuramsal düzlemde, metnin, bir yananlam dilinin söylemsel olarak gerçekleşmesi biçiminde tanımlanması (...) kuşkusuz yapısal göstergebilimin bazı eleştirilerden uzak durmasını sağlar. (...) Bununla birlikte, yöntemsel bakımdan yananlam kavramı, bilgilerimizin bugünkü durumu çerçevesinde oldukça düş kırıcıdır. Yananlam boyutu ile düzanlam boyutunun eşbiçimliliğini ileri sürmek gerçekten güçtür. Bu nedenle, yananlam dizgesi ancak son derece dayanıksız temeller üstünde kurulabilir. Son yıllarda, yananlam kavramına karşı ilgisiz durulmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz budur.

4 **Yerdeşlik** [Fr. *isotopie*] kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Bir söylemin belli bir düzeyinde bulunan birimlerin aynı anlam ekseni çevresine yönelmeleri sonucu doğan uyum; bu uyumun aracılığıyla, söylemlerin farklı biçimlerde yorumlanması ortadan kalkar. (Ç.N.)

Jacques Fontanille

GÖSTERGEBİLİM VE YAZIN

Paris Göstergebilim Okulu'nun özellikle son on yıl içindeki önde gelen temsilcilerinden ve görece olarak genç kuramcılarından biri olan Jacques Fontanille, Limoges Üniversitesi'nde dilbilim ve göstergebilim profesörü, Institut universitaire de France'ta ise göstergebilim kürsüsü başkanıdır. Aşağıdaki metin *Sémiotique et Littérature. Essais de méthode* (Göstergebilim ve Yazın. Yöntem Denemeleri) [Paris, P.U.F., 1995, s.1-2] adlı yapıtından dilimize aktarılmıştır.

Fransız göstergebilimi, daha genel olarak da Avrupa göstergebilimi, 50'li ve 60'lı yıllarda, dilbilim (Barthes, Greimas), insanbilim (Lévi-Strauss) ve bazıları yazınsal eleştiriden ("yeni eleştiri"), bazıları da matematiksel mantıktan doğan değişik biçimci akımlar ile karşılaştıktan sonra oluştu. Bildirişim kuramının etkisiyle, araştırmaların bir bölümü yaygın olarak "semiyoloji" –göstergelerin incelenmesi– diye adlandırılan şeye doğru gelişme gösterdi. Ama, en tipik örnek olan akım, çok çeşitlilik göstermesine karşın, bir söylemler (metinler ya da görüntüler) "anlambilim"i ilkesi üstünde temellenen göstergebilime bağlı kaldı.

Söylem göstergebilimi.

Bu açıdan, metinlerin göstergebilimsel çözümlemesi, her söylemin bir makro-gösterge ya da göstergeler toplaşması değil de **sözcelem**enin üstlendiği bir anlama süreci olduğu ilkesinden hareket eder. Göstergebilim kuramı, demek ki, bir anlamlama bütünü olarak kabul edilen söylemin eklemlenmelerini açıklamak için tasarlanmıştır. Bu nedenle, söz konusu "anlamlama bütünü"nü daha iyi kavramak için onu yine de kesitlere

ayırmak zorundadır; bu konuda başvurulabilecek yöntemlerden biri her metin içinde belli sayıda biçimsel birim bulmaktır; söz konusu birimlerin sınırlarıysa okuma sırasında saptanabilen farklı "ayrılmalar" ile belirlenecektir. Bunlar uzam, zaman, kişi, vb. ayrılmalarıdır. Ancak, ne kadar gerekli olursa olsun, bu yöntemin kendi sınırları vardır: Sonunda o da "en küçük ayırıcı birimler" sorunuyla karşılaşır ve böylece, uzak durmak istediği halde göstergelere ayırma olgusuyla buluşur.

İşte bu yönden göstergebilim kuramı, konusunu daha iyi kavrayabilmek ve bunu, konusunun özünü bozmadan yapabilmek için farklı bir tür kesitlemeyi benimsemiştir: Bu yöntem bir anlamlama düzeyleri bütünü düzenler; temel olarak ve en soyuttan en somuta doğru, bu düzeyler şöyle sıralanabilir: **temel anlam yapıları, eyleyen ve kip yapıları, anlatı ve izlek yapıları** ve **figüratif yapılar**. Her düzeyin en soyuttan en somuta doğru, bir sonraki düzeyde daha karmaşık biçimde yeniden eklemlendiği varsayılır.

Bu göstergebilim, daha çok gerçek anlamda göstergelere yaklaşım için değil de metinlere, anlamlı bütünlere, canlı söylemlere yaklaşım için hazırlanmıştı. Dolayısıyla bir an önce yazınsal metin ile ilgilenmesi oldukça doğaldır; ama hemen belirtmek gerekir ki, o dönemde yazınsal metni söylenler [mitler] ve masallar üstüne oturtmuş olan özellikle biçimsel yöntemlerle ele alıyordu. Soruna bu açıdan bakıldığında, yazınsal göstergebilim yazınsal metnin bir tür "yapısal antropoloji"siydi. Yeni ve verimli bir açıklama biçimiydi kuşkusuz ama, yazın uzmanlarını tam anlamıyla hoşnut edemiyordu.

Göstergebilim giderek gelişme gösterdi ve bir söylem göstergebilimi haline geldi. Bu yolla, başlangıçta ne için hazılanmışsa ona yöneldi, bir başka deyişle, bir gösterge kuramını değil de bir anlamlı bütünler kuramını hazırlamaya girişti; ancak bunu gerçekleştirmek için, kendine canlı söylemi, kendini dile getirmekte olan söylemi, kendine özgü biçimleri yaratan ve hiç değişmeyecek bir "hazine" içinde yapılar, motifler durumlar ve birleşimler aramakla yetinmeyen söylemi yakalamaya olanak veren araçlar bulması gerekiyordu. Göstergebilim, yalnızca sözcelemede "görev alanlar"ın (anlatıcılar, gözlemciler, vb.)

metin içinde canlandırılmasına değil, sözceleme edimine, sözceleme işlemlerine tam olarak yerini geri vererek bir söylem göstergebilimi haline geldi: Bu durumda da göstergebilim doğrudan doğruya yazınsal söylemi, yalnızca, özgül biçimler sunan bir **sözce** [Fr. *énoncé*] değil de özel bir **sözceleme** [Fr. *énonciation*] olarak, Jacques Geninasca'nın deyişiyle bir "yazınsal söz" olarak ele almak durumundadır.

(...)

Açıklama: Greimas kuramı ve uygulanışı için ayrıca bkz.: M. Rifat: 1. *Genel Göstergebilim Sorunları*, İstanbul, Alaz Yay., 1982, gözden geçirilmiş 2. baskı, İstanbul, Sözce Yay., 1986; 2. *Homo Semioticus*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1993, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, Om Yay., 2001; 3. *Gösterge Eleştirisi*, İstanbul, Kaf Yay., 1999, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Tavanarası Yay., 2002; 4. *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2007; 5. *Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları*, İstanbul, Sel Yay., 2008.

Kaynakça

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları'nın 2. cildinin (*Temel Metinler*) hazırlanmasında başvurulan yapıtlar, çevirisi sunulan metinlerin girişindeki ön açıklamalarda belirtilmiştir.

Ayrıca, dilbilim ve göstergebilimdeki temel yapıtlar ile Türkçe'de bu alanlara ilişkin telif ve çeviri yapıtlar için bkz. 1. cildin (*Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*) kaynakçası.

Kavramlar Dizini

açık dizelge, 135
açıklama(k), 249, 250, 256
açımlama işlevi, 87
adlandırma, 36
akmeistler, 56, 67
alıcı, 84, 147
alımlama, 281
alımlama estetiği, 277, 278, 286-288
alımlama göstergebilimi, 277-285
almaşma, 83
anadili, 333
anlam, 43, 91, 99, 104, 105, 121, 133, 173, 206, 209, 224, 326
anlama(k), 249, 250, 253, 254, 255, 256
anlambilim, 91, 92, 173, 182, 184, 205, 206, 237, 238, 266, 282, 312, 335, 344-348
anlambirim, 122, 123, 133, 134, 135, 143, 144, 166, 182
anlambirimcik çözümlemesi, 180-181
anlamçözüm, 242
anlamlama, 240, 241, 242, 261, 312, 313, 350
anlamlama biçimleri, 334
anlamlama göstergebilimi, 239-242
anlamlama kuramı, 350
anlamlamanın temel yapısı, 350, 361
anlamlı bütün, 360,
anlamsal biçimbilim, 106
anlamsal bileşen, 155, 157, 158, 225, 348
anlamsal bürünbilim, 106
anlamsal düzlem, 173
anlamsal sesbilim, 106
anlamsal sözbilim, 106
anlatı, 247-248, 319-322
anlatıcı, 247-248
anlatı çözümlemesi, 237, 238, 247, 291, 321
anlatım, 101, 102, 105, 108, 109, 351, 360, 361
anlatımın biçimi, 101, 102, 107
anlatımın tözü, 101, 102, 107, 108
anlatımsallık işlevi, 77, 86
anlatısal anlam dizgesi, 348
anlıkçı(lık), 152, 156, 205
aranılan kişi, 309
artsüremli, 35, 38, 80, 85, 103, 116, 119, 142, 172
artsüremli dilbilim, 35, 38, 80, 85, 103, 116, 119, 142, 172
artsüremlilik, 26, 93, 96, 138
artsüremli ruhbilim, 189, 191
artsüremli ruhdilbilim, 189, 191
atasözü, 48-49
ayırıcı ses, 123
aykırılık, 136, 196
ayrık birimler, 136

bağımlı, 122
bağımlılık, 168, 169, 171, 173
bağımsızlık, 103
bağıntı, 98
bağışçı, 309
bağlam, 82, 85, 275, 276
bağlama, 82
bağlantı, 85, 275
bale, 58
beklenti ufku, 285

belirgin(lik), 124, 139, 140, 141, 335
belirti, 234, 240, 241, 242
belirtke, 241, 242
belitsel dizge, 213, 350
benöyküsel, 247, 248
benzemezlik, 89
benzerlik, 83, 89, 196
betimleme, 70
betimleyici dilbilim, 124, 156, 158
biçem, 29, 30, 84, 96, 107, 108, 264, 265
biçembilim, 96, 107, 125, 237, 263, 303
biçim, 101, 102, 103, 121, 351
biçimbilim, 92, 96, 125, 144, 172, 184, 344
biçimbilimsel-sözdizimsel düzey, 339
biçimbirim, 40, 122, 123, 126, 133, 134, 166
biçimcilik, 66-74, 75, 78, 246, 278, 286, 287, 293, 294
bildiri, 77, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 136, 241, 246, 275, 276
bildirişim, 85, 87, 88, 110, 117, 130, 135, 185, 196, 240, 241, 274, 275, 276
bildirişim dili, 38, 39, 40, 147
bildirişim göstergebilimi, 239-242
bildirişim işlevi, 37
bileşen, 156
bilgisayar destekli çeviri, 206
bilişsel bilimler, 206
bilişsel ruhbilim, 199
birinci eklemlilik, 131, 133, 134, 144, 258
birleşebilirlik, 144
birleşme, 106
birleşimsel değişke, 139
birleştirme, 82, 83, 89
bitişiklik, 83, 84, 89
biyoloji, 91, 120
boşbirim, 139
bölme, 104, 105, 106
budunbilim, 115, 117
budundilbilim, 184, 188
bütünce, 149
bütünlük, 103
bütünsellik, 96

coşku işlevi, 86, 87, 88
coşkusal dil, 77, 78
coşkusal dilyetisi, 37

çağrı işlevi, 87, 88
çağrışımsal bağıntılar, 28
çelişiklik, 351
çeviri, 195-222, 333
çeviribilim, 184, 195-222
çeviribilimin görevleri, 215, 218-220
çeviri edimi, 217, 218
çeviri-işlem, 221
çıkarım, 235
çift eklemlilik, 131-133, 134
çizgisel(lik), 83, 133-134

dağılım, 124
davranış, 179
değer, 25, 26, 36, 133
değilleme, 351
değişinim, 93
değişme, 73
değişmece, 107
değişmezlik, 73
değiştirim, 105, 109, 139
derin düzey, 339
derin yapı, 155, 158
destansı şiir, 49, 88
devimsel eşsüremlilik, 142
devingen, 96
devinim, 36, 165
dil, 19-28, 29-30, 32, 33, 34-37, 48, 49, 60, 85, 94, 95, 97, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110-112, 115, 116, 117, 120, 121,128-136, 150, 151, 152, 153, 156, 161, 162, 166, 167, 172, 174, 175, 185, 195-198, 235, 256, 257, 312, 313, 314-317, 344, 347, 348-350
dil ailesi, 21
dilbilgisi, 20, 96, 104, 126, 127, 133, 149, 150, 154, 155, 157, 159
dilbilim, 19-28, 29, 33, 36, 37, 59, 61, 64, 73, 84-89, 91, 93, 95, 99, 100, 101, 102, 103-104, 107, 109, 113-120, 121, 126, 128-136, 137, 138, 146, 150, 154, 156, 158, 178, 184, 187, 189, 197, 204, 205, 206, 215, 224, 236, 238, 239, 240, 242, 244, 257, 258, 261, 292, 295, 312, 313, 314, 318, 322, 335, 336, 348-350, 352, 361
dil(bilim)sel anlambilim, 347

dil(bilim)sel göstergebilim, 336
dilbilimsel yapısalcılık, 138
dilbirim, 100
dil cebiri, 100
dil felsefesi, 349
dillerin akrabalığı, 172
dillerin tipoloisi, 96
dil öbeği, 33
dilsel topluluk, 121
dil toplumbilimi, 186
dilyetisi, 22, 23, 36, 128-130, 178, 180, 256, 257
dil(yetisi) bilimleri , 184, 206
dinleyici, 81, 83, 85, 87, 139, 154, 275, 276
diyalojizm, 268-271, 272
dize, 75, 76
dizge, 25, 26, 27, 35, 36, 75, 92, 97, 98, 103, 108, 166, 167, 318, 319, 351
dizgebilim, 166, 167
dizgeselleştirme, 105, 106
dizim, 122, 318, 319
dizimsel bağıntılar, 28, 136
dizimselleştirme, 104-105, 106
dizisel bağıntılar, 136
doğalcılık, 91, 253
doğal dil, 29, 150, 178, 180-181, 335
dönüş(tür)üm, 243
dönüşümsel altbileşen, 158
dönüşümsel dilbilgisi, 137, 160
dönüşümsel sözdizim, 126
dural dilbilim, 25, 26
düğüm, 170, 171
dürtü, 121
düzanlam, 102, 363
düzdeğişmece, 318
düzenleyim, 107, 108, 272
düzgü bkz. kod
düzlem, 102
düzmece kahraman, 309
düzyazı kuramı, 297, 299

edimbilim, 186, 206, 223-227, 237, 238
edim(bilim)sel bileşen, 225, 227
edimsel anlambilim, 182
edinç, 154, 156, 193
egemen öğe, 72, 74-80
eğretileme, 318
eleştiri, 85, 109
erek dil, 210
erek-metinciler, 203, 209, 210
estetik, 29, 62, 294, 295
estetik belirginlik, 141
estetik etki, 288
estetik işlev, 76, 77, 78
estetik öğe, 62
eşadlı sözcükler, 123
eşanlamlılık, 89
eşanlı şiir, 53
eşbiçimlilik, 361
eşdeğerlik, 89, 213
eşsüremli, 35, 80, 85, 103, 106, 119, 172
eşsüremli betimleme, 35, 38, 85, 142
eşsüremli dilbilim, 26, 27, 85, 189, 190
eşsüremlilik, 26, 93-94, 95, 96, 138
eşsüremli ruhbilim, 189, 190,
eşsüremli ruhdilbilim, 189, 190
eşsüremli yazınbilim, 85
etnografya, 21
evrim, 26, 35, 78, 79
evrimsel dilbilim, 25, 26, 35,
eylem alanı, 308-310
eyleyen, 342, 343, 361

felsefe, 115, 119, 208, 215, 216, 237, 238
fenomenoloji bkz. görüngübilim
figüratif, 338
figüratif düzey, 339
film, 257, 258
film dilbilimi, 257
film söylemi, 257
filoloji, 20, 21, 253, 265
fizik, 93, 94, 115, 119
fizyoloji, 21, 107, 115, 119, 131
folklor, 48, 49, 50, 59, 60
fütürist akım ya da fütürizm, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 66, 67, 294, 296

genel dilbilim, 19, 20, 33, 128-136, 137, 180, 350
genel göstergebilim, 323
genel ruhbilim, 236
genel sesbilgisi, 104

genetik yapısalcılık bkz. oluşsal yapısalcılık
gerçekçilik, 59, 69, 80, 91
gerçekleşme, 102
glosem, 100
glosematik, 99, 100, 101-102, 103, 104, 106, 139, 360
gönderen, 84, 85, 309
gönderge, 77, 85
gönderge işlevi, 77, 86, 88
göndergesel anlambilim, 182
gönderilen, 84, 85
görüngübilim, 64, 98, 176, 289
görüntülü söylem, 257, 258
görüntüsel gösterge, 234
gösteren, 24-25, 42, 101, 102, 133, 134, 144, 167, 209, 242, 258, 336, 346, 360, 361
gösterge, 21, 24-25, 37, 38, 41, 60, 72, 77, 82, 83, 88, 105, 118, 129, 130, 133, 134, 136, 179, 182, 232-235, 236, 237, 238, 253, 323, 324, 356, 360, 361
göstergebilim, 19, 27, 102, 167, 231, 232, 233, 235-236, 237, 238, 239-242, 243, 252, 255, 256, 258, 261-263, 266-267, 277, 281, 284, 291, 311-324, 329, 334-339, 340, 344, 346, 349, 350-351, 352, 353-354, 355-358, 361, 366
göstergebilimsel dörtgen, 340, 351
göstergeçözüm, 242-243
göstergelerin biçimbilimi, 106
göstergelerin sesbilimi, 106
göstergelerin sözdizimi, 106
göstergeler kuramı, 221
göstergesel ilişki, 102
gösterilen, 24-25, 37, 41, 101, 102, 133, 144, 167, 182, 209, 258, 336, 346, 360, 361
grammatica speculativa, 233

içeriğin biçimi, 101, 102, 107
içeriğin tözü, 101, 102, 107
içerik, 101, 102, 105, 108, 109, 175, 351, 360, 361
içkinlik, 103, 104, 105
içkin yöntem, 106
ideal okur, 282
ideoloji, 71, 72
ikinci eklemlilik, 132, 133, 258
ilişki işlevi, 87
imge, 299-303
insanbilim, 21, 237
işitim imgesi, 24, 36
işlev, 34, 35, 37, 43, 64, 86, 106, 137, 138, 143-145, 172, 304-310
işlevsel, 138
işlevsel biçimbilim, 106
işlevsel bürünbilim, 106
işlevselcilik, 138
işlevsel dilbilim, 128-136, 142, 143, 146
işlevsel sesbilim, 106
işlevsel sınıflandırma, 141
işlevsel sözdizim, 106, 172

kahraman, 307, 308, 309
kalkış metni, 211
kanıt, 234
kapalı dizelge, 135
karşı-anlıkçı, 152
karşılaştırmalı dilbilgisi, 20, 31-33, 90, 91, 349
karşılaştırmalı dilbilim, 31, 62, 113
karşılaştırmalı filoloji, 20
karşılıklı bağımlılık, 106
karşılıklılık, 106
karşıtanlamlılık, 89
karşıtlık, 98, 136, 142
katarsis, 246, 280
katman, 102
katmanlaşma, 101
kavram, 24
kayma, 78
kaynak dil, 209
kaynak metin, 211
kaynak-metinciler, 203, 209, 210
kaynak metne bağlılık, 209, 211
kendilik, 179
kinezik, 189
kiplik, 143, 145, 180
kişi, 304, 310
kod, 23, 81, 82, 83, 86, 87, 129, 136, 146, 147, 246
konu, 101
konudil, 87

konum, 165
konum dilbilimi, 165
konuşucu, 81, 84, 86, 87, 139, 140, 142, 143, 154, 176, 224, 275, 276
konuşucu-dinleyici, 156, 157
koşutluk, 173
kökenbilim, 92
kötü kişi, 309
kronotop, 272
kuralcı dilbilgisi, 90, 129
kural gösterge, 234, 235
kuram, 126, 127, 321, 322
kurum, 94
Kutsal Kitap yorumu, 253, 254
kültür, 110, 112, 116, 274, 275, 276
kültür tarihi, 115

lehçe, 60, 74, 96, 98, 245, 246
lehçebilim, 59
lirik şiir, 88

maddecilik, 254
mantalist bkz. anlıkçı
mantık, 87, 104, 137, 173, 232, 233, 335, 349
mantıksal dilbilgisi, 104
mantıksal-matematiksel dilbilim, 137
mantıksal-matematiksel göstergebilim, 334
Marx'çılık, 69, 286, 287
masal, 303-310
masalın biçimbilimi, 303-310
mekanikçi, 152
metin, 104, 105, 108, 146, 148, 183, 242, 243, 278, 279, 283, 289, 290, 360, 361
metin çözümlemesi, 146-148
metin dilbilgisi, 192, 193
metindilbilim, 184, 192-194
metin göstergebilimi, 183
metinlerarası ilişkiler, 268-271
metinsel düzey, 339
modi significandi bkz. anlamlama biçimleri
monad, 96
morfoloji bkz. biçimbilim

nedensizlik, 25
nesne, 232, 233, 234, 235
nitel gösterge, 234
noem, 181

okuma, 278, 280
okuma edimi, 278, 288, 289
okur, 278-282, 283, 287, 289, 290
olağanüstü masal, 303-310
oluk, 86
oluş, 351
oluşsal yapısalcılık, 249
oluşturucu, 122, 155, 158
oluşum ağacı, 170
otomatik çeviri, 202, 207

öncü sanat, 50
örnek okur, 279
önvarsayım, 106
özdeşlik, 173, 213
önerme, 234
öte-dilbilim, 313
öykü, 297-299
özgün metin, 213
özne, 175, 177,
öznellik, 174, 175, 176
özöyküsel, 247, 248

pattern, 95, 104
poetika, 294
poetoloji, 266
pozitivizm, 92, 93, 103, 253
prakseoloji, 212
psikanaliz, 208
psikolengüistik bkz. ruhdilbilim
psikomekanik bkz. ruhsal mekanik
psikosistematik bkz. ruhsal dizgebilim

representamen, 232
ritim, 39, 107
roman, 251, 270, 271, 297-299
romantizm, 66, 103, 253, 254, 255
romantik şiir, 76
roman toplumbilimi, 251
ruhbilim, 63, 64, 94, 104, 107, 115, 120, 153, 173, 176, 215, 238
ruhdilbilim, 184, 188-191, 350
ruhsal dizgebilim, 164, 165, 167
ruhsal mekanik, 164, 165

sağlayıcı, 309
saldırgan, 309
salt dilbilgisi, 233
salt sözbilim, 233
sanat, 300, 301
sanat işlevi, 85
sanat yapıtı, 71
seçme, 81-, 82, 83, 89, 106
semeiotike, 232
semeiyoloji, 322, 323
semiosis, 351
semiyoloji, 322, 323, 335
semiyotik, 322, 333, 357
ses, 36, 64, 104, 105, 121
sesbilgisi, 42-44, 91, 97, 104, 119, 184, 246, 344
sesbilim, 39, 42-44, 64, 95, 96, 97, 104, 125, 144, 184, 246, 345, 351
sesbilimsel bileşen, 155, 157, 158
sesbirim, 39, 82, 123, 125, 133, 134, 135, 136, 139, 150, 166, 258
sesbirimbilim, 92, 246
sesbirimsel değişke, 139
sınıf, 143-145
sınıflandırma, 105, 106, 140
simge, 117, 118, 234, 301
simgecilik, 50, 56, 66, 67, 296, 302
sinema, 256-259
sinema göstergebilimi, 256-259
söylem, 108, 126, 175, 242, 269
söylem çözümlemesi, 192
söylem dilbilimi, 350
söylem göstergebilimi, 338-339, 364-366
söylemsel anlambilim, 182
söz, 22, 23, 37, 94, 97, 103, 136, 151-152, 153, 156, 314-317
sözbilim, 266-267
sözce, 81, 83, 121, 134, 135, 155, 224, 232, 269, 366
sözcebirim, 243
sözceleme, 180, 184, 223, 348, 353, 364, 366
sözcük, 36, 37, 42, 43, 81, 82, 122, 126, 168, 172
sözcükbilim, 184, 345
sözcük dağarcığı, 40, 81, 110
sözcük dizelgesi, 131
sözcüksel anlambilim, 345
sözdizim, 40, 81, 82, 149, 168-173, 184, 237, 238, 335, 344, 351
sözdizimsel bileşen, 155, 157, 158, 348
sözdizimsel yapı, 40, 149
söz edimi, 81, 121, 136
sözlükbilim, 184
sözlükbirim, 133
sözün dilbilimi, 23
standart kuram, 156
stemma, 170, 171
süprarasyonel, 50, 51
süremsizlik, 96
sürrasyonel, 51

şiir, 50, 68, 88, 89, 292, 293, 299, 301, 302
şiirbilim, 294
şiir dili ya da şiirsel dil, 34, 38-41, 66, 77, 78, 96, 245, 293, 295
şiirsel evrim, 78
şiirsel işlev, 38, 76, 85, 293
şiirsel söz, 38, 39
şiirsel yapıt, 69, 72, 76, 77, 78

taban, 158
tarih, 73, 138
tarihöncesi bilimi, 21
tarihsel dilbilgisi, 91
tarihsel dilbilim, 26, 31, 33, 113
tek(il) gösterge, 234
teknik (yazınsal–; şiirsel–), 68, 69, 71-72, 78, 292, 299-303
tema, 107, 108
temel, 233
temel anlam dizgesi, 348
tepki, 121
terim, 234, 235
tıp, 322-324
tıp göstergebilimi, 323
tin, 136
ton, 136
toplumbilim, 21, 94, 104, 115, 117
toplumbilimsel dilbilim, 104
toplumbilimsel eleştiri, 249-251
toplumdilbilim, 184, 185-187, 350

toplumsal ruhbilim, 21, 236
töz, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 351
tümce, 42, 43, 81, 82, 107, 126, 127, 146, 149, 150, 153, 154, 157, 168, 169, 170, 171, 172, 225, 226, 259
tümcebilim, 172, 184
tümce dilbilimi, 350
tümce-sözcük, 81
tümdengelim(li), 92, 98, 102, 137
tümeller, 62, 180, 181
tümevarım, 92, 98
tümsüremlilik, 96
türetme, 37

uyak, 40, 69, 75, 107
uygulamalı dilbilim, 184, 199, 204, 350
uzamdilbilim, 184

üçlük, 233, 234
üretici anlambilim, 280
üretici dilbilgisi, 137, 155, 156, 157, 159, 193, 225, 227, 352
üretici-dönüşümsel dilbilgisi, 149, 156, 350
üretim, 243
üstdil, 87, 340, 349
üstdil işlevi, 87, 203
üstokur, 279
üstsöylem, 341

varlıkbilim, 255
verici, 147

yabancı dil, 333
yadöyküsel, 247, 248
yananlam, 202, 333, 362, 363
yan yana gelme, 83
yapay zekâ, 280
yapı, 73, 94-95, 97, 98, 103, 109, 122, 137, 138, 172, 173,
yapıbozma, 278, 285
yapısal, 138
yapısal anlambilim, 182, 345, 346
yapısal betimleme, 154, 155, 157
yapısalcılık, 59, 70, 96, 103, 104, 110, 139, 158, 245, 246, 256, 278, 320, 335, 351-352
yapısalcı söylem, 358-363
yapısal çözümleme, 247, 319-322
yapısal dilbilim, 19, 90-98, 109, 124, 139, 159, 314, 349,
yapısal düzlem, 173
yapısal eleştiri, 109
yapısal sözdizim, 168-173
yapısal yöntem, 246
yardımcı, 309
yazı, 129, 130, 253
yazın, 48, 107, 108, 243, 244, 245, 246, 292, 364
yazınbilim, 68, 73, 84-89, 194, 237, 238, 244, 266, 267, 292, 294, 295, 296
yazın işlevi, 37, 79, 85, 88, 89
yazın kuramı, 193, 194
yazınsal çözümleme, 108, 109
yazınsal dil, 29, 245, 246
yazınsal eleştiri, 79, 107, 109, 237, 364
yazınsal evrim, 78
yazınsal göstergebilim, 266, 267, 338, 340, 358-363, 365,
yazınsal inceleme, 244
yazınsallık, 71-72, 291, 292
yazınsal söylem, 244, 246
yazınsal yapıt, 70, 72, 108, 109, 249, 287, 291, 292
yeni eleştiri, 267
yerdeşlik, 348, 363
yorumbilim, 278, 283, 352-353
yorum(lama), 70, 252-256, 280, 283, 284
yorumlayan, 83, 232, 233, 234, 235, 237
yorumlayıcı bileşen, 155
yöneten, 169, 170, 171
yüzeysel yapı, 155, 158

zaman, 25, 26, 96, 111, 250, 274
zaum, 50

Özel Adlar Dizini

Aarne, A., 304
Ahmatova, A., 56-57
Akerson, F., 123
Albrecht, 263
Alexandrescu, S., 353, 359
Althusser, L., 206
Amyot, 219
Andersen, 47
Andreyev, 56
Annenski, 301
Apresyan, J. D., 345
Aragon, L., 51
Aristoteles, 280, 281, 320
Arrivé, M., 355, 356, 357, 358, 359
Aseyev, N., 68
Auerbach, E., 239
Atakay, K., 285
Augustinus, 281

Bachelard, G., 206, 353
Bahtin, M. M., 15, 239, 268, 272
Bally, Ch., 29, 104
Balzac, H. de, 272
Barthes, R., 13, 240, 259, 261, 262, 269, 279, 311, 324, 329, 333, 335, 353, 359, 362, 364
Bastide, R., 322
Batur, E.., 45
Baudelaire, Ch., 73
Baudouin de Courtenay, J., 64-65, 95
Benjamin, W., 209, 210, 211, 215, 216
Benveniste, É., 174, 177, 239, 358
Berman, A., 15, 203, 208-209, 210, 215
Bès, G., 34, 121, 151
Bieli, A., 50, 66, 302, 310
Blok, A., 50, 56
Bloomfield, L., 104, 114, 121, 123, 139, 346, 349, 351
Bloomfield Okulu, 351
Boas, F., 110, 112
Bogatirev, P., 59-60
Bogdanov, 46, 49
Bolinger, 155
Booth, W., 279, 280
Bordron, J.-F., 353
Bouazis, Ch., 194
Braune, W.,20
Bravo, D. F., 281
Bréal, M., 345
Bremond, C., 359
Brentano, 63
Brik, O., 55-56, 57, 66, 68, 293, 310
Brøndal, V., 90, 104
Brugmann, K., 20
Bulst, W., 287
Burliuk, 55
Bush, R. R., 151
Buyssens, É., 239, 240, 241, 260, 261, 262
Bühler, K., 139

Calame, C., 355
Calvet, L.-J., 261
Calvino, I., 340, 341, 342, 343
Campos, H. de, 222
Cantineau, J., 42
Capelle, M.-J., 200
Carnap, R., 335
Carpaccio, 320
Castillet, J. M., 278
Čelakovský, 80
Cenevre Dilbilim Okulu, 19, 29, 35
Chabrol, C., 192, 355
Chatman, S., 279
Chomsky, N., 149, 151, 156, 158, 351, 352
Christiansen, 66
Cicero, 199
Comte, A., 92
Coquet, J.-C., 259, 353, 355, 357, 358, 359
Cornulier, B. de, 225
Corti, M., 279, 280
Courtés, J., 15, 259, 344, 353, 357, 358, 360
Curtius, 161
Cuvier, 94

Çehov, A., 274

Dache, 47
Darrault, I., 353
Darwin, Ch., 92
Daudet, A., 48
Debyser, F., 200
Deledalle, G., 231
Delorme, J., 355
De Man, P. bkz. Man, P. De
Devereux, G., 205
De Vries, 93
Dilthey, W., 253, 254, 255
Dostoyevski, 272
Du Bellay, J., 73
Ducrot, O., 223, 225, 232, 347
Dumézil, G., 335, 338, 353
Dumont, J.-P., 359
Durkheim, 94
Durnovo, 60
Eco, U., 262, 263, 277, 282, 285, 355, 356
Eiffel, G., 327
Einstein, A., 71
Erben, K. J., 80
Etkind, E., 210, 222
Eyhenbaum, B., 66, 70, 78, 79, 239, 293, 294, 297

Fabbri, P., 281
Fayolle, R., 249, 250, 251
Febvre, L., 353
Ferraris, M., 285
Fet, 80
Fichte, 216
Fillmore, Ch., 280
Fishman, J. A., 185
Flaubert, G., 248, 272
Floch, J.-M., 353, 355,
Fodor, J. A., 345
Fontanille, J., 19, 259, 364
Forster, E. M., 279
Fortunatov, F. F., 61-62, 104
Foucault, M., 219, 279
Francastel, P., 353
François, D., 143
François, F., 146, 148
Frankfurt Okulu, 356
Freud, S., 201, 208, 210, 214, 218, 243, 252,

Gadamer, H. G., 255, 280, 281
Galanter, E., 151
Gardiner, A. H., 94
Genette, G., 13, 245, 247, 267, 279
Geninasca, C., 355
Geninasca, J., 353, 359, 366
Genot, G., 359
Geoltrain, P., 353, 355
Gide, A., 330, 332
Giroud, J.-C., 353
Goester, J.-L., 200
Gogol, N., 78, 274, 300

Goldmann, L., 15, 249-251
Göksel, A., 112
Göttingen Okulu, 357
Grammont, M., 104
Greimas, A.J., 15, 183, 242, 256, 267, 334, 340, 344, 345, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 364,
Grigoriyev, V., 274
Gross, M., 126
Groupe d'Entrevernes, 357, 358
Gueunier, N., 359
Guillaume, G., 164
Guiraud, P., 29, 34, 107, 244, 245, 262, 263
Gukovski, 78
Gumbrecht, H. U., 356
Gutiérrez López, 263

Halle, M., 81
Hamann, 220
Harris, Z. S., 124, 125, 126, 192, 350
Hartmann, 193
Hegel, 216, 255
Heidegger, M., 201, 208, 210, 216, 255
Helbo, A., 260
Hénault, A., 359
Hieronymus, 205
Hirsch, E. D., 279, 280
Hirtle, W., 164
Hjelmslev, L., 99, 101, 104, 105, 107, 107, 108, 139, 239, 260, 334, 335, 350, 351, 356, 358, 360, 361
Hlebnikov, V., 50, 51-55, 70
Hollander, 89
Holub, R., 281
Houdebine, J.-L., 359
Humboldt, 156
Husserl, E., 62, 63, 65, 98, 216

Işık, G., 89, 100, 141
Ingarden, R., 239, 280, 281, 289
Iser, W., 280, 288-289

Jacob, A., 29, 31, 42, 110, 124, 154, 161, 164, 188, 237
Jakobson, R., 34, 43, 45-74, 81, 84, 89, 138, 239, 246, 267, 274, 275, 280, 291, 292, 293, 318, 334, 358
James, H., 279
Jansenius'çuluk, 250
Jarry, A., 74
Jauss, H. R., 280, 287
Jespersen, O., 159, 161
Johannsen, W., 94
Joly, A., 164
Joyce, J., 280, 282

Kant, I., 216, 233, 254, 255, 280
Karsevski, S., 34, 62, 63, 239
Katz, J. J., 345
Kıran, A. E., 100
Klaus, 262
Kocaman, A., 89, 123, 141
Konstanz Okulu, 281, 286, 288, 356
Kopenhag Dilbilim Çevresi ya da Kopenhag (Dilbilim) Okulu, 90, 99, 103, 335, 349, 351
Král, J., 80
Krings, H.P., 199
Kristeva, J., 242, 268, 279, 359
Kruçenih, A. E., 53-55
Kruşçef, 48
Kuentz, P., 29, 34, 107, 244, 245, 263

Lacan, J., 335
Ladmiral, J.-R., 15, 198, 200, 203
Lalande, A., 92, 94, 95, 101
Landowski, É., 259, 277, 353, 355
Larivaille, P., 359
Lautréamont, 71
Leclaire, S., 360
Lemaître, H., 251
Leskien, A., 20
Lévi-Strauss, C., 138, 256, 321, 335, 338, 349, 353, 358, 364
Littré, É., 323

Longinus, 280
Lotman, Y. M., 274, 279, 280
Lubbock, P., 279
Luce, R. D., 151
Lucretius, 72

Maleviç, K., 57
Malinowski, 87
Mallarmé, S., 48, 66, 242
Malmberg, B., 263, 356
Man, P. de, 266
Mandelştam, O. E., 68
Marchand, J.-J., 45
Marenda, P., 359
Marin, L., 357
Marinetti, 50, 53
Martin, A., 324
Martinet, A., 128, 137, 141, 142, 223, 239
Martinet, J., 263
Marty, A., 63
Matejka, L., 74
Matoré, G., 345
Maupassant, G. de, 324, 326
Mauro, T. de, 19
Mauss, M., 353
Mayakovski, V., 53-54, 55, 68
McKay, D. M., 81
Meillet, A., 31, 61, 104
Merejkovski, 302
Merleau-Ponty, M., 353
Meschonnic, H., 209, 210
Metz, Ch., 256
Meyer, 66
Meyerson, É., 93
Miller, G. A., 151
Miller, V., 49
Mitterand, H., 244, 272
Montaigne, 218
Morris, Ch. W., 237, 260, 261, 262, 281
Moskova Dilbilim Çevresi ya da Moskova (Dilbilim) Okulu, 45, 54, 58-59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 292, 293, 334
Mounin, G., 195, 196, 210, 262
Mukarovsky, J., 239, 280, 281
Musil, 217
Musorgski, 80

Narski, 46
Nida, E. A., 204, 222
Novalis, 66
Opoyaz, 66, 67, 69, 293, 295, 299
Osgood, Ch. E., 188
Osthoff, H., 20
Ovsianiko-Kulikovski, 300, 303
Ozil, Ş., 89, 123

Öztokat, E., 177
Öztokat, N., 245

Panier, L., 353
Paré, A., 323
Pareyson, L., 279, 280, 282
Pariente, J.-C., 34, 121, 151
Paris Göstergebilim Okulu ya da Paris Okulu, 13, 252, 259, 277, 334, 340, 349, 353, 355-358, 364
Pascal, 101, 250
Pasternak, 68
Paul, H., 20, 90
Pavel, T., 359
Peirce, Ch. S., 83, 231, 237, 238, 260, 334
Peskovski, 104
Peterson, 104
Pike, K. L., 192
Planck, M., 93
Platon, 233
Pohl, J., 261
Polivanov, 66
Pomorska, K., 74
Potebnia, 66, 299, 300, 302
Pottier, B., 178, 182, 345
Poullion, J., 279
Prag Dilbilim Çevresi ya da Prag (Dilbilim) Okulu, 34, 42, 104, 335, 351, 356

Prieto, L. J., 239, 241, 262, 263
Propp, V., 13, 239, 291, 303, 321, 338
Proust, M., 216, 221, 267
Puşkin, A., 48, 70, 73, 298-299

Rabelais, F., 272
Rastier, F., 357, 359
Resnikov, 262
Ricœur, P., 252, 352, 353
Rifat, M., 45, 89, 100, 112, 123, 125, 148, 163, 195, 203, 215, 245, 291, 311, 324, 333, 340, 366,
Rifat, S., 89, 141, 245, 277, 291, 311, 324, 329, 340,
Riffaterre, M., 263, 279, 280
Rilke, 220
Rimski-Korsakov, 80
Robin, A., 219
Ronat, M., 158
Rossellini, 257
Rus biçimcileri, 66-74, 75, 80, 239, 245, 291, 294, 296, 310, 321
Rus fütüristleri, 51, 53, 55, 56, 59
Rus simgecileri, 56

Salman, Y., 125, 163
Sapir, E., 95, 104, 113, 239
Saussure, F. de, 19, 28, 29, 31, 37, 62, 63, 82, 83, 93, 94, 95, 101, 103, 104, 138, 151, 152, 153, 156, 231, 235, 236, 237, 238, 239, 260, 261, 267, 311, 312, 313, 315, 316, 321, 322, 334, 335, 336, 349, 350, 351, 358, 360, 361
Schaeffer, J.-M., 223, 232
Schleiermacher, F. D. E., 254, 255
Schmidt, S. J., 279, 359
Schumann, 331
Scott, D., 233
Sebeok, T. A., 84, 188, 260, 262
Sechehaye, A., 104
Shakespeare, 104
Sievers, E., 20
Siegfried, A., 353
Sollers, Ph., 243
Sologub, 56
Sørensen, H., 107
Spencer, H., 92
Spitzer, L., 239
Steiner, G., 218, 220
Stender-Petersen, A., 107, 108
Stendhal, 247
Stepanov, 263
Stephen, L., 163
Stoacılar, 334

Şahmatov, 58, 64
Şçedrin, 274
Şçepkin, 62
Şklovski, V., 55, 66, 67, 71, 78, 239, 299
Şpet, 63

Taber, Ch. R., 204
Tadié, J.-Y., 251
Tartu Okulu, 274
Tesnière, L., 168, 358
Thom, R., 340
Thompson, S., 304
Tinyanov, Y., 69, 78, 310,
Tiyuçev, F. İ., 79, 300
Todorov, T., 45, 54, 74, 89, 244, 245, 267, 268, 279, 291, 292, 294, 297, 299, 302, 310, 359
Togeby, K., 103, 107
Tolstoy, L., 50, 55, 79, 298
Tomaşevski, B., 59, 67, 310
Trier, J., 345
Triolet, E., 47
Trubetskoy, N., 34, 42, 61, 64-65, 95, 239, 315
Tsvetayeva, M., 220
Turgenyev, 80, 274, 298

Uspenski, G., 274
Uşakov, 60

Vachek, J., 34
Valéry, P., 267
Valin, R., 164,
Van Dijk, T. A., 192, 194, 279, 359
Vardar, B., 28, 141
Varşova Okulu, 357
Vendryes, J., 259
Vergilius, 247
Verlaine, P., 48
Verne, J., 47, 48
Veselovski, 66
Vinogradov, V., 78, 310

Walter, H., 142
Webern, 232
Weinreich, U., 345
Weinrich, H., 279
Whitney, W. D., 20
Wiwel, 104

Yakovlev, N., 59
Yakubinski, L., 66, 295
Yalçın, M., 100, 148
Yebra, 22
Yemçuynikov, 74
Yeni-dilbilgiciler, 20, 92-93, 293
Yücel, T., 333

Zilberberg, C., 359

"XX. yüzyıl dil bilimlerinin doruk noktasına ulaştığı bir çağ olarak da tanımlanabilir."

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları iki ciltten oluşuyor: *1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*; *2. Temel Metinler.* 2. cilt, hem doğrudan doğruya dilbilim ile göstergebilimde hem de bu alanlarla yakından bağlantılı anlatıbilim, yorumbilim, yazınsal eleştiri, yazınbilim, alımlama estetiği, yapıbozucu eleştiri, çeviribilim, vb'nde çığır açmış ya da çevresindeki araştırmacılara tutarlı bir çözümleme modeli sunabilmiş şu kuramcıların temel metinlerinden bölümler sunuyor:

Arrivé / Bahtin / Bally / Barthes / Benveniste / Berman / Bloomfield / Boas / Brøndal / Chomsky / Coquet / Courtés / Ducrot / Eco / Eyhenbaum / Fishman / Fontanille / François, D. / François, F. / Genette / Goldmann / Greimas / Guillaume / Harris / Hjelmslev / Iser / Jakobson / Jauss / Jespersen / Karsevski / Kristeva / Ladmiral / Landowski / Lotman / Man / Martinet / Meillet / Metz / Morris / Mounin / Osgood / Peirce / Pottier / Prieto / Propp / Ricœur / Riffaterre / Sapir / Saussure / Sebeok / Şklovski / Tesnière / Todorov / Togeby / Trubetskoy / Van Dijk / Walter.

ISBN 978-975-363-635-0
19 YTL
9 789753 636353